V. STANKEVIČIUS

PASAULINĖS ISTORIJOS DINAMIKA

Spaudos Fondas

Įvadas.

Šios knygos tezės yra tokios:

1. Praeities kultūros (senovės Indijos, Ellados, Izraelio) savo raidoje pasiekė beveik vienodų dvasinių aukštumų, kurių įsikūnijimą mes randame Gotamo (Buddos), Jėzaus ir stoikų moksluose.

2. Naujųjų tautų dvasinis vystymasis pereina tas pačias stadijas ir vyksta tais pačiais keliais ir ta pačia linkme, tik jau daug giliau ir sudėtingiau, nes naujosios tautos pradėjo ne nuo primityvo, o išoriniai perimdamos senųjų kultūrų didžiuosius atsiekimus.

3. Naujųjų tautų vystymosi esmė ypač ryškiai matyt istorijoje anglosaksų kraštų, sukūrusių savotišką teisinį ir moralinį Izraelio ir Ellados palikimų sintezį.

4. Dabartinis mūsų kultūros augimas rodo nepaprastą jos kūrybinę galią ir jis jau ne tik yra pralenkęs visų žinomų epochų ir tautų vidutinį lygį, bet ir visus ankstybesnius žmogaus gyvenimo idealinės santvarkos pasivaizdavimus.

5. Šių laikų kultūros neigiamosios pusės pareina nuo to, kad nesuprantama arba nepakankamai pasitikima tos kultūros teigiamomis pusėmis ir kad nemokama kaip reikiant pasinaudoti turimomis priemonėmis ir jėgomis.

6. Naujosios tautos dar nepasiekė savo išsivystimo apogėjaus. Bet istorinės analogijos rodo, kad jau tik viena — dvi kartos skiria mus nuo dva-

sinio laipsnio, tolygaus senųjų kultūrų aukščiausiems atsiekimams.

7. Šių laikų kultūros techniškosios jėgos ir dvasiniai jos savotiškumai duoda mums pamato laukti ne tik naujo didžiųjų senovės principų paskelbimo, bet ir jų įgyvendinimo.

Išvada: mes artinamės į Aukso ir Gėrio amžių!

Autorius pilnai supranta, kad jo daromos šioje knygoje istorinės išvados labai rizikingos, kad gyvenamojo laiko optimistiškas įvertinimas yra paradoksiškas, kad jo daromi ateities prognozai metodologiniai visai neleistini. Tačiau nemirtingoji Gotamo ir Jėzaus mokslų kūrybinė galia ir amžinasis Sokrato, Epikuro ir Epikteto paveikslų žavumas byloja praeitį liečiančių tezių naudai. Dabarties palyginimas su praeitim visiškai įtikina tikruoju, nors dar ir nepasiekusiu savo paskutinių aukštumų, mūsų laikų didingumu. Analogijos su didžiaisiais ankstybųjų kultūrų atsiekimais įkvepia tikėjimo ateitim.

Tezės ne tiek įrodomos, kiek iliustruojamos visiems žinomais faktais ir jų sugretinimais. Pats autorius yra giliai įsitikinęs, kad į praeitį, dabartį ir ateitį r e i k i a žiūrėti tik taip, kaip žiūrima šitoje knygoje. Bet jis bus visai patenkintas, jeigu skaitytojas sutiks, kad į žmonijos likimą g a l i m a taip žiūrėti.

Apsiribojęs uždavinio atžvilgiu, autorius pasirinko ir atitinkamą šios knygos rašymo būdą. Nors ją rašant buvo pasiremta gausia literatūrine medžiaga, tačiau knyga anaiptol nepretenduoja į mokslingumą. Iš jos sąmoningai pašalintas visas mokslinis „aparatas", nurodymai į šaltinius ir prieštaringų nuomonių nagrinėjimas. Autorius norėjo išdėstyti tik savo nuomonę, padaryti ją supranta-

mą ir aiškią. Ta prasme knyga yra greičiau pamfletas ar net išplėstas feljetonas ir todėl buvo leistina vietomis įterpti mažų, pusiau beletristinių tarpelių.

Iš visų knygos dalių autoriui daugiausia nerimo kelia ateičiai paskirti puslapiai. Ir dėl to jis iš anksto prašo skaitytoją nežiūrėti į dėstomas juose mintis ir išvadas kaip į pranašavimus. Jeruzalės apgulimo metu atsirado pranašas - optimistas, kuris patarė gyventojams slėptis bažnyčios medinėje galerijoje, tikrindamas, kad ten jiems bus visai saugi vieta. Daugelis gyventojų, ypač moterų ir vaikų, jo patarimo paklausė ir visi iki paskutinio žuvo gaisro liepsnose. Tokiu melagingu pranašu autorius nenorėtų būti, o „teisingai" pranašauti visai neturi pašaukimo. Reališkoji ateitis visiems tamsi ir paslaptinga, ir visais atvejais ji visai nepanaši į tai, ką apie ją mes dabar galime pasakyti. Bet ir nebūdami pranašai, mes nuolat kalbame apie įvairius galimumus ir tikimybes. Laikraščiai kasdien teikia smulkių, net iliustruotų žinių apie naują pasaulinį karą, kalba apie socialinės revoliucijos perspektyvas, apie artėjančius, visa naikinančius ekonominius sukrėtimus. Todėl visai leistina pabandyti su tokiu pat pavaizdumu atvaizduoti Aukso ir Gėrio amžiaus galimumus, juo labiau, kad objektingas stebėtojas negali nematyti jo artėjimo skaitlingų ženklų. Ir netenka ginčytis dėl to, kad matyti Aukso Amžiaus teoretinius galimumus yra daug daugiau džiūgu, pamokoma ir tikslinga, negu gilintis į besiartinančio karo ar socialinės revoliucijos problemas. Tegul tat bus tik svajonė, bet ji nepikta, niekam blogo nedaro. Ji ne tik negriauja kūrybos, bet, atvirkščiai, teikia įkvėpimo. Ir juo smarkiau aplinkui siautėja griovyba, juo la-

biau ta svajonė yra reikalinga: ji vienintelis tikras nusiraminimas dabarties sunkumuose ir ateities galimose baisiose negandose. Pagaliau, savo rankose mes turime tiek daug galimumų svajones paversti tikruma, kad ir svajonės gali tapti visa nugalinčio veikimo programa.

Jeigu šiais didingais, bet šiurpiais laikais šios knygos skaitymas suteiks skaitytojui nors mažą dalelę to ramumo, įsitikėjimo, troškimo veikti ir tikėjimo žmonija, kurių suteikė autoriui šios knygos rašymas, tai knygos tikslas bus pilnai pasiektas.

PRAEITIS

Senovės Indijos palikimas.

Budda.

Žmonijos, kaipo vieningos, dvasiniais saitais susietos visumos, idėja gimė tolimoj Indijoj, įsikūnydama visai žmonijai skirtame Buddos moksle.

Buddizmo atsiradimas ir išplitimas, be abejonės, yra vienas iš žymiausių ir nuostabiausių ir net neišmenamų reiškinių visos žmonijos istorijoj. Jis atsirado VI šimtmety pr. Kr. Indijos šiaurėje vietinių, per ilgus laikus susidariusių, tikėjimų dirvoje. Kaip ir daugelis kitų sektų, buddizmas ištisus du šimtmečius buvo mažai pastebima, lokalinio pobūdžio religinės minties srovė. Bet pradedant trečiuoju šimtmečiu pr. Kr. buddizmas iš karto įgauna nepaprastą ekspansijos jėgą, įsivyrauja visoj Indijoj, plinta į pietus, persimeta į Ceilono salą, šiaurėje ir rytuose taip pat apgali Indijos politines ir geografines sienas ir vėliau, kelių šimtmečių žygiu pasiekia Ramiojo vandenyno pakraščius, tolimos šiaurės tundras ir net Japonijos salas. Bet tuo metu, kai budizmo idėja pergalingai žygiuoja per plačiuosius Azijos plotus, kai ji ten pavergia įvairiausių, Indijai visai svetimų, tautų protus ir jausmus, savo gimtojoj žemėj, Indijoj, tarytum išalinus dirvą, pradeda apmirti, nykti, užleidžia vietą svetimam mahometanizmui ir atgimusiam vietiniam bramanizmui. Savo tėvynėj pranašu nebūsi!

Vienoj tautoj gimusi buddizmo idėja kitose tautose plito taikingiausiais, grynai dvasinio bendravimo keliais ir taip nuostabiai jas paveikė, kad kiekvieną žinią apie buddizmo atsiradimą ir jo plitimą mes sutinkame su didžiausiu susidomėjimu. Ir reikia pasakyti, kad šitam žmonijos istorijos momentui nušviesti duomenų mes turime visai apsčiai. Visų pirma mes turime gausių ir smulkių žinių apie patį Buddą ir jo mokymą. Mes tikrai žinome, kad per visą savo ilgą amžių savo mokslą Budda skelbė šiaurės Indijoj šeštojo šimtmečio pabaigoj ir penktojo šimtmečio pradžioj pr. Kr. Pagal padavimus jis buvęs Gotamo padermės kilimo, sakijų karaliaus, Himalajų pašlaičių nedidelės srities valdovo, sūnus. Savo jaunystę jis praleido prabangoj, prašmatnumuose ir pomėgiuose. Jis buvo vedęs ir turėjo sūnų. Bet dvidešimt devintais amžiaus metais jį ištiko dvasinis krizis. Apleidęs karališkus rūmus, šeimą, turtus, jis išėjo klajoti po pasaulį ir ieškoti sau ir kitiems išganymo. Štai kaip pasakoja apie jo pasišalinimą iš namų padavimas.

*

Vieną kartą karalaitis savo puikiuoju vežimu išvyko į užmiesčio gojų. Prie gojaus vartų jis pamatė sulinkusį kaip pagodos stogą, vos pastovintį, lazdos atsirėmusį, svyruojantį, baisiai išvargusį žmogų. Karalaitis paklausė savo palydovo, kas atsitiko su tuo žmogum, kodėl jis ne toks, kaip kiti žmonės, kodėl jo plaukai ir visas kūnas kitoki, kaip kitų žmonių.

— Jis yra s e n i s, — atsakė tarnas.

— O kas yra senis?

— Senis yra toks žmogus, kuriam jau neilgai beliko gyventi.

— Pasakyk, argi ir man lemta pasenti? Nejaugi ir mane nuveiks gyvenimo metai?

— Taip, pone. Ir tave nuveiks gyvenimo metai, ir tau lemta pasenti.

— Suk atgal. Šiandien užteks važinėti po gojų.

Sugrįžęs į savo prabangiuosius rūmus, sielvarto perimtas ir sunerimęs, karalaitis galvojo:

— Vargas visiems gimusiems, jei visi gimusieji turi pasenti.

Patyręs apie sūnaus nuotykį, karalius baisiai susirūpino ir paliepė dar gausiau aprūpinti sūnų įvairiausiomis pamėgomis ir linksmybėmis. Ir karalaitis pamėgavo visais penkiais kūno jutimais ir pasidarė vėl linksmas, nerūpestingas.

Bet štai vėl, išvykęs medžioti, pamiškėj jis pamatė purve ir nešvarumuose gulintį, nebeišgalintį pajudėti žmogų. Ir visi vengė, bijojo jo prisiliesti.

— Kas atsitiko su šituo žmogum? — paklausė karalaitis tarno.

— Šitas žmogus l i g o n i s, — atsakė tarnas.

— Pasakyk, mielasai, ar ir aš galiu susirgti, ar ir mane liga gali pakirsti?

— Ir tu, karalaiti, gali susirgti, ir tave liga gali pakirsti.

— Suk atgal, mielasai. Užteks šiandien medžioti ir pramogauti.

Ir vėl, sugrįžęs į rūmus, karalaitis susirūpino, sunerimo ir galvojo:

— Vargas visiems, kas tik gimė, nes visiems lemta sirgti ir pasenti.

Laikui bėgant, skendėdamas įvairiausioj prabangoj ir pramogose, karalaitis pradėjo pamiršti ir šitą susitikimą.

Bet šit vėl jam pasitaikė išjoti liūtų medžioti. Pakeliui jis sutiko gedulingais rūbais apsirengusių ir verkiančių žmonių būrį.

— Pasakyk man, mielas tarne, ko susirinko šitie žmonės, kodėl jie toki nuliūdę, kodėl jų rūbai toki tamsūs?

— Jie laidoja n u m i r ė l į.

— Pasakyk man, mielas tarne, kas yra numirėlis?

— Numirėliu vadina tokį žmogų, kuris amžinai atsiskyrė su tėvu ir motina, su giminėmis ir draugais ir niekad daugiau jų nebematys.

— Pasakyk man, ar ir manęs laukia mirtis? Ar ir man ateis toks laikas, kada daugiau nebematysiu nei karaliaus, nei karalienės, nei žmonos, nei artimųjų, nei draugų?

Tarnas atsakė, kad mirti lemta visiems gyviesiems. Karalaitis vėl paliepė grįžti atgal, vėl ilgą laiką vienas klajojo po savo sodus, nuliūdęs, sunerimęs ir galvojo:

— Vargas visiems, kas tik gimė, nes visų laukia ligos, senatvė ir mirtis.

Veltui karalius įvairiausiomis pramogomis ir magmogiais stengėsi išblaškyti sūnaus liūdesį, veltui rengė pokylius ir visokius žaidimus. Veltui geriausi muzikantai skambiausiais instrumentais grojo švelniausias melodijas, veltui dainavo dainininkai ir dainininkės. Niekas nebeįstengė nudžiuginti karalaičio akių ir ausų. Nuliūdęs, kaip koks svečias, jis vaikščiojo po savo grožinguosius kambarius, po savo vešliuosius sodus. Nerimas jo sieloje vis augo. Net mažasis sūnus ir žmonos glamonės negalėjo išblaškyti jo nerimo ir liūdesio.

Ir štai vieną kartą, pačiu vidurnakčiu, jis pasišaukė tarną ir paliepė pakinkyti arklius. Įėjęs į sa-

vo žmonos kambarį, jis pažvelgė į ją ir į miegantį ant jos rankų sūnų. Norėjo pasiimti sūnų, bet nabūgo pažadinti žmoną, išėjo į kiemą, sėdo į ratus, ir išvažiavo pro rūmų kiemo vartus ir pro miesto vartus, kad daugiau čia nebegrįžtų.

Užmiesty Gotamo paliepė vežėjui sustoti, išlipo iš ratų, nusikabino brangiuosius karolius, įdavė tarnui ir įsakė perduoti juos karaliui. Palikęs vienas, pėsčias patraukė į mišką. Bešvintant miške susitiko pavargėlį ir pasimainė su juo rūbais: savo brangiuosius, auksu siuvinėtus, margaspalviais brangakmeniais išdabintus rūbus atidavė pavargėliui, o pats apsirengė pavargėlio suplyšusiais rūbais. Toliau mišku eidamas, jis nusikirpo savo gražiuosius plaukus ir kaip atsiskyrėlis nusiskuto galvą.

Taip Gotamo pradėjo savo didįjį žygį iš tėvų namų jaukumos į svečiųjų kraštų nejaukumą.

*

Ištisus šešerius metus Gotamo mąstė, mokėsi, klausė įvairių mokytojų, laikėsi griežčiausio asketizmo. Su kokiu įsitempimu jis ieškojo gyvenime tiesos kelio, liudija padavimas apie jo galėjimą susikaupti, savin įsigilinti. Vieną kartą jis susimąstė atvirame lauke. Atsivokęs iš susimąstymo, jis pamatė susirinkusią aplink jį žmonių minią ir nustebęs pradėjo klausinėti, kas atsitiko. Susirinkusieji papasakojo, kad visai neseniai ties ta vieta praūžė audra su žaibais ir perkūnijomis, kad lietaus srautai aptvindė žemę. Perkūnas nutrenkė du piemenis ir keturis jaučius. Štai kodėl buvo susirinkusi minia.

— Bet kur tu, pone, buvai? — paklausė jo.

— Aš visą laiką buvau čia.

— Nejaugi tu nieko nematei?

— Ne, aš nieko nemačiau.

— Nejaugi tu nieko negirdėjai?

— Ne, aš nieko negirdėjau.
— Tai gal tu miegojai?
— Ne, aš nemiegojau, aš budėjau.

Kalbėjusis su mokytoju pasitraukė į šalį ir nustebęs pagalvojo: „Koks nuostabus šito asketo dvasios būvis. Kaip puiku būtų, kad gyvenimas tekėtų savais keliais, o dvasia vis paliktų tokia rami!"

Bet visi keliai, kuriais tik Gotamo ėjo, nevedė jo į pageidaujamą tikslą. Jis metė asketizmą, metė mokytojus, metė savo ieškojimų draugus ir pats vienas pradėjo ieškoti tiesos kelio giliu mąstymu. Šitą tiesą jis galutinai pažino ištisas septynias dienas mąstydamas ir savy susikaupęs po šventuoju B o d i medžiu.

Štai kaip pasakoja pats Gotamo apie tai, kaip jis gilaus mąstymo keliu po Bodi medžiu pažino tiesą:

„Visas savo jėgas laikiau įtemptas ir jų neatleisdamas. Aš atkakliai, neišsiblaškydamas, budėjau. Mano kūnas nieko nejautė ir buvo visai ramus; savo dvasią laikiau sukaupęs viena vienintele linkme".

Ir štai atsikratęs visais geiduliais, visomis nešvarybėmis, aš, pagaliau, pilnu atsižadėjimu ir giliu mąstymu galėjau pirmą kartą tikrai susikaupti savo dvasios gilumoj ir pajusti tikrąjį džiaugsmą ir tikrąją ramybę. Sukaupęs savo švarią, jokia dėme nesuteptą, lanksčią, atkaklią ir galingą dvasią, aš atsigrįžau į praeitį ir pažinau, kad esu jau daugybę kartų gyvenęs. Savo dvasios akimis aš išvydau visus, o visus mano gyvenimus, nuo pat pirmojo iki paskutiniojo; aš atsiminiau, kur mano gyventa, kada gyventa, kokia forma gyventa, kuo vardu mano būta, kokioj giminėj mano gyventa ir kaip mano gyventa. Aš atsiminiau visus savo vargus ir džiaugsmus, visų mano gyvenimų pradžią ir pabai-

gą. Savo praeitį aš pamačiau jau pirmąją susikaupimo naktį. Ir tat buvo mano pirmasis tiesos pažinimas.

„Mintims ir atsiminimams aprimus, aš susikaupiau savyje antrą kartą ir vėl patyriau tikrąjį džiaugsmą ir ramybę, tikrąjį dvasios vieningumą. Savo sparnuotą, atkaklią ir galingą dvasią aš vėl sutelkiau būtybių išėjimui ir sugrįžimui pažinti. Antžmogiška akim aš stebėjau, kaip išeina ir grįžta būtybės, — didikų ir praščiokų, gražios ir išsigimėliškos, geros ir piktos ir mačiau, kaip pagal savo darbus susiranda sau atitinkamą vietą. Tat aš stebėjau antrą savo susikaupimo naktį ir tat buvo mano antrasis tiesos pažinimas.

„Kai aptilo pasitenkinimo jausmas, tai išlaikydamas dvasios ramybę ir budėdamas, visa savo sąmone, visa savo būtybe aš vėl pajutau džiaugsmą ir susikaupiau savyje trečią kartą. Aš sutelkiau savo sparnuotą, atkaklią ir galingą dvasią ir viso pikto pabaigai pažinti. Ir aš pažinau, kas yra kentėjimas, kokios yra kentėjimų priežastys, kokiu būdu galima kentėjimai apgalėti. Tat matydama ir jausdama, mano dvasia išsivadavo iš visų geidulių, norų, nežinojimo ir klaidingo žinojimo. Gimimas sunaikintas, šventas perisikūnijimų kelias baigtas, pareiga atlikta ir jau nebėr kelio grįžti į šį pasaulį. Tokiu būdu trečią naktį savy susikaupęs aš pažinau trečiąją tiesą.

„Džiaugsmas, sielvartas, kentėjimas ir pasitenkinimas taip pat apleido mane ir aš be sielvarto, be džiaugsmo, nušvitusia ir ramia dvasia, susikaupiau savy ketvirtą kartą. Man buvo lemta gimti ir aš pažinau gimimo įstatymo nelaimę, nes su gimimu glaudžiai siejasi Senatvė, Skausmas ir Mirtis. Ieškodamas kelio išvengti gimimo, ieško-

damas aukščiausiojo gėrio ir ramybės, aš atradau Nirvaną, kurioj nėra gimimo, ir todėl nėra Senatvės, Ligos, Skausmo ir Mirties. Ir supratau, kad aš pasiekiau amžinojo sielos išganymo".

Pažinęs šitą aukščiausiąją tiesą, Gotamo tapo „apšviestuoju" arba Budda, ir taip jį nuo to laiko vadina.

*

Su šituo momentu legendose siejama piktosios dvasios Maros didis nerimas ir jos pastangos sutrukdyti Buddą arba jį sugundyti. Tuo metu, kai Budda, pasisėdęs kojas, sėdėjo po šventuoju Bodi medžiu, Mara leido baisią audrą; staugė vėjas, lietus srautais pylėsi ant žemės, griausmingai trankėsi perkūnija. Bet žalčių karalius Mukalinda išlindo iš savo prieglobsties, septyniais žiedais apsisuko apie Gotamo kūną ir visą jį priglobė nuo audros. „Tenepaliečia Palaimintojo šaltis, tenepaliečia jo nei karštis, nei moskitai, nei vabzdžiai, nei lietus, nei rasa, nei saulės spinduliai, nei audra".

Ir tik pasibaigus septintajai dienai, Mukalinda atleido savo žiedus, pasivertė jaunuoliu ir, sudėjęs rankas, nusilenkė Buddai.

Viso pikto dvasia Mara, patyrus apie Gotamo apsišvietimą, baisiai persigando, nes nujautė, kad dabar jos viešpatavimui ateina galas. Ir pradėjo galvoti, kaip galėtų užgesinti žinojimo ir savitvardos gaisrą, kuris grasė pavojum sunaikinti jos valstybę.

Visų pirma ji pasišaukė savo tris dukteris ir pasiuntė jas pas Buddą jo gundyti. Jos atėjo ir tarė: „O, askete, leisk mums tave pagerbti ir išbučiuoti tavo kojas". Bet Budda nė į vieną jų neatkreipė savo akių. Su gėda jos sugrįžo pas savo motiną ir pasakė jai, kad jų apžavai Buddos neveikia.

Tada viso pikto dvasia Mara ryžosi pati jį sugundyti. Prisiartino prie jo ir pradėjo klausyti, ką jis galvojo ir samprotavo: „Aš pažinau tiesą, sunkiai patiriamą tiesą, grakščiąją, aukščiausiosios ramybės tiesą, tik išmintingajam pasiekiamą. Bet žmonija palieka žemiškuose geiduliuose ir jais džiaugiasi, todėl jai sunku bus pažinti tiesą. Jeigu aš pradėsiu skelbti tiesą, tai manęs nesupras, ir tas suteiks man tik širdies skausmo ir kančių".

Nugirdus tokius Buddos samprotavimus, Mara nudžiugo. Buddos mokėjimo pažinti tiesą dabar sunaikinti jau negalima. Bet išmintingas tegul palieka tik jis vienas. Prisiartino prie Buddos piktoji Mara ir pradėjo kukždėti į ausį: „Palaimintasai, dabar atėjo tavo laikas; tu jau suradai didįjį ramybės ir laisvės kelią: eik tuo keliu, eik į Nirvaną".

Bet Budda atsakė: „Piktoji dvasia, aš neisiu į Nirvaną, kol nepaskelbsiu savo mokslo, kol neatidarysiu žmonėms akių į tiesą, kol nesurinksiu vienuolių, kurie, girdėdami Įstatymą ir Tiesą, juos pažindami, jų laikydamiesi ir juos įgyvendindami, paskelbs juos visuose pasaulio kraštuose. Tik tuomet aš išeisiu į Nirvaną".

Matydama, kad šituo būdu negali užkirsti kelio tiesai išplisti, kad negali užgesinti įsisiautėjusio jos valstybėje gaisro, piktoji dvasia Mara pasitraukė į šalį ir pradėjo galvoti apie tai, kokiu būdu galėtų išgelbėti savo valstybę. Ir vėl nusiklausė Buddos minčių, kada tas vienumoj galvojo apie žmonių mokymą: „Nuo šios dienos žmones galima valdyti ir teisingai jiems viešpatauti, jų nežudant ir neleidžiant žudyti, nevartojant priespaudos ir neleidžiant kitiems jos vartoti, pačiam nekenčiant ir neleidžiant kitiems kentėti".

Nugirdus šitas mintis, Mara nusiskubino pas Buddą ir pradėjo patylom jį perkalbinėti:

„Teviešpatauja palaimintasis ir žmonių karalius, teviešpatauja teisingai, nežudydamas ir neleisdamas žudyti, nevartodamas priespaudos ir neleisdamas kitiems jos vartoti, nekentėdamas ir neleisdamas kitiems kentėti".

— Kokiam galui, piktoji dvasia, man įkalbinėji tat?

— Jei palaimintasis tiktai panorės, kad Himalajų kalnai pasidarytų auksiniai, tai jie pasidarys auksiniai.

— O kam tiesai reikalingas auksas ir sidabras? Argi gali pasiduoti potroškiams tas, kuris pažino tiesą? Tam, kuris žino, kad žemiškasis gyvenimas yra tik grandinė siejanti jį su pasauliu, rūpi tiktai tas, kas išvaduoja, o ne kas suriša.

Čia Mara suprato, kad Budda ją pažino ir nuliūdus ir prislėgta pasišalino.

*

Pažinęs tiesą, Budda išėjo jos skelbti žmonėms. Visų pirma jis išėjo ieškoti tų asketų, su kuriais anksčiau drauge ieškojo tiesos. Elgetaudamas viename kaime jis sutiko vienuolį Upaką. Nustebo Upaka, pamatęs Buddą, ir eidamas su juo pradėjo klausinėti:

— Pasakyk, kodėl tavo paveikslas toks tobūlas, kodėl tavo veidas toks meilus, kodėl tu atrodai toks ramus? Koks tikėjimas tau teikia tokią palaimą ir ramybę?

Budda išaiškino Upakai viską, nieko neslėpdamas, papasakojo jam apie visus savo abejojimus, ieškojimus, vidaus kovą, papasakojo apie savo mąstymus po Bodi medžiu, apie keturias tiesas, ku-

rias jis pažino, apie apsišvietimą, ramybę ir Nirvaną.

Atsidėjęs išklausė jo Upaka. Kai juodu priėjo kryžkelę, Upaka tarė Buddai:

— Garbingasai Gotamo, tau reikia eiti šituo keliu.

O pats Upaka nuėjo kitu keliu, į visai priešingą pusę.

Kada Budda atėjo į Benaresą, kurio apylinkėse apleistame Izipatamo gojuje gyveno jo ieškomi penki asketai, tie iš tolo pamatė jį ir tarė vienas kitam:

— Žiūrėkite, draugai, štai ateina asketas Gotamo, kuris gyvena pertekliuje, kuris atsižadėjo ieškojimų ir paskendo geiduliuose. Mes nepagerbsim jo, mes nesustosim jam prisiartinus, nenusiimsim jam apsiausto ir nepriimsim išmaldų lėkštės. Bet mes duosim jam vietos; jeigu nori, tegul sėda tarpe mūsų.

Bet juo arčiau ėjo Budda, tuo sunkiau darėsi asketams laikytis savo nusisprendimo. Vienas po kito sustojo jie, išėjo jo pasitikti, vienas priėmė išmaldų lėkštę, kitas nusiautė jo apsiaustą, trečias padavė jam sėdynę, ketvirtas atnešė vandens kojoms nusiplauti, o penktasis pastatė kojoms pasidėti suolelį.

Abejodami vienuoliai pradėjo jo klausinėti: „Ankstybesniais ieškojimais, kūnišku susitvardymu tau, Gotamo, nepasisekė atsiekti antžmogiškos tobulybės, pilno tiesos pažinimo ir šventai praregėti. Kokiu būdu dabar, gyvendamas pertekliuje ir metęs ieškojimus, tu galėjai pasiekti savo tikslo?

— Klausykite vienuoliai, — atsakė Budda, — yra du kraštutiniumai, ir dvasia savo ieškojimuose privalo abieju jų vengti. Jūs paklausite, koki tie du kraštutinumai. Vienas kraštutinumas yra aistrų gy-

venimas, geidulių ir pomėgių gyvenimas; jis yra menkas, žemas, žmogaus nevertas, ir prieštarauja jo dvasiai. Kitas kraštutinumas — tai sako kūno žiauraus kankinimo gyvenimas, skaudžių kančių gyvenimas, žmogaus nevertas, menkas gyvenimas.

Vengdamas šitų kraštutinumų, aš pasirinkau vidurio kelią, kuris atveria akis, nuskaidrina dvasią, veda į ramybę, žinojimą, į apsišvietimą, į Nirvaną.

— Klausykite, vienuoliai, kokia yra kentėjimų didžioji tiesa. Gimimas yra kentėjimas, Senatvė — kentėjimas, Liga — kentėjimas, bendravimas su nemylimu — kentėjimas, atsiskyrimas su mylimu — kentėjimas, negalėjimas pasiekti to, ko trokšti, yra kentėjimas.

— Klausykite, vienuoliai, kokia yra didžioji tiesa apie kentėjimo priežastis: tai troškimas vis naujai gimti troškimas patenkinti geidulius, tai troškimas gyventi, troškimas viešpatauti.

— Klausykite, vienuoliai, kokia yra didžioji tiesa apie kentėjimo pergalę: reikia nugalėti visus troškimus, visus norus, išsivaduoti iš jų, atsiriboti nuo jų, savo dvasioje nepalikti jiems jokios vietos.

— Klausykite, vienuoliai, kokia yra didžioji tiesa apie kentėjimo pergalės kelią: tai yra aštuonlypis kelias — teisingas tikėjimas, teisingas ryžtingumas, teisingas žodis, teisingas darbas, teisingas gyvenimas, teisingas siekimas, teisingas mąstymas, teisingas savy susikaupimas.

— Taip sako keturios tiesos. Kol aš jų nežinojau, nemačiau kelio į skaidrųjį apsišvietimą, į išsivadavimą į tobūlybę. Bet kuomet šios tiesos man išryškėjo visu savo šviesumu ir gilumu, aš patyriau, kad šiame žmonių ir dievų pasaulyje, Bramos ir Maros pasaulyje, visų būtybių tarpe, asketų ir braminų tarpe, žmonių ir dievų tarpe, aš

pažinau amžinąją šviesą. Aš pamačiau ir pajutau, kad mano dvasia jau laisva. Tai paskutinis mano gimimas. Daugiau aš jau nebegimsiu.

— Klausykite, vienuoliai, mano žodžių: tuo, ką aš jums sakau, sukama didysis Įstatymo Ratas.

Taip kalbėjo Budda. Garbstė asketai jo kalbą ir paliko jo mokiniai. Tokiu būdu visame pasaulyje tuomet atsirado šešetas šventųjų.

*

Nuo to laiko Budda išėjo į žmones ir pradėjo juos mokyti. Kiaurus metus, savo mokinių lydimas, maitindamasis išmaldomis, jis lankė Indijos įvairius kraštus. Vienoj vietoj apsistodavo tik užėjus lietingam metui. Visur jis sakė pamokslus ir mokė žmones, kaip reikia apgalėti kentėjimus, skelbė teisumą, gailestingumą, ragino dovanoti skriaudas, nuoskaudas, visus ragino siekti gėrio. Pav., mokydamas Ragulą, Budda nurodo, kaip reikia apsisvarstyti dėl savo poelgių.

— Kaip tu, Ragula, manai, kam tinka veidrodis?

— Kad save regėtum, pone.

— Tai šitaip reikia žiūrėti ir savęs, žiūrėti prieš darant kokį žygį, žiūrėti prieš tariant žodį, žiūrėti prieš ką nors daryti besirengiant. Kai atsiranda polinkis daryti kokį nors žygį, tarti žodį ar atsirasti minčiai, pirma į tą žodį, į tą mintį reikia pažiūrėti. Ir jeigu tas žygis, tas žodis, ta mintis lemia negerovę tau, lemia negerovę kitam, jei jie lemia negerovę abiem, tai tas žygis negeras, negeras tas žodis, negera ta mintis: iš jų gimsta kentėjimai, iš jų kyla kančia. Todėl nereikia daryti to žygio, nereikia tarti to žodžio, nereikia leisti tos minties. Ir

šviesią dieną ir tamsią naktį reikia žiūrėti savęs, reikia iš anksto pramatyti savo poelgius, savo žodžius, savo mintis".

*

Buddos mokinių ir klausytojų skaičius augo. Jų tarpe buvo ir paprastų žmonių, ir turtingų pirklių, ir didikų, ir karalių; jo pamokslai buvo bešališki ir luomams ir kastoms. Nors Budda buvo pabėgęs iš karaliaus rūmų, nors jis ir nepasidavė Maros gundymui „laimės karalyste", bet mokydamas, jis nesišalino ir karalių, todėl jo klausytojų tarpe ir jų buvo.

Vienoj savo kalboj, kurioje pasakiškieji mitologiškieji vaizdai nuostabiai, žavingai susilieja su kilniu žmoniškumo ir kosmopolitiškumo nusiteikimu, Budda pasakoja apie ideališką karalių „Rato Sukėją".

Vieną kartą viešpatavo teisingas ir geras karalius. Ir danguje visą laiką buvo matyti ženklas: Dangaus Ratas su tūkstančiu stipinų. Į senatvę karalius atsisakė valdžios ir sostą pavedė sūnui. Ir kaip tik tas įžengė į sostą, Dangaus Ratas išnyko. Tada sūnus su skaudama širdim nuėjo pas tėvą pasiklausti, kaip jis galėtų grąžinti Ratą.

— Neliūsk, nesisielok, sūnau mano, — atsakė tėvas. — Dangaus Rato įpėdinystės kelių neperduodama. Jei valdysi, kaip liepia pareiga ir įstatymai, jei valdysi, kaip tinka karaliui Rato Sukėjui, tai Ratas vėl pasirodys.

— Bet kokios yra karaliaus Rato Sukėjo pareigos? — paklausė sūnus.

— Tas pareigas, sūnau mano mielas, būsi atlikęs tada, kai klausysi Dorumo Įstatymo, kai jį gerbsi, jam nusilenksi, jį skelbsi, būsi jo pranašas

ir skelbėjas, kai Dorumo Įstatymas bus tavo valdovas, kai tu teisingai saugosi ir ginsi savo tautą, karius, didikus, vasalus, braminus, namų savininkus, miestų ir kaimų gyventojus, dvasininkus, gyvulius, ir paukščius. Tenebūnie tavo valstybėje piktų darbų. Kas tavo valstybėje neturtingas, tas tegaunie turtą.

— O kada, sūnau mano mielas, tavo valstybės žmonės, būdami teisūs, rūpestingi, išsivadavę iš jausmų kvaitulio, pakantrūs, gailestingi, moką susivaldyti ir save tobūlinti, kartas nuo karto ateis pas tave pasiklausti kas yra Gėris ir Blogis, kas yra nusikaltimas ir kas ne, kas verta daryti ir ko neverta daryti, kaip elgtis su piktadariais ir priešais, tai tu turi išklausyti, ką jie sako, turi atitraukti juos nuo Blogio ir nurodyti jiems Gėrio kelią. Tai ir yra Arijaus, pasaulio karaliaus pareiga.

— Tebūnie taip, — tarė sūnus. Ir pradėjo jis valdyti taip, kaip tėvas liepė. Ir Dangaus Ratas su tūkstančiu stipinų, su ratlankiu ir stebule, su visomis dalimis vėl pasirodė. Ir karalius tarė: „Man buvo pasakyta, kad jei toks ratas pasirodo, tai karalius tampa Rato Sukėju. Aš taip pat noriu būti pasaulio valdovu".

Ir štai, broliai, karalius pakilo savo soste, nusimetė nuo vieno peties apsiaustą, pasiėmė į kairiąją ranką taurę, o dešiniąja aptėškė Dangaus Ratą, sakydamas: „Sukis, Viešpatie Rate, sukis priekin ir apgalėk pasaulį".

Ir štai, broliai, Dangaus Ratas pradėjo suktis ir ristis į rytus. O jį pasekė karalius, jo armija, arkliai, kovos vežimai, drambliai ir pėsti tarnai. Ir kur tik sustodavo Ratas, ten ir karalius nugalėtojas su visa savo kariuomene sustodavo. Ir visi rytų karaliai — varžovai ateidavo pas jį ir sakydavo:

„Ateik, didysis karaliau, sveikiname tave, didysis Viešpatie! Viskas tavo, galingasis Viešpatie! Mokyk mus, žemės Valdove!“

Ir karalius valdovas taip jiems kalbėjo:

— Nežudykite nieko gyvo. Neimkite to, kas Jums neduota. Nesielkite neteisingai dėl žemiškų geidulių. Nekalbėkite netiesos. Negerkite svaigiųjų gėrimų. Naudokitės savo turtais, kaip norite“.

Ir štai, vienuoliai, visi, kurie tik buvo priešai rytuose, tapo karaliaus Rato Sukėjo vasalais.

Tokiu pat būdu jis nukariavo ir visus kitus pasaulio kraštus.

*

Šitas karaliaus Rato Sukėjo ryškus vaizdas neprivalo užtemdyti mums tikrumos: padavimas sako, kad ištikimiausias Buddos mokslo sekėjas karalius, dar Buddai gyvam esant, ne tik nenukariavo kaimyninių tautų, bet susilaukė griežtos savo valdinių opozicijos. Tikrasis buddiškasis karalius Rato Sukėjas atsirado pustrečio šimto metų po Buddos mirties. Budda suprato ir jautė tuos sunkumus, kurie jį slėgė, kuriuose buvo susipainioję visi jo laiko galingieji. Mokydamas visus — ir karalius ir didikus, pirklius ir žemdirbius. Budda vis dėlto daugiausia dėmesio kreipė ir visas savo viltis dėjo tokiems pat, kaip jis, broliams — vienuoliams, kurie buvo išėję iš namų ankštumos į benamiškąją erdvumą. Į juos daugiausia kreipiasi su savo pamokslais (savo pamokslus paprastai jis pradeda: „klausykite, vienuoliai“). Vienuolių gyvenimui ir jų džiaugsmams atvaizduoti skiriama daugybė tekstų. Viename savo pamoksle Budda taip nupasakoja ketinančio stoti į vienuoliją žmogaus samprotavimus:

— „Mano namai — kalėjimas, purvina kertė; vienuolija — platusis dangus. O ką, jeigu aš dabar, nusiskutęs galvą ir barzdą, išeičiau iš namų į laisvę?"

„Paskui jis atsisako nuo mažo ir didelio turto, išsižada artimesnių ir tolimesnių giminių, nusiskuta galvą ir barzdą, apsirengia palaikiu rūbu ir išeina iš namų.

„ Jis tapo piligrimu ir padarė vienuolio įžadus. Jis pasižadėjo nežudyti gyvo daikto: be lazdos, be kardo, kupinas jausmo, gailestingas, jis myli ir gailisi kiekvieno gyvo daikto. Jis apgalėjo gašlumą ir gyvena skaistus. Jis eina į priekį atsižadėjęs kasdieniškojo dvilypumo. Jis nemeluoja ir iš tolo vengia melo: jis sako tik teisybę, jai yra ištikimas, jis neveidmainiauja, neįtaikiauja. Jis neliežuvauja: ką čia nugirdo, nepasakoja ten, kad nesukeltų barniu: jis sutaiko susiginčijusius, stiprina vienybę, susiklausymas teikia jam džiaugsmo; susiklausymas, taika teikia jam laimės, ir jis nuolat kartoja tuos žodžius, kurie veda į taiką. Jis nevartoja šiurkščių barniškų žodžių: jis taria tik malonius klausyti, meilius, nuoširdžius, mandagius, džiaugsmo ir suraminimo teikiančius žodžius. Jis nekalba tuščiai: jis kalba tik tinkamu laiku, apsigalvojęs, neprasilenkdamas su mokymu ir tvarka; jo kalbos turiningos, pilnos pavyzdžių, aiškios, tikslios, visada atitinka reikalą.

„Jis nei sėja, nei sodina: jis valgo vieną kartą per dieną; susilaiko nuo nereikalingo valgio. Jis vengia šokių, dainų, žaidimų, vaidinimų. Jis patenkintas savo rūbu, kuriuo dengia savo kūną, jis patenkintas elgetišku maistu, kuriuo jis maitinasi. Kur tik jis eina, vis savo apsiaustu apsisiautęs ir su išmaldų lėkšte rankoje. Kaip tas paukštis, kuris

skraido kur tik nori ir turi tik savo plunksnas, taip ir tas vienuolis visada patenkintas savo rūbu ir skurdžiu maistu. Laikydamasis dorybės nuostatų, jis jaučia šviesią, tyrą laimę".

Senieji buddištų raštai vienuolių gyvenimą vaizduoja ne tokį jau šiurkštų, juodą. Jų gyvenimas nėra vien tik vargas ir susivaržymas, bet ir aukščiausio laipsnio ramybė, džiaugsmas ir laimė. Giesmėje apie vienuolio gyvenimą sakoma:

Abejingas pagyrimui ir papeikimui
Kaip liūtas, kuris nebūgštauja jokio garso,
Kaip vėjas, jokiais tinklais nepagaunamas,
Kitų vadas, bet pats nieko nesekąs...
Pasaulio vaikas nesusivaldantis nesigaili svetimos gyvybės,
O išmintingasis saugoja gyvybę visų būtybių.
Kaip povas, plunksnuotas padaras su mėlynu kaklu,
Negali lygintis su galingu gulbės lėkimu,
Taip pasaulio vaikas negali lygintis su pavargėliu—vienuoliu.
Išmintingu, mąstančiu miškų glūdumoj.

Maža to. Yra nurodymų, kad vienuolių gyvenimo laimė ir džiaugsmas plaukia ne tik iš laisvės, geidulių ir norų atsižadėjimo. Toje pačioje kalboje apie vienuolio gyvenimą, Budda, atsakydamas į valdovo klausimą, koks atpildas laukia vienuolį šitame gyvenime, kalba apie vienuolio viršgamtiškus galėjimus skraidyti ore, matyti tolimą praeitį, girdėti balsus ir garsus „ir artimus ir tolimus, ir žemiškus ir dangiškus".

*

Buddos mokslas nuostabus tuo, kad jis neturi to, kas paprastai laikoma kiekvienos religinės sistemos pagrindine sąvoka. Buddizmas neturi „dievo" sąvokos; jame minima tik „dievai", kurie yra žemesni už „šviesųjį" Buddą, nors jis ir yra pa-

prastas žmogus, kuris savo tvirta valia pažino tiesą. Čia taip pat nėra amžinybės idėjos, nėra pomirtinio gyvenimo.

Ir pats Budda nevieną kartą yra pabrėžęs savo nenorą imtis spręsti ano pasaulio klausimus ir visada vengė į panašius klausimus atsakyti.

Vieną kartą Budda buvo Savatoje. Ten pat buvo susirinkę daug braminų, asketų ir įvairių sektų keliaujančių vienuolių. Vienas iš jų mokė: „Pasaulis yra amžinas. Ir tat yra tikroji tiesa. Visa kita — melas, niekai". Kiti tvirtino: „Pasaulis neamžinas. Kas sako ir tvirtina atvirkščiai, tas arba melagis, arba kvailys". Vieni sakė: „Pasaulis turi pabaigą", kiti prieštaravo: „Pasaulis neturi pabaigos", „Kūnas ir siela tas pat", „Siela ir kūnas atskiri dalykai"... Taip jie ginčijosi bardamiesi ir piktažodžiaudami. Nesulaukdami barnių ir kivirčų galo, Buddos mokiniai papasakojo visa tat savo mokytojui.

Mokytojas išklausė ir tarė: „Šitie žmonės primena man dramblį ir neregius. Klausykite, vienuoliai: vieną kartą šito krašto valdovas paliepė sušaukti visus gimusius neregius, atvesti pas juos dramblį ir liepė kiekvienam jų paliesti kurią nors vieną dramblio kūno dalį. Vienas prisilietė straublio, kitas nugaros, trečias ilties, uodegos, ausies ir t.t. Ir štai, kai nuvedė dramblį į šalį, aklieji pradėjo ginčytis. Palietusis ausį tvirtino, kad dramblys panašus į vėduoklę, palietusis iltį, rado panašumo į arklą, palietusis galvą sakė, kad tat būta puodo, palietusis koją tvirtino, kad tat būtą stulpo. Taip jie ir ginčijosi, karščiavosi, barėsi. Šitų neregių ginčas primena man įvairių sektų vienuolių ir asketų kivirčus".

Šitoks paaiškinimas patenkino visus mokinius. Tik Malunka, vienas atsiskyręs, tebegalvojo apie

tuos klausimus. Jam pasirodė neteisinga, kad Budda palieka savo mokinius nežinojime. Jis priėjo prie mokytojo ir pradėjo prašyti, kad jis aiškiai atsakytų: ar pasaulis amžinas ar neamžinas, ar jis turi pabaigą ar neturi, ar tobūlasis po mirties gyvena ar ne, ar kūnas ir siela tas pat, ar jie kiekvienas sau.

— Kodėl tu nori, kad atsakyčiau į tuos klausimus? Argi dėl jų tu, Malunka, gyvenimo atsižadėjai?

— Ne, mokytojau.

—O, gal būt, aš esu tau pažadėjęs atsakyti į tuos klausimus?

— Ne, mokytojau.

— Tai klausyk, Malunka. Vieną žmogų sužeidė strėle. Giminės ir draugai pakvietė jam gydytoją, kad jis išimtų strėlę, išplautų žaizdą, palengvintų skausmus ir išgelbėtų nuo mirties. Bet sužeistasis pradėjo prieštarauti: „Neleisiu išimti strėlės, neleisiu plauti žaizdos ir numalšinti skausmą, kol man nepasakys, kas mane sužeidė. Kuo jis vardu? Kokio jis kilimo ir kokios giminės? Ar jis aukšto ūgio ar žemo? Koki jo plaukai — tamsūs ar šviesūs? Prieš leisdamas save gydyti, aš noriu žinoti, koks buvo lankas ir timplė, iš kurio paleido strėlę, kokio paukščio — vanago, sakalo ar povo — plunksna buvo apkraštuota jo strėlė, kokio žvėries — buivolo, elnio ar liūto — gyslomis buvo pririštas nuodingas strėlės antgalis". Ar ne teisybė, Malunka, kad jei ligonis ims taip klausinėti, tai jis numirs negavęs atsakymo? Argi šventosios šviesos įmanoma atsiekti tik tuo atveju, jei „Pasaulis amžinas ir begalinis" arba, atvirkščiai, jei „Pasaulis neamžinas ir turi pabaigą?" Juk ir vienu ir kitu atveju palieka, kaip buvę ir Gimimas, ir Senatvė, ir Liga, ir Mirtis, ir Sielvartas, ir Skausmas, ir Neviltis, ir Kentėjimas, kurių nugalėti aš atėjau. Todėl tebūnie aišku tai, ką aš

paaiškinau, ir tepaliekie neaišku tai, ko aš nepaaiškinau".

Truputį kitaip, bet jau visai šių laikų dvasioje skamba Buddos atsakymas į Kevados klausimą: „Kur baigiasi keturios didžiosios daiktybės: žemė, vanduo, ugnis ir oras?". Išspręsti šio klausimo negalėjo nei žmonės nei dievai. Net ir Brama pasiuntė Kevadą pas Buddą. Pastarasis atsakė: „Tu negauni atsakymo todėl, kad neteisingai klausi. Reikia klausti ne apie tai, kur visai baigiasi žemė, vanduo, ugnis ir oras, o apie tai, „kuo žemė, vanduo, ugnis, oras ir visa tat, kas turi vardą ir formą, yra nugalėta?" Į šitokį klausimą taip atsakyta: „Visa, kas tik turi vardą ir formą, nugalėta beribiu, viską nušviečiančiu žinojimu. Žinojimo galybė nugalėjo tai, apie ką tu klausi".

*

Savo mokslą skelbdamas Budda susilaukė aštuoniasdešimt metų amžiaus. Paskutinėje kelionėje, pajutęs besiartinančią mirtį, jis atsigulė pavėsy tarp dviejų medžių. Nors ir nebuvo laikas medžiams žydėti, bet abudu medžiai tuojau išsipylė žiedais ir jais apibarstė Buddos kūną.

Matydamas verkiantį vienuolį Anandą, Budda tarė: „Neverk ir nesisielok, Ananda. Argi aš jums jau seniau nesakiau: mums yra lemta skirtis su viskuo, ką tik mes mylim, kas tik mums brangu. Argi galima, kad gimęs, išaugęs, gavęs formą ir turįs suirti daiktas nesuirtų?"

Paskui Budda kreipėsi į visus vienuolius ir paklausė:

— Gal būt, vienuoliai, kuris nors iš jūsų nėra tikras ir abejoja dėl Buddos, dėl jo mokslo ir jo bendruomenės, dėl jo nurodyto kelio ir jo veiklos? Klauskite, vienuoliai, kad paskui nereikėtų apgailestauti:

savo akimis mačiau mokytoją ir nepaklausiau, kai jis dar buvo mūsų tarpe.

Bet vienuoliai tylėjo. Ir antrą, ir trečią kartą Budda paklausė, bet niekas neatsiliepė.

Paskutiniai Buddos žodžiai buvo toki: „Sakau jums, vienuoliai, tiesą: — viskas, kas tik turi formą, yra laikina. Būkite ištvermingi tiesos ieškodami".

Toki buvo paskutiniai Buddos žodžiai. Ir susikaupė savy Budda vieną kartą, paskui kitą, trečią ir ketvirtą kartą. Iš ketvirto susikaupimo jis įžengė į Nirvaną. Ir kai žengė Budda į Nirvaną, įvyko baisus žemės drebėjimas ir pasigirdo dievų būgnų garsai.

Kada Budda įžengė į Nirvaną, tie vienuoliai, kurie dar nebuvo visai išsivadavę iš geidulių, tiesė aukštyn rankas, verkė, puolė žemėn ir joje raitydamiesi šaukė: „Per anksti, Palaimintasai, įžengei į Nirvaną. Per anksti užsimerkė tavo akys šioje žemėje!" Bet tie vienuoliai, kurie jau buvo išsivadavę iš geidulių, ramiai ir su visa sąmone sutiko tai, kas įvyko: „Visa, kas turi formą, yra laikina... Argi gali būti kitaip?"

*

Aukščiau surašytos senoviškosios buddiškosios, betarpiškai liečiančios Buddos gyvenimą ir mokslą literatūros nuotrupos, visos buddiškosios literatūros jūroj yra tik menkutis lašelis. Be biografijų, be milžiniškų Buddos „didžiųjų", „vidutinių" ir „mažųjų" pamokslų rinkinių, be vienuolijos gyvenimo taisyklių rinkinių, mus dar pasiekė nesuskaitoma daugybė padavimų, legendų, pasakojimų ir kronikų. Nėra Buddos ilgo gyvenimo tokio momento, apie kurį neturėtume žinių, nėra tokio klausimo, kuriam paaiškinti toj dokumentų gausybėj negalėtume rasti keletos tekstų.

Neveltui patys Buddos sekėjai priskaito aštuoniasdešimt keturis tūkstančius Buddos įsakymu.

Tačiau ir iš šitokios žinių gausybės dar negalime daryti galutinių sprendimų. Reikia atsiminti, kad Buddos laikais (VI šimtm. pr. Kr.) rašto arba visai nebuvo, o jei ir buvo, tai labai primityviškas. Indijos rašto seniausios liekanos siekia vos trečiąjį šimtmetį pr. Kr. Vadinas, Buddos pamokslai kartota iš atminties. Kadangi pradžioje Buddos sekta buvo visai neskaitlinga (gyvenęs Indijoj IV šimtm. pabaigoje graikas Megastenas savo aprašymuose nė vienu žodžiu neužsimena apie buddizmą), tai sunku įsivaizduoti, kad nerašyti padavimai būtų galėję aprėpti ir išlaikyti tokią gausybę medžiagos. Taigi, ne mažiau kaip penkis šimtus metų Buddos mokslas ėjo iš lūpų į lūpas ir tuo būdu iš dalies buvo pamirštamas, iš dalies papildomas, iškeičiamas, iškraipomas. Per tą laiką iš budizmo sektos išaugo visoj Indijoj vyraujanti religija, galingai išplito už jos ribų, paskui ji susilaukė persekiojimų ir išsilaikė tik periferijose. Sunku net įsivaizduoti, kokia gausybė įvairių nuomonių apklojo ir užtemdė pirmykštį padavimą, kiek kartų naujos pažiūros įkvėpė padavimų perdavėjus ir skelbėjus!

Tik paviršutiniškai peržvelgdami aukščiau surašytus tekstus, be didelio vargo atskirsime, kas yra dirbtina ir legendariška ir kas yra istoriška arba nors tikėtina ar galima. Psichologiškai teisingas pasakojimas apie Buddos ieškojimus, apie mąstymus, apie pirmuosius pasikalbėjimus su mokiniais, ryškiai skiriasi nuo pasakojimų apie žalčių karalių, apie viso pikto dvasią Marą. Giliai dramatiškas, nuostabiai paprastas mokytojo mirties vaizdas pagražintas nelaiku žydinčių medžių paveikslu, pasakojimu apie dangiškus garsus, apie dievų būgnavimą.

Bet šitie grynai paviršutiniai iškreipimai ir priedai palyginti nesunku atskirti. Kur kas sunkiau sugaudyti Buddos gyvenimo ir mokslo atpasakojimuose iš esmės legendariški dalykai. Jei nuomonė, kad Budda iš viso kaip istorinis asmuo niekad negyveno, kad jis yra tik saulės myto personifikacija, moksle ir neturi pasitikėjimo, tai net tokios svarbios žinios apie tai, kad Gotamo buvo kilęs iš karališkos šeimos, kad jis apleido karaliaus rūmus, visai rimtai nuginčijamos. Nustatyti kurios žinios apie Buddos gyvenimą yra tikros juo labiau sunku todėl, kad pats buddizmas žino ne vieną Buddą, o net 24, kurie gyvenę prieš Buddą. Net cituotas padavimas apie Buddos pasišalinimą iš karališkųjų rūmų, formališkai liečia ne Buddą, gyvenusį Indijoj, o vieną jo pranokėją. Suprantama, kaip sunku yra toj vienas kitą užstojančių paveikslų daugybėj sugauti istoriškos asmenybės gyvenimiškieji bruožai, Todėl galima sakyti, kad iš Buddos visos biografijos visiškai tikras yra tiktai pasakojimas apie jo mirtį.

Dar sunkiau yra išskirti tikrumą Buddos moksle ir pasaulėžiūroje. Visai tikras ir, be abejonės, paties Buddos paskelbtas yra žmonijos vieningumo ir visų žmonių lygybės principas. Šitą principą užtinkame visuose tekstuose, visuose gyvenimo aprašymuose, jis atitinka visą istoriją, visą buddizmo dvasią. Jau vienas pagrindinis padavimas apie tai, kad Gotamo pasišalino iš karališkųjų namų ir savo laisvu noru tapo elgeta, patvirtina buddizmo egalitarinį kosmopolitiškumą, pagal kurį vertę turi tik protas ir siela, kurie visų žmonių vienodi. Tik jie įgalina atsiekti laisvės, pilno išsamonėjimo, pilnos galios. Valdžia, turtai, aukšta vieta visuomenėje prieš proto ir sielos privalumus neturi jokių pirmenybių, o greičiau yra tik kliuviniai, skerspainės. Paneigiant

ir atsižadant valdžios ir turtų, atpuola visų žmonijos nesantaikos, kivirčų, konfliktų priežastys. Nacionaliniai, rasiniai arba varžantieji geografiniai momentai Buddos mokslui visai svetimi: savo pamokslais jis visuomet kreipiasi į visą žmoniją, į visas „keturias pasaulio šalis"; todėl jo įsteigta vienuolija yra pirmoji viso pasaulio istorijoj kosmopolitinė organizacija.

Taip pat neginčytina, kad Gotamo ieškojimų tikslas buvo surasti kelią į visų gyvūnijos kentėjimų pergalę. Senatvės, ligos ir mirties vaizdai privertė jį apleisti tėvų namus. Pagrindinė jo pamokymų ir pamokslų tema yra kentėjimų nugalėjimas, tą temą atitinka visi jo patarimai, nurodymai, gyvenimo taisyklės.

Abejojimų nekelia dar viena jo mokslo pusė: kentėjimų pergalės kelias eina per žinojimą, išsąmonėjimą, per tvirtą valią ir dvasinį susitelkimą. Nėra kitos tokios religinės sistemos, kurioj taip nuosekliai, atkakliai ir nuolatos būtų pabrėžiama žmogaus valios ir minties reikšmė ir galia.

Aukščiausio minties laimėjimo „apsišvietimo" niekas iš viršaus nedovanoja; jis atsiekiamas tik individualiniu, laisvu žmogaus valios įtempimu. O „apsišvietęs" žmogus iškyla į aukštumas ir darosi tobūlesnis už pačius dievus.

Budda ne tik surado kelią žmonijai išgelbėti, bet tuo keliu eidamas, ir jis pats pasiekė galutinį tikslą: išsivadavo iš kentėjimų ir „apsišvietė". Betarpiškai su tuo siejasi ne tik jo gyvenimo, bet ir asmenybės problema. Suradęs tą kelią, jis galėjo parodyti jį ir kitiems, paliuosuoti kitus nuo ieškojimo ir apsaugoti nuo klaidingų kelių. Bet kiekvienas, norėdamas išsivaduoti, privalo nueiti visą tą kelią.

Bet kas yra tas „apsišvietimas" ir tas išsivadavimas? Kur ir kokiam tikslui šaukia Budda apleisti

namų ankštumą ir eiti į platų pasaulį? Dabartinė dogma sako, kad aukščiausias tikslas yra Nirvana. O to meto organizacinis principas bylojo: išsivadavimo kelias yra vienuolija. Bet kiek anų laikų vienuolija panaši į šių laikų vienuoliją? Kokia buvo ana pirmykštė vienuolija, kurią tokiomis šviesiomis, neatsigėrimomis spalvomis vaizduoja Budda ir kuriai šioje žemėje žada tokias dideles dovanas? Ir toliau — kas yra tas didysis beveidis beformiškumas, kuris dabar Nirvana vadinamas? Ar tikras, Buddos sukurtas jos vaizdas pasiekė mus? Kodėl „apsišvietęs" Budda pats sustojo prie jos slenksčio? Jeigu išsigelbėjimo esmė glūdi sutraukyme visų saitų, tai kodėl Budda, Maros gundomas ir kviečiamas į Nirvaną, suprato, kas yra pikta ir, užuot atsidavęs savo asmens gerovės reikalui, pasiėmė pareigą visai žmonijai? „Neisiu į Nirvaną, kol neišaiškinsiu žmonėms tiesos"... Vadinas, pats tvirčiausias, nors ir pats baisiausias žmogaus saitas su gyvenimu—pareiga žmonėms—paliko nepaliestas, nenutrauktas. O svarbiausia, jeigu pripažinsim, kad Nirvanos sąvoka ir anuomet buvo suvokiama taip, kaip ir dabar, kad ir visais buddizmo plėtojimosi laikais ji vaidino tą pačią rolę, kaip ir dabar, tai kaip išaiškinsim tą, kad persisunkęs šalinimosi iš gyvenimo, paskutiniosios, visiškos neveiklos ir beviltiškumo idėjomis, buddizmas vis dėlto galėjo sukelti tokį veiksmingumą, tokį entuziazmą, parodyti tiek ekspansijos ir nugalėti visus Rytų kraštus? Neužmirškim: buddizmas neturi nei dievų, nei pomirtinio gyvenimo, taigi, atitraukdamas nuo žemiškojo gyvenimo, jis negalėjo žadėti ano gyvenimo patogumų. Ar tik netenka spėlioti, kad Buddos surasta tikroji išsigelbėjimo prasmė buvo kitokia, negu dabartinė Nirvana?

Dėl tokio Nirvanos supratimo ir dar labai primityviško supratimo, kuris visa kita nustelbia, Buddos

mokslą mes laikome asketišku, klaikiu ir europiečio dvasiai bei protui visai svetimu. Tačiau, jeigu mes į šitą neryškią, beformišką sąvoką pažvelgsime atsargiai ir su pamatuotu skeptiškumu, tai ir visą buddizmą tuojau pamatysime visai kitoj šviesoj. Pro uždangą viso to, kas jame laikams bėgant susidėjo ir kas yra legendariška, mes pamatysime pasaulėžiūros sistemą labiausiai artimą, labiausiai suderinama ir tam tikrame laipsny nuostabiai sutampančią su faktiškąja šių laikų pasaulėžiūra. Toje sistemoje matyti ne tik mūsų netolima praeitis, bet ir dabartis ir net ateitis. Ne veltui geriausias Buddos pamokslų vertėjas į vokiečių kalbą pasakė, kad nors tie pamokslai nuaidėjo prieš šešis šimtus metų pr. Kr., tačiau jie daro tokį įspūdį, lyg jie būtų pasakyti šeštame šimtmetyje po Šopenhauerio! Jau bendra koncepcija, kad tobūlumo ir apsišvietimo pasiekiama ne iš aukštybių malonės, ne viršgamtišku apreiškimu, o tik savo pastangomis, savo valia, giliu mąstymu, laisvu individualiniu ieškojimu ir pažinimu, sudaro labiausiai adekvatišką šiais laikais žemėje teisybės ieškojimo vaizdą. Iš Buddos keturių susikaupimo stadijų po Bodi medžiu, trys stadijos be didelių pastangų galima sugretinti su šių laikų mokslo pagrindinėmis linkmėmis. Santūrus Buddos atsargumas sprendžiant metafizinius klausimus galima būtų rekomenduoti ir šių laikų mintytojams. Jo atsakymas Kevadai metodologiškai visai sutampa su šių laikų kosmogonijos teigimais. Nors ir labai paradoksiškai atrodytų, bet reikia pasakyti, kad ir Platono samprotavimai, ir Senekos mintys, ir Plotino sistema, ir apaštalo Povilo laiškai mūsų epochai kur kas daugiau svetimi ir principo atžvilgiu su mūsų pažiūromis nesuderinami, negu daugumas Gotamo pamokslų.

Asoka.

Istorijos mokslas mums teikia nuostabių, nelauktų, bet ir nenuneigiamų įrodymų, kad senovės buddizmas griežtai skyrėsi nuo šių laikų buddizmo. Istorijos mokslas įgalina mus pažvelgti į senovės buddizmo tikrumą; jis taip pat įgalina mus pažinti tikrąją psichologiją žmogaus, kuris po Buddos labiausiai paveikė pačios seniausios žmonijos kosmopolitinės idėjos likimą, būtent su Indijos karaliaus Asokos veikla ir ketinimais.

Apsipažinti su karaliumi Asoka mes turime du šaltiniu. Pirmiausia jis yra mėgiamiausias buddiškųjų legendų herojus. Tose legendose smulkiai pasakojama apie Jambudvipos (Indijos) karalių Asoką, kuris, klastingai iššudęs savo brolius, užėmė sostą ir iš pradžių valstybę valdė tik žiaurumais, dėl to ir buvo pramintas „žiauriuoju Asoka". Bet paskui Buddos mokinių įtakoje jis pasidavė „Dorumo Įstatymui", pradėjo uoliai jį vykdyti, gausiai aukojo vienuolynams, maldykloms, dvasiškijai ir rūpinosi suorganizuoti bažnyčią. Pasak legendų, jis vykdęs plačią statybą — jis pastatęs 84.000 „stupų", t. y. Buddos religinių pastatų. Su jo vardu siejamas trečias Buddos sekėjų „visuotinis" susirinkimas jo sostinėje Pataliputroje. Kinijos, Ceilono ir pačios Indijos legendose vaizdingai pasakojama apie įvairius jo gyvenimo ir viešpatavimo epizodus, apie neištikimą žmoną Tisiaraksitą, apie jo brolį Zosimą, apie sūnų Kunalą, apie dvariškių intrigas, apie jo keliones į tokias vietas, su kuriomis buvo siejami atsiminimai apie Buddą. Šiaip ar taip, iš visų karalių, Buddos sekėjų, Asokos vardas tvirčiausiai išsilaikė įvairių viena kitai visai svetimų tautų atmintyje.

Ceilono istorinės kronikos tas žinias papildo ir kalba, kad Asoka buvo karaliaus Binduzaros sūnus ir didžiojo Čandrahuptos sūnaitis. Čandrahupta buvo Maurijo (povo) dinastijos steigėjas. Mirus Aleksandrui Makedoniečiui, jis išvijo iš Indijos graikus ir įkūrė didžiulę valstybę su sostine Patalaputra. Apie Čandrahupta gana plačių žinių paliko graikų rašytojai, bet tuose pačiuose šaltiniuose, taip pat ir pačios Indijos istorinėse kronikose apie Asoką visai neužsimenama; todėl net buvo paabejota, ar tikrai toks Asoka gyveno.

Bet dabar tie abejojimai jau visiškai išsklaidyti. Mat, jau ilgus amžius Indijos valdovų, o paskiau ir Europos mokslininkų dėmesį traukė iškalti uolose įvairiais rašmenimis užrašai. Bet Indijoj jau nieks nemokėjo tų užrašų perskaityti ir net paaiškinti, kas, kada, kokiais rašmenimis ir kokia kalba tuos užrašus įrašė.

Tų rašmenų paslaptį atidengė tik devyniolikto-jo šimtmečio pradžioje anglas Džemsas Prinsepsas. Pirmiausia jis iššifravo keletą raidžių, paskui ir visus užrašus ir perskaitęs juos fonetiškai, surado raktą ir logiškai juos suprasti. Istorijos ir filologijos moksle šitas įvykis yra tolygus Šampoliono Egipto ieroglifų iššifravimui ir Raulinsono Asirijos kyliaraščių išskaitymui.

Bet ir perskaityti šitie užrašai iš pradžių pasirodė dar paslaptingesni. Visi jie buvo rašyti karaliaus „Priadarzino“ arba „Piadazi“, kurio vardas istorikams visai nežinomas. O tų užrašų išplitimas Indijos įvairiose vietose — šiaurėje, pietuose, vakaruose ir rytuose — liudijo, kad to karaliaus valdyta vienos iš didžiausių kuomet nors buvusių valstybių. Nepaprastas užrašų turinys rodė to karaliaus moralinį didingumą ir jo dvasinį savo-

tiškumą. Vienu žodžiu, istorija susidūrė su nepaprasta paslaptimi. Bet čia pagalbon vėl atėjo Ceilono kronikos, kuriose minima, kad Piadazi vardu kartais vadinosi karalius Asoka. Neseniai surastas naujas užrašas, kuriame minimas ir Asokos vardas. Tat galutinai išsklaidė visus abejojimus, kad Piadazi ir Asoka buvo tas pats žmogus.

Šitie užrašai jau savo išore išskiria Asoką iš visų senovės Indijos valdovų tarpo. Jo valstybė, be abejonės, buvo labai plati: be viso Indijos pusiasalio (išskyrus, pačią pietinę jo dalį) Asokos valstybė apėmė visas Himalajų ir Hindukušo sritis, taigi plotu ji buvo didesnė už dabartinę Britų Indiją. Pastatai, kurie turi ryšio su užrašais arba su Asokos vardu yra seniausi Indijos mūrinės statybos paminklai. Iki to laikotarpio vyrauta medinės statybos; iš medžio buvo statomi net karalių rūmai ir miestų sienos. Karalius Asoka pirmas pradėjo vartoti statybai akmenis vietoj medžio. Tas ir pateisina Asokos charakteristiką legendose, kuriose apie ji kalbama kaipo apie didįjį statytoją.

Toliau jo užrašai yra seniausi Indijos rašto paminklai. Iš ankstybesnių laikų yra išlikę tik primityviškų po kelis žodžius brėžinių. Tas rodo, kad Asoka uoliai rėmė kultūrą ir tiesė jai naujus kelius. Iš viso to mums ryškėja nepaprasta Asokos asmenybė, savo dvasiniais privalumais pralenkianti ne tik savo pranokėjus, bet ir palikuonius.

Bet labiau už šiuos išorinius Asokos valstybės ypatumus traukia mūsų dėmesį jo užrašų turinys. Mus pasiekė apie 35 įvairūs tekstai, kurių dalis pasikartoja ir kurie literatūroje apie Asoką vadinami „ediktais". Bet šituo žodžiu jų turinio esmės teisingai nenusakoma, nes tie tekstai apima ne tik karaliaus parėdymus ir įsakymus, bet juose pasa-

kojama ir apie jo darbus ir sumanymus, taigi jie yra lyg ir uolose ir kolonose iškalti memuarai arba išpažintis.

Iš serijos ediktų, iškaltų uolose charakteringiausias yra XIII ediktas. Pagal turinį jis teisingiau būtų vadinti ne tryliktuoju, o pirmuoju, tik ediktų eilė tada reikėtų skaityti iš kito galo. Šito edikto iškalinėta Indijos įvairiose vietose, ir jo turinys išliko ir surastas septyniuose užrašuose. Jis yra toks svarbus ir istorišku požiūriu siejasi su tokiais žymiais įvykiais, kad verta jis išrašyti beveik ištisai.

Tikrasis nugalėjimas.

„Karalius Dievanamprija Priadazinas devintais po vainikavimosi metais nukariavo kalingus.

„Šimtas penkiasdešimt tūkstančių žmonių buvo paimta į nelaisvę. Daug kartų daugiau žmonių žuvo.

„Nuo to laiko, kai nukariavo kalingus, karalius pasidarė uolus sekėjas Dorumo Įstatymo *(dhamma)*, pasišventė jam ir paskelbė jo įsakymus.

„Karalius dabar jaučia sąžinės graužimą dėl kalingų nukariavimo, nes nukariaujant laisvą kraštą, negalima išvengti nežudžius, neėmus nelaisvėn žmonių, o tas karalių perima širdies skausmu ir atgailavimo jausmu... Tame krašte gyvena įvairių sektų braminai ir asketai ir pasauliškiai žmonės ir visi jie yra paklusnūs vyresniesiems, paklusnūs tėvui ir motinai, paklusnūs perdėtiniams, gražiai santykiauja su draugais, pažįstamais, giminėmis vergais ir tarnais, yra ištikimi ir atsidavę. Ir štai į tą tautą atėjo smurtas, žudymas ir atsiskyrimas su mylimaisiais. Vargas ištiko net tuos, kurie išliko gyvi: nelaimė prislėgė jų artimuosius, pažįstamuosius, draugus ir giminaičius. Tokiu būdu smurtas padarytas ir tiems, kurie patys išliko gyvi. Dėl visos tos didžiausios nelaimės ir atgailauja karalius...

„Karalius giliai apgailestautų, jegiu netektų šimtosios ar net tūkstantosios dalies žmonių, kurie buvo užmušti, paimti į nelaisvę arba palikti žūti kalingų krašte.

„Jeigu kas nors padarytų jam skriaudą, tai karalius mano, kad tą skriaudą, kol tik galima, reikia kęsti. Karalius jaučia užuojautos net savo valstybės laukiniams miškų gyventojams ir nori, kad jie atsiverstų į gerą, nes karalius visiems gyviesiems linki saugumo, linki džiaugsmo, ramybės ir apgalėti savo geidulius.

„Karalius mano, kad didžiausias nugalėjimas yra nugalėjimas Dorumo Įstatymu. Ką karalius paskelbė savo valstybėje ir kaimyninėse valstybėse per 600 ligų į šalis, net ir ten, kur gyvena graikų karalius, vardu Antiochas, ir net už graikų valstybės, kur valdovauja keturi karaliai, vardu Ptolomėjus. Antigonas, Magasas ir Aleksandras ir pietuose Cholo, Pindaso ir Ceilono valstybėse ir čia, visoje karaliaus valstybėje, kad visi laikytųsi Dorumo Įstatymo taip, kaip liepė karalius.

„Ir tokiu būdu bet kur pasiektas, bet kur įgyvendintas nugalėjimas teikia didelį džiaugsmą.

„Šitas garbingas ediktas parašytas tam, kad liudytų, kad mano sūnūs ir sūnaičiai, kiek jų bebūtų, negalvotų apie tai, kad jų pareiga yra ką nors nukariauti; jeigu jie net būtų įtraukti kariauti ginklu, tai tegul būna kantrūs ir atlaidūs ir tegul tikra pergale skaito pergalę Dorumo Įstatymu, kuris veikia šiam ir būsimam pasauliui. Tegul jų džiaugsmas bus siekimas to, kas yra reikšminga šiam ir būsimam pasauliui..."

*

Aišku, kad visoj istorijoj mes nerasime analogijos šito užrašo turiniui, niekur nesutiksime, kad po nugalėjimo karalius visiems savo valdiniams ir palikuoniams ir visam pasauliui skelbtų savo žygio apgailestavimą, ir tikrųjų nugalėjimų siektų skelbdamas žmoniškumo idėjas ir pats joms tarnaudamas.

Kituose ediktuose karalius smulkiai atpasakoja savo pažiūras ir pergyvenimus ryšy su Dorumo Įstatymo skelbimu, jo platinimu. Tuose ediktuose mums išryškėja nepaprasta humanisto, lojalaus visoms religijoms karaliaus asmenybė. Religinės laisvės principams jis skiria ištisą atskirą ediktą. Jis yra rūpestingas šeimininkas ir kaip tėvas rūpinasi savo pavaldiniais. Jis įsako sodinti medžius, kasti šulinius, kad būtų maisto ir gėrimo „žmonėms ir gyvuliams", įsako tat daryti ne tik savo valstybėje, bet už jos sienų. Jis įsako rūpintis vaistingosiomis žolėmis „žmonėms ir gyvuliams" ne tik savo valstybėje, bet ir už jos sienų. Jis ieško atitinkamų organizacinių formų, kurios užtikrintų jo idėjų pergalę gyvenime, kurios įgalintų įgyvendinti taiką, ramybę ir džiaugsmą. Jis panaikina buvusį kruviną atnašavimą ir įveda nekruvinas religines eisenas ir šventes. Tą linkme eiti, siekti nugalėjimo ne ginklu, o Dorumo Įstatymu, Asoka liepia ne tik savo amžininkams, bet ir savo palikuoniams.

Nagrinėjant šituos ediktus, visų pirma į akis krinta tas, kad jie visai neatitinka dvasią viso to, ką mes dabar vadiname buddizmu. Čia nė žymės nėra raginimo šalintis nuo gyvenimo, nė vienu žodžiu neužsimenama apie išsivadavimą iš kentėjimų Nirvanoje. Čia nėra pasyviškumo, gyvenimo atsižadėjimo ir nūdienio vienuoliavimo. Čia naiviškai, bet liepsningai tikima žmonija, čia nepaprastas veiklumas, kuris nebetelpa savojoj, ir taip jau neaprėpiamoj valstybėj ir siekia net už jos ribų, čia rūpinamasi gyvenimu, pasenusiais ir pavargėliais, čia siekiama džiaugsmo ne tik žmonėms, bet ir gyvuliams, čia rūpinamasi keliais, šuliniais. Šituose ediktuose mes randame ryškiausioj formoj visus elementus viso to, ką mes dabar siejame su kultūrinio,

teisinio ir socialinio reformizmo sąvoka viso krašto ir visos žmonijos gerovei. Jeigu jis buvo žymiausias buddiškasis karalius paties buddizmo pradžiopradės laikais, jeigu žmonių atmintis išsaugojo jo vardą, kaip buddizmo uolaus sekėjo, tai reikia manyti, kad visas ediktų turinys neprieštaravo, o kaip tik atitiko tikrojo tuo metu tik gimstančio buddizmo dvasią. Seniausi buddizmo simboliai — Bodi medžio šaka ir Ratas — reiškia gyvąją gamtą ir žmogaus kūrybą (ratas tuo metu buvo vienintelė žmogaus mašina), patvirtina, kad tuomet buddizmas nebuvo gyvenimo atsižadėjimo tapatybė. Charakteringa, kad legendose karalius Asoka vadinamas mums jau žinomu „Rato Sukėjo" vardu. Tikrąjį buddizmą pažinti ir suprasti, kame jo galia, mes galime tik iš karaliaus Asokos ediktų.

Kalbėdami apie Asoką, istorikai kartais pažymi, kad visi jo geri sumanymai nebuvo įgyvendinti ir kad iš viso jam nepavyko nieko padaryti. Tačiau, nors jo valstybė ir nebuvo ilgaamžė ir greitai subiro, o jo dinastija išmirė, tai, pav., Aleksandro Makedoniečio valstybė buvo dar daugiau efemeriškesnė ir dar trumpesnio amžiaus, nes ji žlugo tuojau po didžiojo nukariautojo mirties. Bet čia žlugo tat, kas buvo genialaus ir didelio garbėtroškos kariautojo vyriausias tikslas. O Asoka ir pats savo ir savo palikuonių vardu *urbi et orbi* paskelbė išorinio viešpatavimo nereikšmingumą ir efemeriškumą ir valdžią laikė tik tiek vertą, kiek ji įgalina tarnauti Dorumo reikalui ir jo pažintai Tiesai.

Savo laimėjimų jisai pasiekė antruoju savo viešpatavimo periodu, kada jis siekė „tikrųjų" pergalių, kada jis išsiuntinėjo misijonierius. Ceilono kronikos vienu balsu tvirtina, kad buddizmą

Ceilone išplatino karaliaus Asokos sūnus ir duktė, kurie buvo čia atsiųsti apaštalauti. Pasaulio istorijoj retai tepasitaiko tokių giliai jaudinančių paveikslų, kaip šitas, kada karaliaus Asokos duktė atgabena į Ceilono salą šakelę medžio Bodi, po kuriuo Budda galutinai pažino tiesą, po kuriuo jis rado išganymą sau ir visiems kitiems. Misijonierių siuntimo į šiaurės kraštus fakto istoriškumą patvirtina tapatumas misijonierių vardų, kurie nurodomi Ceilono kronikose ir kurie rasti Asokos laikų Indijos antkapių paminkluose. Penki šimtai milijonų buddizmo sekėjų, kuriuos Azijos plačiuosiuose plotuose vienija bendras tikėjimas, yra įtikinamas tų misijų rezultatas, kuris taip pat atitinka karaliaus Asokos siekimus. Kadangi su jo vardu siejama ir be abejojimo su jo laikotarpiu supuola buddizmo ekspansija Indijoj ir už jos ribų, tai aišku, kad jeigu ne jis vienas, tai bent nulemiamai dalyvaudamas, jis buddizmą taip išjudino iš vietos, kad šis netrukus tapo pirmąja universaline žmonijos tikyba, kuriai gimus, atsirado, kaipo praktiškai veiksminga sąvoka, visos žmonijos vieningumo idėja, pagal kurią žmonija stovi aukščiau už paskiras tautas ir valstybes. Karaliaus Asokos tryliktasis ediktas paliudija, kad šita didi idėja gimė nepripuolamai, kad ji yra žmogaus dvasios gilaus moralinio sukrėtimo ir tiesos kelių ieškojimo išdava. Buddizmui Asoka vienu asmeniu atstoja apaštalą Povilą ir imperatorių Konstantiną.

Žinoma, šitoks sutapimas buddizmui turi ne tik teigiamos, bet ir neigiamos vertės, nes ir krikščionybės istorijoj apaštalas Povilas ir Konstantinas nėra tik teigiami veiksniai. Visai galimas daiktas, kad buddizmo išorinis spindėjimas, išorinė galybė ir turtingumas, kuriuos jam suteikė karalius Asoka,

ne tik naudon jam nėjo, bet ir žalos darė, traukdami į buddizmą svetimus jam elementus, suteikdami jam valstybinės biurokratiškos organizacijos charakterį. Tačiau, aplamai, šis klausimas labai platus ir gilus. Jis kelia mums tą pačią problemą, kuri pavaizduota Buddos gundymu „teisingąją karalyste". Budda tam gundymui nepasidavė, o gavęs apšvietimą, grįžo į rūmus ne tam, kad „teisingai", „neskriausdamas" ir „nežudydamas" valdytų, o tik tam, kad iš tų rūmų išvestų savo sūnų. Asoka bandė sujungti vienuoliavimą su karališka valdžia. Labai galimas daiktas, kad išorinių rezultatų spindėjimo buvo pasiekiama vidujinio skaistumo ir stamantrumo sąskaiton. Bet šitas giliausias problemas mes tuo tarpu priversti esame palikti nuošaliai. Jei Asokos veikloj ir rastume klaidų, tai tų pačių klaidų darė ir Platonas Graikijoj ir Markas Aurelijus Romoj; tačiau teigiamo jie nėra pasiekę nė mažos dalelės to, ko yra pasiekęs Asoka. Tat įgalina mus pripažinti Asoką žymiausiu iš visų valstybių, visais laikais ir visose tautose buvusių valdovų.

*

Galimas daiktas, kad jo reikšmė nesibaigia jo padaryta įtaka vienam tik buddizmui. Ligi šiol apie Asoką mes kalbėjome tik ryšy su buddizmo išplitimu, su „Dorumo Įstatymo" pergalės žygiavimu Azijoj. Bet būtų labai keista ir prieštarautų istorijos dėsniams, jeigu šitas galingas dvasinis sąjūdis, taip nesulaikomai plitęs į pietus, rytus ir šiaurę, būtų buvęs visiškai bejėgis tik vienuose vakaruose. Pats karalius Asoka mini apie pasiuntinių-misijonierių siuntimą ir į vakarus, ir istoriški Graikų karalių vardai, kurie minimi edikte, patvirtina tų žinių

tikslumą ir teisingumą. Bet kur jo misijų pėdsakai vakaruose? Nejaugi graikai po Sokrato ir Platono buvo daugiau svetimi universalinėms karaliaus Asokos idėjoms, negu laukinės Azijos barbarų tautos? Gal būt, teisingiau bus manyti, kad Rytų įtaka stačiai susiliejo su vietiniais organiškai išaugusiais panašiais reiškiniais, ir todėl mes jų vienodų reiškinių masėj tik nepastebim, neišskiriam?

Šitaip manyti mes turime gana daug tvirtų duomenų. Pav., karalius Asoka mini apie pasiuntinių siuntimą pas Makedonijos karalių Antigoną Gonatą. Iš istorijos žinome, kad šitas karalius buvo filosofų globėjas ir stoikų mokyklos kurėju Zenono, Chrizipo ir Kleanto, kurie Graikų filosofijoj pirmieji paskelbė, kaip teigiamą pradmenį kosmopolitizmo principus, bičiulis. Šitie principai ligi tol graikų galvosenai buvo visai svetimi. Nei Sokratas, nei Platonas, nei Aristotelis ne tik nepasisakė už juos, bet, atvirkščiai, visas jų mąstymo būdas tam principui buvo griežtai prieštaringas. Dėl to jau senovės rašytojai nurodinėjo, kad kosmopolitizmo principas yra atėjęs, perimtas iš barbarų. O jeigu taip, tai visai lengva spėlioti, kad tie „barbarai" kaip tik buvo tie patys, kuriuose kosmopolitizmo idėja buvo gimus prieš tris šimtus metų ir dabar jau pergalingai plito į visas pasaulio šalis. Argi negalima spėlioti, kad tų „barbarų" tarpe buvo ir kilniojo karaliaus Asokos pasiuntiniai? Šiaip ar taip, nuo to laiko graikų filosofijoj rytams gimininga ar iš rytų skolintiniai elementai jau nenyksta. Neoplatonikų mokymas apie mistišką dvasinį susitelkimą, kad matytų dievą, atrodo lyg tolimas iškraipytas Gotamo po šventuoju Bodi medžiu mąstymo aidas.

Toliau, kaip tik apie tą laiką, kada Asoka siun-

tinėjo savo pasiuntinius, Egipte, Aleksandrijoj ir Palestinoj, labiausiai Galilėjoj, atsirado keistų vienuoliškų sektų, kurių sekėjus vadino „terapeutais“ arba „essėjais“. Apie juos su pagarba ir smulkiai rašo ir Juozapas Flavijus, ir Filonas, ir Plinius, tačiau pabrėžia, kad jie yra svetimo kilimo. Žinių apie šitas sektas analizas rodo, kad tų sektų pamatas buvo lyg ir koks junginys izraeliškų religinių pažiūrų ir jų dievobaimingumo su buddiškosios vienuolijos taisyklėmis. O tuo tarpu essėjai buvo ta aplinkuma, kuria istoriškai išaiškinama ir Jėzaus pamokslų atsiradimas. Teisybė, evangelijose apie essėjus nė vienu žodžiu neužsimenama. Tačiau grožingasis, mislingas ir paslaptingas pasakojimas apie rytų Žvaigždę ir tris rytų išminčius, kurie pirmieji atnešė žinią apie prisiartinusį žmonijos išganymą, aidi tolimu, neaiškiu karaliaus Asokos pasiuntinybių atgarsiu... Visai svetimi graikų ir izraelitų gyvenimui vienuolijų organizaciniai principai nuo to laiko jau įsitvirtina Vidužemio jūros kraštuose ir vėliau iš jų išauga didžiausia socialinė ir dvasinė vakarų kultūros jėga. Šitų nuostabių faktų šviesoje, žinoma, būtų neatsargu paneigti buddizmo įtaka vakarų kraštams, vadinas, ir visai šių laikų civilizacijai, juo labiau, kad šitos įtakos pėdsakų mes randame visų svarbiausių šių laikų europiškos kultūros dvasinių šaltinių betarpiškoj artumoj.

*

Žinoma, nereikia manyti, kad šitas idėjų iš Indijos iš tikrųjų Didysis Persikėlimas yra tik vieno žmogaus, karaliaus Asokos, arba tik vienų dviejų žmonių — Buddos ir Asokos pastangų išdava. Aišku, kad čia mes matome tik idėjų ilgų amžių rai-

dos ir jų organinio augimo paskutiniąją stadiją. Didelė dalis tos raidos elementų yra įžymėta ir išsilaikė senovinėse Indijos šventaknygėse bei braminų pamokymuose; daug kas, gal būt visiems laikams, paliko nežinoma. Bet aišku, kad dirva naujoms idėjoms jau buvo parengta, kad jau buvo susitvenkusios atitinkamos mintys ir jausmai, kad kiekvienam žodžiui jau buvo patikrintas žmonių prote ir širdyse skardus rezonansas. Gotamo ir Asoka žymūs ne tik kaip atskiri asmens, bet ir kaip Indijos senovinės kultūros atstovai, o jų veikla kaip galutinis ir aukščiausias ilgų šimtmečių, o gal būt, ir tūkstančių metų dvasinės veiklos rezultatas.

Antikinio pasaulio palikimas.

Graikija.

Pereidami iš Indijos į Graikiją, iš svetimo, nepažįstamo, nepriprastų minčių ir vaizdų pasaulio, mes pereiname į istorijos laikotarpį, su kuriuo iš pat mažens esame geriausiai apsipažinę, kuriame randame mūsų dvasiai visai artimų vardų, faktų ir įvykių. Homero epo herojai dažnam iš mūsų yra daug ryškesni ir artimesni, negu savojo epo herojai. Graikijos istoriją dažnas geriau žinome, negu savojo krašto, savosios tautos istoriją. Visais svarbiaisiais esminiais bruožais mes žinome visą šitos nuostabiosios kultūros raidą, žinome kaip ji iš Homero pavaizduoto primityviško gyvenimo išsiplėtojo į galingąją kosmopolitinę Aleksandro Makedoniečio valstybę, žinome, kaip greta su visu tuo rutuliojosi idėjų evoliucija. Todėl vertinti senovės Graikijos gyvenimo atskiros stadijos ir visas jos gyvenimas mums visai nesunku: iš visų žinomų istorinių epochų Graikijos epocha yra harmoningiausia, gražiausia ir laimingiausia.

Jau tik vienos i š o r i n ė s politikos istorijos visi svarbieji įvykiai sudaro iš tikrųjų epiškus paveikslus, kurių šviesoje blanksta visų kitų tautų istoriniai įvykiai. Labiausiai dramatiška Graikijai, be abejonės, buvo Persų karų epocha. Grandiozinė, karinga azijatiška monarchija visa savo galia, pa-

remta nesuskaitomais nukariautų kraštų sričių resursais, užgulė nedideles Graikijos respublikas. Šita graikų kova už savo nepriklausomybę yra garbingiausia iš visų apsiginamųjų karų visoj pasaulio istorijoj. Miltiado, Leonido, Temistoklio vardai paliko bendriniai vardai drąsumui, gabumui, kilnadvasiškumui pažymėti. Jeigu esama teisingų karų, tai toks karas buvo apsiginamasis Graikijos karas su Persija. Jeigu kare kada nors gauna triumfuoti tiesa, tai ji triumfavo prie Maratono, Salamino ir Platėjos.

Nepaprastą dvasios triumfo prieš smurto jėgą vaizdą sudaro ne vieni tik Graikijos apsiginamieji karai. Graikijos politinė istorija baigiasi puolamųjų apkariaujamųjų karų epocha. Tų karų apogėjų sudaro Aleksandro Makedoniečio žygiai. Žinoma, čia istorinis įvertinimas negali būti toks aiškus ir neginčijamas. Aleksandro Makedoniečio didieji nukariavimai tam tikra dalim nulėmė Graikijos politinio gyvenimo galą, nes Aleksandras Didysis savo žygius pradėjo numalšindamas sukilusias graikų valstybes, sunaikindamas Tebus ir parduodamas vergijon visus to miesto laisvus gyventojus. Visi tie žygiai baigėsi tuo, kad Aristotelio mokinys persiėmė Azijos despotų papročiais ir vertė išdidžius, laisvę mylinčius graikus atlikti jam rytietiškus rūmų ceremonialus, pulti prieš jį veidu į žemę. Graikijos negalėjo pavergti nei Darijus, nei Kserksas, bet tą padarė Aleksandras Makedonietis savo sėkmingais karais, kurie buvo vedami graikų vardu. Bet jeigu pačiai Graikijai Aleksandro karų epopėja baigėsi aiškiu politiniu nusmukimu, tai pasaulinės istorijos požiūriu Aleksandro žygių metai savo ryškumu vis dėlto palieka neužmirštami. Dar beveik jaunuolis užėmęs sostą, su saujele kariuomenės

jis iššygiuoja į Aziją ir per vienuolika metų nukariauja Mažąją Aziją, Siriją, Egiptą, visą artimąją Aziją ir visą šiaurės Indiją. Per visą tą laiką jį lydi vienas po kito didžiausi laimėjimai. Graniko, Issos, Gaugamelo mūšiai, žygis į Indiją ir Gidaspo kautynės neturi sau lygių visoj karų istorijoj. Vertindami tuos žygius, atsiminsime, kad per vienuolika metų buvo nukariauta toki plotai, kurių tik pusei nukariauti Roma užtruko 300 metų. Apie žygį į Indiją svajojo daugelis Romos imperatorių, bet nė vieno jų svajonė neišsipildė. Be to, Aleksandras Makedonietis ne tik nukariaudavo ir griaudavo. Savo žygių metu jis įkūrė keliasdešimt miestų, iš kurių Aleksandrija ir šiandien tebėra pasaulinės prekybos ir kultūros centras. Teisybė, jau kitais po Aleksandro mirties metais jo didžioji valstybė subiro į visą eilę atskirų satrapijų, ir visi jo žygiai paliko lyg ir paruošiamasis darbas vėlesniam Romos įsiviešpatavimui. Vis dėlto visų tautų atmintyje Aleksandras paliko kaip nukariautojas, savo nugalėjimais parodęs minimumą išviršinės jėgos ir maksimumą dvasinės jėgos bei sugebėjimo. Aplamai, ir apsiginamieji ir puolamieji Ellados karai neturi sau lygių visoj pasaulio istorijoj.

*

Bet didingi išviršiniai įvykiai Graikijos istorijoj nėra patys svarbiausi dalykai: ir apsiginamai ir puolamai graikai kariavo ne savo geru noru, o tik prievarta verčiami. Tikroji Graikijos istorija kūrėsi ne kautynių laukuose, o rutuliojosi dvasinės veiklos srityje. Ir čia visur matom tokių didelių laimėjimų, kurių ligi šiol niekas ne tik nepasiekė, bet kurių niekas ir neprilygo. Graikų religija yra pati turtingiausia mitais, o Olimpo dievų paveikslai neužmirštamai ryškūs, aiškūs, artimi ir

suprantami. Bet graikų dievai nereiklūs, neįkyrūs; atitinkamai minties ir mokslo plėtojimuisi, jie kukliai, be triukšmo, be kovos pasitraukia, iš konkretaus gyvenimiško realumo pavirsdami simboliais, idėjomis, filosofinių sistemų abstraktinėmis galiomis, didžiuoju panteizmo „niekas ir viskas". Graikų menas iš primityvinių, nedailių, grubaus darbo pavaizdavimo formų išaugo į tokias aukštumas, kurių nepasiekta net per du tūkstančiu metų po Ellados. Jų architektūra sukūrė pačius harmoningiausius ir amžinus stilius. Jų literatūra sukūrė pavyzdžių, kuriais ir ligšiol seka visos tautos.

Ne menkesnė graikų reikšmė ir t e i s ė s istorijos srity. Per kelis šimtmečius Graikiją sudarė visa eilė nepriklausomų valstybių — miestų. Kiekvienas miestas idėjiškai buvo absoliutiškai nepriklausomas, arba, mūsų juridine kalba tariant, turėjo pilną suverenitetą. Tačiau tas nekliudė graikams jaustis viena, dvasiniais saitais susieta visuma ir priešpastatyti ją visam kitam „barbarų" pasauliui. Tas vieningumas buvo užvis mažiausiai paremtas smurtu, o daugiausia laisve. Net politiškai vyraujant bet kuriai vienai valstybei — Atėnams, Spartai, Tebams — buvo kalbama apie „gegemoniją", apie „vadovavimą", bet ne apie viešpatavimą. Bet ir tokia gegemonija buvo kenčiama nenoromis, į ją buvo žiūrima kaip į laikiną piktą. Graikijos valstybių vieningumo gyvybinė galia glūdėjo dvasios srityje, ją sudarė tikėjimų vienodumas, kulto įstaigų vienodumas (Delfai), apeigų, švenčių, iškilmių bendrumas ir t. t. Laurų vainikas, kurį gaudavo miesto pilietis Olimpo žaidimuose, graikams turėjo didesnę reikšmę, negu kaimyno miesto nugalėjimas mūšyje. Laisvos valstybių federacijos idėją Ellada įkūnijo, kaipo gyvybingą, reališką, ilgus amžius iš-

silaikiusią istorinę galią. Ieškant tarptautinio santykiavimo formų, ta idėja ir šiandien gali būti idealu.

Lygiai ir teisė, kuria buvo tvarkomi kiekvieno atskiro miesto — valstybės vidaus santykiai, nežiūrint jos margumo ir įvairumo, turi bendrumo bruožų, kuriais graikų teisė skiriasi nuo visų kitų senovės tautų teisės. Graikai pirmieji atsiejo teisę nuo religijos, nuo kulto. Jie pirmieji suprato teisės reikšmę ta prasme, kad ji yra nepastovus, lankstus, su žmonių interesais derinamas žmogaus padarinys. Pasaulietiškos teisės, žmonių teisės, įstatymo idėja, įstatymų leidžiamosios valdžios ir jai atitinkamų organų steigimo idėja beveik šių laikų prasme pirmiausia atsirado Graikijoj. Bet ir išsivadavus iš varžančių religinių ir metafizinių raizgalų, graikų teisė vis dėlto savo idėja visada paliko susijusi su moraline kontrole. Įstatymų leidėjai beveik visada buvo geriausi, rinktiniai žmonės. Solono ir Likurgo vardai pasiekė mus pasipuošę išminties, teisingumo ir dorumo aureolėmis. Idėja teisės, kaipo žmonių priemonės pasiekti teisingai santvarkai žemėje, pirmiausia atsirado Graikijoj. Ir negalima nesistebėti jų šioje srityje išmislingumu: jau vidujinė jų mažų valstybių santvarka, jų konstitucinė istorija yra tikras beveik visų įmanomų valdymo formų kaleidoskopas. Platono ir Aristotelio tų formų klasifikacija ir palyginamoji charakteristika išliko pamokomos ir aktualios ligi mūsų laikų.

*

Graikai anksti suprato, kad teisė yra tik priemonė siekti teisingos valstybinės santvarkos ir teisingo žmonių santykiavimo. Bet kokia santvarka teisinga? Koks teisingas bus žmonių santykiavi-

mas? Koks čia bus mastas, kokia įvertinimo priemonė, koks teisingų įstatymų pagrindinis principas? Šitas klausimas šalto protavimo ir harmoningos dvasios graikams iš pradžių visai nerūpėjo. Praktikoje viskas išsispręsdavo instinktyviškai, atitinkamai kiekvieno miesto bendruomenės socialinių jėgų realiniams santykiams. Solonas buvo poetas, išminčius ir įstatymų leidėjas ir jame kaip tik ir buvo įsikūnijęs senovės Ellados dvasios sintetinis monolitiškumas. Ir tik plintant ir gilėjant filosofinei minčiai, valstybės ir teisingumo santykio problema įgauna dramatinio aktualumo ir graikams.

Graikų minties istorinius įvykius mes žinome lygiai taip pat gerai, kaip ir politinės istorijos įvykius. Sokrato, Platono, Aristotelio, Diogeno, Zenono ir Epikuro vardai mums pažįstami geriau, negu naujųjų laikų labiausiai žymių filosofų vardai. Prisiminę kurį nors tą vardą, mes tuojau pasivaizduojame nepaprasto ryškumo asmenybę, su kiekvienu tuo vardu yra susijus kuri nors pagrindinė žmonių minties srovė. Jeigu dėl vieno ar kito graikų filosofo reikšmės ir galima būtų ginčytis, tai, atsižvelgiant į graikų filosofijos visumą, galima tik stebėtis šitos, palyginti neskaitlingos, tautos kūrybine galia. Jau išviršiniu požiūriu graikų filosofija pasirodė kaipo labiausiai pastovus ir įtakingas ellinų kultūros elementas. Žlugus Graikijos valstybei, iš jos filosofijos išaugo nepaprastai ryškios ir veiksmingos srovės, kurios sudarė dvasinės veiklos apmatus visam tuometiniam pasauliui, kurios įdvasino gabesniuosius Romos valdovus ir kurios išsilaikė beveik visą tūkstantį metų po graikų politinės laisvės žlugimo. Šitą išviršinę graikų minties galybę atitinka ir tos minties išvidinė jėga. Grai-

kų mintytojai stovi prieš mus ne kaip istorijos bėgyje išsirutuliojusio kulto atstovai, ne kaip vaidilos, ne kaip pranašai skelbę Dievo apreikštą žodį, ne kaip valstybės ir tautos atstovai, o tik kaip atskiri asmens, apsiginklavę vien tik žmogaus protu ir logika. Jų pamatinis tikėjimas yra tas, kad pasaulio tvarkos dėsniai ir žmogaus proto veiklos dėsniai yra tolygūs. Šitam giliam įsitikinime, kad žmogaus protas viską nugali, glūdi graikų filosofijos amžinos įtakos ir žavingumo priežastis.

Iš pradžių graikų mintytojai lietė daugiausia teoretinio pobūdžio klausimus. Tai buvo viseto santvarkos, materijos sudarymo ir visų daiktų esmės klausimai. Tais klausimais jie yra pasakę daug naiviškų dalykų. Visą jų grynai spekuliatyvinį, nepakankamai pamatuotų apibendrinimų metodą, be pakankamos stebėjimų atsargos, be supratimo tiriamojo metodo reikšmės, mes dabar laikome seniai atgyventu. Dabar mums, gal būt, daugiau patinka išmintingas Gotamo santūrumas, negu graikų filosofų nekantrumas sprendžiant „visų pabaigų pabaigos“ arba „visų pradžių pradžios“ klausimus. Bet mes neprivalome užmiršti, kad palyginti su senesnių laikų samprotavimais apie viseto santvarką, graikų principinis įsitikinimas tuo, kad žmogaus minties dėsniai yra tolygūs dangaus šviesulių judėjimo ir visų gyvosios ir negyvosios gamtos reiškinių dėsniams, buvo milžiniškas žingsnis priekin. Be to, įsigilinęs į graikų filosofų mąstymo išdavas ir šių laikų skaitytojas turi stačiai stebėtis, kad beveik visur jis ras tiesos branduolį, labai artimą mūsų žinojimui apie gamtą. Teigimus, kad viso esamo pagrindinis principas yra vanduo, arba oras, arba ugnis, mes turime suprasti kaip pirmus mėginimus išaiškinti, apibendrinti visuotinius gamtos

dėsnius. Tų mokymų visumoj ir teigimuose, kad pasaulis sudarytas iš keturių elementų: vandens, oro, žemės ir ugnies, mes matome pirmąsias gamtos reiškinių racionalinės sistematikos žymes. Pitagorininkų mokymas, kad viso esamo pagrindas yra skaičius, yra pirmieji žingsniai į šių laikų matematiškąjį gamtos dėsnių supratimą. Mokymas apie amžinai judančius atomus, iš kurių sudarytas visas pasaulis, yra nuostabiai artimas šių laikų viseto santvarkos supratimui. Empedoklo mokyme mes randame darvinizmo pirmavaizdį. Graikų mintytojai paliko ne vien tik miglotus tiesos nujautimus: graikai sukūrė geografijos mokslą, Ptolomėjaus sistema išsilaikė iki Koperniko. Euklido geometrijos mokomės ir dabar.

*

Jau pat pirmaisiais graikų filosofijos atsiradimo momentais susidarė visos sąlygos k o n f l i k t u i su viešpatavusiomis pažiūromis ir pasaulio pasivaizdavimais, ypač su kulto ir tikėjimo dievais tradicijomis, nes racionalistinėj pasaulėžiūroj vieta dievams buvo labai problematiška. Bet laisvės mylėtojai graikai šitų erezijų nepaisė. Ir kol filosofų mintis sukosi apie bendrus principus ir skraidė dangiškųjų sferų miglose, minties konflikto su gyvenimu nebuvo žymu.

Bet štai S o k r a t a s pirmasis nukėlė filosofus iš aukštybių į žemę. Pasaulio santvarkos klausimai jam mažai terūpėjo. Tat, ką Ksenofontas jo lūpomis kalba apie viso pasaulio, gyvosios ir negyvosios gamtos išaiškinimą, nesiekia toliau už paviršutinišką, tradicinę teleologiją, pagal kurią dievai sukūrė visą gamtą tam, kad ji tarnautų žmogui. Jis naiviškai įspėja savo klausytojus, kad tie nesusi-

viliotų geometrija ir astronomija. Jis išjuokia nuostabų Anaksagoro tvirtinimą, kad saulė yra perkaitęs liepsnojantis akmuo. Kaipo tikras miesto gyventojas, pats prisipažinęs, kad niekad neišeina už miesto, nes iš laukų ir medžių vaizdų nieko negalima pasimokyti, visą laiką gyvenęs triukšmingame Atėnų mieste, Sokratas pagrindinį graikų filosofijos dėsnį — „viskas valdoma proto įstatymais“, — pritaikė tam, kas jam užvis labiausiai rūpėjo, būtent, žmonių santykiams. Kritišku protavimu jis ėmėsi aiškinti visa tat, kas aplinkumos pasauly nulemia žmonių santykius. Bet šitas uždavinys pasirodė labai sunkus, beveik neįmanomas išspręsti. Sokratas su visu griežtumu klausimą tik iškėlė, bet neįstengė surasti teigiamo atsakymo. „Aš žinau, kad aš nieko nežinau“ — buvo jo mėgiamiausias posakis, ir šituo posakiu jis pagrindė savo garsiąją kalbą teisme. Todėl jis nevengia graikiškų dievų, nuolankiai atnašauja jiems nustatytas aukas. Jis nesipriešina Atėnų valstybei ir paklusniai pildo visus teisėtus valdžios parėdymus. Jis tolerantingas vietos papročiams, nors tų papročių mūsų moralinis pajautimas ir labai bodisi. Jis mielu noru teikia išmintingų praktiškų patarimų ir savo draugui, kaip jis galėtų pagerinti savo materialinį būvį, ir ginklakaliui, kaip jis turi gaminti ginklus, ir jaunuoliui, kaip jis turi mokytis kariškojo meno, ir geterai, kaip ji gali įsigyti gerų bičiulių. Jo mokyme apie žmonių santykius, be aiškiai pavaizduoto gyvenimiškojo demokratizmo, be raginimo gerbti žmogų, kaip žmogų, gerbti viską, net ir fizinį darbą, šiaip nieko naujo nerandame. Net ir dėl vergijos Sokratas nieko naujo nepasakė. Į klausimą, ar gerai daryti reikia tik bičiuliams ar ir priešams, pats Sokratas, matyt, negalėjo tiksliai atsakyti.

Ir amžininkams ir vėlesnėms kartoms įspūdį darė ne tiek Sokrato mokslas, kiek paties Sokrato asmenybė. Jis žavi savo gyvenimo būdu, kuris visiškai atitinka jo įsitikinimus. Sokrato gyvenime randame daugiau išminties, negu jo žodžiuose, kurie mus pasiekė. Savo negražia išvaizda, kasdieniško gyvenimo reikiamybių kuklumu, nepaprastu saikingumu gyvenimo džiaugsmų atžvilgiu jis iš dalies panašus į vienuolį. Bet tame, kad jis buvo laisvo noro beturtis, atsižadėjėlis, kad jis žiemą vasarą dėvėjo tuo pačiu skylėtu apsiaustu, kad jis menkai maitinosi, vis dėlto nežymu nė šešėlio smurto, kurį sau būtų daręs, nėra tragiško saitų sutraukymo su gyvenimu, visiškai nežymu asketizmo bei kentėjimų. Žiūrėdamas į sudėtų krautuvėje gražių daiktų krūvą, jis džiaugsmingai pasakė: „Kiek daug esama daiktų, kurių man nereikia!“ Būdamas kuklus, iš nieko nepriiminėdamas dovanų, nors ir turėjo labai turtingų bičiulių — jis vis dėlto nesitraukia iš gyvenimo, o tik rūpinasi visiška savo nepriklausomybe. Jis nemeta šeimos, jis auklėja vaikus, kantriai kenčia vaidingos savo žmonos Ksantipos užsipuldinėjimus. Į vieno bičiulio paklausimą, ar verta vesti žmoną, jis su prastuolišku jumoru atsako: „Ar tu taip darysi, ar kitaip — vis tiek gailėsiesi“. Jis nebėga nuo žmonių, nevengia pokylių; būdamas jau subrendusio amžiaus, mokosi skambinti kanklėmis, pripažįsta, kad šokti yra naudinga. Jis nenicekina gyvenimo džiaugsmų, bet tik priešinas viskam, kas gali nors kiek susiaurinti jo laisvę arba apriboti jo dvasios nepriklausomybę.

Sokratas gyveno neturtingiausiai, vargingiausiai už visus atėniečius. Paskutinysis vergas pabėgtų nuo tokio gyvenimo — sakydavo apie Sokratą jo priešininkai - sofistai. Visas jo išmintin-

gumas buvo žinojimas savo nežinojimo. Bet lygiai visi atėniečiai žinojo, kad Sokratas jų tarpe buvo laisviausias, nepriklausomiausias žmogus. O Delfų orakulas pasakė, kad jis už visus ir išmintingiausias. Jeigu visa tai, ką Sokratas kalbėjo ir ko mokė, ir nesiekė toliau tradicinių tikėjimų, pažiūrų ir įsitikinimų ribų, tai jo asmenybė ir jo gyvenimo būdas rodė visai ką kitą. Savo išoriniu nuolankumu ir paklusnumu įstatymams jis nieko negalėjo suklaidinti. Nors jis dar nedarė išvadų, bet visame jo samprotavimų metode buvo žymu tikro maišto, revoliucijos. Sokratas nekėlė balso prieš tradicinius dievus, bet gerbė juos tik tiek, kiek tat buvo suderinama su sąžinės balsu, su jo „demoniumu", kurio įsiklausydamas Sokratas dažnai po ilgai ir giliai susimąstydavo. Jis neprieštaravo įstatymams, bet jau buvo pareiškęs, kad savo sąžinės klausys daugiau, negu atėniečių. Sokratas nekėlė maišto prieš valstybę, bet pasišalino iš jos, nes suprato, kad valstybės veikėjai savo uždavinių nesupranta, ir jis, Sokratas, supratęs tą jų nežinojimą, tuo pačiu tapo už visus išmintingesnis. Jis ne tik pats neina tarnauti valstybei, ne tik atsisako kalbėti iš tribūnos viešuose susirinkimuose, bet patraukia ir jaunuomenę ir moko ją iš principo kritiškai žiūrėti į valstybę. Vietoj siela, protu ir kūnu atsidavusių piliečių, valstybė prieš save pamatė, nors paviršutiniškai dar paklusnius, bet dvasiškai jau visai nepriklausomus autonomingus žmones, kurie valstybės reikalavimus pildė tik tiek, kiek jie atitiko gėrio, teisingumo ir žmoniškumo principus. Nuo Sokrato asmenybės negalime atskirti už valstybę aukštesnių ir visuomenę pertvarkančių visų žmonių lygybės pagrindais principų, nors pats Sokratas apie juos nė vienu žodžiu neprasitarė.

Šitie Sokrato privalumai užkerėjo jo garbintojus, padarė jį nemirtingą ir mūsų dabartinei dvasiai suprantamą ir artimą. Bet dėl tų savo privalumų Sokratui teko stoti prieš teismą, kuris jį nusmerkė mirti. Ir romėnas Katonas ne be pamato pasakė, kad tas sprendimas buvo teisingiausias sprendimas: Sokrato asmenybėj glūdi visų revoliucijų ir perversmų principai... Bet kai dabar mes sugretiname kovojančias šalis — geraširdį ir taikų Sokratą su Atėnų valstybe, kuri blaškosi visokiose valdymo formose, tai mes matome nuostabų jėgų nelygumą. Atėnų valstybė dvasiškai buvo visai pakrikus. O Sokrato asmenybėj mes matome viso tolimesnio graikų minties plėtojimosi jėgą, kuri viešpatavo pasauly dar ištisą tūkstantį metų.

*

Sokrato mirtį draugai ir priešininkai sutiko ramiai, su įprastu ellinams saikingumu ir santūrumu. Pabėgti rado reikalą tik vienas jo mokinys. Kiti pasiliko Atėnuose, visai neslėpdami simpatijų savo mokytojui, ir nieks jų nelietė, kadangi ir jie buvo ramūs. Bet Sokrato mirtis buvo ir Graikijos valstybės dvasinė mirtis: mąstančioji asmenybė ir Graikijos valstybė išsiskyrė amžinai. Graikų filosofai su Platonu priešaky, ramiai palikę Sokrato teismovietę, visai pasitraukė iš valstybinių įstaigų ir pradėjo ieškoti savarankiško kelio teisingumo idealui įgyvendinti, bet jau šalia graikų istorinio valstybiškumo.

Teisybė, P l a t o n a s, kuriame buvo įsikūnijęs graikų pasaulio dorovinis grožis, minties galia bei saikas ir harmonija, dar bandė nutiesti tiltą tarp minties ir valstybės. Neapsiribodamas neigiamomis Sokrato išvadomis, kurios atitraukia asmenį nuo

realinės valstybės, Platonas, toliau dirbdamas Sokrato darbą, bando duoti vaizdą ideališkos valstybės, kurioje mąstančiai asmenybei ne tik būtų įmanoma pritaikyti savo jėgas, bet ir įgyvendinti savo idealus. Ir vietoj reališkos, istorijos bėgy nusistovėjusios, teisingumo idėjai prieštaringos valstybės, Platonas savo „Respublikoj", vienoj iš nuostabiausių pasaulinės literatūros knygoj, patiekia teisingos valstybės apmatus.

Iš esmės Platono idealas yra naiviškas mišinys filosofinio radikalumo su aristokratiniu reakcingumu. Statydamas aukščiau valstybės ir jos įstaigų aukščiausiąjį moralinį principą, logiškai įmanomą teisingumą, Platonas reikalauja turtų bendro valdymo, šeimos panaikinimo, reikalauja, kad vaikai priklausytų ne tėvams, o valstybei, reikalauja lygių teisių moterims, reikalauja visas atskirų asmenų jėgas ir gabumus pritaikyti bendram tikslui, reikalauja viską pavesti valstybės priešakyje stovintiems filosofams-išminčiams, kurių veikimo nevaržytų jokios taisyklės, joki įstatymai, kurie vadovautųsi tik žinojimo ir gėrio idėja. Greta su kraštutinio radikalizmo bruožais Platono valstybėj mes randame senovės Spartos idealizuotas valstybinės santvarkos savybes: tai yra maža miesto bendruomenė, suorganizuota kastomis, griežto pasidalinimo profesijomis principu; aukščiausias luomas buvo kariai — sargai, kurių visas darbas buvo muzika ir gimnastika, kurių dvasiniai privalumai turėjo atitikti kiemsargio šunies privalumus, t. y. jie turėjo būti meilūs, lipšnūs su savaisiais ir pikti su svetimaisiais. Visi kiti nuo dalyvavimo valstybiniuose ir visuomeniniuose reikaluose buvo pašalinti, o žmonės, kurie dirbo fizinį darbą, buvo taip niekinami, kad buvo patariama vengti su jais bendrauti.

Žinoma, Platono idealas toks, koks jis išdėstytas „Respublikoj", stovi žemiau ne tik už pačią reakcingiausią mūsų laikų programą, bet ir už tikrą, realinę Platono laikų Atėnų valstybę. Tuo atveju Platono knyga bus visada pamoka ir įspėjimas visų kraštų ir visų amžių reformatoriams, kaip yra sunku ir pavojinga viena idėja paremti valstybinę ir visuomeninę santvarką. Tačiau, kiek iš esmės Platono svajonės ir idealai bebūtų kurioziški, vis dėlto negalima nepripažinti jo „Respublikos" metodo ir minčių eigos nepaprasto principinio svarbumo. Kas Sokrato moksle paliko tik užuomazgoj, tas Platono pasakyta aiškiais žodžiais. Visuomeniniame gyvenime aukščiausiai statomas dorovinis idealas, kurį asmuo turi pažinti savarankiškai, savo protu, savo protavimu. Asmuo pasiduoda ne apreiškimui, ne tradicijoms, ne tautos valiai, ne praeities palikimo reikalavimams, ne veikiantiems įstatymams, o atvirkščiai, asmuo savo idealu priverčia pasiduoti, kaipo priemonę siekti savo tikslams, valstybę ir įstatymus, ir šeimą ir turto santykius. Platono „Respublika" yra ne tik visų „utopijų" motina, bet ji yra ir pirmas bandymas racionalizuoti valstybę ir visuomeninę santvarką; tai pirmoji radikalinė politinė programa, visų vėlesnių politinių ir socialinių programų nuo senovės laikų iki pat mūsų laikų prototipas.

Pats Platonas anaiptol nežiūrėjo į savo idėjas, kaip į pliką, nuo gyvenimo atsijusią teoriją. Matydamas, kad Atėnuose nėra sąlygų įgyvendinti idealinei valstybei, jis tris kartus keliavo į Siciliją, pas Sirakūzų tiranus, tikėdamasis, kad ten „užteks įtikinti tik vieną žmogų, ir visos gražios viltys bus laimingai įgyvendintos". Po trijų nepasisekimų jis vėl imasi plunksnos ir rašo „Įstatymus" — naują, jau mažiau radikališką idealinės valstybės programą.

Bet ir šitai programai nebuvo lemta įsikūnyti. Permesti tiltą per bedugnę, kuri susidarė tarp minties ir valstybės, Platonui nepasisekė.

*

Lyg ir iliustruodama Platono idealo ir graikų valstybiškumo bejėgiškumą, Graikijos istorija tiekia pamokomą epizodą, kaip buvo bandoma iš valstybės pusės įgyvendinti teisingumo idealą žemėje. Kaip žinoma, Platono „Respublikos" idealo pagrindan buvo padėtas senovės Spartos santvarkos idealizavimas. Bet tuo tarpu pačioj Spartoj tvarka jau seniai ir žymiai buvo pasikeitus. Po keletos sėkmingų karų į Spartą suplaukė daugybė aukso ir kitų turtų. Senieji Likurgo įstatymai buvo pamiršti, karuose įgyti turtai susitelkė nedaugelio rankose, o gyventojų masė, atpratusi darbą dirbti, neteko savo žemių arba pakliuvo neatiteisiamų skolintojų vergiškon priklausomybėn. Ir štai III amž. pr. Kr. jaunas, kupinas gražių norų Spartos karalius Agis susirūpino atstatyti buvusią Spartos garbę ir dėl to pasiryžo padaryti pagrindinių socialinių reformų — panaikinti susidariusias skolų prievoles ir iš naujo padalinti žmonėms žemę. Kad duotų pavyzdį, karalius Agis paaukojo žymią dalį savo turtų; jį pasekė jo giminės ir artimieji. Bet net ir sujungtų karaliaus ir liaudies jėgų buvo per maža sulaužyti Spartos oligarchijos pasipriešinimui. Agis buvo nuverstas, įmestas į kalėjimą ir nužudytas. Jo papėdininkas, karalius Klistenas, bandęs įvykdyti Agiso sumanymus, baigė savo gyvenimą ištrėmime... Graikų valstybės tiko „realinei" partinių rietenų ir bergždžių partinių kovų politikai, bet žymesnės socialinės reformos joms buvo nepakeliamos.

Asmens ir valstybės susiartinimo ir susitaikymo kelias buvo ilgesnis ir painesnis, negu iš karto galima būtų pamanyti. Ir ateitis priklausė ne bandymams Sokrato išvalytoje vietoje sukurti teigiamą turinį, o, atvirkščiai, srovėms, kurios vystė visa tai, kas Sokrato moksle buvo neigiamo, kas gilino bedugnę tarp asmens ir valstybės bei jos įstaigų. Cinikų mokykla su Diogenu priešaky visokiais būdais, net pačiais neestetiškiausiais, pabrėžia visoms žmonių įstaigoms ir įsitikinimams panieką ir pajuoką. Diogeno prašyme Aleksandrui Makedoniečiui neužstoti saulės mes matome visišką abejingumą valstybei. Dėl visiško beskirtingumo ir laisvės nieku paverčiama šeima. Niekinant turtą, Sokrato paprastumas ir nereiklumas suvedamas į primityvą Diogeno statinės pavidalu. Diogeno pašaipoje, kada jis, parduodamas vergijon, visų klausė: „Kas nori nusipirkti sau šeimininką“, mes matome visišką abejingumą žmonių nelygybei. Čia iš valstybės visai pasitraukiama, visai nebandoma į ją grįžti ir net nebandoma jos vietoj naują kitokią žmonių bendruomenę įkurti.

Bet, gal būt, dar pilnesnį ir labiau užbaigtą žmogaus šalinimosi nuo valstybės vaizdą sukūrė vienas iš didžiausių visų laikų mintytojų Epikuras. Aštrioj, nerviškoj, paradoksiškoj, galima sakyti, reklamiškoj cinikų kritikoj juntama tik kažkas pereinamo, juntama griovimas, po kurio turi prasidėti kūryba. Epikuro gi dvasioje — pilnas pabaigimo ramumas. Nežiūrint silpnos sveikatos ir įvairių ligų, kurių kankinamas jis kartais vos begalėdavo vaikščioti, Epikuras buvo giliai įsitikinęs, kad žmonės gimsta tam, kad būtų laimingi, ir mokė, kokiu būdu to pasiekti. Ne kokiu būdu padaryti laimingą valstybę, žmoniją, bet kokiu būdu kiekvienas tuojau, betarpiš-

kai, nežiūrint visų vargų ir kančių ir nepareinamai nuo gyvenimo sąlygų, galėtų pasidaryti laimingas pats ir patarti kitiems, kaip ir jie gali tapti laimingais. Visus jo patarimus suglaustoj formoj galime suvesti į keturis nuostatus, kurie lyg ir sudaro Epikuro evangeliją:

1. Nebijok dievų, nes jie toli ir aukštai ir visai nesikiša į žmonių reikalus.

2. Nebijok mirties, nes mes nežinom kada ji ateis.

3. Gėrio lengva atsiekti.

4. Piktas lengva pakęsti.

Ir tat buvo ne teorija. Ligų kankinamas ir net mirties patale gulėdamas, Epikuras, pasak jo paties laiškų, pats jautėsi visiškai laimingas ir žadino visų savo mokinių ir draugų džiaugsmo jausmą.

Bet jeigu nesudrumsčiama, nepajudinama ir jokiomis jėgomis nesugriaunama laimė pasiekiama žmogaus asmens pastangomis, tai kokią prasmę turi valstybinio masto veikla? Todėl Epikuras, pasišalinęs iš Atėnų į savo sodų ramovę, mokė, kad eilinio, nežymaus piliečio gyvenimas yra naudingesnis, negu valstybės ir visuomenės likimu susirūpinusio politiko triukšminga veikla. Kliegus, neramus, demagogiškas atėniečių patriotizmas jam atrodė žmogaus nevertas. Bet Epikuras su juo nekovoja, o tiesiai veda žmones į savo sodų ramovę. „Gyvenk šešėly“ — mokė jis savo sekėjus. Nepaprasta, nemirštanti, žavinga jėga glūdi šito ramaus išminčiaus asmenybėje. Į jo mokslą galime žiūrėti kaip į priešingą polių, kaip į atstojančią jėgą asketizmo ideologijai. Dėl to jo taip nemėgo visi religiniai entuziastai, visi visuomenininkai ir valstybininkai, dėl to jį kaip didžiausią eretiką persekiojo katalikų bažnyčia. Dėl to jo priešininkai, nepasitenkindami jo knygų

sunaikinimu, taip atsidėję kraipė jo mokslą, kad ligšiol su epikurizmo vardu siejami visai svetimi ir net prieštaringi paties laimingiausio filosofo mokslui proto pasivaizdavimai. Epikuro mokslo reabilitacija yra, gal būt, vienas iš žymiausių, nors dvasiniai dar ir ne visai išnaudotas, šių laikų filosofijos istorijos laimėjimas.

*

Jeigu cinikų ir Epikuro mokyklos iki galo išbaigė negatyvinę Sokrato mokslo pusę ir išvedė piliečius iš valstybės iki paskutinės ribos, tai naują teigiamą žmonių santykiavimo supratimą sukūrė istoriškai artima cinikams s t o i k ų mokykla, kurios priešakyje matome Zenoną, Kleantą ir Chrizipą. Šitos mokyklos pagrindą sudaro dvi prieštaringos idėjos. Iš vienos pusės stoikai buvo kraštutiniai individualistai. Jiems santykių su valstybe problema buvo galutinai išspręsta. Jie visai neieško kelių į valstybę, nebando nutiesti į ją tiltų, o visą savo dėmesį kreipia pažinti žmogaus asmeninio, individualinio gyvenimo kelius, asmenines dorybes ir kriterijaus tam, kas yra neklaidinga ir teisinga, ieško prote ir sąžinėje.

Iš kitos pusės, nenutraukdami paskutinių ryšių su tradiciniu tikėjimu, jo turiniui jie suteikia naują prasmę, mitus, padavimus ir visą stabmeldišką teologiją jie išaiškina ryškiai pavaizduoto panteizmo prasme, kuria Dievas yra ne tik viso esamo kūrėjas, bet susilieja su jo paties sutverta gamta ir palieka joje kaip viską gaivinanti ir visur esanti jėga. Šita nauja pasaulėžiūra poetiškai yra įkūnyta viename iš seniausių mus pasiekusių stoikų tekste — Kleanto himne Zeusui.

Iš šitų dviejų kraštutinių idėjų — atomistinio individualizmo ir kosminio panteizmo, eina dvi aiš-

kiai išskiriamos stoikų etinių pažiūrų srovės. Šiurkštūs reikalavimai sau ir kitiems, geidulių sutvardymas iki bejausmingumo, doktrinierišKas siaurumas ir nepalenkiamas racionalizmas, štai stoikų gyvenimo taisyklių kompleksas, kuris atitinka visa ko atsižadėjusio, nuo visa ko pasišalinusio, niekuo, be savo racionalistinės etikos, su gyvenimu ir pasauliu nesurišto išminčiaus ideologiją. Jam priešpastatomas, organiškai su juo sutampantis paveikslas kito išminčiaus, juntančio visur ir visame nematomą buvimą dieviškojo kūrėjo, kaipo visur esančios, viską aprėpiančios ir viską tvarkančios pasaulio išminties.

Iš šitos visur esančios dievybės eina laimė, džiaugsmas ir ramybė. Susivaldymą, geidulių sutvardymą čia pakeičia vaikiškas džiaugsmingas pasitikėjimas likimu ir pasauliu. Griežtą reiklumą pakeičia viso pasaulio meilė, visiems vieno dievo sutvertiems žmonėms gero linkėjimas, visiškas atlaidumas, gerumas ir švelnumas. Tai yra idėja, kurią vėliau užbaigiamoj formoj pareiškė Epiktetas: pagal dievą visi žmonės broliai.

Tarp stoikų filosofijos dviejų polių — asmens su jo protu ir visur esančia dievybe su jos tėviškų gerumu — blanksta, nyksta visi tarpiniai reiškiniai ir priešpriešiai: laisvė ir vergija, graikai ir barbarai, savieji ir svetimšaliai. Stoikai buvo pirmieji graikai, kurie pasijuto esą viso pasaulio piliečiai ir, pradedant Zenonu, jų aiškiai nusakytas, besąlyginis kosmopolitizmas yra svarbiausias ir charakteringiausias visos stoikų filosofijos tvirtinimas.

Šita idėja stoicizmas organiškai baigė graikų moralinės filosofijos evoliuciją. Kartu su tuo jis nutiesė pamatus pasaulėžiūrai, kuri organiškai atitiko realinius gyvenimo reikalavimus, kuri atitiko to laiko ellinų kultūros universalinį plitimą ir tuo pačiu pra-

skynė ellinizmui kelią į visas tautas ir visoms tautoms į ellinizmą. Šita idėja įgalino stoicizmą, kaip gyvą ir kūrybinę galią, daug amžių pergyventi graikų valstybę. Pažymėtina, kad stoicizmas buvo forma, kurioj vėliau filosofija ir valstybė vėl ir ne vieną kartą bandė susiartinti ir organiškai susilieti.

Bet tai įvyko jau ne graikų, o Romos valstybės rėmuose. Graikų istorijai paskirta skyrių, deja, tenka baigti. Deja, — nes gražesnio, harmoningesnio ir šviesesnio tarpo jau visoj pasaulinėj istorijoj nebeužtiksime.

Roma.

Graikų istorija sukūrė nedidelių valstybių — miestų federaciją, o graikų mintytojai tat paskelbė politinės santvarkos idealu. Politinį universalizmą Graikijai primetė Aleksandras Makedonietis ir tik vėliau idėjiniai jį pateisino stoikai. Roma, atvirkščiai, nesitenkino jokiomis ribomis, buvo kupina ekspansijos, troškimo augti, plėstis. Ir visą jos istoriją sudaro vienas paskui kitą einą nukariavimai. Roma visai nepaisė karo motyvų: kiekvienos kitos valstybės buvimo faktą Roma laikė skriauda ir karan šaukimu. «Kartagenas turi būti sunaikintas» — tik dėl to, kad jis buvo. Iš pradžių buvo griaunamos viena po kitos giminingos miestų bendruomenės; paskui viena po kitos Italijos sritys; paskui Sicilija, Kartagenas, Ispanija, Galija, Makedonija, Graikija, Lidija, Sirija, Judėja, Egiptas. Roma kariavo tol, kol faktiškai nesuėmė visų kraštų aplink Viduržemio jūrą, t. y. visą to laiko kultūrinį pasaulį ir, be to, Galiją iki Reino, Britų salas, Padūnojo ir Juodosios jūros pakraščių kraštus.

Tokios daugybės valstybių ir tautų, ilgą laiką sujungtų vienoje valdžioje, senovės pasaulis ligi tol nebuvo nei žinojęs, nei girdėjęs. Babelio, Asirijos, Persijos ir Aleksandro Makedoniečio valstybės savo plotais buvo žymiai mažesnės už šitą milžiną, kuris to laiko mastu praktiškai įgyvendino kosmopolitizmą.

Šitas išorinis Romos galingumas, išdidingumas ir ligšiol patraukia protą ir vaizduotę. Žmonija ir ligšiol negali pamiršti tos milžiniškos organizacijos, kuri iš tikrųjų buvo apėmus visas tautas, kurios spindėjimas ir ligšiol veria akį, ir mums atrodo, kad Romos istorijoj tikrai įsikūnijo galybė, pasisekimas ir pergalė. Sužavėti išoriniu Romos galybės spindėjimu, mes esame linkę jos pasisekimus sudvasinti, priskirti juos romėnų dvasios galingumui, o pačioj Romos istorijoj esame linkę ieškoti pamokymų, nurodymų, pavyzdžių, kuriais ir dabar galėtume sekti. Nepaprastai stipriai, trumpai ir aiškiai visa tat nusako Ihering'as savo „Romos teisės dvasia" įžangos žodyje. „Tris kartus Roma davė pasauliui įstatymus, tris kartus suvienijo visas tautas: pirmą kartą, kada romėnų tauta buvo pasiekus aukščiausios galybės ir žydėjimo — valstybės vieningumu, antrą kartą, kada Romos valstybė jau buvo žlugus — bažnyčios vieningumu, trečią kartą viduramžiais po romėnų teisės recepcijos — teisės vieningumu; pirmą kartą ginklo prievarta, antrą ir trečią kartą dvasios galia..."

Girdėdami šituos žodžius, mes jaučiamės lyg prislėgti, apkerėti, ir „romėnų dvasios galia" mums atrodo kaip neginčijamas istorinis faktas. Bet geriau įsigilinę į pacituotus žodžius, mes iš karto pastebėsim, kad dviem atvejais iš trijų čia kalbamų ne kaip apie istorines, o kaip geografines sąvokas, kad

Romos dvasios galia pasireiškė tik tada, kada istorinės Romos jau nebuvo. Bet užtenka tik pasukti abejojimų ir klausimų keliu, užtenka, palikus nuošaliai išviršinius rezultatus, blaiviai pažvelgti į istorinę Romos tikrovę, ir jos dvasios galingumo klausimas pasirodys visai kitoje šviesoje.

Kalbėdami apie Graikiją, mes paminėjom, kad, nepaisant graikų karų nepaprasto sėkmingumo, vis dėlto ne tie karai, ne pasisekimai kovos laukuose, o tik dvasios veikla sudaro svarbiausius graikų istorijos įvykius. „Suprasti, kokio nors dalyko esmę, maloniau, negu užkariauti visą Persiją“, sakė Demokritas. Apie Romą to pasakyti negalim. Visose dvasinės veiklos srityse stačiai stebina jos menkumas ir bejėgiškumas. Romos kultas beveik ištisai perimtas iš graikų, o ji pati per visą savo buvimo laiką nesukūrė nė vienos naujos religinės idėjos. Romėnų literatūra ir poezija yra graikų pavyzdžių sekimas. Nors ir daug romėnai statė, bet jie nesukūrė nė vieno naujo architektūros stiliaus, nė vienos esminės architektūrinės detalės. Į jų skulptūrą galima žiūrėti, kaip į graikų meno nususinimą. Jų filosofija tik kartojo ir prastino graikų filosofų mintis, ir su Romos vardu mąstymo istorijoj negalime susieti nė vienos naujos srovės. Net sukūrus milžinišką valstybę, kurią reikėjo suvienyti dvasiniai, Roma teįstengė tik kartoti ir vystyti stoikų kosmopolitines idėjas, iš esmės nė kiek neįturtindama jų turinio. Statydami gigantiškus pastatus, vandentiekius ir amfiteatrus, tiesdami į visas šalis kelius, statydami kovos taranus, balistas ir katapultas, romėnai visus techniškuosius darbo būdus skolinosi iš graikų, o patys nuo savęs nieko nepridėjo. Jie nužudė Archimedą, bet prie jo turtingo palikimo nepridėjo nė vieno naujo mechanikos dėsnio. Visose šitose srityse kiekybiškai romėnai

kūrė daug, bet beveik nieko neišgalvojo, neišrado, nepatobūlino.

*

Paprastai laikoma, kad romėnai buvo genialūs k a r o m e n o srityje, kad jie pasižymėjo išradingumu armijų sudaryme ir vadovavime ir kariavimo metoduose. Legionas — tai žymiausias romėnų dvasios kūrinys. Ir dėl to sunku ginčytis, nes rezultatai viso pasaulio nukariavimo pavidale yra labai įtikinami. Bet negalime nepažymėti, kad visoj Romos istorijoj mes nerandame nė vieno tokio laimėjimo, kuris prilygtų graikų laimėjimui mūšyje su persais prie Maratono, prie Platėjos, kuris prilygtų Aleksandro Makedoniečio laimėjimams Azijoj ir net žydų zelotų laimėjimams prieš pačius Romos legionus. Didieji karo talentai beveik visuomet Romos priešų pusėje: ne tik Pirras, Hannibalas arba Antiochas Didysis, bet net ir Jugurta ir Mitridatas buvo neginčijamai talentingesni už Romos karo vadus. Iš Romos karo vadų tik vieną Cezarį galėtume pavadinti karo genijum, nors ir jam teko kariauti tik su barbarais Gallijoj ir su pačios Romos generolais pilietinio karo metu. Ir mes matom, kad per visą savo istoriją Roma pralaimi vieną po kito daugybę mūšių. Pirmoji neabejotina data Romos istorijoj, tai 396 metai prieš Kr., kada gallai paėmė Romą. Paskui Romos kariuomenę keletą kartų sukulia samnitai, paskui graikai, romėnus kruvinai mušė kartageniečiai, nugalėdami jūroje ir sausumoje, Afrikoje ir pačioj Italijoje, jų kariuomenę sumuša numidiečiai, jų karo vadai pralaimi laukiniams teutonams ir kimvrams ir Spartako gaujoms, jų legionai žūva Germanijoj. Net tuo laiku, kada Roma buvo labiausiai galinga, tokia maža tautelė, kaip judėjai, ir dar savo viduje besiniaudami, sugeba suduoti Romai skaudžių smūgių ir paskui dar ilgai priešintis.

Romėnams reikėjo dviejų šimtų metų, kad apvienytų Romos apylinkes tarp jūros ir kalnų; mažutį Vėjos miestelį romėnai priversti laikyti apgulę dešimt metų; jiems reikėjo daugiau kaip šimto metų, kad nugalėtų Kartageną, su kuriuo vienas prieš vieną apsidirbdavo Sirakuzų tironai. Romos kariuomenė į Aziją įžengė 191 metais ir kariavo iki Trajano, t. y. 300 metų. Per tą laiką romėnai Azijoj užkariavo tik mažą dalį to, ką Aleksandras Makedonietis buvo nukariavęs per dešimt metų.

Teisybė, galutiniame rezultate, po visų nepasisekimų, po visų pralaimėjimų, Roma vis dėlto visuomet išeidavo nugalėtoja. Į jos patvarumą, atkaklumą ir vidaus organizuotumą sudužo ir barbarų nuožmumas, ir Kartageno turtai, ir genialūs Pirro ir Hannibalo užsimojimai. Didžiausią reikšmę čia turėjo ne tiek Romos galingumas, kiek priešų silpnumas arba visiškas jų nebuvimas. Lygių sau priešininkų Roma turėjo tik savo istorijos pradžioj. Tie priešai buvo lotynai, samnitai, etruskai. O toliau ji vis naudojosi savo priešininkų vaidais: samnitų su graikų kolonijomis, etruskų su šiaurinės Italijos gallais, Kartageno su Sirakuzais, Makedonijos su Graikų respublikomis. Nuo trečiojo šimtmečio Roma jau visai neturėjo sau lygių priešininkų. Pietuose, vakaruose ir šiaurėje buvo arba nuo metropolijos atskirtos, beviltiškai nusilpnintos finikiečių ir graikų kolonijos, arba barbarų padermės, kurios tik bekovodamos su Roma, greitomis, improvizuotai pradėjo kurti savo valstybes. O rytuose Roma susidurdavo tik su Aleksandro Makedoniečio valstybės griuvesiais, kur Aleksandras Makedonietis jau buvo praskynęs Romos pergalei kelią. Be to, Roma beveik visuomet turėjo to laiko vyraujančios dvasinės pajėgos — E l l a d o s p a l a n k u m ą. Amžinai ka-

riaudama su visu pasauliu, su Graikija Roma, neskaitant nedidelio susidūrimo epizodo su Egėjo sąjunga, nė vieno karto tikrai nekariavo. Ir dar daugiau. Didžiausius karus Roma vedė ne tiek dėl savo, kiek dėl graikų interesų. Prekybinė jūrų Kartageno valstybė beveik niekuo nelietė kontinentinės, žemės ūkio Romos valstybės, bet užtat ilgus amžius buvo pikčiausias priešas graikų jūrininkams, pirkliams ir Vidžemio jūros pakraščių kolonizatoriams. Ir visi kiti karai beveik visuomet kildavo dėl graikų kivirčų. Roma dėl graikų interesų taip dažnai kariavo, kad nėr ko stebėtis, jei graikai visuomet stengdavosi jai padėti. Jie padėjo Romai kovoje su samnitais, be graikų pagalbos vargu būt pasibaigęs Romos naudai pirmasis Punų karas, Nors šitie karai ir parodė, kad Romos sąjungininkų padėtis maža kuo geresnė už jos priešų padėtį, graikai vis tiek buvo Romos pusėje ir pirmajame ir antrajame Makedonijos kare ir karų metu su Antiochu ir išlaikė griežtą neitralitetą per visas Romos vidaus karų peripetijas. Graikų valstybė Pergama ir ellinizuotas Egiptas laisva valia pasidavė Romos valdžiai, o graikų miestai Mažojoj Azijoj ir Aleksandrija buvo Romos viešpatavimo atrama rytuose. Graikai perduoda Romai vietos savivaldybių principus ir stoikų kosmopolitinę idėją, tuo būdu dvasiniai paruošdami dirvą Romos viešpatavimui ir laužydami vietinių jėgų pasipriešinimą. Ir graikų ir Romos istorikai labai gražiai ir ryškiai yra aprašę tai, kaip Roma, sutriuškinus Makedoniją, paskelbė Graikijos nepriklausomybę. Bet mes nerandame jokių nurodymų, kad po to Graikijos laisvė būtų formališkai atimta ar susiaurinta daugiau, kaip kurio nors graikų miesto gegemonijos metu. Čia nebuvo nepriklausomybės tik šešėlis. Roma visuomet

skrupulingai gerbė Graikiją. Didžiausias beprotis imperatorius Neronas nepabijojo sudeginti Romą, bet keliaudamas po Graikiją, jis neišdrįso pasirodyti Atėnuose, nes bijojo, kad laisvės mylėtojai graikai jo ten neapšvilptų. Pats kiltadvasingiausias Romos imperatorius Adrianas, žinomas statybos mylėtojas, paliko daugybę grožingiausių pastatų Romoje, bet pačius brangiausius pastatus statė Atėnuose. Graikija gyvavo prieš Romą; graikų Rytų imperija visą tūkstantį metų pergyveno lotynų Romą. Net pačios Romos istorijografijoj pats seniausias mus pasiekęs kūrinys yra graikiškai parašyta Polibijaus istorija, kurioj Polibijus entuziastiškai sveikina Romos jungtinės valstybės atsiradimo pradžią; iš esmės paskutinis istorinis kūrinys, kuriame greta su faktų nušvietimu, aiškinama Romos žlugimas, yra taip pat graiko Ammiano Marcelino parašyta istorija. Patys romėnai neįstengė net savo istorijos įprasminti — tiek jos kilimo, tiek jos žlugimo momentais... Šitų faktų šviesoje susidaro įspūdis, kad visa Romos istorija buvo tik rūškanas epizodas ellinų kultūros istorijoj, kad ellinų pasaulis, sąmoningai ar nesąmoningai, pavedė karingajai Romai pravesti tą tautų apvienijimą, kurį ellinų mintytojai pripažino žmonijai būtiną. Ir tam, kad visi karai, nežiūrint visų Romos klaidų ir nesėkmių, vis dėlto pasibaigė Romos pergale, pasitarnavo, gal būt, ne tiek Romos legionai, kiek vienijančioji ellinų kultūra.

*

Yra įprasta laikyti, kad romėnai savo geniališkumą parodė t e i s ė s k ū r y b o s srityje. Neveltui visų kraštų juristai ligšiol laiko savo pareiga nagrinėti ir pažinti institucijas ir pandektus. Ir netenka abejoti, kad Romos viešpatavimo plitimas ne

tik buvo susijęs, bet ir parėjo nuo romėnų teisės plitimo. Neturėdama teokratinių ir religinių elementų, neturėdama jokių nacionalinių tradicijų, grynai žmoniška, utilitarinė, individualistinė, lanksti romėnų teisė daugumui nukariautų tautų nešė aiškų, apčiuopiamą progresą. Bet ar ta teisė buvo tikrai romėnų teisė? To, kas Romos teisinių normų komplekse buvo pritaikyta visoms tautoms, ir patys romėnai nevadino romėnų teise, o tautų teise, „ius gentium", visai nepretenduodami į autoriškas jos teisės. Maža to, įsigilinę į romėnų teisės šaltinius, mes rasime, kad patys romėnai visai nuoširdžiai ir atvirai nurodo, iš kur jie ima savo teisinius pradmenis. Pirmąją bendruomenę, iš kurios išaugo Roma, pasak legendų, įkūrė graikas Enėjus su savo sankeleiviais, kurie atplaukė į Italijos pakraščius ir čia susivienijo su aborigenais. Pirmasis karalius, kuris ėmė rūpintis kulto ir teisės klausimais, buvo Numa Pompilijus, kuris, romėnų nuomone, buvo didelėje graikų mintytojų įtakoje. Sudarant pirmąjį įstatymų rinkinį — dvylika lentelių, specialinė komisija nuvyko į Graikiją susipažinti su vietine teise, ir pačiame lentelių sudaryme gyvai dalyvavo graikas Germodoras. Grakchų reforma, tur būt, buvo įkvėpta Spartos karalių Agiso ir Klisteno reformos. Romos quaestiones perpetuae, kurie sudaro vėlesnės baudžiamosios įstatymdavystės pagrindą, labai primena Atėnų liaudies teismo formas. Antoninai savo reformas praveda betarpiškai veikiami graikų humanizuojančios įtakos. Ir, pagaliau, Romos įstatymų rinkinys—Corpus Juris Civilis,— yra sudarytas tais laikais, kada Romos valstybės jau nebuvo. Jį sudarė graikiškojoj Romos imperijos dalyje slavų kilimo imperatoriaus liepimu juristai graikai; ir neužmirškim: jei ne šitas graikų paliktas

paminklas, tai apie „romėnų" teisę mes neturėtume nė mažiausio supratimo, nes Romos įstatymų tekstų beveik nėra išlikę. O jeigu dar pridėsim, kad pasaulietiškos, lanksčios, žmonių tikslams pritaikomos teisės koncepciją sukūrė Ellada dar prieš Romą, kad graikų teisėje mes randame visus romėnų teisės elementus ir daugelį tokių pradmenų, iki kurių Roma niekuomet nepakilo (pav., atstovavimo pradmens), tai Romos daliai teks tik viena: ellinų kosmopolitinių tendencijų įgyvendinimas ir visose tautose vienos teisinės sistemos išplėtimas.

Žinoma, didelis būtų Romos nuopelnas, jeigu ji tą uždavinį būtų pilnumoj atlikus. Bet istorija rodo, kad ji tą darbą tik pradėjo, bet nepabaigė. Užtikrinti vieningos teisės pergalę Roma negalėjo dėl to, kad ji pati buvo paskendus beteisiškume: mokėdama kariauti, Roma visai nemokėjo taikingai valdyti.

Sekant Romos įstatymdavystės istoriją, be aukščiau nurodytų nuolatinių skolinimų iš graikų, į akis krinta dar vienas bruožas: Roma neturi didžių įstatymų kūrėjų. Romos teisė ne tik areliginė („de religione in legibus pauca sunt" — sakė jau Ciceronas), bet beveik antireliginė ir amoralinė. Roma ne tik neturi Mozės, kuris skelbė Dievo apreikštą žodį, bet jos istorijoj nepasirodė net pasaulietiškų įstatymų kūrėjų Solono ir Likurgo, pasidabinusių išminties ir dorovinio didingumo aureole. Romos įstatymų leidėjai arba beveidžiai vardai arba abejotinos reputacijos žmonės, kaip decemvirai, kurie savo veiklą teisei įgyvendinti baigė šiurkščiu beteisiškumu ir nusikaltimais. Romos žymiausias įstatymų leidėjas Sulla buvo kruvinas tironas, pasižymėjęs proskripcijų sistemos išradimu. Iš reformatorių švarūs yra tik Grakchų vardai, bet jie žuvo,

nedavę Romos gyvenimui daugiau nieko, kaip tik ilgo pilietinio karo pradžią.

Skepticizmas romėnų indėlio į teisės kūrybą atžvilgiu neišsisklaido ir pažvelgus į atskiras jo šakas. Romos privatinė teisė ilgą laiką buvo persisunkus dviem aprėžiamaisiais momentais. Miližiniškų autonominių šeimų ribose viešpatavo niekuo nevaržoma ir neaprėžta namų valdovų sauvalė; skaitlingi vergai buvo anapus teisės, į juos buvo žiūrima ne kaip į žmones, o kaip į daiktus, ir šitas šiurkštus, žiaurus principas su nepaprastu logišku elegantiškumu ir nežmoniškų nuoseklumu raudonu siūlu eina per visą teisės sistemą. Tik vėliau, aiškioje Graikijos įtakoje, šita žiauri kviritinė šeimos teisė pradeda minkštėti, ir į vergų savininkų teisę įvedama kai kurių nedrąsių suvaržymų. Iki pat paskutinių savo dienų romėnų civilinė teisė išlaikė kraštutinį individualizmą ir formalizmą, atkakliai gindamosi svetimos moralinės įtakos ir socialinio tarnavimo idėjos. Visiems lygios teisės ir dorovės idėja Romai yra svetima. Pažvelgę į baudžiamosios teisės sritį, mes matome, kad ji reguliavo tik labai nedidelį reiškinių ratą: namų valdytojų konfliktus pačioj Romoj. Visa kita: ir karo viršininkų nuožiūra valdomos provincijos, ir vergai, ir namiškiai, ir net patys romėnai Romoje, sugauti nusikaltimo vietoje, buvo teisiami ne įstatymo nustatyta tvarka, o karo viršininko, namų šeimininko, vergo savininko arba magistrato nuožiūra. Dėl to visoje baudžiamojoje įstatymdavystėje mes matome tik menkas, jokio ryšio neturinčių įstatymų nuotrupas arba civilnės teisybos tvarka bylų nagrinėjimą. Administratyvinės teisės, nežiūrint jos kolosališko reikalingumo tokiai didžiulei valstybei, iki Diokletiano, beveik visai nesama, o visos

provincijos buvo valdomos arba karo viršininkų arba improvizacijos tvarka; plačią savivaldybę turėjo tik miestai; bet tų savivaldybių teisė buvo ne romėnų, o graikiška teisė.

Dar silpniau pasireiškė romėnų kūryba valstybinės teisės srityje. Romos pasaulietiškoji teisės koncepcija turėjo prasmę ir reikšmę tik tvarkingai ir patikimai veikiant įstatymų leidimo aparatui. Pagal idėją įstatymų leidėjas buvo visa tauta. Bet net ir tuo laiku, kada dar įmanoma buvo techniškai sušaukti visos tautos susirinkimus, tai idėjai įgyvendinti sunkumų sudarė trijų rūšių gyventojų susirinkimai, kurių kompetencija nebuvo griežtai paskirstyta. Be to, karo metu — o Roma nuolat kariavo — piliečių nebuvo namie, ir įstatymų leidimo aparatas visai negalėjo funkcionuoti. Dėl to gyventojų susirinkimai būdavo visai atsitiktinio pobūdžio ir, pasak Cicerono, kartais teisėtu tautos susirinkimu buvo pripažįstami penkių piliečių susiėjimai, kurie ir priimdavo svarbiausios reikšmės įstatymus. Toliau, vis daugėjant Romos piliečių, visuotinius jų susirinkimus sušaukti pasidarė visai neįmanoma, ir jie tapo fikcija. Bet ir kitokiu būdu įstatymų leidžiamoji valdžia nebuvo organizuota ir vėliau ją vykdė neteisėtos uzurpacijos teisėmis karo viršininkai Marijus, Sulla, Pompėjus, Cezaris, o dar vėliau imperatoriai. Taisyklėmis ar įstatymais tvarkomos įstatymų leidžiamosios valdžios Roma daugiau jau niekad neturėjo.

Bet užvis didžiausi bejėgiai romėnai pasirodė suorganizuoti vykdomąją valdžią. Taikos metu dar respublikos laikais romėnai negalėjo išgalvoti nieko kito, kaip tik sugriozdoti vieną ant kitos viena kitą kontroliuojančias valdžias: konsului buvo uždėta antro konsulo kontrolė, o abiem konsulams

buvo uždėta nuolatinė varžanti tribūnų kontrolė. Kadangi pavojų metu tokia valdžia buvo nieko neverta, tai tas principas buvo papildomas iš tikrųjų originališku, savotišku ir tik karingajai Romai žinomu karo diktatūros principu, pirmiau iš Senato arba tautos paskyrimo, o vėliau smurtiško užgrobimo keliu. Bet iš esmės šitas principas vargu ar galima vadinti teisiniu institutu, nes jį sudarydavo teisės veikimo dalinis sustabdymas arba ir visiškas jos panaikinimas. Dėl to netenka nustebti, kad diktatūra greitai išsigimė arba, tikriau sakant, davė neišvengiamą rezultatą: žmonės, kurie norėjo būti diktatoriais, nepanorėjo laukti, kol Romą ištiks bėda ir kol juos teisėta tvarka paskirs diktatoriais, o su kariuomenės pagalba pradėjo patys skirti save diktatoriais. Tačiau ir išsikristalizavęs imperatoriškosios valdžios pavidalu šitas principas vis dėlto neigavo teisinio instituto panašumo. Iki Diokletiano Romos imperatoriai visą didžiulę imperiją valdė per karo satrapus, kurių vienavaldystė buvo aprėžiama tik ankstybosios graikiškos savivaldybės likučiais. Čia turime vėl naują ir savotišką reiškinį: jausdami savo bejėgiškumą apsidoroti su įvairių tautų įvairiausiomis reikiamybėmis, imperatoriai pradėjo valdyti dviese, pasikviesdami kartais dar pustuzinį „cezarių“, be jokios vadovaujamos idėjos kompetencijai padalinti, be veikimo koordinacijos, kol, pagaliau, imperijos pasidalinimu į dvi dalis galutinai pasireiškė Romos teisinis bejėgiškumas. O dar nuostabesnis tas faktas, kad ištisus šimtmečius viešpatavę imperatoriai nesugebėjo išspręsti ir koordinuoti savo įpėdinystės klausimo ir kad beveik po kiekvieno imperatoriaus mirties įpėdinio klausimas buvo sprendžiamas skubos ir dažniausiai kruvinos improvizacijos keliu. Dėl to nėra

ko nustebti, kad dėl tokio įstatymų leidimo aparato bejėgiškumo, dėl aukščiausios valdžios organizacijos tokio neryškumo, per visą tikrąją Romos istoriją vyrauja gryniausias beteisiškumas. Kiekvienas reformų bandymas arba sukelia pilietinį karą (kaip Grakchų reformos bandymas), arba baigiasi uzurpacija (Sulla). Maža to, kad valdžios Romoje negalima buvo pasiekti kitaip, kaip tik per kariškąją karjerą — karingai ir karo principų sukurtai Romai tas ir pritiko. Bet greitai susidarė tokia būtis, kad valdžios Romoje galima buvo pasiekti tik žiauriu smurtu. Karas iš valstybės pakraščių ir pasienių tarytum sugrįžo į pačią Romą. Numalšinus, sutaikius visą pasaulį, Roma neįstengė įgyvendinti taikos savo viduje.

Sulla įžengė į Romą legionų priešakyje, kaip nugalėtojas: pačių romėnų proskripcijos, smurtas ir atviras plėšimas Romai buvo ne mažiau skaudesni kaip svetimiems nukariautiems miestams. Ir tai buvo ne pripuolamas reiškinys, o sistema, pavyzdys kitiems valdovams tam momentui, kai įsigaus į valdžią. Pagaliau, nusistovėjus imperatoriškajai valdžiai, šitas principas įgauna negirdėto ryškumo. Iš viešpatavusių Romoje 70-ties imperatorių ne mažiau kaip 50 nužudė jų pačių kareiviai būsimųjų papėdininkų arba varžovų įsakymu. Ir beveik kiekvieną kartą Romos senatas sankcionuodavo dar neseniai „dieviškojo" imperatoriaus nužudymą ir naują „dieviškuoju" imperatorium pripažindavo žudytoją. Tokio principinio visuotinio, atviro, tamsaus, ištisus amžius viešpataujančio beteisiškumo nežino nė vienos kitos tautos istorija. Plika jėga dominuoja moralei, dominuoja religijai; kaip žinoma, imperatoriai reikalavo, kad juos garbintų kaip dievus, o jų statulos buvo statomos šventyklose. Kadangi im-

peratoriai labai dažnai keisdavosi, tai romėnai pakeisdavo tik statulų galvas, o stuobus palikdavo tuos pačius.

Romos didybė ir jos žlugimas per ilgus amžius, pradedant šv. Augustinu ir baigiant Ferrero, žadino filosofų ir istorikų mintis. Romos žlugimo priežastim dažniausiai laikoma barbarų užplūdimas ir krikščionybės išplitimas. Bet kam ieškoti išorinių priežasčių, jei jos slypi pačioje Romoje? Karo sukurta, karo iškelta Roma žuvo nuo atkreipto savo vidun karo. Užtenka tik prisiminti, kiek kartų legionai mūšių ėmė Romą, kiek geriausių piliečių žuvo vidaus karuose, kiek buvo išnaikinta, kiek buvo nužudyta valdovų, kiek valdovų paėmė valdžią savo pirmtakūnų gyvybės ir kraujo kaina, ir Romos žuvimas savaime bus aiškus. Nuostabu bus ne tat, kad Roma žlugo, o tat, kad ji taip ilgai galėjo išsilaikyti. Iš tikrųjų: „Kas kardą pakelia, tas nuo kardo žūsta". Ir net ne nuo svetimo, o nuo savo kardo.

*

Dabar mes stebimės Romos didybe. Bet patys romėnai apie tą didybę kitaip galvojo. Ir jeigu pastatytume klausimą, kaip gyveno ir kaip jautėsi romėnai per pirmąjį imperijos šimtmetį, t. y. nuo Augusto iki Trajano, ir atsakymo paieškotume Romos šaltiniuose, tai įsitikintume, kad aukščiausio išorinio galingumo laikais Romoj viešpatavo masinis nepasitenkinimas ir net didelis vargas.

Labiausiai skaitlinga Romos gyventojų klasė buvo vergai. Ir visa ta žmonių masė kaip buvo, taip ir paliko visiškai beteisė. Vergai iš principo buvo laikomi ne žmonėmis, o daiktais. Net Antoninų laikų įstatymai, kurie aprėžė vergų savininkų teises vergų atžvilgiu, varžančių elementų turėjo ne ką daugiau

kaip šių laikų gyvulių apsaugos įstatymai. Vergų beteisiškumą labai įtikinamai patvirtina įstatymas, pagal kurį namų šeimininko nužudymo atveju visi tų namų vergai (o kilmingieji romėnai turėjo šimtus vergų) turi būti nužudyti. Ir tat buvo ne taip sau įstatymo raidė: yra žinoma, kad kai Neronui viešpataujant buvo nužudytas prefektas Pedanijus Sekundus, tai visi 400 jo vergų buvo nužudyti, nors net Romos visuomenė prieš tai gyvai protestavo.

O tuo tarpu tų beteisių žmonių rankose buvo visa, kas labiausiai džiugina gyvenime: jie vieni sudarė visą darbo jėgą. Vergai dirbo žemę, augino vynuogynus; vergai statė namus, vergai tiesė kelius, vergai buvo amatininkai, jų rankose buvo visa meno ir amatų technika. Laisvas žmogus, neturėdamas savo turto, negalėjo gauti darbo, nes negalėjo konkuruoti su vergu; laisvas žmogus neturėjo kur pritaikyti savo jėgų ir, kaip bedarbis proletaras, turėjo gyventi išmaldomis, veltui dalinama duona ir mėsa. Istorikai sako, kad Roma iš dalies ir žlugo dėl to, kad ten nebuvo įmanomas laisvas darbas. Vergai priverstinai dirbo, o laisvieji priverstinai nieko neveikė. Kuriems buvo geriau, galėtų pasakyti tik patys romėnai.

Žymi beturčių laisvųjų piliečių dalis stodavo į kariuomenę ir sudarydavo legionus. Armijai faktiškai priklausė visa valdžia. Bet tik sukilimų metu. Šiaipjau ramiu laiku tarnyba buvo sunki. Pagerėjimo vilčių buvo maža. Žadėti buvo daug lengviau, negu tesėti. O ir ištesėti pažadai buvo pildomi pinigų daviniais, kurie greitai išleidžiami, arba dalinimu politinių priešininkų konfiskuotos žemės sklypų, kurie dėl neįpratimo dirbti ir dėl negalėjimo konkuruoti su didžiuliais vergų dirbamais dvarais,

greitai parduodami už skolas. Armija darosi tik gera priemonė riaušėms kelti, smurtauti, palaidūnauti ir jau neturi nieko bendra su buvusios Romos didybe. Armija jau nėra tauta, o tik samdiniai, landsknechtai, nepasotinama gobšuolių gauja, kurios profesija pelnautis plėšimais, sukilimais, išdavimu, kurią iš visų žygių labiausiai vilioja — žygis į Romą.

Ne geriau laikėsi ir aukštesnėsės gyventojų klasės. Jeigu ankstybesniais laikais Roma galėjo didžiuotis savo patricijais, jeigu respublikos laikais senato susirinkimas svetimšaliams darė karalių susirinkimo įspūdį, tai imperatorius Tiberijus, išeidamas iš senato posėdžio ir įsierzinęs jo vergiškumu, sušuko: „O žmonės, jūs esate gimę vergais būti". Nugalėję visą pasaulį, išdidžios Romos senatoriai susilygino su vergais! Bet mes jų atžvilgiu negalime būti labai griežti. Jeigu tik atsiminsim, kad dar respublikos laikais už politinį radikalizmą žmonės užsimokėdavo gyvybe, jeigu atsiminsim, kiek aukų sudėjo opozicinė dvasia pilietinių karų ir proskripcijų metu, jeigu atsiminsim imperatoriškojo režimo aukų gausybę, tai dėl tokio senatorių nupuolimo visai nesistebėsim. Tacito ir Svetonijaus analai, kuriuose aprašyti pirmieji imperatoriai, yra nuolatinių žudynių diduomenės tarpe sąrašas, ir kas jų puslapis, tai vis iššudyta didikų šeima. Net pats istorikas, nustebęs savo kruvinų aprašymų vienodumu, sušunka: „Tiek vergiško nusižeminimo ir tokia gausybė pralieto taikos metu kraujo vargina sielą ir stumia ją į liūdesį" ir aiškina tat, kaip dievų pykčio apsireiškimą.

Bet jeigu valdiniai buvo toki beteisiai, pavergti, įgąsdinti, tai, gal būt, viršūnės, kurių rankose

buvo visa valdžia, džiaugėsi tuo, kas galima pavadinti jei jau ne laime, tai bent pasitenkinimu? Tačiau iš pirmojo šimtmečio imperatorių, matyt, nebuvo nelaimingas tik prasčiokas, siauro akiračio cinikas Vespasianas. Jau Augustą, nors jis ilgai ir didingai viešpatavo, per visą gyvenimą graužė nerimas ir rūpesčiai, o šeimyniniai sielvartai nuodyte nuodijo jo aukščiausios galybės meto gyvenimą: savo dukterį ir dukterėčią už palaidumą jis buvo priverstas ištremti iš Romos. Visi pirmieji imperatoriai, pradedant Tiberiju ir baigiant Domicianu, buvo menki nelaimingi žmogeliai. Jų daugumas žūsta negarbingai, kaip Neronas, kuriam nebeužteko drąsos pasidaryti sau galą ir kurį nužudė paleistas laisvėn vergas, arba kaip Domicianas, kuris apsuptas savo ištikimos kariuomenės, žūsta nuo durklo smūgio ir pusiau atpiautais pirštais bando išlupti savo užmušėjui akis. Dažnai jų gyvenimas baisesnis už mirtį. Mes matome, kad net ne blogiausias iš jų Tiberijus, paveldėjęs valdžią iš Augusto, jautėsi kaip užvarytas žvėris ir artimųjų žmonių pavojaus baimės persekiojamas, pasitraukia iš Romos lyg savo noro ištrėmiman į tuščią salą, ir vis tiek neišvengia pražūties. Pasakodamas apie jo paskutinių viešpatavimo metų gyvenimą, Tacitas sako: „Ne be pagrindo patys išmintingiausieji mirtingieji kartoja, kad jei atvertum tironų širdis, tai jos pasirodytų tokios pat iškankintos ir sužalotos aistrų ir blogų minčių, kaip ir budelio botago sučaižytas nusikaltėlio kūnas“. Žinoma, viso to priežastis iš dalies buvo ta, kad pagal Romo sistemą imperatoriaus sostui užimti, tą sostą užimdavo ne geriausieji, bet blogiausieji. Tik kyla klausimas, kodėl romėnai neišsigalvojo geresnės sistemos savo valdovams pasirinkti?

*

Nagrinėjant Romos gyvenimą ir visų gyventojų sluogsnių, pradedant vergais ir baigiant imperatoriais, būti, savaime kyla klausimas: ką gi padarė romėnų mintis, kad įprasmintų, įdvasintų milžinišką Romos valstybę, kad surastų kelią iš tos būties išeiti, kad sudarytų vertą didingos išorinės galybės santvarką ir valdžią? Ir tenka atsakyti, kad čia mus tikrai stebina nepaprastas romėnų dvasinis neveiklumas ir silpnumas. Romos kronikose užtinkame beveik tik vieninteli filosofo įsikišimo į istorinius įvykius atsitikimą: kovojant Viteliaus ir Vespasiano legionams, stoikas Mussonius šoko į kariaujančių tarpą ir pradėjo kalbėti apie taikos ir ramybės malonumus. Bandymas, kaip ir reikėjo tikėtis, paliko be vaisių ir pats Mussonius su dideliu vargu išsigelbėjo nuo vienos ir antros šalies įniršimo.

Filosofų rolę Romos gyvenime plastišku pavaizdumu vaizduoja žymiausio Romos filosofo Senekos tragiškas likimas. Sprendžiant iš išorinių duomenų atrodo, kad jis galėjo įkūnyti visa, ką tik galėjo duoti teigiama Romos gyvenimas. Labai gabus, įsitikinimo stoikas, jis buvo mokytojas, o paskiau pirmasis ministeris vieno iš talentingiausių Romos valdovo imperatoriaus Nerono. Bet istorikai pažymi, kad Romoje imperatoriaus titulas darė blogais net gerus žmones. Šitas dėsnis ypač galingai paveikė Neroną; jis buvo graikų kultūros garbintojas, o paskiau jame įsikūnijo žiaurumo ir tiranijos dvasia. Jo mokytojo, patarėjo ir valdytojo Senekos rolė po to, kai Nerono veiksmai pradėjo įgauti beprotiško žiaurumo formas, kai jis nužudė savo motiną ir žmoną, buvo daugiau, negu keista. Mes neturime jokių žinių, kad Seneka būtų parodęs bent kiek aktingumo savo mokinius iš klaidingo kelio iš-

vesti. Atvirkščiai, matydamas, kad blogos įtakos ima viršų, kad jo padėtis rūmuose pašlijo, Seneka, gelbėdamasis savo noru pasitraukia vienumon. Tacitas paduoda atsisveikinimo kalbos žodžius, kuriais stoikas-filosofas kreipėsi į tironą. Tais žodžiais Seneka tik meilikaujasi Neronui ir daro jam priekaištus tik dėl to, kad tas buvo Senekai per daug laidus visokių malonių ir skairumų. Atsisveikinimas baigėsi jaudinančiomis glebesčionėmis ir atsibučiavimu. Bet ir šitoks Romos didžiausio filosofo nuolaidumas jo nuo pražūties neišgelbėjo. Dėl nepagrįsto ir neįrodyto apkalbėjimo Neronas ryžosi atsikratyti tuo tyliu ir vienumon pasitraukusiu mokytoju ir pasiuntė pas jį centurioną su įsakymu atimti sau gyvybę. Seneka paklusniai išpildė tirono paliepimą. Skaitydami šito išminčiaus mirties aprašymą, mes negalime išsilaikyti nekrūpčioję. Iš perskriostų rankų venų senelio kraujas tekėjo per lėtai. Tada Seneka paliepė atidengti ir kojų venas. Bet tas tik padidino kentėjimus. Tada jis išgėrė nuodų. Bet bekraujo organizmo ir nuodai neveikė. Tada jį įdėjo į karštą vonią. Pagaliau jį nunešė į pirtį, kur jis ir užduso garuose. Šitos mirties baisumą ir neestetiškumą dar sustiprina jos benaudiškumas: iš savo mokytojo tiesos žodžio tironas neišgirdo nei jam gyvenant nei mirštant. Kiek gražesnė ir kiek reikšmingesnė graiko Sokrato mirtis!

*

Senekos likimas baisingas. Bet dar nuostabesnis kito žymaus filosofo imperatoriaus Marko Aurelijaus likimas. Kai Markas Aurelijus atsistojo Romos imperijos priešakyje, galima buvo manyti, kad dabar jau tikrai bus įgyvendintos pačios skaisčiausios žmonijos svajonės. Markas Aurelijus buvo

stoikas ir jau nuo vienuoliktųjų amžiaus metų dėvėjo filosofo togą. Jis pats sakėsi vengiąs ne tik piktų darbų, bet ir piktų minčių. Jis buvo ne tik filosofų mokinys, kuris kartoja svetimas mintis. Būdamas stiprios dvasios, darbštus, talentingas, jis kasdieniniuose gyvenimo rūpesčiuose parašė „Apmąstymus", kurie ir po šiai dienai laikomi žymiu stoicizmo, šito aukščiausio antikinės minties atsiekimo, paminklu. Šiaip ar taip, pasaulio valdovų tarpe Markas Aurelijus ir po šiai dienai palieka žymiausiu mintytoju.

Ir štai jo rankose atsidūrė tokia valdžia ir galybė, kokios nematė nei ankstybesnieji nei ateities laikai. Jo rankose atsidūrė savo didžiausio išplitimo momentu visa Romos valstybės galybė. Net ir iš pačių Romos imperatorių Markas Aurelijus, tur būt, buvo pats galingiausias. Jam, kaip kad Augustui, neteko tiesti vienvaldystės pamatų, neteko taikytis su respublikoniškos Romos senais įpročiais, nes vienvaldystė prieš jį buvo gyvavus daugiau kaip 150 metų ir ji jau buvo įprasta valdymo forma kaip pačiai Romai, taip ir atskiroms Romos valstybės dalims. Jeigu daugumui Romos imperatorių nuolatos reikėjo drebėti dėl savo smurtu ar sukilimu užgrobto sosto, tai Markas Aurelijus tą sostą gavo teisėtu keliu, ne tik su senato sutikimu, bet jam spiriant, įpėdinystės keliu iš savo įsūnytojo Antonino-Pijaus, kuris taip pat buvo jį teisėtai gavęs iš didžiojo Trajano papėdininko Adriano. Visoj Romos istorijoj nerandame kitos tokios ilgos imperatorių eilės, kurie vienas iš kito perimtų valdžią, kaip Marko Aurelijaus pirmtakūnų eilė. Be to, visi tie imperatoriai prašoko vienas kitą talentingumu ir būdo savybėmis: neveltui šitą amžių vadina Romos imperijos Aukso amžium. Vienu žodžiu, tuo metu

valdžia buvo niekieno nekontroliuojama, neribota, legališka ir pastovi. Dėl to reikėtų laukti, kad naujas valdymas bus įnešęs žmonių gyveniman maksimumą viso to, kas tik žmonijai atsiekti įmanoma. Net griežtasis Sokratas nebūtų galėjęs ko geresnio pageidauti. Platono, Zenono ir Epikteto idealams išmušė palaimintoji valanda.

Markas Aurelijus paliko mums savo mąstymų užrašus. Štai nedidelė knygelė palaidų minčių, kurias jis surašė stovykloj ant Dunojaus kranto, kariaudamas su puolančiais barbarais. Šitoje knygelėje mus viskas stebina: ir tat, kaip ji parašyta, ir tat, kas joje parašyta, ir tat, ko joje nėra. Visų pirma mes matome, kad ji parašyta ne lotyniškai, o graikiškai; tas dar kartą mus įtikina, kaip galingai Romą veikė graikiškos dvasinės įtakos. Toliau skaitydami, mes neužtinkame nė mažiausių pėdsakų veržlumo, entuziazmo, pasitikėjimo savo veikla, nerandame ateities vilčių, veržlumo džiaugsmingai dirbti kūrybinį darbą. Pagrindinė knygelės tema ir mintis: mirtis ir susitaikymas su ja: „Pagalvokite, pavyzdžiui, apie Vespasiano laikus. Pažvelkite į visus tuos daiktus — žmones, kurie tuokiasi, gimdo vaikus, į tuos ligonius, mirštančiuosius, kariaujančius, šviečiančius, besirūpinančius savo reikalais, dirbančius laukus, į tuos, kurie įtaikauja, daro suokalbius, kurie trokšta kitų mirties, kurie rūpinasi dabartim, kurie myli, krauna turtus, kurie trokšta konsulų, cezarių valdžios. Ir štai visi šitie žmonės savo gyvenimą jau baigė...“ Taip ramina save ir kitus Markas Aurelijus. Bet susiraminimo jis neranda. Ir toliau kiekviename puslapyje pagrindinė tema, vyriausias mąstymo objektas — mirtis, mirtis, mirtis. Ir svarbiausia priemonė tai minčiai, tai mirties baimei nuga-

lėti — tai gyvenimo, kaip varginančio, nerimastingo ir nuobodus sunkunlio vaizdavimasis. Ekleziastu atsiduoda žodžiai: „Kaip amfiteatre nuolatinis tų pačių daiktų vaizdas daro spektaklį nuobodų, taip ir visame gyvenime — aukščiau mūsų ir po mumis vis tas pats ir vis tas pats. Ar ilgai dar taip bus!“ Bet gyvenimas, kaip ta audringoji srovė, nešdamasis visus reiškinius, vis eina ir eina. Dėl to reikia atlikti savo pareigą. Bet prievolės dievams, gamtai ir žmonėms atliekamos be jokio džiaugsmo, be entuziazmo, lyg sukandus dantis, lyg kokia sunkiausia pareiga. Ir kaip formališkai, šaltai tos pareigos atliekamos! Štai iš tikrųjų klasiški žodžiai: „Aš atlieku savo pareigą. Visa kita man nerūpi“. Mintytojas ramybės ir prieglaudos ieško tik sau, kad paliktų kaip uola, į kurią sudužtų gyvenimo bangos, kad nereikėtų rūpintis dėl dabarties, kad nereikėtų būgštauti dėl ateities...

„Apmąstymus“ parašė Romos imperatorius. Bet veltui ieškosime juose vado psichologijos, veltui ieškosime juose pranašo, kuris neštų gyveniman tikėjimą idealu, veltui ieškosime šaukimo kurti, veltui ieškosime veržlumo, pastangų panaudoti likimo dovanotą nepaprastą valdžią savo idealui atsiekti. Ir jeigu mes nežinotume, kas tą knygelę rašė, tai iš jos turinio galėtume spręsti, kad ją parašė didžiosios valstybės paskutinysis vergas. Markas Aurelijus buvo tik imperatoriaus valdžios belaisvis. Ir apmąstymai, kuriuos jisai parašė, yra tik prieglobstis nuo sielvartų, kurių jam teikė jo aukštoji būtis. Psichologiškai darosi suprantama, kodėl jis rašė ne lotyniškai, o graikiškai.

Bet jeigu Marko Aurelijaus apmąstymuose mes nematome imperatoriaus, tai imperatoriuj Marke Aurelijuj mažai tematome filosofą. Jis nepralenkė

savo pirmtakūnų nei kaip karo vadas, nei kaip įstatymų leidėjas ir administratorius, jis nepadarė nei vienos didelės reformos. Kaip politikas, jis labai siauras ir savo valdžią jis pavedė savo sūnui, kuris nieko daugiau nemėgo, kaip tik gladiatorių žaidimus. Mus stebina ir keistas imperatoriaus Marko Aurelijaus bejėgiškumas. Viešųjų žaidimų jis nemėgsta, bet kuomet jis bando pasiųsti gladiatorius į frontą ginti Romos nuo barbarų, tai liaudies nepasitenkinimas paakina jį savo plano atsisakyti. Jis nemėgsta kruvinų regyklų, bet savo nepasitenkinimą demonstruoja tik tuo, kad sėdėdamas teatre, imperatoriškoj ložėj, jis atlieka valstybinius reikalus. Jo akyse puikiai išdresiruotas liūtas su nuostabiu vikrumu drasko vieną žmogų po kito. Teatras džiūgauja, teatras reikalauja vergui — dresiruotojui laisvės. „Jis nieko nepadarė, kad būtų vertas laisvės", pareiškia imperatorius ir tuo išsisemia jo opozicingumas. Kyla klausimas, ar galingam imperatoriui buvo reikalingas toks baimingas nuolankumas savo valdinių įpročiams? Kaip tik tuo laiku jau pačių Romos piliečių tarpe su nepaprasta, galinga jėga pradėjo reikštis karštų ieškojimų naujos tiesos, naujų santykiavimų, ir milijonai jo valdinių nuolat kalbėjo apie taiką ir artimo meilę. Amfiteatruose, be žiūrovų, kurie gėrėjosi, kaip žvėrys draskė žmones, buvo ir aukų, kurias draskė už norėjimą kitoniškai gyventi. Ir čia imperatoriaus žodis galėjo turėti sprendžiamą reikšmę. Bet iš istorijos žinome, kad imperatorius Markas Aurelijus buvo vienas iš žiauriausių krikščionybės persekiotojų. Ir dėl ko? Ar dėl tikėjimo? Ar dėl kitokio idealo? Tegul krikščionys savo misticizmu ir nepatiko Markui Aurelijui. Bet nuo krikščionių jis neturėjo ką ginti. Ir reikia pasakyti, kad krikščionys

buvo daugiau numatą už Marką Aurelijų: nepaisydami persekiojimų, jie žiūrėjo į jį su nuolankumu ir pagarba. Iš tikrųjų, Markas Aurelijus savo valdinių nepažinojo!

Istorijografijoj visai pelnytai blogą garbę turi samprotavimas: kas būtų buvę, jei įvykiai būtų kitoniškai susikloję? Bet mes istorijos nerašome ir mums leistina pastatyti toks klausimas: o kas būtų buvę, jei Jėzaus žodžiai būtų pasiekę ne Konstantino, sūnaus ir žmonos žudiko, širdį, o gero ieškotojo Marko Aurelijaus širdį? Gal tuomet ir Romos, ir krikščionybės ir viso pasaulio istorija būtų buvus visai kitokia.

Roma kardu sukūrė kolosališkas išorines formas, bet be jokio dvasinio turinio. Šitą tuštumą bandė užpildyti graikų mintis. Bet Marko Aurelijaus likimas rodo, kad Ellada su šituo uždaviniu neįstengė apsidoroti. Antikos pasaulis pasistatė žmonijos „teisingos" organizacijos klausimą, bet jo išspręsti nesugebėjo.

Izraelio palikimas.

Nuošaliai nuo didžiųjų pasaulinės istorijos kelių, provincijos gilumoj, visiškai izoliuotai, beveik be ryšių su kitu pasauliu augo ir plito Izraelio tautos dvasiniai turtai.

Šitos keistos tautos istorijos kelias eina per dar keistesnę knygą, per Bibliją. Dar ne taip seniai krikščioniškosios Europos žmonės laikė šitą knygą vieninteliu, pilnu ir galutiniu visokiariopos teisybės ir tiesos šaltiniu. Paskiau prasidėjo atšalimas, atsirado abejojimų, pasigirdo balsų, kad šita knyga naujajam žmogui jau nieko neduoda. Bet paskutiniais laikais pradėjo ryškėti, išaugti jos nauja reikšmė: Biblija duoda mums ne viską, bet labai daug, ir tai, ką ji mums duoda, yra reikšminga ne tik krikščioniškosios kultūros žmonėms, bet ir visai žmonijai be tikėjimo, tautybės ir kalbos skirtumo.

Jau tik iš paviršutinio pažiūrėjimo Biblija, kaip literatūrinis veikalas, yra nepalyginamo grožio kūrinys. Per visą tą knygą, pradedant kosmiškais pasaulio kūrimo ir visuotinio tvano paveikslais ir baigiant trimis Apokalipsio žirgais, vienas po kito pakaitais slenka nesuskaitoma daugybė neužmirštamų vaizdų. Čia paliestos žmogaus sielos visos stygos — nuo žmonių, statančių dangų siekiantį bokštą, išdidybės, iki paties dievo aukos, aukojant savo vie-

nintelį sūnų žmonijos išganymui. Tokio trumpo raiškingumo ir tokio plastiškumo, kokius matome Dovido kovos su Galijotu, ar maldos Alyvų Daržely aprašymų puslapiuose, nerasime visoj pasaulinėj literatūroj. Visokiausius stilius čia randame: ir iškilųjį epą, ir švelniąją liriką, ir suglaustas įstatymų leidėjų bei teisėjų kalbas, ir karo viršininkų reliacijas, ir istorikų pasakojimus ir net techniškąsias statytojų apyskaitas. Kraštutinis realizmas ir natūralizmas pakaitais eini su kraštutiniu romantizmu ir misticizmu. Ir žiaurus pirmovinio žmogaus žvėriškumas, ir klastingas barbaro apgaulingumas, ir visuotinis atlaidumas, ir begalinis pasiaukojimas ir nepalaužiamas šviesaus asmens teisingumas, ir gyvenimiškuoju patyrimu pamatuota išmintis, ir viską žemišką ardantis dieviškojo įkvėpimo pakilimas, ir karvelio neklastingumo su žalčio gudrumu nuostabus derinys — viskas vienodai, tikroviškai ir ryškiai atvaizduota Biblijoj. Jau iš pirmo palyginimo prieš ją blanksta didžiausi dvasios kūriniai visų senovės tautų: ir rytų tautų, ir graikų, ir romėnų, ir net šių laikų literatūra. Buddos samprotavimai su begaliniais jų pasikartojimais alsina dėmesį, Platoną šių laikų skaitytojas gali nugalėti tik mokslinio tyrinėjimo reikalo verčiamas. Goethe ir Šekspyras didele dalim jau aiškiai paseno. O Bibliją, kaipo literatūrinį paminklą, galime skaityti dešimtis kartų ir kiekvieną kartą stebėtis jos amžinu grožiu bei mokėjimu vienu žodžiu išreikšti visą pasaulį sudėtingiausių ir giliausių pajautimų. „Prąkaite savo valgysi savo duoną, iki vėl pavirsi į žemę, iš kurios tu esi imtas“ — taip pasakyta pradžioje. „Ateikite pas mane visi, kurie vargstate ir esate apsunkinti, ir aš jus nuraminsiu“ — pasakyta pabaigoje... Koks stilių, minčių ir jausmų kontrastas! Bet kartu kaip

čia viskas nepasiekiamai gilu, gražu, ryšku ir amžina! Ar berasime kur kitur taip galingai pasakyta?

Tačiau išoriniu stiliaus gražumu, vaizdų ryškumu, minčių gilumu ir įvairumu Biblijos reikšmė dar neišsibaigia. Šita knyga taip pat ir mokslui yra nepakeičiamas žinių šaltinis, kuriame glūdi tiek daug seniausių ir smulkiausių žinių apie nuostabios tautos idėjų išsivystymą ir augimą. Kito tolygaus vertingumo istorinio paminklo ir šaltinio istorijos mokslas, tur būt, neturi. Teisybė, šitaip pastatydami klausimą, žiūrėdami į Bibliją mokslo akimis, mes daug nustojam, nes turim atsižadėti naiviško tikėjimo, naiviško įsisavinimo viso to, kas joje pasakyta. Su Biblija mus suartinti gali tik kritika, istorinis tyrinėjimas, išsklaidžius begales abejojimų, apgalėjus daugybę klausimų. Ir net nugalėję visas tas kliūtis, mes negalėsim būti tikri, kad jau galim galutinai nusiraminti, kad jau išblaškėm visus abejojimus, kad jau radom universalinę ir amžiną tiesą. Bet užtat galim tikėtis, kad dabar joje rasim daug nelaukto, nespėto, kad jos tyrinėjimas įgalins mus gyvomis akimis pažvelgti į besivystančios istorijos slaptynes, permanyti žmonių santykių išmintingą sudėtingumą, stebėti tikruosius istorinius stebuklus ir, pagaliau, pasisemti nepalaužiamo tikėjimo žmonija. Kaip astronomija, sudaužius senovės žmonių tikėtą kristalinį dangaus skliautą, atvėrė mums pasaulio begalybę, taip mokslinė istoriškoji Biblijos kritika, sudaužius sustingusias dogmas, atvėrė mums akis į didingą, daug žadančią kūrybinių istorijos procesų tikrumą.

Ir tai dar ne viskas. Biblijoj ne tik atsispindi istorija, bet ji taip pat yra ir istorinis faktorius. Nuo 444 metų pr. Kr., kaip pranašas Ezras paskelbė galutinį Toros tekstą, tautos sukurta knyga Biblija pati

sau pradėjo sudaryti tautą ir iš gyvenimo veidrodžio virto nematytu kūrybinės galios šaltiniu ir tokia paliko per 2500 metų. Be to, Senasis Įstatymas drauge su Naujuoju Įstatymu virto ne tik vienos tautos, bet ir viso krikščioniškojo pasaulio istoriniu faktoriu. Jos įtakoje ir poveikyje praėjo ir antikos pasaulio paskutinieji laikai ir viduramžiai ir naujieji laikai. Ji buvo labiausiai skaitoma, daugiausia komentuojama, daugiausia verčiama į visas kalbas. Dėl jos daugiausia žmonių mirdavo, dėl jos daugiausia buvo žudoma. Ir net dabar, netikėjimo laikais, per paskutinį šimtmetį viena tik Biblijos platinimo draugija yra išleidus jos 300 milijonų egzempliorių ir padarius 800 vertimų į kitas kalbas. Jau šitų duomenų užtenka tam, kad suprastume, kokia dinamikos begalybė glūdi kiekviename šitos knygos sakiny, kiekviename jos žodyje, kiekvienoje raidėje. Mes ir nesijuntame, kad galvojame jos vaizdiniais, kad kalbame jos žodžiais, kad jaučiame joje surašytais pergyvenimais. Joje atsispindi mūsų praeitis; joje glūdi mūsų dabarties giliausios paslaptys; joje galime rasti tiksliausią atsakymą dėl mūsų ateities.

Senasis Įstatymas.

Kad prie Biblijos ne taip lengva prieiti, galime spręsti ir iš to fakto, jog šita labiausiai žinoma, kaip istorinis paminklas, knyga kaip reikiant buvo perskaityta beveik vėliausiai už kitus senovinius raštus. Egipto faraonų ieroglifus išskaitė ir išaiškino pradžioje devynioliktojo šimtmečio; ne ką vėliau išskaitė karaliaus Asokos užrašus ir Babelio kyliaraščius, nors ir Indijos rašto liekanos ir Asirijos bei Babilonijos užrašai buvo įrašyti nežinomais rašme-

nimis ir nežinoma kalba. Bet Biblija, kuri yra parašyta įvairiausiais rašmenimis, kurią jau dvidešimt amžių visos tautos skaitė savo gimtąja kalba, plačioms masėms buvo iššifruota tik devynioliktojo šimtmečio pabaigoje.

Iki devynioliktojo šimtmečio Senasis Įstatymas buvo laikomas vieninteliu Dievo duotu Mozei Įstatymu ir kaip toks buvo priešpastatomas Naujajam Įstatymui. Dabar mes žinome, kad Senasis Įstatymas nėra viena vienu kartu atsiradusi tiesa, kad jį sudaro laiko bėgy, laipsniais susidėjusios „tiesos ir įstatymai". Mes dabar jau mokame išskirti jame periodą prieš Mozę, Mozės periodą ir periodą po Mozės. Mes žinome, kad periodas prieš Mozę apima ilgus šimtmečius, kad daug amžių prabėgo, kol atskiros klajoklių šeimos susiliejo į šeimas ir padermes ir paskiau, kaip padermių sąjunga, susidarė tauta. Mes žinome, kad ir tas periodas, kurio bėgyje susidarė „Mozės Įstatymas", užtruko apie 1000 metų ir kad per tą laiką pirminiai senovės papročiai, visai patenkinę klajoklius, evoliucionavo ir virto įstatymais, kuriais tvarkėsi sudėtinga sėslių valstybinė organizacija. „Įsakymų" arba „Sąjungos Sutarties" tekstuose mes dabar be didelio vargo atskiriam senesnius tekstus nuo naujesnių, sugaunam pereinamuosius tarpus, kurie savo niuansų švelnumu stačiai žavi įdėmų skaitytoją. Toliau mes žinome, kad ir periodas „po Mozės" taip pat nebuvo monolitinis, matome anksčiau gimusių idėjų augimą, matome įvairių minties srovių ir įvairių tendencijų tarpusavio kovą.

Suvedant ir vertinant visą medžiagą, į akis krinta du Senojo Įstatymo, kaip istorinio paminklo, ypatingumai.

Visų pirma tautos pasaulėžiūros atskirų stadijų sugretinimas įgalina mus suprasti moralės ir teisės pagrindų evoliucijos esmę. Bet kurio vieningos moralės iš teisės pagrindais susidariusio žmonių komplekso istorinio tyrinėjimo svarbiausiąją problemą sudaro atsakingumo idėja už tokius poelgius, kurie prieštarauja teisei ir doroviniams nuostatams. Nagrinėdami šitą klausimą, mes visai arti prieiname paslaptis tos psichologinės jėgos, kuri iš atskirų žmonių sudaro kolektyvą. Ir štai šituo požiūriu nė vienos tautos, neišskiriant ir naujausių, istorijoj nerandame tokio vaizdo, kokį matome Biblijoj — surašytoje žydų tautos istorijoje. Nuo primityvinio Lemeko giesmės paskatinimo nevaržomai keršyti (septyniasdešimt gyvybių už vieną gyvybę!), nuo pirmovinio niršulio laukinio žmogaus, kuris neatskiria žmogaus padaryto pikto nuo žvėries padaryto pikto, kurio idealas yra kerštas kaltininkui ir visiems artimiesiems ir net palikuoniams „iki trečios ir ketvirtos kartos", — toliau iš palengvo, nuosekliai einama vis prie didesnio to keršto varžymo ir apribojimo, ir tas kerštas iš žiauraus niršulio virsta dieviškojo teisingumo priemone, atpildu ne už išorinę žalą, o už dvasinį nusikaltimą, už nusižengimą įstatymui. Tegul kartais ir naiviškomis formomis, kaip kad taisyklėse apie „miestus - prieglaudas", bet vis dėlto be paliovos auga supratimas, kad žmogus už savo poelgius privalo atsakyti savo sąžinės skatinamas, vis auga galėjimas nusivokti, kas darosi artimo sieloje. Ir kartu su tuo, lyg žodžiams „viską suprasti — viską atleisti" iliustruoti, reakcija išoriniu požiūriu darosi vis minkštesnė, nusikaltėliui duodama vis daugiau galėjimo padaryti atgailą, pasitaisyti ir „išsigelbėti". Tuo pat laiku vis daugiau apsiriboja ir siaurėja atsakomingųjų ratas ir, pagaliau,

Ezekielius, paskelbdamas naują pradmenį „Tėvas neatsako už sūnų, sūnus neatsako už tėvą“, visiškai užbaigia atsakingumo principo evoliuciją. Vis auganti individualizacija ir gilėjanti spiritualizacija rodo, kaip buvęs aklas kraujo ryšys užleidžia vietą dvasiniam ryšiui didžiuliame psichologiškai suaugusiame kolektyve.

Bet greta su aiškiu paveikslu šito proceso, kurio svarbiausius bruožus užtiksime ar atspėsime bet kurios tautos istorijoj, Izraelio tautos istorijoj mes matome ypatingų bruožų, kurie tą tautą išskiria iš kitų tautų. Ir šitą jos savotiškumą galime nusakyti vienu žodžiu: š e i m i š k u m a s. Aplamai, šeima ir karas yra tie du pradai, iš kurių susidaro valstybė; šitie pradai kiekvienos tautos gyvenime turi ypatingą reikšmę: Romėnų valstybėje beveik viskas buvo paremta karo principu, o Izraelio tautoje, atvirkščiai, beveik viskas buvo paremta šeimos principu. Šeima Izraelyje yra tas pirmavaizdis, ta sugyvenimo forma, kurią visuomet prieš akis turėjo mokytojai ir įstatymų leidėjai. Kraujo giminystė vienija visus Izraelio sūnus ir išskiria juos iš visų kitų tautų. Dėl to ir Izraelio Dievas savotiškas, ypatingas Dievas, ne visos žmonijos, o tik vienos išrinktosios tautos Dievas. Dėl to ir tautos ryšiai su Dievu ypatingai glaudūs ir stiprūs; be Dievo ne tik tautos nėra, bet esmėje be tautos ir Dievo nėra. Visi gyvenimo elementai: atskiras asmuo, atskiros šeimos, tauta, valstybė, teisė, moralė, Dievas — yra monolitiški ir nesuardomos Sąjungos saitais susieti į vieningą visumą. Nėra kitos tokios sistemos, kurioj visos žemiškosios įstaigos būtų taip persisunkusios sakraliniu, religiniu elementu: pagal idėją žydas negyvena, nedirba, nekariauja, neviešpatauja, o visur ir visada tik tarnauja Dievui, kuriame įkūnyta tautos dva-

sia. Visi už vieną, vienas už visus, nes visus riša solidarumas, nes vieno nuodėmė ir nusikaltimas silpnina visų pozicijas, bet užtat vieno dorovingumas ar didvyriškas žygis yra visiems išganingas ir priartina visuotinį džiaugsmą. Romėnų teisėje piliečių tarpusavio santykiai apibrėžiami sąvoka „svetimas", *„alienus"*, o Izraelio teisėje tie patys santykiai reguliuojami „artimo" sąvoka. Romoje reališkoji šeima išlaikė pilną vidaus autonomiją ir priešpastatė save valstybei, o Izraelyje ji ištirpo daug platesnėje šeimos — tautos sąvokoje. Ryšy su tuo Izraelio vidaus santykių teisė yra vienintelė tokia žmoniška, altruistiška, tokia kupina tautos sūnų artumo ir vienybės jausmo. Nuosavybės teisę Izraelio teisė daugiau aprėžia, negu gina. Vergija, nors ir yra, bet ji tik pakenčiama, ir Senasis Įstatymas ją leidžia tik su išlygomis, su varžančiais formalumais. Taip ir jauti, kad Senasis Įstatymas į nuosavybę ir vergiją žiūri tik kaip į pereinamą piktą, kurį turi nugalėti šeimiškumo, altruistiškumo ir kolektyviškumo tendencijos. Formalinę sutartinę sąjungą su Dievu turi pakeisti betarpiškas dvasinis vadovavimas, ir tada visi artimieji bus broliai. Vieno Dievo idėjoj glūdi visi visuotinės lygybės ir sugyvenimo pradmens. Tautos su Dievu glaudaus ryšio idėjoj glūdi Dievo karalystės žemėje viltis.

Bet šeimiškumo principas, suartindamas visus tautos sūnus savo tarpe, tuo pačiu atskiria juos nuo kitų tautų. Senovės Izraelio mastas kitoms tautoms—jų išnaikinimas. Jo vienintelė viltis—tai daugintis „kaip dangaus žvaigždės", „kaip jūros smiltys", ir išstumti visas kitas tautas. Izraelio mintytojai jokiu būdu negali susitaikyti su stabmeldžių buvimo faktu. Ir reikėjo negailestingų likimo smūgių, reikėjo, kad būtų išgriauta Jeruzalė, kad geriausieji

tautos sūnus būtų išvaryti į nelaisvę tam, kad paremtas visa tikėjimo jėga tautinis egocentrizmas pradėtų ieškoti kelių pasireikšti ne fiziniu kitų išstūmimu ir dauginimusi, o dvasiniu viešpatavimu visoms kitoms tautoms.

Pradedant paskutiniu dešimtmečiu po pirmojo Jeruzalės išgriovimo ir paskesniais amžiais visą laiką prasimuša mintis, siekimas suteikti Izraelio idėjai visuotinės, visos žmonijos, idėjos charakterį. Bet ir čia, kaip ir kitose žydų ideologijos nuostabių pradmenų išsivystymo srityse, skersai kelio atsistoja Knyga. Kadangi ją tautos didysis įstatymų leidėjas tautai davė tiesiai iš Izraelio Dievo lūpų ir rankų, tai knygos įstatymai negalėjo būti nei naikinami, nei keičiami, nei papildomi. Juk Dievas negalėjo nežinoti visko, ko reikia ir ko reikia visiems amžiams!

Tautos istoriniu atminimu senieji, pirminiai „Mozės įstatymų" užrašai esmingai buvo papildyti ir pakeisti iš viso tik vieną kartą. Bet ir šitas pakeitimas buvo padarytas ne naują knygą, ne naujus įstatymus parašius, o tik „radus" neva užmirštą knygą. Čia pažymėtinas nuostabus kontrastas: kada romėnai rado „senas knygas", neva pirmojo Romos įstatymų leidėjo Numos Pompilijaus parašytas, tai radę jose prieštaravimų gyvenimui, jas sudegino. Bet kada karalius Jossia perskaitė „rastą", „seną" knygą ir pamatė, kad gyvenimas eina kitais keliais, tai sudraskė savo rūbus ir paliepė visur tą knygą skaityti ir elgtis taip, kaip toje knygoje parašyta, derinti su ta knyga visą gyvenimą. Tokiu būdu atsirado vadinamas „Antrasis įstatymas" arba Mozės penktoji knyga, kuri drauge su pirmosiomis keturiomis, jų nepanaikinant, buvo priimta į kanoną. Šitoks pakeitimas arba papildymas ne tik nepajudino

senojo įstatymo, bet, atvirkščiai, dar dvigubai jį sutvirtino. Ir nuo to laiko įstatymas laikomas nekeičiamu. Knyga, suglausdama tautos eiles, apsaugodama ją nuo asimiliacijos, tuo pačiu kaip koks sunkus akmuo prislėgė tolimesnį tautos išsivystymą. Tų pačių įstatymų nuotrupos, kurios tiko prieš tūkstantį metų, turėjo normuoti gyvenimą naujų kartų, kurios gyveno jau visai kitokiose sąlygose, ir dėl to visa tauta turėjo pasilikti suvaržyta, atsiskyrus, suakmenėjus. Ellinų kultūros apjungtame pasaulyje žydų tauta dvasiniu požiūriu pasirodė labiausiai nuo jos atsiribojus. Šitas knygos ir gyvenimo konfliktas puikiai pavaizduotas Talmude, kur Įstatymas, pasiremiant neva Mozės laikų padavimais, jau aprėžiamas ir modifikuojamas. Šitoj kovoj mes vėl nepaprastai aiškiai matome naujųjų tendencijų ir senojo įstatymo kontrastą ir galim pažinti žmoniją vienijančių idėjų augimo dėsnius. Bet vis dėlto tat yra tik pataisos, o ne organiškas tolimesnis laisvas augimas. Aiškinimu faktiškai panaikinta žiauri taliono taisyklė „akis už akį“ ir ją pakeitė piniginės baudos. Nors įstatyme už visą eilę nusikaltimų labai plačiai taikoma mirties bausmė, aiškinime mirties bausmė beveik visai panaikinama ir iškilmingai proklamuojama: „kruvinas tas sinedrionas, kuris nuteisia mirti vieną kartą per septynius metus“. Bet žymiai suminkštindamas patį įstatymą, aiškinimas savo taisyklių ir įsakymų daugybe, kaip kokiu tinklu, apipainioja, suvaržo žmogų naujomis begalinėmis apeigomis ir reikalavimais. Ir nebėr žemiškų priemonių išsisukti iš šitų painių ir suvaržymų, nes viskam uždėta religinė aureolė. Iš įstatymo ir taisyklių priespaudos žmogų galėjo išlaisvinti tik naujas Dievo žodis. Todėl Mesijos laukimas žydų tautai yra psichologinė, moralinė ir teisinė būtinybė.

Atsiskyrusios nuo pasaulio tautos viduje kaupėsi jėgos ir brendo milžiniškas sprogimas.

Naujasis Įstatymas.

Jeigu istoriškasis mokslinis Senojo Įstatymo vertinimas atidengia mums žydų tautos pereitą per du tūkstančiu metų dvasinio vystimosi stadijų įvairumą, tai, iš kitos pusės, jis žymiai išlyginą kontrastą tarp Senojo ir Naujojo Įstatymo, nes viso to, ką randame Naujajame Įstatyme, tendencijas arba užuomazgas, kad ir labai slopinamas, randame ir Senajame Įstatyme bei jo papildyme Talmude. Naująjį Įstatymą ir Senąjį Įstatymą riša gyvo kūno ir kraujo ryšiai. Ir istoriškai pažinti tą tikrumą, kuri atidengiama, o dažnai ir pridengiama evangelijų pasakojimuose, galima tik gretinant su Izraelio istorija. Istorinės žinios apie essejų sektą, kurios plitimo centras buvo Galilėjoj ir kurios šalininkai, be abejonės, buvo pirmieji Jėzaus sekėjai, visais požiūriais pagilina evangelijos supratimą. Istoriniu požiūriu Jėzų ir jo idėjas galime pažinti tik tuo atveju, kai į jį žiūrėsime, kaip į išauklėtą žydų ideologijoj žydų mokytoją.

Naujasis Įstatymas parašytas vėliau už daugumą Senojo Įstatymo knygų. Bet istoriškai prie jo prieiti ir kritiškai jį išanalizuoti yra daug sudėtingesnis ir sunkesnis darbas. Senasis Įstatymas vaizduoja ilgo laiko, ištęstinius reiškinius, kurie vyko viso Izraelio akivaizdoje, kurie surašyti pačių veikėjų arba, mažiausia, iš jų lūpų. O Jėzus, kaip mokytojas, veikė ne daugiau kaip trejus metus. Jis veikė tolimoj Palestinos užkampio provincijoj ir Jeruzalėj tik savo gyvenimą tragiškai baigė. Nei

jis arba nors jo klausytojai nėra palikę nė vienos rašto eilutės. Patys seniausieji krikščioniškosios literatūros paminklai, apaštalo Povilo laiškai, yra parašyti žmogaus, kuris niekad Jėzaus nematė. Mus pasiekusias evangelijas sukūrė antroji ir trečioji Jėzaus mokinių karta.

Jeigu tuo tarpu, palikę šaly Naujojo Įstatymo antrąją dalį, pažiūrėsime tik į evangelijas, tai visų pirma nustebsim jų nuostabiu trumpumu. Drauge paimtos visos keturios evangelijos yra daugiau kaip du kartus trumpesnės už vieną Platono „Respublika", kuri yra to graikų išminčiaus literatūrinio palikimo tik nežymi dalis. O kiekviena evangelija atskirai paimta nėra didesnė už Platono kūrinio vieną įžanginį skyrių.

Evangelijose formališkai keturis kartus pasikartoja tas pats, būtent, Jėzaus gyvenimo ir jo mokymo aprašymas. Bet tas pakartojimas tikrumos ne tik nepadaugina, bet, atvirkščiai, ją dar žymiai apsklaido. Lygindami pirmąsias tris, vadinamas sinoptines, evangelijas su ketvirtąja, Jono, evangelija, mes pamatysime dvejopas visai skirtingas pažiūras, visai skirtingus suvokimo būdus, dvi beveik neturinčias psichologinio ryšio kultūras. Šitas palyginimas yra labai reikšmingas ir įgalina padaryti labai svarbių išvadų: senesnės ir labiau artimesnės Jėzaus laikams pirmosios trys evangelijos labiausiai paprastos, suprantamos, žmogiškos, žemiškos. Ketvirtoji, vėlesnė, tolimesnė Jėzaus laikams evangelija kartu taip pat maksimališkai nutolus nuo visko, kas žemiška, žmogiška; ji skendi abstrakcijose, mistiškuose nusakymuose.

Bet jeigu paimsim tik pirmąsias tris evangelijas, tai vėl susidursim su paslaptim. Seniausia evangelija laikoma Morkaus evangelija. Bet joje be-

veik nieko nerandame apie patį svarbiausią dalyką — apie Jėzaus mokymą. Jeigu mus būtų pasiekus tik šita viena evangelija, tai Jėzus paliktų visiškai nesuprantamas, neaiškus, atrodytų kažkoks stebukladaris ir burtininkas, be mažiausios žymės, kad jis būtų pasakęs Kalno Pamokslą. Jėzaus mokslą ir visa, kas ligšiol pagauna mūsų širdis, randame tik Mato ir Luko evangelijose. Išskyrimu to, kas yra bendra Luko ir Mato evangelijose ir ko nėra Morkaus evangelijoje, vadinamo „Šaltinio", t. y. seniausio, mus nepasiekusio žinių apie Jėzaus mokslą šaltinio rekonstrukcija iš esmės ir prasideda istoriškoji evangelijų kritika ir, reikia manyti, Jėzaus mokslo esmės supratimas.

Bet ir čia, lygindami atskirus tekstus, vėl sutiksime daug paslaptingų ir nelauktų dalykų. Kam gi nežinomi įprasti, nuolat kartojami, bet visada neaiškūs žodžiai: „Palaiminti beturčiai dvasioje"? Bet jie įrašyti tik Mato evangelijoj, o Luko evangelijoj parašyta tik „Palaiminti beturčiai". Koks prasmės skirtumas! Koks naiviškas ir kartu koks piktavališkas iškreipimas, jeigu skaitysim, kad žodis „dvasioje" prikergtas vėliau tam, kad suminkštintų paprastą ir aiškią Jėzaus mokslo socialinę prasmę. Galime padaryti dar pavaizdesnių palyginimų. Pav., kokių abejojimų galėtų būti dėl „Tėve mūsų", tos vienintelės trumpos maldelės, kurios Jėzus išmokė savo mokinius, teksto tikrumo? Bet iš tikrųjų ir šitos maldelės turim du įvairius tekstus. Mes kalbame Mato tekstą. Bet Luko tekstas yra trumpesnis ir raiškingesnis. Skirtumas prasideda jau antruoju žodžiu: ne „Tėve mūsų", o tiesiai „Tėve", be kolektyvinio - liturginio „mūsų". Toliau Luko tekste visai neminimas dangus, nes nėra žodžių „kurs esi danguje" ir „kaip žemėje, taip ir

dangų". Ir vėl, jeigu Luko tekstą laikysim pirminiu, tai Jėzaus žodžių prieduose ir iškraipymuose pastebėsime tendenciją iš žemės į dangų, nuo asmens į kolektyvą, į bažnyčią.

Bet daugeliui gali kilti klausimas, kas iš tikrųjų tikra ir kas iškreipta? O svarbiausia, mes galime kalbėti ir ginčytis dėl to, kas pridėta, prikergta, bet mes juk niekad nesužinosime, ko sumažinta, kas išmesta. Perdavėjai ne tik pridėjo ir pagražino tuo, kas jiems buvo įprasta ir kas patiko, bet jie nutylėjo ir išmetė tai, kas jiems buvo sunku suprasti. Juk lygindami evangelijų tekstus, mes matome aiškų užsimojimą išmesti pasakojimą apie nusidėjėlę, kuris sudaro labiausiai gražų, pamokomą ir reikšmingą evangelijų puslapį. Griežtų cenzorių išmestas iš sinoptinių evangelijų tas paveikslas vos vos išliko prisijungdamas prie visai svetimos jo dvasiai Jono evangelijos.

Tokiu būdu krikščionybės šaltinis visiems laikams pasilieka apsidengęs paslapties skraiste, rūku, pro kurį skaisti šviesa tik veržte prasiveržia. Visi bandymai atstatyti Jėzaus mokslo visumą visuomet bus ne mokslas, o tik kūryba, intuicija, spėliojimas. Jis bus visumoj atstatytas tik tuomet, kai atsiras tokių žmonių, kurie galės jausti taip, kaip Jėzus jautė. Atskirti tai, kas tekstuose atvaizduoja tikrovę ir kas vėliau pridėta, kas iš tikrųjų pasakyta ir kas pramanyta, šių laikų mokslui neįmanoma. Dėl Jėzaus asmens istorija turi pasitenkinti kukliu atsakymu: nežinom ir, tur būt, niekad nežinosim. Ignoramus et ignorabimus!

Apie Jėzų pilnų, išsamių ir tikrų žinių neturime ir neturėsime. Bet tas nereiškia, kad mes iš viso nieko teigiamo ir tikro nežinome. Pakartotiniai bandymai įrodyti, kad Jėzaus asmuo yra mitas, at-

rodo nevykę, nekritiški, tendencingi. Atvirkščiai, daug daugiau įtikinami atrodo bandymai nurodyti evangelijose Jėzaus gyvenimą liečiančius tekstus. dėl kurių tikrumo negali būti jokių abejojimų. Tai tekstai, kurie sunku sutaikyti ir su Senojo Įstatymo ištikimų sekėjų pasaulėžiūra ir su vėlesnėmis bažnyčios pažiūromis į Jėzaus asmenį. Tokių vietų nemaža randame visose evangelijose. Štai, pav., Mato evangelijoj pasakojama, kad bemokančiam Jėzui pranešė, jog jo broliai ir motina stovi gatvėje ir nori su juo pakalbėti. Į tai Jėzus atsakė: „Kas mano motina ir kas mano broliai?“ Ir ištiesęs ranką į savo mokinius, tarė: „Štai motina mano ir broliai mano“. Šitas tekstas turi dvasinio sąskambio su Buddos išėjimu, su Sokrato pažiūromis į šeimą, bet jis jokiu būdu nesuderinamas nei su Senojo Įstatymo tėvų gerbimo pradmenimis, nei su krikščioniškuoju Dievo Motinos kultu. Tokios legendos negalėjo sukurti nei pirmieji Jėzaus sekėjai, pamaldieji judėjai, nei krikščioniškoji bendruomenė. Toliau greta su pasakojimais apie Jėzaus daromus stebuklus, evangelijose sakoma, kad kai kuriose vietose Jėzus galėjo padaryti mažai stebuklų arba ir visai negalėjo jų padaryti. Visose evangelijose kartojamas keistas tekstas apie tai, kad Jėzus „geria ir valgo su muitininkais ir nusidėjėliais“ ir tą tvirtina kartais farizėjai, o kartais pats Jėzus apie save taip atsiliepia. Naivišku realizmu dvelkia ir pasakojimas apie ginčą farizėjaus namuose per pietus dėl šeimininko priekaišto Jėzui, kad tas nenusiplovė pagal paprotį rankų. Paskutiniai prieš mirtį Jėzaus žodžiai: „Tėve mano, Tėve mano, kodėl mane apleidai!“ nesuderinami su oficialinės bažnyčios mokymu apie Kristų. Evangelijų pabaiga su jų pasakojimu apie prisikėlimo

įrodymus ir apie tai, kad Jėzaus mokiniai ilgai nenorėjo tuo patikėti, užbaigia ilgą eilę tekstų, kurie jokiu būdu negalėjo būti sukurti kaip legendos, kurie mus pasiekia tikrųjų gyvenimo įvykių betarpišku atgarsiu.

Maksimalinės tikrumos tekstų evangelijose galima rasti tiek dėl Jėzaus gyvenimo, tiek ir dėl jo mokslo. Jų tarpe, be abejonės, pirmą vietą užima „Tėve mūsų". Nepaisant šitos maldos dviejų redakcijų, savo esme ji, be abejonės, yra tikrovinė. Tokia malda galėjo atsirasti tik Izraelyje. Nei graikai, nei romėnai, nei egiptiečiai sukurti tokios maldos, kuri būtų taip persisunkusi intimišku asmeniniu artumu su Dievu, nebūtų galėję. Bet ir ne Senojo Įstatymo Izraelyje ji yra gimus. Apie „Izraelio namus", apie išrinktąją tautą joje neužsimenama nė vienu žodžiu, ji tiktų sudėti bet kuriam žmogui. Dievas joje ne vadas, ne viešpats, ne teisėjas, ne įstatymų davėjas, o tik visų žmonių tėvas. Tais paprastais žodžiais pasibaigia kelių į Dievą ieškojusios Izraelio tautos dviejų tūkstančių metų istorijos periodas. Pagrindinis šeimiškumo principas čia pasiekia aukščiausių savo ribų: pagal Dievą visi broliai, visi artimi, visi lygūs. Ir tuo pačiu visi žmonės Dievo vaikai, jo sūnūs. Čia nebelieka vietos tai pagrindinei žymei, kuria istoriškoji bažnyčia Kristų, kaip Dievo sūnų, išskyrė iš žmonių. O istoriškosios bažnyčios akimis žiūrint, tat yra didžiausia erezija, šventenybės išniekinimas, išdidybės pasireiškimas, tai yra tas pagrindas ir šaltinis, iš kurio atkakliai veržėsi įvairios klaidatikybės ir erezijos, su kuriomis bažnyčiai taip sunkiai teko kovoti. Taip negalėjo kalbėti nei pirmieji Jėzaus mokiniai, nei ištikimi Mozės įstatymo sekėjai, nei vėlesnieji Kristaus sekėjai. Vadinas, šie žodžiai yra

paties Jėzaus žodžiai. Kadangi jis privertė savo mokinus išmokti tuos žodžius atmintinai, tai reikia manyti, kad jais pasakyta patys svarbiausi, patys esmingiausi dalykai, kuriuos reikia nuolat atsiminti ir kartoti.

Maldos sulyginimas ir sugretinimas su kitais tekstais tik dar labiau įtikina jos tikrumu. Visa, kas yra labiausiai esminga pirmose trijose evangelijose ir kas yra tikriausia ketvirtojoje evangelijoje, visa senovės raštų, kaip apaštalų Jokūbo ir Petro laiškai, dvasia, visi nepaprasti, savotiški, aiškiai individuališki Jėzaus mokslo dalykai, ne tik neprieštarauja šitai maldai, bet ją tarytum dar daugiau išplečia, paaiškina ir drauge su ja iš visko išplaukia nuostabiai išbaigtas mokslas.

Jau pirmieji maldos žodžiai „Tėve mūsų" arba pagal Luko tekstą „Tėve", pagrindžia ir patys pasipildo dviem pagrindiniais įsakymais: mylėk Dievą ir mylėk artimą savo. Ir šitame naujame, nuostabiame pasaulyje, kuris perdėm persisunkęs žmonių meile, ir paties žmogaus būklė darosi visai kitoniška: vietoj buvusio formališko Įstatymo, gyvenimo vadovu tampa meilė, kurioje glūdi „laisvės įstatymas", „karališkas" įstatymas. „Visi mes karaliai" — tolimu atgarsiu aidi naujas džiaugsmingas iš šito mokslo gimęs įsitikinimas.

„Teateinie karalystė tavo" — ir šiais žodžiais tarytum atsakoma į daug kartų visose evangelijose pakartotą tvirtinimą, kad Jėzus atėjo „su gera žinia", su „evangelija", kad jau artinasi Dievo karalystė. Šitą gerą žinią jis ir pats nuolatos skelbia ir ragina savo mokinius ir apaštalus ją skelbti. Dievo karalystės viltim perimtas visas Jėzaus mokymas, ja karštai tiki mokiniai, iš jos plaukia ta galinga jėga,

kuri nugalėjo mokymo išorinį nepasisekimą ir net Mokytojo mirtį.

„Duok mums šiandien mūsų dieniškos duonos“, o Luko evangelijoj „kasdieninės” — tai vėl žodžiai, kurie dvelkia pasitikėjimu gyvenama diena ir ramybė dėl rytojaus dienos. Tais žodžiais pagrindžiama gyvenimiškoji išmintis evangelijų, kurios ragina nusižiūrėti į berūpestingus vaikus ir dangaus paukščius, kurie „nei sėja, nei pjauna, nei į kluonus krauna ir kuriuos dangiškasis tėvas maitina“ arba į lauko lelijas, kurios „nedirba ir neverpia, tačiau ir Saliamonas visoje savo garbėje nebuvo taip apsivilkęs, kaip kiekviena jųjų“.

„Ir atleisk mums mūsų skolas, kaip ir mes atleidžiame savo skolininkams“ — yra kaltės dovanojimo tiesos pradmuo. Ir evangelijose nuolat kartojamam reikalavime už piktą atsimokėti geru, ir principe „neteiskite, kad nebūtumėte teisiami”, ir žodžiuose „kokiu saiku seikėsite, tokiu ir jums bus atseikėta“, ir palyginime apie gerą karalių ir nedorą vergą ir visuose pamokymuose ir pavyzdžiuose glūdi ta pati tiesa, tik kitokiomis formomis nusakyta. Į abejojančio mokinio klausimą, ar galima dovanoti daugiau kaip septynis kartus, atsakoma: „septyniasdešimt kartų septynis kartus”. Šitais žodžiais baigiasi Izraelio dvasios vystymosi ciklas, kuris prasideda Lemeko giesme, reikalaujančia septynias dešimt gyvybių už vieną gyvybę ir baigiasi kilniadvasišku visuotiniu kalčių atleidimu.

Tokiu būdu, kiekvienoje šios nuostabios maldos trumpoje frazėje, kiekviename žodyje randame giliausią, žmonišką, tūkstančius metų ištveriančią prasmę. Šitos stebuklingos maldos trumpuose paprastuose žodžiuose glūdi laisvės, lygybės, brolybės idėja ir viltis geresne ateitim, ir dvasios ramy-

bė, ir artimo meilė ir griežtumas sau. Visas keturias evangelijas galime laikyti tik šitos maldos savotiškais komentarais. Šituo keliu mes, gal būt, labiausiai prisiartiname prie teisingo ir istoriškai tikro Jėzaus supratimo.

*

Bet reikia manyti, kad jeigu mums ir pasisektų visoj pilnumoj ir neliečiamybėj atstatyti visa tai, ką pasakė Jėzus, tai ir tuomet vargu ar turėtume darnią ir išbaigtą moralinio ir religinio mokymo sistemą. Neužmirškime, kad Budda, ištisus dešimtmečius skelbęs savo mokslą ir tai dar mirdamas klausė savo mokinių, ar visi klausimai aiškus, ar visos abejonės išsklaidytos. O Jėzus savo mokslą skelbė tik pusantrų ar trejus metus. Visai natūralu, kad per tą laiką buvo tiesiami jo mokslo tik pamatai, kad savo pamoksluose jis skelbė ne galutinius rezultatus, o tik savo ieškojimus. Jau kalno pamokslo dvejopame senųjų įstatymų priešpastatyme naujiems matyt ieškojimo sukurti atitinkamus vaizdus ir formules. Ir iš kitų tekstų matyt, kad jo mokslas vystėsi ne sistematiškai, o epizodiškai, pripuolamais atsitikimais, improvizuotų atsakymų į gyvenimo iškeltus klausimus pavidalu. Štai Jeruzalėj farizėjai, gundydami Jėzų, klausia jį, ar reikia mokėti ciesoriui mokesčius. Į šitą klastingą klausimą Jėzus duoda iš tikrųjų nuostabų atsakymą! „Atiduokite kas ciesoriaus—ciesoriui, kas Dievo—Dievui". Tik žinodami judėjų neapykantą cezario atvaizdams ir kovą su jais, mes galime suprasti, koks vykęs yra tas atsakymas. Šitam konkretiškam klausimui tokio atsakymo pilnai pakanka. Bet klausimo esmės požiūriu, būtent, kaip žmogus turi žiūrėti į valstybę ir į tikėjimą, tas atsakymas maža tepasako. Du tūkstančiu metų žmonija kruvinu pūslėtų rankų darbu

buvo priversta užpildinėti šitos frazės nepilnumą... Mes taip pat matome, kad ir kitais atsitikimais į panašius klausimus Jėzus ne iš karto gali atsakyti. Prisiminkim, pavyzdžiui, nepaprasto išorinio ir vidujinio grožio nepalyginamą evangelijos puslapį, kur pasakojama apie nusidėjėlę įstatymo liepimu vedamą užmušti akmenimis už paleistuvybę. Į mokslininkų ir farizėjų klausimą: „O tu ką pasakysi?", Jėzus ne iš karto atsako. Pasilenkęs žemyn ir lyg galvodamas, jis kažką rašo pirštu žemėje. Ir tik pakartotinai minios klausiamas, jis atsitiesia ir atsako: „Kas iš jūsų be nuodėmės, tegul pirmas meta į ją akmenį".

Tokio svyravimo ir galvojimo mes juntame ir prieštaringuose tekstuose apie pagrindinį Jėzaus uždavinį: ar jis atėjo tik Izraeliui ar visai žmonijai? Siųsdamas į žmonės savo mokinius, Jėzus jiems sako: „Neikite pagonių keliu ir nekeliaukite į samaritonų namus". Ir tik vėliau, lyg nenoromis, lyg gyvenimo tiesos verčiamas, palyginime apie gailestingą samaritoną Jėzus jau vysto kosmopolitinę „artimo" sąvoką. Bet ir čia, nors psichologiniu požiūriu atsakymas duotas, nors klausytojai ir mokiniai jau paruošti, bet galutinio naujo žodžio dar nesuformuluota. Bekraštiniai pasaulio plotai jau vilioja, bet tėvų namo slenkstis dar neperžengtas. „Nėra skirtumo tarp ellino ir žydo" gimė vėliau, Jėzui mirus.

Viso to, ką turime iš Jėzaus palikimo, mes negalime sutalpinti vienoje griežtoje išbaigtoje mokslo sistemoje. Net išskyrę tą, ką prie Mokytojo paveikslo prikergė vėlesnio laiko krikščioniškoji bendruomenė ir bažnyčia, išskyrę apaštalo Povilo ir jo pasekėjų pridėtą mistišką antžmogišką christologiją, išskyrę visus vėlesnio laiko įterpimus, mes

vis tiek pastebėsime Jėzaus žodžių dvejopą toną: vieną linksmą, saulėtą, raminantį, žadantį laimę ir džiaugsmą darbo žmonėms, visiems pavargėliams, visiems, kurie liūdi, alksta ir trokšta, antrą — niaurų, nerimastingą, grumojantį ir grasinantį „vargu“ „farizėjams, Rašto ir Įstatymo žinovams“. Tarytum ne to paties žmogaus kalbama. Pirmasis susietas su Galilėja, antrasis liečia daugiausia Jeruzalę, kada Jėzus, ten būdamas, įsitikino, kad „daug pašauktųjų, bet maža išrinktųjų“. Tačiau pirmasis tonas vyrauja, ir, rodos, labiau atitinka tikrenybę... Bet ir tai dar ne dogma, o tik kūrybinis ūpas, visa pavergiančios galios ir šviesumo nusiteikimas. Čia triumfuoja meilė ir brolybė, spinduliuoja taika ir laisvė, viešpatauja gyvenamos dienos džiaugsmas, pasitikėjimas rytojaus diena ir ateities viltis. Čia kaip vaškas liepsnoje tirpsta visos žemiškosios neteisybės, čia gali susiraminti visi nuskriaustieji, visi taikos žmonės, visi nukentėję ir ištremtieji už teisybę. Pro kruvinus Jeruzalės įvykius galingai spinduliuoja gimusi Galilėjos žydinčių laukų erdvumoj įtikima, džiaugsminga „geroji žinia“ apie besiartinančią Dievo karalystę.

Izraelio galas.

Jėzaus mirtis Judėjos vietiniam gyvenimui buvo taikos ir meilės mokymo bejėgiškumo ir nesėkmingumo lyg ir simbolis. Romos viešpatavimo išorinėj, formalinėj priedangoj brendo naujas protavimo būdas, virė ultra-radikalinės nacionalinės ir socialinės idėjos, vis aštresnė ir žiauresnė darėsi partijų tarpusavio kova. Avantiūrininko Agripos, imperatoriaus kaprizu tiesiai iš kalėjimo atėjusio į

Saliamono sostą įsiviešpatavimas, jo ir jo sesers svetimumas vietos gyvenimui, nevykęs prokuratorių parinkimas, ypač prokuratoriaus Floro storžieviškumas, negabumas ir bailumas, padarė tai, kad svarstant bažnyčios brangenybių sunaudojimo vandentiekio reikalams klausimą, radikalinių elementų kurstoma liaudis pradėjo viešai rodyti savo nepaklusnumą. Prokuratorius su garnizono dalim tuojau apleido Jeruzalę, o netrukus jį pasekti buvo priverstas ir karalius Agripa. Paskutiniai romėnų kariuomenės likučiai mieste buvo išdavikiškai ir klastingai iššudyti. Taikaus konfliktų likvidavimo šalininkus radikalai šluote nušlavė. Vyriausias kunigas Ananija, kurio tėvas Ananija minimas evangelijoj, bandęs pasislėpti miesto požemiuose, buvo ir ten surastas ir nužudytas. Bet ir sukilėlių vadą Manaimą nužudė Ananijos sūnus Eleazaras... Nerono mirtis sutrukdė griežtus Romos žygius, ir Jeruzalė su visa Judėja keleriems metams pateko į sukilėlių rankas.

Šitie keleri metai visoj žydų tautos istorijoj sudaro patį tamsiausią ir kruviniausią tarpą. Visų pirma matomasis sukilimo pasisekimas Judėjoj sukėlė ir paaštrino konfliktus ir kitose srityse, kur žydai sudarė tik kolonijas. Daugely miestų buvo prieita prie atvirų riaušių, pasibaigdavusių milžiniškomis žudynėmis, kuriose žuvo dešimtys tūkstančių žydų. Žydus persekioti pradėjo Cezarėjoje. Sirijiečiai, visada gyvenę su žydais konflikte, sužinoję, kad pastarieji sukilo prieš Romą ir su ja kariauja, suprato, kad dabar jie be baimės gali suvesti su žydais sąskaitas, ir per trumpą laiką iššudė apie 20.000 žydų. Likusius Floras paėmė nelaisvėn ir pardavė galeroms. Žudynės persimetė ir į kitus miestus, kuriuose buvo žydų kolonijos — į Aska-

loną, Akrą, Tirą, Gadarą. Žydai taip pat sudarė ginkluotus būrius ir taip pat žudė sirijiečius. Bet kadangi tie būriai buvo neskaitlingi, tai ir jie buvo sunaikinti. Baisiausios žudynės buvo padarytos Egipte, Aleksandrijoj, kur nuo Aleksandro Didžiojo laikų buvo įsikūrus skaitlinga žydų kolonija, turėjusi plačią autonomiją ir Nilo deltos rajone savo kvartalą. Prasidėjo iš niekų: iš užgauliojimų iš graikų pusės. Įniršusių žydų minia su fakelais rankose susibūrė prie teatro, kuriame buvo susirinkę užgavikai, ir grasino jį sudeginti. Susirinkusius teatre graikus nuo mirties išgelbėjo tik romėnų kariuomenė. Čia prasidėjo visuotinės piovynės. Nors žydai ir labai atkakliai priešinosi, bet jie buvo nustumti į savo kvartalą, kurį įsiutusi minia bematant paėmė ir visą tą rajoną sunaikino. Visi pakliuvę po ranka žydai buvo iššudyti. Sakoma, kad jų ten žuvę apie 50.000.

Pačioj Judėjoj, kur valdžia buvo sukilėlių rankose, taip pat ne geriau buvo. Vieninga tautinė valdžia dėl partijų gausumo susidaryti negalėjo. Daugiausia įtakos krašte ir mieste turėjo zelotai, kurie mokėjo suderinti tradicinį, primityvinį nacionalizmą ir tikėjimą tautos išrinktinumu su kraštutiniu politiniu ir socialiniu radikalizmu ir net revoliucingumu. Šitai srovei negalima buvo nepripažinti nuoseklumo, ir aktingas judaizmas turėjo kaip tik tokiomis formomis pasireikšti. Jeigu rinktinei tautai lemta viešpatauti visame pasaulyje, tai tas viešpatavimas turi prasidėti savo krašto nepriklausomybe, svetimšalių išvijimu. O šalies viduje turi viešpatauti visiška brolybė. Kas tam priešingas, tas yra priešingas rinktinės tautos pašaukimui, tas yra savo tautos išdavikas. Bet ir šitai radikalinei pro-

gramai neatsirado vieno reiškėjo, ir tautos vadai išsiskirstė daugybėj besivaidijančių partijų.

Viso to rezultate Jeruzalė virto visa eile be paliovos kovojančių karo stovyklų. Eleazaras su savo šalininkais užėmė bažnyčią ir gretimąsias miesto dalis. Bet jis nebuvo miesto šeimininkas, o laikėsi apgultųjų būvy, nes jį iš visų pusių buvo apgulę Jono šalininkai. Pastarųjų rankose buvo taip pat tik pusė miesto. Kitą miesto pusę buvo užėmęs su savo kariuomene Simonas. Maldinguosius žydus, atėjusius iš provincijos į bažnyčią pasimelsti, iš eilės kratė visų trijų partijų sargybiniai. O kai prieidavo arčiau bažnyčios, tai čia dažnai žūdavo ginkluotų gaujų susidūrimuose. Žydų istorikas Juozapas Flavijus taip aprašo miesto būklę prieš pat ateinant romėnų kariuomenei: „Priešininkai mieste buvo pasidalinę į tris stovyklas: Eleazaras ir jo šalininkai, kurie saugojo bažnyčiai skirtus pirmuosius vaisius, dūko prieš Joną, o pastarojo gauja plėšė gyventojus ir kariavo su Simonu. Iš dviejų pusių puolamas Jonas rikiavo savo kariuomenę dviem frontais, ir iš galerėjų apšaudydamas į miestą besiveržiančius priešininkus, tuo pačiu laiku mašinomis gynėsi nuo puolančių iš bažnyčios pusės strėlininkų. Kaip tik iš viršaus puolantieji duodavo jam atsikvėpti (o tat dažnai atsitikdavo, kai tie nusigerdavo arba pavargdavo), jis tuojau su savo skaitlinga kariuomene pradėdavo drąsiai puldinėti Simono frontą ir jį kiek atgal atmušdamas, visam plote degino grūdų ir kitų dalykų pilnus sandėlius. Kai traukdavosi Jonas, tai tą patį darydavo Simonas. Abudu, tarytum tyčia, romėnų naudai, norėjo sunaikinti miesto apgulimo atsitikimui paruoštus išteklius, tarytum patys norėjo pakirsti savo gyvybinį nervą. Viso to rezultatas buvo tas, kad aplin-

kui bažnyčią buvo viskas išdeginta, kad visa maisto atsarga, kurios būtų užtekę keleriems apgulimo metams, žuvo ugnyje. Dėl to miestas turėjo pasiduoti dėl bado, kurio nebūtų buvę, jei jo nebūtų padarę patys maištininkai".

Nors šitos žydo farizėjaus Juozapo Flavijaus žinios gali atrodyti ir ne visai patikimos, tačiau jas patvirtina ir Romos istorikai ir Talmudo šaltiniai.

Ne geriau tuo laiku būta ir provincijoj. Nesant centralinės valdžios, visą provinciją valdė ginkluotos gaujos, kurios niekuo nesiskyrė nuo paprastų galvažudžių ir plėšikų.

Tokia buvo paskutinių ketverių metų žydų tautos „laisvės" aplinkuma. Paskutinis dramos aktas buvo Jeruzalės žlugimas. Bažnyčią Tito legionai paėmė 70 metais rugpiūčio 10 dieną. Visa tai savo akimis matęs tas pats istorikas taip rašo: „Visur siaučiančios ugnies traškėjimas susiliejo su žūvančių vaitojimais. Žiūrint į kalną su liepsnojančiu milžinišku bažnyčios pastatu, atrodė, kad dega visas miestas. Viskas sumišo viename baisingame ūžime: ir slenkančių priekin Romos legionininkų pergalės šūkavimai, ir tarp ugnies bei kardo besiblaškančių maištininkų riksmas, ir viršuje apleistos, sumišusios, išgąsčio perimtos, stačiai į priešą bėgančios minios dėjavimas dėl baisios nelaimės. Vaitojimas kalne susiliejo su raudojimu mieste, kur daugelis, bado nukamuoti, jau gulėjo vos gyvi, bet pamatę bažnyčios gaisrą, iš paskutinių jėgų pradėjo garsiai aičioti. Dar baisesnis už šitą šiurpų ūžimą buvo nugalėtųjų likimas. Bažnyčios kalnas buvo visas paskendęs liepsnų jūroje, bet dar didesnės už liepsnos sroves buvo kraujo srovės... Per lavonus niekur nebuvo matyt žemės; kareiviai, besivydami priešus, laipiojo po lavonų kal-

nus... Kai kurie kunigai iš pradžių laužė bažnyčios bokštų smaigalius su alviniais įtvarais ir svaidė jais į romėnus... Du žymiausi kunigai šoko į ugnį ir sudegė kartu su bažnyčia".

Sunaikinę bažnyčią, romėnai išgriovė ir visą miestą. Likusius gyvus gyventojus išsivedė. Išnyko ir paskutinis žydų valstybės šešėlis. Prasidėjo išsiblaškymo periodas. Ir daugeliui žydų, kurie savo akimis matė didžiausios šventyklos, tautos politinio ir dvasinio centro gaisrą, galėjo pasirodyti, kad padavimų nusakyta ir pranašų išpranašauta svajonė apie viešpatavimą visame pasaulyje dabar jau galutinai žuvo ir kad tikrovė išniekino žodį apie Jeruzalės amžinumą.

*

Kitaip į tuos įvykius žiūrėjo, kitaip juos vertino ir kitaip jautėsi tik saujelė nukryžiuotojo Mokytojo pasekėjų. Jie atminė įsakymą, kad reikia statyti ne smėlyje, o ant akmens. Jie suprato, kad žadėtoji Dievo karalystė ne už stiprių Jeruzalės sienų ir bokštų, ne grožingoj žmonių pastatytos bažnyčios didybėj, o žmogaus sieloje. Evangelijos tekstuose užmenama, kad Jėzaus pasekėjai dar prieš miesto apgulimą apleido Jeruzalę ir visą audrą pergyveno ramiame miestely kitoje Jordano pusėje. Istorikai nurodinėja, kad tas miestelis vadinosi Pella ir spėlioja, kad kaip tik čia buvo sudėtos pirmosios, mūs nepasiekusios, evangelijos. Gaunamе nuostabų vaizdą: tuo metu, kai oficialinė tautinio valstybinio atgimimo politika pastūmė bažnyčią, miestą ir tautą į pražūtį, pasitraukusieji iš kovos į taikos ir vienatvės tylumą, rado žodį, kuriuo įamžino išgriauto miesto vardą, sudegintą bažnyčią padarė židiniu visai žmonijai, o nužemintai tautai už-

tikrino neregėtą dvasinę pergalę. Bet jeigu nepriklausomai nuo šių visapasaulinio mąsto istorinių perspektyvų, kurias matome šiandien, mintimis persikeltume praeitin, įsigilintume į tuos laikus, įsiskaitytume į bešališkas anų laikų įvykių kronikas ir pastatytume klausimą, kokia programa ir koki šūkiai būtų galėję būti tam laikui tikslingiausi ir tinkamiausi, į kieno stovyklą geriausia būtų buvę eiti, tai atsakymas būtų savaime aiškus: ne į Eleazaro, Simono, Jono stovyklas reikėjo eiti, ne su zelotais arba sikarijais, ne su sadukėjais ir farizėjais, ne su perbėgėliais į romėnų stovyklą, kaip tat padarė Juozapas Flavijus ir karalius Agripa, reikėjo dėtis. Gyvenimiškai išmintingą prasmę turėjo tik doroviškai tvarių ir nepriklausomų Jėzaus mokinių pasitraukimas iš kovos ir jų siekimas išlaikyti rimtį, dvasios taiką, viską mylėti ir tokiu būdu apsaugoti nuo kruvinų įvykių audros tikėjimą besiartinančia gėrio karalyste.

Kultūrų sąveika.

Dabar sustosim ir atsigrįžę pažvelgsim į nueitą kelią. Mes matėme, kad visai skirtingos padermės, tautos, rasės, viena paskui kitą ėjo tuo pačiu žmonių santykiavimo esmės supratimo keliu. Visos jos pradėjo nuo nedidelės bendruomenės primityvo, paskui priaugo iki nacionalinio susipratimo ir, pagaliau, iš supratimo, kad žmogus žmogui yra artimas, išsivystė kosmopolitinis visos žmonijos vieningumo pajautimas. Šitos stadijos kai kuriose tautose pasireiškė su visomis smulkmenomis, kaip graikuose, o ypač Izraelyje, kuris jas su visomis detalėmis įamžino Biblijoj. Kitos tautos, kaip romėnai, tas stadijas pergyveno paviršutiniškiau. Pagaliau, kaip tas stadijas pergyveno tolimoji Indija, mes galime tik spėlioti, bet ne įrodinėti. Tačiau vis dėlto, jei pirminės stadijos ne visur ryškios, tai paskutinė stadija visur matoma kuo ryškiausiai: egalitarinių ir kosmopolitinių pajautimų, minčių ir organizacinių principų atsiradimas visada sutampa su kiekvienos tautos dvasinių jėgų aukščiausio laipsnio subrendimu ir žydėjimu.

Paskutinių stadijų aukštumas žmonija pasiekė įvairiais keliais. Indijoj šitų kelių vadovai buvo karaliai, Graikijoj—filosofai, Romoje — kariautojai, o Izraelyje — pranašai. Aukščiausiam, galutiniam

minties išsivystymui vyraujančios reikšmės įvairiose tautose turėjo įvairios dvasios pasireiškimo pusės. Indijoj sprendžiamą vaidmenį suvaidino įtempta, sukaupta valia, Graikijoj pažinimo siekiąs protavimas, Romoje — valdžios troškimas, Izraelyje — jausmų įtempimas. Bet visi keliai, visi pasaulio pažinimo metodai veda prie to, kad pagaliau siauruose tautiniuose valstybiniuose rėmuose naujas dvasinis turinys nebesutelpa ir pro istorijos bėgyje susidariusias sienas veržiasi į visas tautas, į visą pasaulį.

Lygindami visų tautų atskirus naujus pasaulio supratimo reiškinius, mes, žinoma, pilno sutapimo nerasime. Eklektiška, sveiko nusivokimo, praktiška, grynai žmoniška Antoninų laikų romėniškoji išmintis skiriasi nuo aistringo Dievo karalystė tikėjimo, kurio liepsnose sudegė Jeruzalė; stoikų panteizmas skiriasi nuo Galilėjos žvejų intimiško asmeninio Dievo pajautimo ir buddiškojo ateizmo. Maža to, net bendros pagrindinės idėjos turi vietinio pobūdžio atspalvį: buddizmo kosmopolitizmas remiasi visų gyvų daiktų kentėjimų visuotinumu, Jėzaus kosmopolitizmas išplaukia iš visų žmonių, kaip vieno Dievo vaikų, meilės, o stoikų kosmopolitizmas — visų išminties bendrumu. Atskirti bendrą tikrą visų aukščiausių išminties sistemų pagrindą nuo antraeilių vietinių ypatybių tyrinėtojams yra, gal būt, labiausiai viliojantis uždavinys; tokio tyrinėjimo keliu galima prieiti „uolą“, apie kurią kalbėjo Jėzus, sakydamas „statykite ne ant smėlio, o ant uolos“. Ir štai, jeigu visų tautų teologiniai pasivaizdavimai, pomirtinio pasaulio supratimas ir mirties pergalės idėja yra toki įvairūs, kad juose negalime rasti iš esmės nieko bendro, tai iš kitos pusės, visose aukščiausio atsiekimo sistemose ran-

dame visą eilę nuostabių supuolimų. Visose jose randame tą patį „pasitraukimą“ iš istoriškai išsivysčiusios organizacijos, žmonių sugyvenimo tradicinių saitų „sutraukymą“: Gotamo pasitraukia iš karališkųjų rūmų, graikų mintytojai, nuteisus Sokratą, pasišalina iš tautos susirinkimo, Jėzus, klausdamas: „Kas mano motina ir kas mano broliai?“ ir sakydamas: „Mano karalystė ne iš šio pasaulio“, paneigia tradicinius žmonių sugyvenimo saitus. Gimęs naujas asmuo vienokia ar kitokia forma trauko visus saitus ir pančius, kuriuos jam uždėjo bendruomenės tradicinės formos, šeima, valstybė, moralė ir ieško sau naujo kelio, ir tuo būdu pasiekia tobūliausią, ideališką laisvę. Tas naujas kelias visur veda prie to, kad prieš naujus asmens reikalavimus griūva visos žmones skiriančios užtvaros. Visur pasiekiama visų žmonių lygybės ir brolybės supratimas, visur iškyla, kaip viską apgalinti ir aprėpianti ryški psichologinė realybė, visos žmonijos vieningumo idėja, kuri apima visas tautas ir valstybes. Nors kiekviena atskira istorinė evoliucija gimė kitokiose sąlygose, nors atskiros tautos ir kultūros ėjo savais keliais, nors kiekviena tauta turėjo savotiškų ir net kontrastiškų pasivaizdavimų ir pasaulėžiūrų, tačiau visų tų reiškinių ir idėjų esmėj randame pilną panašumą ir net tapatumą. Ir lygybės bei brolybės idėjoj, ir Indijos, Izraelio bei Graikijos kosmopolitizme nerandame jokių esminių skirtumų. O jeigu keturios tautos ėjo tais pačiais keliais, tai ar mes čia negalim įžiūrėti pačių pagrindinių istorijos dėsnių, pagrindinės schemos, pagal kurią vystosi visų tautų konkretinio istorinio individuališkumo įvykiai? Nuo siauro egocentrizmo prie absoliutinio kosmopolitizmo, — štai žmonijos istorijos pagrindinė linkmė.

Šitoks yra žmonijos vystymosi kelias, šitokia yra ta paskutinė stadija, į kurią noromis-nenoromis pereina visos tautos ir visos kultūros. Ir mes matėme, kad tuo keliu savo istorijoj ėjo visos tos keturios didžiosios tautos. Bet gali būti, kad po Babelio ir Asirijos pastatų griuvėsiais, Vidurinės Azijos smėlynuose, buvusius kontinentus nuplovusiose bangose ilsisi dar ir kitų tautų panašūs atsiekimai. Neveltui buddistai tvirtina, kad Budda ne pirmas atėjo į žemę, o net 24-tas iš eilės. Tolimu kažkokio žuvusio kosmopolitizmo atgarsiu aidi padavimas apie kalbų sumaišymą... Todėl labai galimas daiktas, kad mūsų pastebėti atskirų tautų vystymosi reiškiniai pasaulinėj istorijoj jau nebuvo naujiena, o tik pasikartojimai. Tik pamanykim: jeigu nebūtų rasta karaliaus Asokos užrašų, tai mes visai nieko nežinotume apie „tikrojo nugalėjimo" ediktą. Bet tada mūsų pastebėtą istorijos raidos dėsnį galėtume papildyti kitu dėsniu: po kiekvieno pakilimo eina nupuolimas, atoslūgis, nepasisekimas. Iš tikrųjų ir aukščiau išdėstytuose pavyzdžiuose mes matome nupuolimo ir žlugimo žymių. Galinga, skaidri Buddos ir Asokos gaivinančių idėjų srovė išsenka ir visai išdžiūsta Azijos smiltynų dykumose, ją užpusto tautų persikėlimo audros. Ellada neįstengia įgyvendinti savo aukštųjų idealų. Kosmopolitinė Izraelio idėja palieka nesuprasta tos pačios tautos, kurioje ji gimė. Kiekvienas aukštumų atsiekimas baigiasi kritimu žemyn. Ir savaime kyla ekleziastiškas klausimas: kiek dar kartų lemta žmonijai pakilti, kad, pasiekus spinduliuojančių dvasios aukštumų, ji vėl nukristų tamsumos bedugnėn?

Toks klausimo pastatymas būtų neišvengiamas, jei istorijos raidos sąlygos visada paliktų nekintamos. Bet visuose tuose reiškiniuose, apie ku-

riuos aukščiau kalbėjome, randame tokių ypatingumų, kurie patys savaime sudaro naujas, dar nebuvusias sąlygas tolimesniam žmonijos likimui.

Jeigu šitie reiškiniai kiekvienas paskirai, gal būt, ir nesudaro išimties, tai jų visuma sudaro visai naują nematytą pasaulinės istorijos reiškinį. Mes matėme, kad karalius Asoka savo kilnias mintis apie tikrąją pergalę vystė trečiame šimtmetyje pr. Kristų. Beveik tuo pačiu laiku graikų stoicizme gimė kosmopolitizmo idėja. Iki universališkumo iškilusi Romos pilietybės idėja gimė mūsų eros pradžioje. Ir tuo pačiu laiku izraelitų jausmai sukūrė ir paskelbė kosmopolitizmo principą. Per trumpą trijų šimtmečių laikotarpį visos keturios tautos priėjo tą patį principą ir visos keturios pasakė: „nėra skirtumo tarp ellino, romėno, arijo ir žydo...“ Tokio suartėjimo, tokio kultūros išsivystymo viršūnių darnumo, tokio pirmojo dydžio šviesulių žvaigždyno žmonijos istorijos skliautuose dar nebuvo buvę. Istorinė astrologija turėtų teisę pasakyti: „Žmonijos laukia dideli, negirdėti įvykiai“.

Šito bendrumo, šito darnumo galia pasireiškė jau gilioj senovėj. Nors antikinis pasaulis ir neturėjo šių laikų susisiekimo priemonių, bet ir tuomet vieno krašto idėjos nepastebimai, bet tikrai skverbėsi į kitus kraštus. O čia kaip tik pasitaikė didžiųjų persikėlimų epocha. Aleksandro Makedoniečio karai, Romos legionų žygiai, gyvi prekybiniai santykiai, atsiradimas tokių centrų, kaip Aleksandrija ir Roma, kurie traukė žmones iš visų kraštų — visa tat įgalino tautas viena kitą pažinti ir suartėti. Dėl to, gal būt, net pačiose kosmopolitizmo idėjų užuomazgose ir kitose su jomis susijusiose politinėse, moralinėse ir religinėse idėjose mes privalome įžiūrėti ne tik savarankiško, atsiriboju-

sio vystymosi rezultatą, bet tam tikram laipsny ir tų kultūrų sąveikos išdavą.

Ir juo labiau mes privalome pastebėti ir pabrėžti kultūrų sąveikos reikšmę nuo to momento, kada gimė idėjos, kurios išlaisvino tautų protavimą iš siaurų politinių ir etnografinių ribų, kurios iškėlė žmonijos visumos universalines problemas. Kultūrų sąveikos faktą patvirtina dar ir tat, kad visos tautos, kiekviena savo keliu prieidamos bendrus principus, lyg ir papildo, užbaigia kitų tautų pradėtą darbą: graikų filosofijos kosmopolitizmui tvirtą pagrindą sudarė Romos valstybės kosmopolitizmas, ir šitie išviršiniai galingi griaučiai dvasinį turinį gavo šeimiškame Izraelio religijos ir moralės kosmopolitizme, o Izraelio religijoj ir moralėje atsiliepia didžiosios tolimųjų Rytų idėjos. Visuotinio sintezio, visos žmonijos organinio dvasinio monolitiškumo troškimas pavergia žmonių sielą ir protą. Žydas Filonas Aleksandrietis nuo Izraelio krantų bando permesti ideologinį tiltą per bedugnę, kuri skyrė pranašus nuo graikų mintytojų. Graikų protavimo metodais Plotinas bando racionalizuoti irracionalinius dalykus ir sukurti sintetinę pasaulėžiūrą, kurioj būtų lygiai vietos ir aiškiai graikų logikai ir paslaptingam Rytų dievui. Kalbėdami apie atskirų senovės tautų dvasinio vystymosi padarinius, mes neprivalome užmiršti, kad jau ir tuomet būta idėjų apsikeitimo, perdavimo, kad jau ir tuomet būta idėjų derinio ir sintezio. Tyrinėjant kiekvienos atskiros idėjos genezį, kartu iškyla ir visų idėjų sąveikos problema. Tų idėjų abipusiškos įtakos ir susiliejimo psichologiniame mechanizme glūdi šių laikų kultūros atsiradimo paslaptys. Šių laikų kultūros pradmenų privalome ieškoti toj epochoj, kada milžiniškas Romos imperijos kū-

nas, tik paviršutiniškai apsižvilginęs ellinų kultūra, pagaliau nusidažė skaisčiomis, akį veriančiomis Izraelio varsomis ir pasipuošė tolimos Indijos pašvaistės atspindžiais. Bet yra žinoma, kad matematika ligšiol dar neišsprendė klausimo, kaip veikia vienas kitą trys kūnai, trys negyvi akmens. O čia prieš mūsų akis stovi keturi sudėtingiausi žmonių kompleksai! Apie sąveikos procesų sudėtingumą galime spręsti iš krikščionybės plitimo Romos imperijos ribose.

Apaštalas Povilas.

Jėzui mirus, milžiniškuose vieningos Romos imperijos plotuose, dviejuose jos poliuose—Jeruzalėje ir Romoje — su didžiausiu įtempimu susikoncentravo dvi diametrališkai priešingos idėjos: triumfuojančios materialinės jėgos dieviškumo idėja — vainikuoto imperatoriaus asmenyje ir dvasios pasiaukojimo dieviškumo idėja — nukryžiuotojo Mokytojo asmenyje. Ligi tol tokio griežto, negailestingo, abipusiškai besinaikinančio prieštaringumo dar niekur nebuvo buvę. Visiems laikams du labiausiai vienas nuo kito atitolę žmogaus dvasios taškai: pergalių vainikais vainikuotą imperatorių apsupę legionai ir Nukryžiuotojo sekėjų saujelė. Šitų dviejų polių kontrastas labai daug svėrė tolimesnėj žmonijos istorijoj.

Kibirkštis arba žaibas, kuris blykstelėjo tarp tų dviejų polių, kuris išlygino tą milžinišką įtempimą, kuris sužadino pasaulinį sprogimą, buvo apaštalas Povilas, žydų kilimo Romos pilietis. Jis yra labiausiai žinomas iš visų ankstybosios krikščionybės veikėjų. Apie jį daugiausia kalbama „Apaštalų

Darbuose“. Jis paliko savo laiškus, kurie yra patys seniausi krikščioniškosios literatūros paminklai, senesni net už pačią seniausią evangeliją. Mus pasiekė jo paties pasakyti žodžiai. Iš gausių aprašymų mes su visomis smulkmenomis žinome net tokius jo gyvenimo epizodus, kaip apsireiškimas prie Damasko. Visą jo veikimą chronologiniu ir geografiniu požiūriu mes galime pasekti net tiksliau, kaip kai kurių imperatorių gyvenimą. Pagaliau, iš kai kurių aprašymų, nors ir ne visai patikimų, mes galime spėlioti ir apie jo išvaizdą: jis buvęs neaukšto ūgio, retaplaukis, ilgos nosies, kreivų kojų, nuolat gestikuliuojančių rankų, spiegiančio balso ir visą pavergiančios kalbos žmogus.

Bet kartu su tuo visoj pasaulinėj istorijoj vargu berastume kitą tokį asmenį, kurį galima būtų taip įvairiai vertinti. Apaštalas Povilas sukūrė pamatus istorinei krikščionybei, jis buvo krikščioniškųjų bažnyčių kūrėjas. Iš pirmųjų Jėzaus sekėjų tik jis vienas turi kūrybinio entuziazmo, tik jis vienas moka taip titaniškai sukaupti savo valią, taip smerktis į kovą ir taip trokšti pergalės. „Mes gavome palaiminimą ir apaštalystę tam, kad tikėjimui n u k a r i a u t u m e v i s a s t a u t a s“, sako jis pats sau. Palyginti su šituo nenurimstančiu, ugningai aistringu dvasios galiūnu, visi kiti apaštalai, sprendžiant iš turimų žinių, buvo tik taikūs svajotojai, ramūs atsiskyrėliai. Ankstybosios krikščionybės laikais tik jis vienas buvo tikras kovotojas ir kūrėjas. Bet jis ne tik kovotojas ir organizatorius — jis taip pat ir ideologas. Jis sukūrė svarbiausią, vadovaujamą istorinės krikščionybės idėją — christologiją — ant kryžiaus žmoniją išpirkusio Kristaus meilės kultą. Meile ir dėkingumu už tą auką jis remia visas savo kuriamos bažnyčios dogmas.

Negirdėtą jo dvasios galią patvirtina ir tat, kad jis sukūrė visą ciklą tokių idėjų, kurios dvidešimčiai šimtmečių apkerėjo įvairiausias tautas. Jis yra tikrasis krikščionybės ir bažnyčios kūrėjas. Bet kiekvienas, skaitydamas evangelijas ir pereidamas prie Povilo laiškų, tuojau junta griežtą kontrastą. Atrodo, lyg iš saulėtų mėlynųjų padangių plotų įeitum į tamsią, paslaptingą šventyklą; mistiška, viršgamtiška Kristaus meilė užstoja, iškraipo tikrąjį džiaugsmingą ir saulėtą Jėzaus mokymą. Iš Jėzaus gyvenimo Povilas atsimena tik jo mirtį. Per tą mirtį žmonėms atėjo išpirkimas, bet tas išpirkimas jiems duotas veltui, ir ta mirtis visiems žmonėms krinta nuodėme. Ir mes matome, kaip Povilas savo rūsčiais, skaudžiais žodžiais šviesųjį laisvės įstatymą paverčia rūstumo įstatymu, kaip Dievo vaikai jo lūpose vėl virsta Jo vergais. Galimas daiktas, kad jei ne Povilas, tai evangelijos visai nebūtų surašytos arba mes dabar apie jas nieko nežinotume. Bet užtat jau du tūkstančiai metų į evangelijas mes žiūrime pro Povilo nerimastaujančios sielos prizmę. Dėl to visai netenka abejoti, kad už visus Jėzaus tikrojo mokslo iškraipymus, kuriuos padarė istorinės bažnyčios, pirmutinis ir už visus labiausiai atsakingas yra Povilas, ir čia Povilo vaidmuo nors ir labai grandioziškas, neturi universališkos ir amžinos reikšmės. Jo reikšmė čia kyla ir krinta kartu su istorinių bažnyčių dogmomis.

Bet ar šitoks sąlyginis, apribotas Povilo pripažinimas bus jau pilnas, visapusiškas jo įvertinimas? Ar greta to viso jis jau neturi kitokios universalinės ir absoliutinės reikšmės?

Beieškant šitos absoliutinės reikšmės, visų pirma krinta į akį tai, kad Povilas pirmas krikščionybės ideologijoj iškėlė principą: „Nėra skirtumo

tarp ellino ir žydo", kad jis pirmas suprato krikščionybės universalinę reikšmę ir kad žydų sektos mokymą jis išplėtė visai žmonijai. Žinoma, šitas kosmopolitizmas yra didelis Povilo nuopelnas. Bet vis dėlto negalima užmiršti, kad jis tik žodžiais pasakė tai, kas jau seniau buvo jaučiama: čia nėra kūrybos, o tik aiškus svetimų minčių ir jausmų supratimas.

Tikroji Povilo reikšmė mums aiškėja, kai mes pažvelgiame į jį ne Damasko apsireiškimo momentu, ne tuo momentu, kad jis ginčijasi su pirmine sekta dėl apipiaustymo, o tuo momentu, kai Seleukijoj jis sėda į laivą plaukti į platų pasaulį pradėti ten savo universalinės misionieriškos veiklos.

Ką paliko, nuo ko atsiskyrė tada Povilas? Jis paliko labiausiai dvasiniai vieningą, labiausiai dievobaimingą, labiausiai religingą, kovoje už tikėjimą labiausiai tvarią tautą, su kuria jis buvo suaugęs, su kuria jį rišo visi giminystės ryšiai, su kuria jį neseniai rišo liepsningas, aistringas ir veiksmingas tikėjimas, kuris jį pastūmėjo į kovą su neseniai buvusiais priešais krikščionimis.

Ką turėjo Povilas tada prieš save? Priešais jį stovėjo milžiniška, žmonijos istorijoj negirdėta, visą tuometinį civilizuotą pasaulį aprėpusi Romos imperijos galybė; priešais jį stovėjo išdidus, galingas, kolosalinis tautų kompleksas, kurį iš oro rėmė ir palaikė romėnų ginklo jėga, o iš vidaus jungė nuostabi graikų civilizacija.

Kokį gi tikslą užsibrėžė sau Povilas? Jo tikslas buvo kova už žmonių sielas, už valdinius, už žmonių proto ir širdies atpalaidavimą nuo Dievo doringiausio įstatymo ir nuo galingiausio žmonių įstatymo. Norint priimti Povilo tikėjimą, reikėjo vėliau ar anksčiau išsivaduoti iš Senojo Įstatymo val-

džios ir romėnų teisės viešpatavimo. Povilas ėjo į žmones, kaip savo tikybos, savo tautos ir savo valstybės išdavikas.

O kokie buvo ginklai, su kuriais Povilas stojo į kovą su tais žmogaus dvasios ir fizinės jėgos titanais? Jis teturėjo tik lazdą ir apsiaustą. Su juo buvo tik menka vienminčių saujelė, bet ir tie patys, atsimindami jo praeitį ir jo šaukimą pamesti Izraelio namus ir eiti mokyti stabmeldžių, žiūrėjo į jį su nepasitikėjimu. Povilo planams buvo pritarta tik po kovos; mažiausias nepasisekimas, ir Povilas to pritarimo vėl galėjo neturėti. Iš savo vienminčių Povilas galėjo tikėtis tik trukdymų, o ne pagalbos.

Su kokiais žodžiais, ką žadėdamas, kuo patraukdamas ir viliodamas ėjo Povilas į žmonės ir reikalavo, kad jie apleistų Jeruzalės bažnyčią ir Romos forumą? Ėjo jis į žmonės mokydamas mylėti nežinomą žydą, kurį, patiems žydams reikalaujant, romėnai nubaudė negarbinga mirtim.

Jeigu šitokių būdu mes aiškiai pasivaizduosime Povilo pasiimto uždavinio išorinį kolosališkumą, ir tas menkutes priemones, kurias jis turėjo tam uždaviniui atlikti, tai turėsim pripažinti, kad nėra ir negali būti didesnio idealizmo, didesnio utopizmo, kaip tas, kurį mes matome pirmuosiuose Povilo žingsniuose. Jau tik šito užtenka, kad mes jį pripažintume dvasios tėvu visų didžiųjų idealistų, visų utopistų, visų svajotojų, kurie savo protą ir jausmus priešpastato visam pasauliui, visoms dvasinėms ir fizinėms žmonijos jėgoms. Tuo atžvilgiu jis yra pats didžiausias revoliucionierius, pats didžiausias reformatorius, kuris šaukia numesti visus išorinius ir vidujinius pančius ir saitus. Netenka abejoti, kad veikimo metodu Povilas buvo pirmasis

naujosios kultūros žmogus. Ir šita jo reikšmė, nepaisant jo uždavinių esmės ir jo veiklos bei mokymo rezultatų, yra absoliutinė ir amžina.

Bet ir jo veiklos bei mokymo rezultatai prašoka viską, ko tik galima buvo laukti ir tikėtis. Krikščionių bendruomenę jis išplėšė iš Izraelio namų prieglobos, graikus, romėnus ir kitas tautas jis atitraukė nuo amžiais įprastų tikėjimų, žvėrių kailiais apsidariusius laukinius jis atitraukė nuo įgimtų, artimų ir suprantamų jų dievų, ir štai jau du tūkstančiai metų įvairių tautų, įvairių padermių ir įvairių kalbų žmonės stengiasi protauti ir jausti taip, kaip mokė Povilas. Didžiausias idealistas, didžiausias utopistas tuo pačiu pasirodė ir kaip didžiausias nugalėtojas. Ir iš tikrųjų — jeigu esama stebuklų, tai jų tarpe pirmą vietą užima šitas tikras istoriškas stebuklas. Palyginti su šituo stebuklu, evangelijų lengvai išaiškinami pasakojimai blanksta kaip paprasčiausio kasdieniškumo reiškiniai.

Senovės krikščionybė.

Su apaštalo Povilo darbu, su romėnų išorinio universalizmo ir Izraelio žmonijos visumos idėjos sutapimu yra glaudžiai susijęs ir visas tolimesnis žmonijos likimas. Atskirus šito sutapimo etapus visi žinome. Tačiau, bevertinant tuos sudėtingus dvasinius ir organizacinius procesus, dažnai per daug stengiamasi juos suprastinti, racionalizuoti, susiderinti su mūsų įprasta galvosena... Kartais rodosi, kad naiviškas stebėjimasis ir čia daugiau mums pasako ir paaiškina, negu gudrus racionalizavimas.

Tų laikų gyvenimo įvykių, žmonių jausmų ir minties svetimumą mūsų dvasiai patvirtina ne tik toki reiškiniai, kaip krikščionių persekiojimas, kada Roma imasi svetimos sau rolės, tokia forma pirmą kartą pradėdama gyvai domėtis savo valdinių tikybinėmis problemomis, arba, kaip žmonos ir sūnaus žudiko paliepimu kryžiaus atsiradimas legionų vėliavose.

Užtenka atsiversti pirmųjų mūsų eros amžių bažnyčios tėvų raštus, ir tuojau įsitikinsime, kaip keistai ir nekasdieniškai galvojo to laiko žmonės. Imkime kad ir pirminės tikinčiųjų krikščioniškos bendruomenės principus: viešpatavusią joje visų — turtingųjų ir neturtingųjų, vyrų ir moterų, laisvųjų ir vergų — brolybę ir lygybę, imkime pirmąsias žinias apie turto bendrumą, pirmus bandymus sudaryti teisingai organizuotą atstovavimą, kuris pirmuosiuose susirinkimuose buvo pasiekęs žymaus, Romai labai pamokomo ir labai reikalingo, tobūlumo, suimkim visa tat krūvon, ir gausime tokią veiksnių visumą, kuri, rodos, galėjo ir turėjo įgalinti krikščionybę būti ta jėga, kuri būtų galėjus reformuoti romėnų teisę, kuri būtų buvus pakankamas akstinas, jei ne revoliucijai, tai bent valdymo ir socialinio pertvarkymo naujiems principams. Bet tų laikų krikščioniškoj literatūroj mes nerandame net pėdsakų, kad krikščionybė tokios įtakos būtų turėjus. Toj literatūroj labai gausu naujų idėjų, liečiančių nežemiškąjį gyvenimą — pradedant trijų Dievo asmenų santykio tiksliu nustatymu ir baigiant plačiai išvystyta demonologija, kuri visai sutampa su stabmeldžių tikėjimu. Žemiškajame gyvenime pirmieji krikščionys pasirodė tik su viešojo apsiėjimo smulkmeniška reglamentacija, su prieštaravimu pirtims ir dažnam maudymuisi ir

su nenumalšinamu tarpusavio nesantaikos ir rietenų niršuliu. Susitaikymui su šios žemės gyvenimu nerandame nei žodžių, nei jausmo, nei noro, nei organizacinių galimumų. Pirmųjų amžių krikščionys mokėjo mirti, bet visai nesirūpino, kaip galėtų gyventi.

Žinoma, laikui bėgant ir krikščionybei plintant, o vėliau ir įsiviešpataujant, šiurkštūs kontrastai šiek tiek išsilygino, prieštaravimai sušvelnėjo. Daug kas pasikeitė Romos valstybėje, daug ko išsižadėjo krikščionybė. Šitas suartėjimas vaizdingai pasireiškė Nikėjos Susirinkime, kada susirinkusieji bažnyčios atstovai pasveikino dar neišsižadėjusį stabmeldybės imperatorių Konstantiną ir leido jam pirmininkauti susirinkime. Bet vis dėlto tat yra tik atsitiktinumas, kuris neturėjo nieko bendro su dalyko esme. Prieštaravimų ir net tų dviejų pasaulių neapykantos paliko iki pat Romos žlugimo. Krikščionys iš tikrųjų nieko neprisidėjo prie mėginimų išgelbėti griūvančią pasaulinę valstybę. Visi mėginimai atstatyti valstybės jėgą ir galybę daromi be krikščionių dvasinės paramos. Corpus Iuris Civilis, sukurtas krikščionių viešpatavimo laikais, bet jiems visai neprisidedant, yra ne kas kita, kaip tik negyvas rinkinys, pakartojimas viso to, ką romėnai pasakė dar prieš krikščionybės atsiradimą. Pats, rodos, būtiniausias ir krikščionybės dvasiai artimas darbas, kaip vergų išlaisvinimas, net nebuvo pastatytas darbotvarkėn. Paskutinis klasiškas rašytojas ir pirmasis viduramžių rašytojas šv. Augustinas savo keistoje knygoje „Apie Dievo Valstybę", kurią jis parašė betarpiškų įspūdžių, gautų barbarams paėmus Romą, įtakoje, taria negailestingą pomirtinį žodį smurtu ir žudymu sukurtai valstybei. Jis, būdamas aukštos kilmės romė-

nas, ne tik nepagalvoja, kaip galima būtų išgelbėti ir atstatyti Romos valstybę, bet, atvirkščiai, sveikina ateinančius barbarus, kaip naujus bažnyčios brolius.

Tokiu būdu, jeigu po Povilo pasaulinėj istorijoj pradėsim ieškoti antikinio pasaulio ir Izraelio principų sintezio, tai turėsim pripažinti, kad pirmiesiems amžiams tas uždavinys pasirodė neįveikiamas, neišsprendžiamas. Šitą uždavinį Roma paliko neišspręstą ateinantiems laikams ir naujoms tautoms.

Naujosios tautos.

Barbarai.

Romos ir krikščionybės prieštaringumas ypač ryškiai pasireiškė pažiūrose į barbarus. Dar Origenas, polemizuodamas su Celzu, nepabijojo ginti tokią poziciją, kuri, valstybės akimis žiūrint, yra ir paradoksas, ir utopija, ir išdavimas. Atsakydamas į Celzo priekaištą, kad krikščionys atsisako tarnauti kariuomenėje ir padėti imperatoriui nugalėti priešus, Origenas nenuneigia krikščionių nenoro kariauti ir jų atsisakymą tarnauti kariuomenėje gina kaip jų neatimamą teisę. Tuo krikščionys, Origeno nuomone, nenusikalsta valstybei, kaip išdavikai, nes jie už kariaujantį imperatorių meldžiasi. Pasak jo, jei visi romėnai priimtų krikščionybę, tai arba savo bendromis maldomis nugalėtų priešus, arba ir visai priešų neturėtų.

Nors šitokia pažiūra ir visiškai paradoksiška ir utopiška, tačiau istorija, kaip žinom, tam tikram laipsny ją tarytum pateisino: visi barbarai, gaujomis ir ordomis užplūdę bejėgę Romą, priėmė krikščionybę ir iš priešų virto broliais. Netenka abejoti, kad tuo būdu buvo žymiai sušvelninas pasaulinės valstybės žlugimo smūgis, nors už tai bažnyčia atsimokėjo savo subarbarėjimu, o žmonija atsimokėjo tūkstančio metų viduramžių klaikuma.

Jeigu įsigilinsim į tuos duomenis, kurių turime apie atėjusius ir šeimininkais tapusius barbarus, jei įsiskaitysim į išlikusius jų papročių, primityvinių kodeksų ir įstatų rinkinius, tai rasime mums jau pažįstamą vaizdą. Tai buvo klajokliai, medžiotojai, dar nepergyvenę giminės būties, kurie savitarpio ginčus sprendė dvikova, o ginčus su kitomis giminėmis — kruvinu kerštu, kurį tik menkai tešvelnino varžančiųjų taisyklių pirminiai pradmens. Vienu žodžiu, barbarai gyveno tokią gyvenimo plėtojimosi stadiją, kurią Graikija pergyveno prieš Trojos karą, Izraelis Abraomo laikais, o Roma prieš atsirandant pirmiesiems karalių įstatymams.

Jeigu istorijoj nebūtų kitokių duomenų, kaip tik šitie, tai, kiek nėra pagrindo manyti, kad žmonių bendruomenės vystymosi dėsniai germanų, suomių ir slavų padermėms yra kitoki, negu romanų ar semitų tautoms, neapsirinkant reiktų laukti, kad ir barbarų tolimesnis vystymasis eis pagal mums jau pažįstamą šabloną — iš šeimos į giminę, iš giminės į valstybę, o iš valstybės prie kosmopolitizmo ir žmonijos visumos idėjos. Su mažais istorinio kelio iškrypimais rezultate gautume tą patį, prie ko priėjo Indijos, Graikų, Izraelio ir Romos mintis.

Tačiau naujųjų tautų vystymosi būdai žymiai susikomplikavo. Jau tie senieji papročių rinkiniai, kuriuos aukščiau minėjome, parašyti ne gimtąja, o svetima, lotynų, kalba, kuri buvo krikščionybę priėmusių barbarų bažnytinė kalba. Ta kalba buvo rašomi miestų, aplink kuriuos kūrėsi barbarai, įstatymai, o tuose įstatymuose atsispindėjo graikų miestų ir Justiniano kodekso principai. Kartu su jiems įprastu ir suprantamu kerštu, kartu su kruvino apsidorojimo su priešu įpročiu, barbarai paklusniai kartojo „Tėve mūsų“ žodžius ir juto kalno pamokslo

dvasią. Nepaisant barbarų siauro akiračio, vos peržengusio primityvinės giminės interesų ribą, jų sielon iš karto buvo įsėta trys kosmopolitizmo ir žmonijos visumos pradmens: Romos valstybės kosmopolitizmas, ellinų filosofijos kosmopolitizmas ir krikščionių tikėjimo kosmopolitizmas. Naujajai žmonijai neteko pergyventi savo naiviškos kūdikystės dienų. Jos lopšyje jau gulėjo ir pageltę Toros ritinėliai, ir Povilo laiškai, ir Aristotelio „Politika“, ir romėnų įstatymai. Liaudies sukurtos naiviškos pasakos ir dainos buvo pakeistos svetimais Izraelio, Graikijos ir Romos vaizdais ir legendomis... Pirmą kartą visoj pasaulinėj istorijoj gyvų tautų primityvinė jaunystė taip glaudžiai ir nenutraukiamai susipynė su mirusių tautų aukščiausio atsiekimo padariniais.

Teisybė, galima būtų pamanyti, kad iš senųjų didžiųjų idėjų, iš pasaulinės arenos pasitraukusių tautų ilgų amžių istorijos rezultatų, išliko tik paviršutinis, jokios reikšmės gyvenimo vystymosi eigai neturįs, spindėjimas; tačiau istoriniai faktai byloja visai ką kitą.

Pirmiausia, o pradžioje, gal būt, ir labiausiai barbarų vadus sužavėjo Romos viešpatavimo, jo universalinės galybės ir imperatorių valdžios didybės spindėjimas. Beveik neapčiuopiamos tendencijos sudaryti valstybės pavidalo giminių sąjungas iš karto rado nusistovėjusias formas, nusistovėjusią ideologiją.

Prieš barbarų valdovų akis stovėjo kolosaliniai valstybinio padarinio principai ir žadino jų norą panašauti. Labai naiviškai apie tai pasakoja Alaricho-Baltos svainis ir papėdininkas Atanefas: „Pirmasis mano noras buvo nušluoti Romos vardą ir, priėmus cezario Augusto titulą, jos vietoj sukurti gotų imperiją. Bet patyrimas parodė, kad nesuval-

domi laukiniai gotai nepakęs jokių įstatymų, ir dėl to panaikinimas įstaigų, kuriomis remiasi valstybė, pastūmtų į pražūtį pačią valstybę. Todėl aš pačių gotų jėga ryžausi atstatyti ir palaikyti tai, ko neįstengiau pakeisti. Nuo to laiko aš vengiau karo ir siekiau taikos".

Šitame mažame barbarų vado samprotavimų pavyzdy labai vaizdingai atsispindi sudėtingumas ir įvairumas tų minčių ir jausmų, kurie kildavo kuriant naująsias valstybes: čia matome ir norą griauti, ir troškimą sukurti „imperiją", ir susimasinimą „cezario" titulu, ir išmintingą vientaučių nesuvaldomo laukinio palaidumo supratimą ir to laukinio palaidumo baimę, kuri barbarų valdovą privertė susitaikyti su senovės Romos valstybinės santvarkos įstaigomis.

Romos Šventoji Imperija.

Gimęs aukščiau nurodytose sąlygose valstybiškumo principas vis dėlto buvo per ankstybas, per daug teoretiškas, nepakankamai galingas to meto Europos sąlygose. Visą laiką ėjo nepaliaujama kova tarp vadų, norėjusių būti „cezariais", centralizatorinių siekimų ir „nebesuvaldomų" valdinių, kurie nenorėjo atsižadėti savo primityviškumo, savo įprastos laisvės. Be to, ir kiekvienas giminės vadas troško nučiupti nors ir nedidelį cezario mantijos gabalėlį. Ir štai šitoje įžymiųjų valdovų centralizatorinių siekimų kovoje su mažųjų vadų, valdovų ir kunigaikščių decentralizatorinėmis, anarchistinėmis tendencijomis išsivystė sudėtinga, paini feodalinė sistema, kurios liekanų žymu ir šiandieninėj Europos politikoj ir kultūroj. Pačioj feodalizmo sistemoj, kai tik ji nusistovėjo, atsirado logiška būtinybė eiti

ne tik nuo centralizmo prie partikuliarizmo, bet ir atvirkščiai — nuo partikuliarizmo prie visuotinės, visa aprėpiančios visumos. Ir mes matome, kaip greitai naujoji Europa apsipranta su nauja politine realybe, kaip greitai ji pripranta prie Romos šventosios imperijos, kuri idėjos atžvilgiu apėmė visas krikščioniškąsias valstybes.

Bet čia prisideda nauja jėga: bažnyčia. Jau barbarų vadai, siekdami savo valdomose srityse karaliaus titulo ar cezario valdžios, ne vieną kartą ieškojo bažnyčios paramos, kad jos autoritetu sustiprintų savo valdžią ir įtaką. Pirmą kartą popiežius įsikišo į valstybinius reikalus ir pašventino pirmąjį karalių, kai frankų mažordomas Pipinas nuvertė karalių Childeriką. Popiežius sankcionavo Pipino žygį, išventino jį karalium ir nuo to laiko susidarė galiojanti iki mūsų laikų tradicija, kad visi įžymieji valdovai ir uzurpatoriai stengėsi gauti savo valdžiai Romos palaiminimą. Kadangi tuo laiku karalių valdžia organiškai buvo labai silpna, tai toks pašventinimas turėjo labai didelę reikšmę. Iš Romos popiežiaus rankų gauta diadema iš karto suteikdavo jos nešiotojui Romos imperatorių galybės spindėjimo ir izraeliško Dievo pateptinio šventumo. Dėl to mes matome, kad Pipino palikuonis Karolis Didysis, padėjęs popiežiui kovoti su priešais pačioj Italijoj, taip pat vainikavosi, ir, be to, kartu priėmė ir Romos imperatoriaus titulą.

Iš pradžių šitas titulas iš esmės buvo tik teoretinis, idėjinis, atitrauktinis dalykas. Apie „imperiją" Volteris jau tuo laiku būtų galėjęs pasakyti: «Šventojoj Romos imperijoj nebuvo nei «imperijos», nei «šventumo», nei „Romos". Iš popiežiaus to meto valdžios sunku buvo numanyti, kad iš jos išaugs tas, kas iš jos vėliau išaugo, nes 800 metais Romos

vyskupas mažai kuo skyrėsi nuo kitų vyskupų, ir jo autoriteto nepripažino net šiaurinės Italijos bažnyčia. Bet jeigu pradžioje, vos įsikūrus, naujoji Romos imperija buvo beveik grynai teoretinis reiškinys, tai ateityje tas faktas davė nebesuskaitomų praktiškų padarinių. Visų pirma imperatoriaus vainikavimas pastatė popiežių aukščiau už kitus vyskupus ir tokiu būdu susidarė pagrindas katalikų bažnyčios organizacijai. Nuo to laiko buvo uždėti pasaulinės ir dvasinės valdžios santykių idėjos pamatai, buvo sukurtas darnios kosmopolitinės valdžių ierarchijos mokslas. Danguje Dievas, o žemėje popiežius, kaipo Dievo atstovas, ir jis įšventina imperatorių; imperatorius vainikuoja karalius, karaliai kunigaikščius ir grafus ir taip toliau per visą ilgą feodalinę ierarchiją. Nors šita idėja turėjo daug laikinų ir lokalinių savybių, mes vis dėlto ją galime pavadinti pirmuoju utopišku bandymu įkūnyti Dievo karalystę žemėje. Pagal tą idėją valstybė pasiduoda aukščiausiam principui, pagal ją visas tautas ir valstybes apvienija visų krikščioniškųjų tautų visuotinė sistema. Toms tautoms jau nereikia nei vaidų, nei rietenų, nei karų, nes visiems ginčams jos jau turėjo aukščiausiąjį teisėją žemėje. Ir to aukščiausiojo teisėjo ženklas ne kardas, o ganytojiška lazda. Šitos aukščiausios žemėje valdžios pagrindas yra ne kautynių laukai, ne žuvusių kautynėse lavonų kalnai, o tik išminties, žmonių meilės, širdies ramybės ir dorybės žygdarbiai.

Nors ir labai didingas buvo šitas idealistinis bandymas įkūnyti žemėje moralinę idėją, tačiau žmonijai jis grasė rūsčiu pavojum sustingti darnios sistemos suakmenėjusioj formoj. Žmogaus asmenybė, būdama pačioje milžiniškos piramidės apa-

čioje, prislėgta visų laipsnių ierarchijos, prieš negirdėtą dvasinės ir pasaulinės valdžios jėgą ir valdžią, prieš grandiozinį, universalinį, viską aprėpiantį kolektyvą, galėjo pasirodyti visiškai bejėgė ir palikti pavergta visiems laikams.

Vidurinių amžių laužai parodė, kad tokio pavojaus tikrai būta. Žmonių, kurių rankose atsidūrė žmonijos likimas, barbariškumas, prietaringumas, galvojimo siaurumas pareikalavo nebesuskaitomų aukų. Milijonai žmonių buvo sudeginta, milijonai nužudyta, milijonai į kalėjimus sumesta, milijonai vergais paversta. Atrodė, kad žmonijai jau nėra lemta išeiti iš tų tamsybių, nes prie dvasinio kalėjimo durų stovėjo dvasinės valdžios, kuri laikė save vienintele, turėjusia teisę naudotis Dievo vardu ir autoritetu, nepaprastai glaudi sąjunga su pasauline valdžia, kuriai vienai priklausė žemiškasis kardas. Nors ir labai charakteringa ir nauja istorijoj buvo tas, kad laisvos dvasios persekiotojai dažniausiai buvo idealistai ir utopistai, kurie ne savim rūpinosi, o giliai tikėjo, kad jie privalo gelbėti žmoniją, vis dėlto jie tik didino žmogaus dvasios visiems laikams pavergimo pavojų.

Žmonijos laimei, idealistinė viduramžių utopija pasirodė praktikoje neįgyvendinama. Teoretiškai sulygintos jėgos, gyvenime pasirodė viena kitai priešingos, kariaujančios. Ir beveik jau kitą dieną po Karolio Didžiojo vainikavimo prasidėjo tos sistemos atskirų elementų vaidai.

Toliau tie vaidai eina per visų tautų istoriją. Miestų kova su feodalais, feodalų savo tarpe ir su karaliais, karalių su imperatoriais, kova dėl imperatoriaus titulo — su įvairiomis peripetijomis ir įvairiais rezultatais ėjo ir Italijoj, ir Prancūzijoj, ir Germanijoj, ir Lenkijoj, ir Anglijoj. Europos kon-

tinente užvis aršiausiai kovojo aukščiausios pasaulinės valdžios atstovai su aukščiausios dvasinės valdžios atstovais — imperatoriai su popiežiais. Dramatiško apogėjaus šita kova pasiekė 1077 m. sausio 25—27 d., kada Romos šventosios imperijos imperatorius ir Germanijos valdovas Genrikas IV ištisas tris dienas stovėjo prie Kanosos pilies uždarytų vartų ir maldavo popiežių Grigalių VII pasigailėjimo. Bet toje kovoje ne visada buvo popiežiaus viršus: tas pats Grigalius VII žuvo ištrėmime. Nepaprasto atkaklumo kova savaime griovė Karolio Didžiojo ir popiežiaus Leono sukurtą sistemą, materialiniu ir moraliniu atžvilgiu silpnino ir aukščiausiąją dvasinę ir aukščiausiąją pasaulinę valdžią. Tada mokslininkai, rašytojai, filosofai ir svajotojai griebėsi plunksnos ir pradėjo vystyti idėjas vienos ir kitos besiginčijančios šalies naudai. Ir štai netikėtai asmuo iš sudėtingos valdžių ierarchijos apačių pakyla aukštyn ir užima teisėjo vietą aukščiausios pasaulinės ir aukščiausios dvasinės valdžios ginče.

Asmuo naujojoj istorijoj.

Jeigu mūsų kultūrą imtume tyrinėti pagal atskirus jos sudėtinius elementus, pagal svarbiausias ir galingiausias varomąsias jėgas, kurios nulėmė jos vystymąsi, tai visų pirma reiktų išskirti bažnyčios istoriją, valstybės istoriją ir asmens istoriją. Bažnyčios istoriją turėtume pradėti nuo Izraelio ir apaštalo Povilo, valstybės istoriją — nuo Romos ir barbarų valdovų, o asmens istoriją — nuo barbarų masių nesuvaldomo laukinio palaidumo ir jo prisitaikymo prie tikrosios bibliškosios, evangeliškosios dvasios.

Iš tikrųjų ir apaštalui Povilui jau tuo momentu, kada prasidėjo jo kosmopolitinė veikla, vaidenosi žmogaus aukščiausios laisvės atsiekimas. Juk jis ir pradėjo veikti užsibrėždamas tikslą atpalaiduoti žmoniją nuo Senojo Įstatymo ir išvaduoti ją iš Romos valdžios sudaryto kolektyvo priespaudos. O naujo krikščionių bažnyčios kolektyvo jis negalėjo nei numatyti, nei atspėti. Ir, tur būt, labai daug, tikrai evangeliškai nusiteikusių žmonių, kurie ieškojo išganymo laisvam dvasios pakilime, kurie negalėjo pakęsti kanonų ir bažnytinių įstaigų varžtų, su pasiilgimu minėjo dvasios erdvumas ir laisvę, kurios viešpatavo pirminėj krikščionių bendruomenėj. Šitas jų pasiilgimas susitiko, sutapo su barbarų pasiilgimu, kurie pajuto naujo ir svetimo jiems valstybiškumo ankštumą ir ilgėjosi buvusios miškų ir stėpių erdvumos. Tai ir buvo du šaltiniai, iš kurių be paliovos sroveno naujojo žmogaus maištingoji jėga.

Ta jėga reiškėsi nelauktomis, dažnai labai galingomis formomis. Grynai religinis ieškojimas ir nepasitenkinimas įspūdingai pasireiškė vienuolystėje, kurios principas, matyt, iš rytų atėjęs, tuojau giliai suleido šaknis Europos gyvenime. Pasitraukti iš šeimos, iš namų, iš bendruomenės, iš valstybės, iš bažnyčios, išeiti į dykumą ir ten rasti išsvajotą laisvę, saviškai gyventi, jausti ir melstis, saviškai ieškoti kelio į Dievą ir betarpiškai su juo bendrauti — štai tie šūkiai, kuriuos iškėlė daugumas stiprios ir nenuolaidžios dvasios žmonių. Iš atskirų asmenų ryžtingų vienuolystės žygių išsivysto platus socialinis judėjimas, išauga tokia galinga jėga, su kuria tenka skaitytis ir bažnyčiai ir valstybei.

Ir vienuolystės ribose mes jau nematome individų vienodumo, bespalviškumo, nes jų vietą uži-

ma įvairumas ir visapusiškumas. Čia mes matome ne tik griežtos tvarkos gyvenimo būdą, pamaldumą, bet ir nuolatinį pačiais įvairiais keliais ieškojimą. Išaugusiuose vienuolynuose susitelkė visa mokslo dvasia ir turtai. Juose išliko graikų ir romėnų rašytojų kūriniai. Už jų mūrų sudygo pirmieji naujos apšvietos ir mokslo diegai. Vienuolynai davė pirmuosius reformatorius. Ir neužmirškime, kad vienuolynuose įvyko pirmasis parako sprogimas, kuris išardė visą feodalinę sistemą.

Rytietiškos dvasios ir naujųjų laikų žmogaus aktingumu besilaikanti vienuolystė nebuvo vienintelė sritis, kurioje naujojo žmogaus laisva dvasia pasireiškė savais, niekieno nepriklausomais keliais.

Lyginant asmens būvį ir rolę senaisiais laikais ir naujosiose tautose, tuojau krinta į akį ta aplinkybė, kad senovėje asmuo kaip ir neturėjo vardo. Teisybė, karo vadų, įžymiųjų valstybės veikėjų, filosofų, rašytojų vardai išliko, bet architektų, technikų, išradėjų, keliautojų, pirklių, pramonininkų vardai taip ir žuvo, paliko mums nežinomi. Tačiau juk ir senaisiais laikais gyvenimas nestovėjo vietoje. Ir senovėje buvo statoma didingų pastatų, šventyklų, rūmų, buvo statoma puikių paminklų, surandama naujų gamybos būdų, užmezgama ryšių su tolimais kraštais, atidengiama nežinomų pasaulio sričių, tačiau apie visa tai kalbėdami, mes galime — ir tai ne visuomet — pasakyti tik kada ir kurioj tautoj atsirado tie nauji atsiekimai progreso ir gerbūvio eigoje, bet viso to kūrėjų — asmenų vardai mums yra amžinai žuvę. Savo vardų savo kūriniuose mums nepaliko net skulptoriai ir menininkai, kurių kūryba yra visiškai individualinio pobūdžio. Nors senovės plastiškasis menas buvo pasiekęs labai aukšto laipsnio, mes žinome tik

keleto graikų skulptorių vardus ir tai tik dėl to, kad jie turėjo santykių su to meto politiniais veikėjais. Ir šito reiškinio negalime išaiškinti tik istorinių žinių stoka. Senovės pasaulis stačiai nesuprato, nemokėjo įvertinti asmens kūrybinio darbo. Platonas savo „Respublikoj" smulkmeniškai išvystė greitakojų jaunuolių karių idealą, bet apie statytojus tik vos-vos, pripuolamai užsimena kartu su kitomis paprasčiausių amatininkų kategorijomis. O mes žinome, kad ligšiol išlikusį Ellados vaizdą sukūrė kaip tik tie didieji menininkai statytojai, kurie pristatė nepasiekiamo grožio pastatų, ir kurie sukūrė ligšiol nepralenkiamus stilius.

Šiais laikais į kūrybinį žmogaus darbą jau kitaip žiūrima. Pamatę kokį įžymų pastatą, rūmus, bažnyčią, paminklą, statulą, paveikslą, fabriką, mes jau seniai esame įpratę klausti, ne kieno įsakymu tat padaryta, o kieno tat padaryta. Mažai kas beatsimena, kokio popiežiaus įsakymu yra pastatyta Siksto kapella Romoje, bet kas paveikslais išpuošė jos skliautus, visi žino. Visoj Italijoj, kuri yra šių laikų žmogaus dvasios lopšys, kiekviena bažnyčia, kiekviena statula, kiekvienas paveikslas, jeigu tik jie nėra koks senovės paminklas, turi gyvą ryšį su savo kūrėjais ir statytojais. Žmonių atmintyje tokį pat ryšį su daugiau ar mažiau žinomais asmenimis, su daugiau ar mažiau garsiais vardais, kaipo su savo kūrėjais, turi net atskiros pastatų dalys, altoriai, durys, židiniai ir t. t.

Dabar mes kiekvieną kultūros pažangos žingsnį organiškai siejame su tam tikru, ryškiu asmenim, kuris gyvai, konkretiškai palieka gyventi mūsų atmintyje. Ar mes paimsime kurį nors dažų gaminimo būdą, ar skulptūros metodą, ar perspektyvos dėsnių suradimą, ar mokėjimą kupolais už-

dengti didžiausius plotus, ar kokią naujai surastą žmogaus kūno detalę, ar bet kurį naują būdą ar priemonę gamtai suprasti, jai pavaizduoti ar jai išnaudoti — su visais šitais dalykais greta, neatskiriamai eina aiškus, žinomas asmuo.

Ir jeigu mes atsidėję pažvelgsime į tuos žmones, tai stačiai nustebsime jų kūrybinių charakterių savotiškumu ir margumu. Pasirodo, kad naujojoj visuomenėj kiekvienas individas ne tik savo kūrybinių galių pritaikymą randa, bet suranda ir nepriklausomą sritį, kurioje jis savarankiškai viešpatauja. Čia ir drąsūs avantiūrininkai, kuriems ankšta pasaulyje, ir ramūs svajotojai, kuriems per daug erdvu mažame vienuolio kambarėlyje, čia ir toki žmonės, kurie moka džiaugtis visais gyvenimo džiaugsmais, bet čia ir asketai ir atsiskyrėliai, kurie bėga nuo spindinčios saulės ir slepiasi tamsiuose vienuolynų mūruose. Kiekvienas amatininkas, kiekvieno cecho meisteris, kiekvienos, rodos, pačios žemiausios profesijos atstovas tarytum nori parodyti, kad kiekviename darbe, kiekvienoje darbo srityje įmanoma pasiekti didžių atsiekimų, tikrai pasididžiuotinų laimėjimų. Giberti, dirbdamas tik prie mažos koplyčios durų Florencijoj, davė pradžią naujai linkmei, persilaužimui skulptūroje ir nutiesė pamatus didžiojo Renesanso menui.

Bet ir šitų atsiekimų pasiekiama ne be vargo. Savo valios pastangomis, atkaklumu, įtemptu darbu, ištvermingumu, mokėjimu su didžiausiu kruopštumu detalėse atsiekti didžių dalykų naujųjų laikų žmogus suderino rytų vergo pakantrumą su Romos valdovų plačiais užsimojimais. Giberti kūrinį pavadino „Rojaus Vartais“. Bet užtat Giberti ištisus keturiasdešimt metų pašventė tam darbui, ištisus keturiasdešimt metų suko galvą ne tik dėl

pagrindinių bareljefų mažiausių smulkmenų, bet ir dėl jų rėmų kiekvieno vingelio, kiekvieno stiebelio. Su kokiu įsitempimu dirbo naujieji žmonės, rodo jų visų biografijos. Paolo Učello, kuris buvo vienas iš išsprendusių sunkiausius perspektyvos uždavinius, dirbo per kiauras naktis. Kai žmona patardavo jam eiti miegoti, jis tik atsakydavo: „Tu nežinai, koks saldus daiktas yra perspektyva!“ O štai ką pasakoja biografas apie Mykolo Angelo darbą:

„Aš galiu patvirtinti, kad mačiau Mykolą Angelą, sulaukusį jau daugiau kaip 60 metų amžiaus ir ne geriausios sveikatos. Vis dėlto per ketvirtadalį valandos iš paties kiečiausio marmuro jis atskeldavo daugiau skeveldrų, kaip trys jauni akmenų tašytojai per tris ar keturias valandas. Niekaip tuo neįtikėčiau, jeigu pats savo akimis nebūčiau matęs. Jis dirbo su tokiu inirtimu, jog rodės, kad visa akmens atplaiša subyrės į trupinius. Vienu smūgiu jis atskeldavo trijų — keturių colių storumo gabalus ir taip tiksliai, kad jeigu atskeltų per plauką daugiau, tai turėtų nueiti niekais visas kūrinys, nes marmuro vaizdakalybos klaidos pataisyti negalima“.

Greta su šitokiu atkaklumu ir darbo ištvermingumu, naujasis žmogus taip pat yra neįtikėtinai, titaniškai drąsus. Jo drąsumas ir ryžtingumas neturi ribų. Veneciečiai broliai Polo vieni, be palydovų, pasiekia neištirtų nežinomų Azijos plotų gilumą, pasiekia Didįjį vandenyną, aplanko tokius kraštus, kurių net vardų niekad nežinojo nė viena Vidužemio jūros pakraščiais gyvenusi tauta. Kada Marko Polo grįžo į savo gimtąją Veneciją ir aprašė aplankytuosius kraštus, tai visi jo aprašymus palaikė fantazija ir išmislu ir netikėjo jais tol, kol kiti keliautojai, suradę patogesnius ir tikres-

nius kelius, nepatvirtino, kad jis teisybę rašė. Sako, kad, kai musulmonų kariaunos vadas, eidamas Afrikos pajūriu, priėjo vandenyną, tai savo arklį pavarė kelis žingsnius į vandenį ir tarė: „Toliau kelio nebėr". Taip. Valdovui, ėjusiam su kruvinu kardu, kelio toliau nebebuvo. Bet asmeniui kaip tik tą linkme ėjo pats žymiausias kelias. Mokslininkas atsiskyrėlis florentietis Toskanelli, įsigilinęs į Marko Polo raštus ir juose surastas žinias derindamas su naujaisiais astronomijos duomenimis, padarė išvadą, kad žemė yra apskrita ir kad dėl to į Indiją galima nukeliauti plaukiant per vandenyną į vakarus. Šita mintis sužadino nežinomo kilimo vargšo svajotojo Kolumbo liepsningą vaizduotę, ir Naujasis Pasaulis buvo atrastas kaip tik ta linkme, kuria musulmonų vadui kelias baigėsi prie vandenyno krašto.

Senovės žmogus buvo glaudžiai susijęs su savo gimtine, su savo miestu, su savo bendruomene, su valstybe arba tauta. Naujajam žmogui toki saitai nežinomi. Jis gerai ir kaip namie jaučiasi visame pasaulyje. Broliai Polo sąžinei nuraminti pasiėmė su savim popiežiaus bulę, kuria jiems buvo pavedama skelbti krikščionių mokslą rytų kraštuose. Bet pasiekę Azijos rytų kraštus, jie pasiėmė vietinio valdovo įgaliojimus ir su jo diplomatinėmis misijomis keliavo po kitus tolimųjų rytų kraštus. Leonardo da Vinci dirbo ir Florencijos respublikai ir jos priešams Milano gercogui ir Prancūzijos karaliui Pranui I. Dėl Kolumbo kilimo įvairių tautų ir po šiai dienai ginčijamasi. Vis dėlto yra mažiausia duomenų, kad jis buvo ispanas, nors savo atradimus padarė po ispanų vėliava.

Naujasis žmogus jėgų gauna ne tik savo artimojoj aplinkumoj. Jis nusiklauso visų tolimų ir ar-

timų garsų, jis sugauna iš tolimiausių kraštų skrendantį įvykių aidą. Nugirdęs apie išrastą Vokietijoj padidinamąjį stiklą, Galilėjus stato savo teleskopą ir amžinai nekintamame danguje pamato tai, ko iki tol dar niekad žmogaus akis nebuvo mačiusi. Savo tikslams siekti atramos ir priemonių naujasis žmogus ieško ne tik dabartyje. Jam savo paslaptis atidengia ir praeitis. Spręsdamas klausimą, kaip galėtų padaryti milžiniško ploto perdengimą Florencijos bažnyčioje, Brunelesko ištyrė senovinius romėnų pastatus ir atspėjo senovės technikos tinkamus tam reikalui būdus. Iš pamirštų Euklido ir Archimedo darbų prasidėjo šių laikų matematikos ir mechanikos vystimasis. Naujajam žmogui ankšta tautų, valstybių, kraštų, kontinentų ribose. „Aš ir visas pasaulis", „aš ir visa žmonija"—štai jo kuriamojo, statomojo darbo principai, priemonės ir plotai.

Didvyriškos pastangos duoda ir titaniškus rezultatus. Viseto pasivaizdavimai išplečiami iki tikrųjų, galutinių ribų. Senovės filosofų protą slėgęs krištolinis dangaus skliautas sudūžta, ir žmoniją apšviečia beribė erdvė su visa nesuskaitoma pasaulių daugybe. Visuose paprastuose ir artimuose dalykuose nugirstama ir, jei neatspėjama, tai pajuntama milžiniškos paslaptys.

Naujasis žmogus dirba ne taip, kaip kad dirba paklusnusis vergas. Naujos kultūros rūmų akmenis jis velka ne valdovo ar prižiūrėtojo botagu varomas. Jis visuomet yra įsitikinęs savo titaniška jėga ir galybe. Ir nors jis, kaip valstybės pilietis, dar tebebučiuoja valdovo rankas, tebesiklaupia prieš popiežių, dažnai sau ir savo sumanymui maldauja pinigo, tačiau tuo metu, kai jis, kūrybiškai nusiteikęs, dirba kūrybinį darbą, būkit su juo atsar-

gūs! Štai Leonardo da Vinci apsiėmė nutapyti viename vienuolyne netoli Milano Paskutinės Vakarienės paveikslą. Dirbo jis labai lėtai. Vienuolyno perdėtinis, netekęs kantrybės, paprašė didįjį meisterį paskubėti. Leonardo da Vinci atsakė, kad jis dar nesuradęs Judai modelio, bet jeigu perdėtinis nori, kad darbas greičiau eitų, tai jis galėtų pasinaudoti, kaip modeliu, pačiu perdėtiniu. Popiežius panašiai ragino Mykolą Angelą Siksto kapelloje, kai tas tapė paveikslus tos kapellos plafone. Kadangi popiežius, dažnai atsilankydamas, kliudė dirbti ir labai įkyravo, tai vieną kartą, kai tik popiežius įėjo į bažnyčią, iš viršaus, kur dirbo Mykolas Angelas, nuslydo sunki lenta ir pokštelėjo prie pat popiežiaus kojų. Nuo to laiko popiežius jau nebedrįso daugiau rodytis kapelloje. Kolumbas retežius, kuriais jis buvo sukaustytas, paliepė įdėti į jo karstą...

Asmuo, bažnyčia ir valstybė.

Vis augantis asmens sąmonėjimas visų pirma susidūrė su dvasine valdžia, su susidariusiomis istorijos bėgyje bažnytinėmis įstaigomis. Čia glūdėjo ta jėga, kuri slėgė patį brangiausią ir šventčiausią asmeninį dalyką — kūrybinės dvasios laisvę. Iš čia grasė didžiausias pavojus ateičiai, čia glūdėjo pačios skaudžiausios praeities nuoskaudos. Ir mes matome, kad net viduriniais amžiais, popiežiaus ir imperatoriaus valdžių susidūrimo momentu, įžymiausieji naujosios dvasios atstovai nesvyruodami ir ryžtingai stojo pasaulinės valdžios, imperatoriaus pusėje, stojo prieš besaikiškus popiežių užsimojimus. Dante Aligieri meta poeto kankles, imasi publicisto plunksnos ir traktate „Apie monar-

chiją“ rašo apologiją pasaulinei valdžiai su imperatorium priešakyje. Priešingai bažnyčios mokslui jis įrodinėja, kad imperatorius lygiai taip pat yra paties Dievo nuskirtas rūpintis žemiškais reikalais, kaip ir popiežius dvasiniais reikalais. Dar toliau idėjinio protesto keliu prieš bažnyčios užmačias eina Marsilijus Padujietis, kuris, gindamas popiežiaus nuo bažnyčios atskirtą Liudviką Bavarietį, parašė veikalą „Defensor pacis“ ir jame įrodinėjo, kad popiežiaus siekimas viršenybės ne tik pasauliniuose, bet ir dvasiniuose reikaluose neturi pamato Šv. Rašte.

Bažnytinės valdžios nuvainikavimo tendencijas dar labiau paskatino naujos pažiūros į Šv. Raštą, kurios atsirado viduramžių persilaužimo metu. Atgimimo epochos pradžioje naujasis žmogus senovės pastatų griuvėsiuose, žemėje, dulkėtose vienuolynų, bažnyčių ir bibliotekų saugyklose surado ne tik Platoną ir kitus graikų klasikus, ne tik Romos rašytojus ir Romos įstatymų rinkinius, ne tik senovės mąstymo, mokslo ir meno pavyzdžius, bet tuo pačiu laiku surado ir Bibliją. Šitą knygą pradėjo versti į visas kalbas, pradėjo ją perrašinėti ir, pagaliau, spausdinti. Kitos senovės minties sistemos skatino palyginamąjį, kritiškąjį tyrinėjimą. Pradėta suprasti, kad prie Biblijos reikia eiti ne per viešpataujančią bažnyčią, kad kelias į Bibliją yra proto ir sielos kelias, kiekvieno žmogaus laisvo suvokimo kelias. Siena tarp žmogaus ir Dievo, kurią sudarė bažnyčios pašventintos dogmos, pradėjo griūti. Iš kiekvieno evangelijos puslapio asmuo pajuto naujo galingo pakilimo dvelkimą, pajuto apaštalo Povilo žygio galybę, pajuto evangelijos žodžio didžiojo paprastumo ir bažnytinių įstaigų sudėtingo slėgiančio aparato skirtumą. Vis griežčiau ir atkakliau buvo keliamas dvasinio išsilaisvinimo ir bažnytinės reformos klausimas.

Pagaliau atkaklus ir gudrus vienuolis Liuteris, sumaniai laviruodamas sudėtingoje feodalinių valdžių sistemoje, išnaudodamas tarpusavio antagonizmą ir konfliktus, užbaigė asmens emansipaciją iš bažnyčios priverčiamosios valdžios ir visiems laikams ir tautoms, kaip protestantams, taip ir katalikams, nustatė laisvo pasidavimo tikėjimui principą.

Šitie reformos reikalavimai labai skyrėsi nuo ankstybesnių bažnyčios užsipuldinėjimų. Ten buvo kalbama apie tai, kam priklauso pirmenybė: popiežiui ar imperatoriui. Čia apie pasaulinę valdžią kalbama tik netiesioginiai. Valstybei buvo atiduodami tik antraeiliniai, neesminiai iš bažnyčios atkariauti dalykai. Jei mes pasakysim, kad asmuo karaliams ir kunigaikščiams atidavė bažnyčios turtus, o sau pasiliko patį svarbiausią dalyką — laisvę betarpiškai suvokti Dievo žodį ir betarpiškai bendrauti su Dievu, tai čia nebus idealistinė frazeologija, o tik istorinė realybė. Šita laisvė tapo kiekvieno asmens neliečiama nuosavybe. Izraelio sukurtą ir Romos šventosios imperijos atstatytą Dievo sąjungos su žmonių kolektyvu, su bažnyčia ir valstybe idėją pakeitė betarpiška Dievo sąjunga su kiekvienu asmeniu atskirai.

Tokiu būdu asmuo iš principo įgavo negirdėtos jėgos ir galybės. Bet tas principas dar buvo reikalingas kažkokio organizacinio prado. Betarpiškas, realus asmens pergalės kovoje su dvasine valdžia, su priverstine bažnyčia rezultatas buvo tas, kad asmuo tuojau susidūrė su valstybe, kuri neturėjo jokios vyresnės valdžios, jokio varžančio prado. Sugriaudamas dvasinę valdžią, asmuo sugriovė ir valdžių dualizmą ir tokiu būdu sudarė sąlygas atgimti neribotam valstybiniam absoliutizmui ir despotizmui.

Kadangi tuo metu Europa politiniu atžvilgiu buvo labai išsiskaldžius, tai tas despotizmas buvo juo labiau pavojingas ir baisus. Anksčiau visos valstybės buvo vienos krikščioniškų tautų šeimos nariai, ir tas žymiai sumažindavo ir suminkštindavo jų nesantaikas. Bet kas galėjo palaikyti valstybių ryšius ir reguliuoti jų santykius dabar, kai unitarinis, kosmopolitinis principas neteko savo reikšmės ir jėgos? Nejaugi žmonijai buvo lemta grįžti ir vėl eiti tuo pačiu keliu, kuriuo ėjo nuolat kariaudama Roma?

*

Su tokia išvada be jokių abejojimų ir svyravimų sutiko tik vienas vienintelis keistas rašytojas Makiavelli ir pabandė sukurti nei viduje nei iš oro niekieno nevaržomos valstybės teoriją. Iš tikrųjų tas uždavinys buvo nesunkus: reikėjo tik atsiversti Romos istoriją, ir klausimas turėjo savaime išsispręsti. Makiavelli taip ir padarė: jis labai atsidėjęs tyrinėjo Romos istoriją ir net parašė traktatą apie Tito Livijaus knygas. Savo nedideliame traktate „Apie tai, kaip reikia pasielgti su sukilusiais Val di Čiano gyventojais", jis stačiai pataria su jais pasielgti taip, kaip analogišku atsitikimu būtų pasielgę romėnai. Lygiai tokiu būdu galime išaiškinti ir jo garsųjį traktatą „Valdovas". Čia visai nėra jokio reikalo spėlioti, ką turėjo galvoje Makiavelli — ar nacionalinį Italijos suvienijimą, ar kokius kitus kilnius tikslus. Tokiems spėliojimams nerandame mažiausio pagrindo nei visame knygos tekste, nei kituose raštuose, nei Makiavelli biografijoj. Bet visas tekstas, visi patys klastingiausi patarimai „Valdovui" visai analogiški Romos istorijos faktams, ir visam tam rasim pateisinimą, jeigu tik sutiksim, kad valstybė, kaipo tokia, yra aukščiausias, neturįs jokių viršesnių var-

žančių pradų, principas, o valdovas — absoliutinis, vienintelis, niekieno nevaržomas valstybinės idėjos reiškėjas ir įkūnytojas.

Įspūdis, kurį padarė šitas traktatas, iškalbingai byloja, kad Romos pavyzdžiai netinka naujai žmonijai. Ir Makiavelli su savo patarimais ir nurodymais paliko vienas sau, kaip koks kuriozas, kaip savotiškas Kazanova politikoje. Labai švelniai pasakytume, jei tą knygą pavadintume tik „paslaptinga". Ir visai teisingai apibūdintume tuos jausmus, kuriuos sukelia šitas traktatas naujajame žmoguje, jei jį kartu su Moliu pavadintume dorovinio pamišimo apsireiškimu.

*

Susidūręs su valstybe, asmuo jai nenusilenkė, nesutiko su jos neribota valdžia, bet pradėjo ieškoti kelių jai apriboti, susilpninti, nustatyti kokio nors naujo, aukštesnio reguliuojančio, imperatyvinio prado viršenybę.

Mintis vystėsi dviem linkmėmis. Viršesnio, valstybės valdžią apribojančio prado buvo ieškoma valdovo ir tautos priešpastatyme. Valdovas savo valdžia privalo tarnauti tautos gerovei. O jeigu jis to nedaro, tai griūva jo valdžios pamatai, ir tauta turi teisę sukilti. Valdinių revoliucijos teisė apriboti monarchijai — štai tas paradoksiškas ir nieko gero nežadantis principas, kurį iškeldavo įvairiausios, kartu su reformacija atsiradusios, vadinamų „monarchomachų" teorijos.

Nekalbant jau apie tai, kad šita idėja nebuvo imama organizuotai įkūnyti, ji iš esmės neatitiko ir užbrėžto tikslo. Ji siaurino valdovo valdžią, o svarbu buvo apriboti valstybės valdžią. Pagal monarchomachų teoriją, jei valdovas valdo sutartinai su tautos dauguma, tai jo valdžia absoliutinė, ir mažuma ar

atskiras asmuo prieš tokią valdžią neturi jokios galios. Be to, čia nėra jokio prado valstybių santykiams reguliuoti.

Daug giliau šitą klausimą kėlė kita šaligretė, tarpais net susipindama su pirmąja, europiškos minties srovė, kurią vystė prigimtinės teisės šalininkai. Pagal juos aukščiau valdovo ir valstybės su visomis jos įstaigomis, aukščiau įvairiausio pavidalo ir pasireiškimo pozityvinės teisės, aukščiau tautų ir valstybių su jų visais santykiais stovi kita amžina, nekintama reguliuojanti, normuojanti teisė, su kuria privalo skaitytis, kuriai privalo pasiduoti, prie kurios privalo artėti pozityvinė teisė.

Šitas pasivaizdavimas buvo bendras visoms prigimtinės teisės teorijoms. Bet toliau tuojau atsirasdavo griežtų skirtumų. Visų pirma kas yra ta prigimtinė teisė, toji aukštesnė už pozityvinę, konkretinę teisę sistema? Vieni jos ieškojo Senajame Įstatyme, kiti Naujojo Įstatymo principuose, treti romėnų teisės pradmenyse, žmogaus proto, širdies ir sąžinės reikalavimuose, gamtos dėsniuose, kurių priklauso ir kuriems turi pasiduoti žmogus... Toliau kilo klausimas, kaip padaryti, kad valstybė ir teisė tų reikalavimų klausytų, kaip padaryti korektyvų, jei tų reikalavimų neklausoma. Prieš valdovą galima pavartoti monarchomachų nurodytas priemones. Bet kas daryti, jei pati tauta klaidingu keliu eina? Galų gale prigimtinės teisės koncepcija nenuėjo toliau už platoniškąją valdovų-filosofų idėją, atgimusią XVIII amžiaus šviesiojo absoliutizmo pavidalu. Kontinentalinė teorija pasirodė bejėgė įvesti sistemą, sukurti organizacinius principus, kurie būtų atitikę naujojo žmogaus pažiūras, įpročius ir pageidavimus. Ir kiekvienu atsitikimu, kai apsišvietimo amžiaus traktatuose apsireiškia nauja

kūrybinė organizacinė idėja, mes matome, kad čia ne nauja teorija kuriama, o tik skolinamasi principai, atsiradę ne Europos kontinente, o anglosaksų kraštuose, pačioj Anglijoj arba neseniai laisvę atgavusiose Šiaurinės Amerikos valstybėse.

Nauji teisės principai.

Valstybės, tautos ir asmens santykių klausimu Europos kontinentas pasitenkino tik sukūręs naujas teorijas. Bet praktiškai šitą klausimą šiuo ir daugeliu kitų atvejų išsprendė Anglija, kuri sukūrė nuostabią organizacinių principų ir įstaigų sistemą.

Savotiška, pačios Anglijos, bet kartu ir universalinė politinė istorija prasideda nuo Didžiosios Laisvių Chartijos.

Pusantro šimto metų po to, kai pasaulis buvo liudininkas šiurpaus vaizdo, kada galingas imperatorius tris dienas ir naktis už vartų maldavo popiežiaus atleidimo, jis matė kitą valstybinės valdžios nuženeminimo vaizdą. 1215 metų birželio 15 d. Runimedo lankoj tarp Vindzoro ir Steinso Anglijos karalius Jonas Bežemis, baronų spiriamas, taip pat turėjo „eiti į Kanossą“ ir pasirašyti garsiąją Laisvės Chartiją.

Reikia pasakyti, kad pati chartija Anglijos gyvenime nebuvo naujiena. Dar 1100 metais Viliaus Nukariautojo sūnus Henrikas I pasirašė panašų dokumentą, kuriuo garantavo Anglijai senovės privilegijas, aukštesniojo luomo ir bažnyčios laisvę. Antrąją chartiją, kuria buvo patvirtinta naujai suformuluota senoji chartija, davė karalius Steponas 1136 metais. Pagaliau, Henrikas II 1154 metais vėl patvirtino pirmųjų chartijų garantuotas laisves. Taigi

jau čia su valstybe ginčijasi ne aukštoji dvasinė valdžia, o ginčą kelia žemesnioji pusė, senovinių laisvių ir privilegijų principų laikytojai. Čia jau pasireiškia tokios jėgos, kurių nežinojo nei Izraelis, nei Roma, kurios neturėjo pamato nei oficialinėj bažnyčios ideologijoj, nei valstybės ideologijoj. Ir pažymėtina, kad Anglijos dvasiškija eina drauge su įsigyvenusių liaudies laisvių idėjos nešėjais ir kartu su baronais, ginančiais savo autonomiją nuo valdžios užgrobimo, reikalauja laisvės anglų bažnyčiai. Europos kontinente valstybės ir bažnyčios ginčas visą laiką ėjo dėl vienos ar kitos šalies viršenybės, dėl valdžios primato, dėl to, kas viršesnis — ar bažnytinės, ar pasaulinės valdžios atstovas, o to meto Anglijos veikėjams nebuvo jokios abejonės, kad karalius yra viršesnis ne tik už kiekvieną atskirą baroną, bet, gal būt, ir už visus juos drauge paimtus. Čia ginčijamasi dėl valdžios pareigų, dėl jos apribojimo. Čia valdiniai, būdami žemiausioje ierarchijos pakopoje, išsidera sau laisvių ir teisių, kurių vyriausioji valdžia neturi teisės liesti. Tuo būdu į valstybinės valdžios ir jos santykių su valdiniais sąvokas buvo įnešamas naujas principas, naujas, savotiškas, bet istorijos požiūriu nepaprastai vertingas pradas.

Bet jeigu ankstybesnės chartijos buvo duotos tokiose sąlygose, kurios neatkreipė į save kiek didesnio dėmesio, tai Jono Bežemio chartija buvo plataus garso įvykis ir skardžiu aidu atsiliepė visuose krikščioniškuose kraštuose. Būdami nepatenkinti karaliaus savavališkumu, Kenterberio arkivyskupo iniciatyva, baronai pradėjo reikalauti patvirtinti tas teises, kurias jiems buvo garantavęs Henrikas I. Baronų priešakyje atsistojo Gotje sūnus Robertas, kuris pasivadino labai charakteringu „Dievo ir

bažnyčios šventosios armijos maršalo“ vardu. Bet iki ginkluoto susirėmimo nebuvo prieita. Visų apleistas karalius buvo priverstas nusileisti ir pasirašyti su mažais pakeitimais chartijos projektą.

Paskutinių laikų tyrinėtojai yra linkę šitą įžymųjį aktą nuvainikuoti, įrodinėdami, kad jis pradu ir pagrindu visų šių laikų pilietinių laisvių ir liaudies valdžios įstaigų laikomas tik per nesusipratimą, kad iš tikrųjų sukilusieji vadovavosi ne kokiais nors aukštesniais idealais, o tik savanaudiškomis, reakcinėmis tendencijomis išlaikyti nepaliestus visų jų įprastų ir jiems naudingų feodalinių liekanų trūkumus ir netobulumus. Esą dabar mes tik savaip, savomis sąvokomis įprasminam tuos žodžius, kuriais anuomet buvo reiškiama visai kitoki jausmai ir mintys. Kaip ryškus pavyzdys nurodoma chartijos garsusis 39 straipsnis. Tuo straipsniu buvo nustatyta, kad laisvo žmogaus laisvę atimti arba susiaurinti jo teises gali tiktai jam lygių sudarytas teismas, vaduodamasis krašto įstatymais. Tad sakoma, kad ir šituo straipsniu, kuriame mes dabar matome baudžiamosios teisės ir proceso pagrindinius pradmenis, norėta tik apsaugoti luominius, išskirtinius, kastinius teismus, reikalauta, kad ginčai būtų sprendžiami senų papročių tvarka, dvikovoje.

Šitie teigimai tam tikrame laipsnyje yra nenuginčijami. Reikia tik stebėtis tokiu atsitiktinumo žaismu, kad senoms sąvokoms atsirado tokių žodžių ir reiškimo būdų, kurie visai atitiko vėlesnę, jiems suteiktą visai naują prasmę. Bet nepriklausomai nuo atsitiktinių supuolimų ir ypač tų sąlygų, kuriomis atsirado Didžioji Chartija, jos sudarymas vis dėlto buvo didelis įvykis, kuriuo prasidėjo nauja epocha. Viso krikščioniško pasaulio akivaizdoje karalius, aukščiausios žemiškosios valdžios reiškė-

jas, aukščiausios dvasinės valdžios pateptinys, buvo priverstas pasirašyti savo valdiniams pasižadėjimą, kuriuo buvo siaurinama jo valdžia. Tuo momentu gimė viršesnio už karalių įstatymo ir teisės idėja, kuriai karalius turėjo pasiduoti, kurios jis negalėjo peržengti. Tuo momentu gimė idėja tautos, kuri gali priversti aukščiausios valstybinės valdžios atstovą elgtis valstybėje taip, kaip pageidauja tauta. Tokiu būdu Runimedo lankoje absoliutinei valstybės valdžiai buvo suduotas mirtinas smūgis, o Didžioji Laisvių Chartija tapo tautos valdžios principo šaltiniu ir visų iki pat paskutinių konstitucijų pirmavaizdžiu.

Greta su tuo, — ir tat, gal būt, užvis svarbiausia, — chartijos straipsniuose, kuriais aptikrinama „kiekvieno laisvo žmogaus" teisės, randame užuomazgas ir kitos idėjos, būtent, kad ne tik tauta visumoj, bet ir atskiri piliečiai turi tam tikrą kiekį neliečiamų teisių ir laisvių, kurių iš jų niekas negali atimti. Tegul Didžiąją Laisvių Chartiją paruošė ir privertė pasirašyti tik vardan nedidelės saujelės baronų interesų. Bet svarbu buvo principas, o išplėsti jį naujoms, platesnėms žmonių kategorijoms jau nebuvo sunku. Tokiu būdu Didžiojoj Laisvės Chartijoj jau buvo visų ligi šiol proklamuotų žmogaus ir piliečio teisių deklaracijų idėjos gemalas.

Negalima pasakyti, kad chartijos šitokios principinės reikšmės nebūtų supratę to laiko žmonės. Visų pirma sunerimo popiežius, nes iš šito organizuoto maištingo judėjimo jis pajuto grasmingą ateities pavojų. Ir popiežius Inokentas III jau 1215 metų rugpiūčio mėnesį iškilmingai uždraudžia pildyti chartiją ir tuo būdu atpalaiduoja karalių nuo duotojo žodžio.

Patys Anglijos karaliai taip pat nuolatos ir sistemingai laužė chartiją, ir anglų tautai net 32 kartu prireikė priversti karalius ją patvirtinti. Tik vienas karalius Eduardas III ją pavtirtino penkiolika kartų. Iš to galima spresti, kiek kartų buvo su ja prasilenkta. Bet galų gale vis dėlto nugalėjo chartijos tendencijos, ir ji tapo visų anglosaksų kraštų, o vėliau ir viso kultūringojo pasaulio teisinio įsisąmoninimo pagrindu.

Europos kontinente per visus viduramžius politinės rietenos ir ginčai sukosi tik apie dvi sąvokas: bažnyčios ir valstybės ir, pagaliau, net popiežiaus ir imperatoriaus sąvokas. Anglijoj gi nuo to momento, kai buvo sudaryta Didžioji Laisvių Chartija, ta problema pasidarė jau žymiai painesnė. Prie bažnyčios ir karaliaus atstovaujamos valstybės sąvokos prisidėjo dar dvi sąvokos: tauta su savo teisėmis ir laisvas pilietis su savo neatimamomis teisėmis. Šitų keturių, sąmoningų ir lemiančios reikšmės veiksnių tarpusavio derinimosi dvasioje vystosi visa Anglijos politinė istorija.

Tautos teisių idėja įgalino sukurti reprezentacinę sistemą, kuri aptikrino tautai tuos galėjimus, kurių ne tiek principo, kiek techniško požiūriu neteko romėnų tauta nuo to momento, kai pasidarė neįmanoma sušaukti tautos susirinkimus. Silpnas, bet jau pastebimas tautos atstovybės principo užuomazgas mes matome pačioj Laisvių Chartijoj, kurioj buvo numatyta baronų priežiūros taryba, turinti teisę pašaukti baronus imtis ginklo tuo atveju, kai karalius sulaužys chartiją. Tokiu būdu tauta buvo įgalinta techniškai įgyvendinti savo teisę, be to, ir išplėsti pačios atstovybės bazę, sudarant greta aukštųjų rūmų ir žemuosius rūmus ir išplečiant pastarosios rinkiminę

bazę. Šituo geniališku išradimu anglai sukūrė nuostabų lankstumą ir pritaikomumą. Gavusi pasireiškimo organą, tautos dalyvavimo valdžioje idėja vis augo ir plito. Iš apsiginamųjų pozicijų Laisvių Chartijoje tautos valdžios idėja greitai pereina į puolimą. Karaliaus ir tautos teisių santykio klausimas nuolatos įvairiausiais pavidalais vis keliamas per visą Anglijos istoriją. Ir nepaisant anglų įgimto palinkimo į kompromisą, nepaisant jų mokėjimo suderinti prieštaringas idėjas, vis dėlto vis labiau pradeda dominuoti idėja, kad tauta yra teisės ir įstatymų šaltinis, o karaliai privalo laikytis įstatymų ir tokiu būdu susidarė įsitikinimas, kad tauta yra viršesnė už karalių.

Galutinai ir visoj pilnumoj šita idėja apsireiškė puritanų karų metu, kada karalius buvo paimtas nelaisvėn ir atiduotas teismui. Formališkajame kaltinamajame akte karaliaus Karolio I nusikaltimas apibrėžtas tokiais žodžiais:

„... Paminėtas Karolis Stiuartas, pastatytas Anglijos karaliumi ir tokiu būdu turėdamas apribotą valdžią valdyti ne kitaip, kaip tik pasiremdamas įstatymu ir pagal krašto įstatymą ir savo padėjimą, priesaiką ir užimamą vietą įpareigotas vartoti pavestą jam valdžią tautos gerovei ir naudai ir saugoti piliečių teises ir laisves; jis, nepaisydamas viso to, klastingais ketinimais stengėsi sudaryti ir palaikyti neribotą ir tironišką valdymo valdžią savo nuožiūra...“ Toliau aprašoma karaliaus kovos su parlamentu istorija.

Karalius atsakė, kad ir teismas ir jo kaltinimas prieštarauja ir dieviškiems ir žemiškiems įstatymams, „Pareiga klausyti karaliaus aiškiai nustatyta ir tiksliai nurodoma ir Senajame ir Naujajame Įstatyme, ir tat, jeigu norite, aš galiu tuojau įrodyti.

Ginčo klausimu ten pasakyta: „Karaliaus žodis galingas, ir kas jam išdrįs pasakyti: ką tu darai (Ekl. VIII, 4)?“

Stačiai stebėtis tenka, kad karalius sau apginti visame Šv. Rašte nerado geresnio teksto, kaip tik šituos pačios neaiškiausios Senojo Įstatymo vietos dviprasmiškus žodžius. Bet geresnių tekstų ten ir iš viso nėra. Senasis Įstatymas su tam tikru priekaištingumu ir nepritarimu žiūri į pačius mylimiausius karalius ir anaiptol nėra linkęs pritarti savavaldiškiems karalių ketinimams. O Naujasis Įstatymas karaliams skiria dar kuklesnę vietą. Teologiniai argumentai buvo ne karaliaus gynėjų, o jo kaltintojų pusėje. Teismas įvyko, karaliaus buvo pripažintas kaltu ir nubaustas mirties bausme, ir šita dramatiška forma buvo pabrėžta ginčo dėl tautos ir karaliaus viršenybės rezultatas. Istorijoj mes žinome gana daug karalių nužudymo atsitikimų. Vienoj tik Romoj buvo nužudyta apie 50 imperatorių. Bet, gal būt, niekas taip aiškiai nevaizduoja naujojo ir senojo pasaulio dvasinio skirtumo, kaip šitas karaliaus nuteisimas. Jeigu Romos imperatorių žudynes mes priversti esame vertinti kaip kraštutinio beteisiškumo apsireiškimą, tai nelaimingo Karolio I nuteisime mes matome teisės pergalę. Čia galutinai apsireiškė karaliaus paklusnumo įstatymui pradas, visų, be jokios išimties, valdovų atsakingumo pradas prieš tautą, kuriai jie privalo tarnauti.

*

Greta su nužymėtų Didžiojoj Laisvių Chartijoj tautos teisių pradmenų raida, kurioje iš tų pradmenų išaugo tautos organizuotos valdžios principas, Anglijos istorijoj visą laiką vyko kitas procesas, a s m e n s t e i s i ų, kurios buvo priešpastatomos visokiai val-

džiai ir karaliaus ir tautos valdžiai, išaiškinimo, konsolidacijos ir sunormavimo procesas. Šitas elementas yra ypač svarbus, nes jis visai svetimas ankstyvesnėms kultūroms. Nei Izraelis, nei Roma, pagaliau, net laisvingoji Graikija nežinojo, negalėjo pasivaizduoti ir net suprasti, kad asmenį, kaip autonominį dydį, turintį kažkokių neatskiriamų įgimtų teisių ir laisvių, galima būtų priešpastatyti kolektyvui, valstybei arba tautai. Asmens laisvė faktiškai galėjo būti, bet teoretiškai ją pagristi, įsisamoninti, o juo labiau postuluoti ar nustatyti jai formą senovės mintytojai neįstengė. Šita dabar mums taip priprasta idėja yra naujosios istorijos kūrinys ir vienas iš tobūliausiai patikimų ir svarbiausių šių laikų kultūros ramsčių.

Šitos idėjos pradmenų, kaip jau minėjome, buvo jau Didžiojoj Laisvių Chartijoj, kuri aptikrino ne tik tautos aukštesniųjų luomų, bet ir atskirų jos narių, kiekvieno „laisvo žmogaus" interesus. Chartijos 39-oju straipsniu nustatyta, kad laisvo žmogaus jam priklausančias teises gali atimti tik „jam lygių" teismas ir pagal krašto įstatymus. Autorių prasme tas straipsnis turėjo apsaugoti buvusias, senąsias laisves, kuriose buvo žymu normanų ir anglosaksų gimininio būvio įtakos. Bet tuo pačiu ji sudarė Anglijos prisiekusiųjų teismo instituto pastovumo pagrindą. Šitas institutas aprėžė ne tik karaliaus, bet ir tautos ir parlamento teises. Tautos išleistas karaliui pritariant įstatymas, kad jis galima būtų taikyti atskiro piliečio teisėms aprėžti, kiekvienu konkretišku atsitikimu dar buvo reikalingos „lygiųjų" sankcijos. Palyginti su tautos teismo organizacija senovėje, šita mintis buvo visai nauja. Ten teismas atstojo tautos susirinkimą, buvo jos surogatas. O šičia teismas atstovauja ne tiek tautą, kiek atskirus pi-

liečius. Dėl to čia esama valstybės valdžios aprėžimo atskiro asmens naudai elemento.

Greta su šita asmens laisvių ir teisių, kurių negalima atimti be lygiųjų sutikimo, idėja, palyginti, gana anksti gimė ir kita idėja, kad kiekvienas asmuo turi tam tikrą kiekį neatskiriamų, nenusavinamų teisių, kurių niekas, niekuomet ir jokia forma negali atimti, idėja tokių teisių, kurioms neturi valios nei karalius, nei tauta, nei įstatymas, nei teismas, nors jis būtų ir „lygiųjų" teismas. Šita idėja paliko gyva per visą Anglijos istoriją, ji turi skelbėjų, gynėjų visuose socialiniuose, politiniuose, religiniuose sąjūdžiuose ir konfliktuose ir, pagaliau, ji gauna tam tikrą teisinį pripažinimą.

Ypač ryškiai šita idėja apsireiškdavo tais atsitikimais, kai jai tekdavo susidurti su karaliumi ir parlamentu. Sena anglų patarlė sako, kad karalius parlamente gali viską padaryti, tik negali padaryti iš moteries vyro. Bet ar iš tikrųjų asmuo prieš karaliaus ir tautos vienybę jau toks beginklis? Mes randame labai vaizdingų pavyzdžių, kad anglų mintis, palyginti, gana anksti pripažino, kad asmuo ir prieš karaliaus ir tautos vienybę vis tiek turi savo neatskiriamų teisių.

Jau a priori nesunku suvokti, kad tokiais atvejais žmogaus asmenybė turėjo ieškoti prieglobsties trečiojoj to meto pajėgoj — religijoj. Kaip tik religinių klausimų plotmėj galėjo pasirodyti bejėgė ir labiausiai sukonsoliduota valstybė. Kol kelias į Dievą buvo tik vienas — per bažnyčią, tai asmuo, ištrūkęs iš vieno kolektyvo valdžios, turėjo patekti kito kolektyvo valdžion. Bet nuo to laiko, kai Biblija pasidarė prieinama kiekvienam asmeniui betarpiškai, nuo to laiko, kai asmuo Dievo atžvilgiu apsisprendė vaduodamasis savo sąžine ir protu, ti-

kėjimo ir religijos klausimai tapo neatskiriama asmens nuosavybe, pagrindine laisve, prie kurios vėliau prisidėjo ir kitos laisvės.

Visa tat įdomiausiai ir įtikinamiausiai iliustruoja vieno iš rimčiausių naujųjų laikų rašytojo-utopininko Tomo Moro biografija. Karaliaus Henriko VIII mylėtinis, ilgą laiką buvęs lordas-kancleris, anglų reformacijos daugelio įžymiųjų veikėjų draugas ir iš dalies vienmintis, jis parašė garsiąją savo „Utopiją", kuri vėliau tapo bendrovardžiu visoms žmonijos svajonėms. Toje knygoje jis tarp kitko išdėstė ištisą, visų žmonių sąžinės laisvės pripažinimu paremtą santvarką ir keletą gražbylingų puslapių pašventė tam principui apginti. Kai nutrūko Anglijos karaliaus santykiai su popiežium, tai parlamentas bažnyčios galva paskelbė karalių. Šitas dvasinės ir pasaulinės valdžios sutapdinimas Tomui Morui nepatiko, ir jis atsisakė prisiekti karaliui. Jis buvo pasodintas į kalėjimą ir už nepaklusnumą karaliui ir parlamentui jo laukė neišvengiama mirties bausmė. Ir štai prieš teismą kalėjime įvyko toks jo pasikalbėjimas su generalprokuroru.

Prokuroras paklausė:

— Jeigu parlamentas paskelbtų aktą, kad visa valstybė privalo laikyti mane karalium, tai ar jūs, misteri Morai, laikytumėt mane karalium?

— Žinoma, misteri Riče.

— Na, o jeigu parlamentas paskelbtų aktą, kad visa valstybė privalo mane laikyti popiežium, ar jūs pripažintumėt mane popiežium?

Į šitą klausimą Tomas Moras atsakė kitu klausimu:

— Sakysim, kad parlamentas išleido įstatymą, kad Dievas nėra Dievas, ar jūs, misteri Riče, galėtumėt sakyti, kad Dievas nėra Dievas?

— Ne, — atsakė Ričas, — tokio įstatymo parlamentas negali išleisti.

Šita dialektinė pergalė „Utopijos“ autoriui nieko nepadėjo. Netrukus teismas, pasiremdamas to paties prokuroro parodymais, nubaudė jį mirties bausme, ir jis mirė po būdelio kirviu. Popiežius tokį tvirtą Tomo Moro nusistatymą palaikė ištikimybe katalikų bažnyčiai ir jį kanonizavo. Žinoma, tat yra tik istorinis kuriozas. Tomas Moras nuo valstybinio absoliutizmo užsimojimų gynė ne popiežiaus sosto, o žmogaus asmens teises.

❖

Mes jau minėjome puritanų karų periodą, kada tautos valdžios principas taip vaizdingai apsireiškė, nuteisiant Karolį I. Bet kaip tik tuo laiku, kada nugalėjęs parlamentas ir nugalėjusios kariuomenės vadas Kromvelis, rodos, buvo suėmę į savo rankas visą įmanomą valdžią, kada tautos valdžios idėja buvo pasiekus savo apogėjaus, kaip tik tuo laiku visoj pilnumoj ir visai įtikinamai apsireiškė ir žmogaus bei piliečio neatskiriamų teisių idėja. Buvusios tuomet labiausiai radikalinės politinės „levellerų“ srovės įtakoje Kromvelio armijos masės 1647 metais priėmė vadinamąjį „Tautos Susitarimą“, kuris buvo patiektas armijos tarybai. To dokumento autorių tikslas, pasak jų pačių, buvo aptikrinti laisvę, kad ateity vėl nereiktų su tokiais sunkumais ir pavojais jos ginti. Štai kokiais žodžiais tame dokumente apibrėžiama tautos atstovybės teisės.

„Šitų ir visų būsimųjų tautos atstovų valdžia pasiduoda tik tiems, kurie juos renka, ir veikia be sutikimo ir paramos bet kurių pašalinių asmenų, steigiant ir panaikinant valdininkų vietas ir teismus, skiriant, šalinant ir reikalaujant atskaitomybės iš visų laipsnių valdininkų, skelbiant karą ir darant

taiką, darant sutartis su kitomis valstybėmis ir, aplamai, liečia viską, ko aiškiai ir tiesiai nepasiliko savo žinioje rinkikai. Būtent:

1. Tikėjimo reikalų ir Dievo garbinimo būdų nepavedame jokiai žmonių valdžiai, nes būtų aiški nuodėmė atiduoti kam nors spręsti tai, ką mūsų sąžinė laiko Dievo balsu, tačiau viešo mokymo, tvarkos reikalai pavedama jiems spręsti.

2. Versti ar prievartauti tarnauti kariuomenėje yra priešinga mūsų laisvei; todėl to daryti mūsų atstovams neleidžiame. Juo labiau, kad pinigai (karo nervas) yra visada jų žinioje, ir jie visuomet gali surasti kiek tik reikia žmonių, kurie tinka kariauti už teisybę.

3.... 4.Visų įstatymų, veikiančių ar būsimų, visi žmonės turi vienodai klausyti, ir nei padėtis, nei turtas, nei privilegijos, nei laipsniai, nei kilmė, nei vieta nepaliuosuoja nuo įstatymų valdžios, kurios priklauso kiti.

5. Kadangi visi įstatymai turi būti lygūs, tai jie turi būti geri, ir neprivalo griauti liaudies saugumo ir gerovės.

Mes pareiškiame, kad tat yra mūsų prigimtinės teisės, ir todėl mes nutarėm ir nusprendėm jas ginti visomis įmanomomis priemonėmis prieš bet kurį pasikėsinimą".

Kromvelio protektorato absoliutizmas ir vėliau restauracija buvo šituos laisvingus balsus apslopinus. Bet galutinai jie nenutilo. Ir kada pačioj Anglijoj tokioms tendencijoms realinės aplinkybės susidėjo per daug nepalankiai, tai jų šalininkai nesvyruodami apleido savo tėvynę ir savo idealus ėmėsi įkūnyti Naujojo pasaulio pirmovinių kraštų erdvumose.

Ir mes žinome, kad ten labai panašūs į Kromvelio kariuomenės pageidavimus pradai buvo įgyvendinti iš pradžių naiviškose ir net jaudinančiose emigrantų sutartyse, o paskiau, nepriklausomybės karo metu juos deklaravo ir Šiaurinės Amerikos at-

skiros valstybės. Visa eilė tautos susirinkimų priėmė, kaip pagrindinį konstitucinį nuostatą, piliečio neatskiriamų, prigimtinių teisių deklaracijas. Paskui Franklino ir Lafajeto dėka šitos deklaracijos pasidarė žinomos ir Prancūzijoj ir didžiosios revoliucijos metu beveik žodis žodin, su mažomis pataisomis, iš dalies su mažais iškraipymais buvo pakartotos ir paskelbtos garsiojoj žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoj ir nuo to laiko sudaro neatskiriamą visos kultūringos žmonijos teisinio įsisąmoninimo elementą.

Sulygindamas atskiras deklaracijas, sulygindamas jų tekstus, sugretindamas neatskiriamų teisių kiekybę ir turį, istorikas gali pasidaryti labai reikšmingų išvadų. Bet mes pažymėsime tik tai, kad tų teisių formulavimas buvo nevienodas, kad buvo žymių svyravimų tarp didesnio ir mažesnio asmens teisių turio. Užteks nurodyti, kad net tikėjimo laisvė ne į visas deklaracijas įtraukta. Ir nė vienoje iš jų nepaminėta tos teisės, kurios reikalavo Kromvelio armijos kareiviai, būtent, teisės nekariauti, taip pat ir teisės laisvai organizuoti draugijas ir sąjungas, nors vėliau šita teisė tapo galingiausia asmens priemone savo tikslams siekti. Bet svarbu buvo ne tiek turinys, kiek galutinis ir, be to, formalinis teisinis pripažinimas, kad asmuo nėra bejėgis prieš valstybę, bet kad jis turi tam tikrą autonomiją, tam tikrą turį neatskiriamų, visada jam priklausančių prigimtinių teisių. Iš esmės tik šituo nenusavinamų asmens teisių principu buvo išspręsta dviejų tūkstančių metų senumo problema: kas priklauso „cezariui", ir kas priklauso „Dievui". Ir vietoj buvusio neišspręsto konflikto ir prieštaravimo atsirado galimumų suderinti kolektyvo fizinę jėgą su šių laikų asmens dvasine jėga.

Tokiu būdu Anglijos savotiškos istorijos rezultatas buvo tas, kad tendencijos, iš kurių Europos kontinente susidarė tik naujos teorijos, anglosaksų kraštuose virto gyva, tiksliai apibrėžta teisine sistema. Iš naujų ir senų valstybės organų, iš tautos teisių ir laisvių principo, iš tam tikrų neatskiriamų asmens teisių pripažinimo išaugo šių laikų teisinė sistema, kurioje su nuostabia lygsvara apsireiškė valstybės, tautos ir asmens jėgų santykis. Ir ta lygsvara juo nuostabesnė, kad šitoj sistemoj nėra skriaudos nė vienam sudėtiniam elementui, kad, atvirkščiai, kiekvienas, gaudamas tam tikrą, pastovią, tikrąją būklę ir žmonių reikiamybes atitinkančią sferą, gali be jokio varžymo vystyti savo jėgas iki paskutinės ribos, iki absoliuto. Asmens laisvė laiduoja individualinės kūrybos žydėjimą. Tautos teisės yra nacijų žydėjimo ir savaimingumo šaltinis. Aiškus ir naujas valstybės teisių aprėžimo supratimas duoda garantijas prieš valstybės valdžios piktą naudojimą, bet tuo pačiu tas aprėžimas sudaro puikias sąlygas augti valstybės galiai ir plėsti jos funkcijas ten, kur ji neprieštarauja, o atitinka tautos ir asmens interesus. Šita sistema teisės srityje iš tikrųjų yra mūsų epochos naujovė, ir dėl to neperdėsim pasakydami, kad į šių laikų visų kultūringųjų tautų teisę privalu žiūrėti, kaip į antikinio pasaulio, Izraelio ir Anglijos kolektyvinės kūrybos padarinį.

D A B A R T I S

Naujos jėgos.

Jeigu ką nors paklaustume, kuo dabartinė epocha skiriasi nuo visų praėjusių amžių, tai, be abejonės, mums atsakytų, kad dabartis yra pralenkus visus amžius negirdėto aukštumo technika ir materialinėmis galiomis, kurių turi dabartinis žmogus. Ir jeigu paprašytume suminėti kas būtent sudaro dabarties laikų naujoviškumo esmę, tai mums atsakytų, kad žmogus išmoko išnaudoti gamtos jėgas, kad mums paklusniai tarnauja ir garas ir žaibas, kad tūkstančiai įvairiausių fabrikų su milijonais staklių ir mašinų tenkina mūsų reikmenes, kad mūsų susisiekimui tarnauja geležinkeliai, garlaiviai, automobiliai, aeroplanai, kad spauda, telegrafas, telefonas, radio įgalina kiekvieną sekti viso pasaulio gyvenimą. Prie viso to dar pridėtų fotografiją, gramofoną, kino. Tuo įprastą į akis puolamų reiškinių eilę beveik ir užbaigtų. Bet čia pat išgirstume ir gilų atsidusimą: išviršinių laimėjimų atsiekiama vidujinio lavėjimo sąskaiton; milžiniškas technikos progresas slėgia žmogaus dvasią, o gražbylys pasakytų: dangoraižiai užstoja mums gamtos, dangaus plotus ir erdvumas.

Bet aukščiau suminėtoj eilėj toli gražu ne viskas suminėta. Visų pirma ten paminėta tik mašinos, aparatai, negyvosios gamtos nugalėjimo padariniai.

Visa tat reiktų papildyti visa eile materialinių laimėjimų gyvosios gamtos srityje. Visų pirma turime pažymėti, kad mūsų žemėje dar niekad nebuvo dirbama tiek laukų, kad niekad nebuvo auginama tokių puikių medžių ir tokios gausybės javų, vaisinių medžių ir vaiskrūmių, kaip dabar. Niekad nebuvo tokių gausių ir lygių derlių, kokių pasiekia šių laikų agrikultūra. Niekad žemėje nebuvo tokių masių sveikų ir įvairių naminių gyvulių, nebuvo tokių gražių veislių. Selekcijos meną augalų pasaulyje atitinka menas gerinti gyvulių ir paukščių veisles gyvulininkystės ir paukštininkystės srityje. Ir tai dar ne viskas. Visa tat įgalino ir žmogų sudaryti sau visai kitokias biologines sąlygas. Žmogus dar niekad neturėjo tokio gausaus, įvairaus, sveiko, gamtos ir darbo sąlygoms pritaikyto maisto, kaip kad dabar turi. Ir ne tik gausaus ir įvairiausio pavidalo: ir kieto, ir minkšto ir skysto maisto mes turime, bet ir tat, kas žmonijai nuo amžių amžinųjų yra žinoma, mes geriau pasitiekiame: mėsą turime geriau išlaikytą, pieną gauname švarų ir šviežią, duoną geriau pagaminame ir iškepame, daržovių, vaisių turime įvairiausių ir visuomet galime pasirinkti, kokių tik norime. Rodos, kas gali būti paprastesnio ir primitingesnio už vandenį! O vis dėlto žmonija niekuomet negėrė tokio gero, gardaus ir tokio švaraus vandens, kokį dabar geria ir kitiems reikalams gausiai vartoja ankštai miestuose ir aukštuose dangoraižiuose susikimšę žmonės. Į klausimą, kas mūsų epochoj yra nuostabiausia, teisingiausias atsakymas būtų: šviežio ir švaraus vandens gausumas ir prieinamumas.

Šitie materialiniai dalykai jau betarpiškai liečia žmogaus gyvenimo klausimus. Ir mes matome, kad

statistika, lyg pasityčiodama iš pesimistų, įtikinamai rodo, kad žmonių sveikata, aplamai imant, vis gerėja, kad vidutinis žmogaus amžius vis ilgėja. Nepaprastai svarbus yra tas faktorius, kad žmonių nuolatos vis daugėja. Aštuonioliktojo šimtmečio pabaigoje Europoje su dideliu vargu išsimaitindavo tik 150 milijonų žmonių, o dabar lengvai ir gausiai maitinasi ir apsirengia 450 milijonų žmonių, ir tai dar duonos nėra kur dėti. Šitie lyg ir paviršutiniai materialiniai klausimai iškelia mums jau visai kitokio pobūdžio klausimų. Atsiminkim, kad Gotamo iš tėvo namų išėjo, įsijaudinęs senatvės, ligos ir mirties vaizdais. Teisybė, ir mes neįstengėm nė su viena iš šitų nelaimių apsidoroti — ir mes sergam, senstam, mirštam. Bet vis dėlto dviejose srityse jau pasiekėme žymaus progreso. Šių laikų Europoje, ypač kultūringose valstybėse, kaip Anglijoj ar Vokietijoj, seneliais ne tik nereikia biaurėtis, bet dažniausiai jie sužadina žavimą, malonų įspūdį. Net bet kurioj Europos provincijos nemokamoj savivaldybės ligoninėj viešpatauja švarumas ir jaukumas, ir labai dažnai medicinos mokslas nugali tokius negalavimus, dėl kurių anksčiau negalima buvo išvengti mirties. Kovoti su kentėjimais ir juos nugalėti šiandien galima ir nenutraukiant su pasauliu visų saitų, nebėgant iš tėvų pastogės...

Greta su techniškuoju, utilitariniu, pritaikomuoju žinojimu nepaprastų aukštumų pasiekė ir teoretinis, abstraktinis, dažnai iš pirmo pažiūrėjimo net nenaudingas žinojimas. Dabartis mūs neslėgia, ir niekad žmonija taip gerai nepažinojo praeities, kaip kad mes dabar ją pažįstame. Mes puikiai pažįstame ir savo šeimų praeitį, ir savo tautos, ir kitų šių laikų kultūros tautų praeitį ir gilios senovės praeitį. Nesvyruodami galime pasakyti, kad Romos, Grai-

kijos ir Egipto praeitį mes daug geriau pažįstame, negu ją pažinojo romėnų ir graikų istorikai arba Egipto žyniai. Mes dabar pažįstame tokias kultūras, apie kurių buvimą jau gilioj senovėj nieks nieko nežinojo. Mes iššifravome kyliaraščius ir Egipto ieroglifus, kurių ilgus amžius niekas nesuprato. Mes iššifravome žemės gelmių pasakas, ir žemės klodai, kaip koki knygos puslapiai, iškalbingai byloja mums žemės istoriją. Astronomai atidengė dangaus šviesulių surėdymo paslaptis, o sverdami ir matuodami visatą, mes visai prisiartinome prie atsakymų į tuos klausimus, dėl kurių kadaise suko galvas Kevadda ir Malunka.

Nuostabioje, neva Buddos, kalboje apie atpildą, kuris laukia asketo aname pasaulyje, jis, lyg ir pranašiškai pramatydamas tuos stebuklus, kurių aplinkumoje mes dabar gyvename, kalbėjo, kad asketas mato ir žino, kas buvo praeityje prieš „vieną, dvi, tris, dešimt, šimtą, tūkstantį, šimtą tūkstančių žmonijos kartų, kas buvo pasaulio kūrimo pradžioje ir buvusių pasaulių kūrimo pradžioje", kad asketas gali „sėdėdamas ore, skraidyti kaip paukštis sparnuotas", kad asketas gali girdėti ne tik paprastus garsus, bet „dvejopus garsus — žemiškus ir dangiškus, artimus ir tolimus". Visų šitų asketo „dovanų" mes jau atsiekėme šiame gyvenime, tik daug nuostabesniu pavidalu už tą, kurį sukūrė Buddos sekėjų fantazija. Ir atsiekėme jų ne kaip išrinktieji, ne kaip „visus saitus sutraukę", ne kaip apšviestieji, o kaip paprasti žmonės. Tie atsiekimai įmanomi ir galimi pačiam paprasčiausiam, pačiam neturtingiausiam, didžiausiam kūno ir dvasios pavargėliui.

*

Šitoks mūsų epochos atsiekimų sugretinimas su Buddos paslaptingais žodžiais gali sužadinti šių laikų žmogaus sielos nerimą. Asketai dovanas gaudavo už dvasios ir valios žygdarbius, už ieškojimus. Bet už ką gauna savo žinojimą, savo galybę šių laikų žmogus? Ar nėra čia kažkokio vidujinio neteisingumo? Ar nėra čia vidujinės analogijos su padavimu apie Faustą ir Mefisto? Ar tik nėra čia baisingo kolektyvinio sielų pardavinėjimo velniui? Bet veltui būgštautume. Abejojimams čia nėra vietos. Dabartinio žinojimo ir galybės žmonija, iš tikrųjų, pasiekė kaip tik tuo keliu, kurį nurodė Gotamo. Tas kelias buvo atkaklaus darbo ir ieškojimų, gilaus vidujinio susitelkimo ir skurdo bei vargo kelias.

Krikščionių rašytojas, katalikybės ramstis, „angeliškasis" teologas Tomas Akvinietis, tiksliai ir smulkiai aprašęs 99 Dievo atributus ir, matyt, pats nujausdamas, kad toje žodžių gausybėje sklaidosi viskas, kas yra konkretu, prasminga ir individualu, ir kad Dievas virsta kažkokia abstraktiška miglota gamtos jėga, rado reikalą nurodyti, kad Dievo pažinimo kelias yra aplinkinės gamtos, t. y. jo kūrinio pažinimo kelias.

Šitas praeinamai nurodytas kelias iš pradžių buvo tik mažutė spraga, bet greitai iš jos pasidarė vartai, ir, pagaliau, triumfalinė arka, pro kurią žmonija iš sausų negyvų dogmų karalystės išėjo į šviesaus ir plataus gamtos pasaulio laisvę. Šitą perėjimą nuo mistinių, ano pasaulio regėjimų prie gamtos — motinos stebuklų mes labai aiškiai matome, sekdami tapybos ir skulptūros istoriją. Siekdami Dievo, Madonos ir šventųjų tobūlo pavaizdavimo, skulptoriai ir tapytojai pradėjo tyrinėti žmogų ir tyrinėjo tol, kol visiškai pilnai ir nuodugniai nepatvrė visas,

pačias mažiausias nuostabaus žmogaus kūno sudėties ir mechanizmo smulkmenas. Kitose srityse tas perėjimas nuo dangiško stebukliško prie žemiško nebuvo toks ryškus. Bet vis dėlto visose srityse iš pradžių žmonės ieškojo viršgamtiškų apsireiškimų, bet baigė tuo, kad rado stebuklų aplinkinėj gamtoj. Alchemikai, ieškodami „Išminties Akmens", sukūrė chemiją, gydytojai, ieškodami visų ligų gydomojo „eleksiro", sukūrė mediciną, astrologai, ieškodami metodų goroskopams sudaryti, sukūrė atstronomiją. Čia ne tik išsipildė žodžiai: „Ieškokite dangiškų dalykų, o visa kita bus jums pridėta". Čia daug daugiau atsiekta. Beieškant viršgamtinių stebuklų, surasta tikrų, gamtinių stebuklų, kurie prašoko visas svajones ir fantazijas.

*

Kad galėtume tinkamai suprasti tą kelią, kuriuo eidama žmonija pasiekė šių dienų didingojo kūrybinių galių pakilimo ir atsidūrė uraganiškajame idėjų ir galimumų sūkuryje, mes paimsime tik vieną atskirą, bet labai charakteringą pavyzdį: chemijos istoriją. Šitas pavyzdys mums bus juo labiau tinkamas dėl to, kad šitos istorijos faktai daugumui yra puikiai žinomi, nes chemija suteikė žmonijai beveik daugiausia naujų galimumų ir kad, svarbiausia, tų galimumų žmonija visur ir visada apsčiai turėjo, tik nemokėjo jų kaip reikiant išnaudoti, prie jų prieiti.

Atsimindami svarbiausius chemijos istorijos faktus, visų pirma mes matome visą eilę įžymių žmonių, ištisą galeriją išsiskiriančių charakterių: čia ir turtingas pasaulietis „fermier general" Lavuazje, ir nevykėlis pastorius-pamokslininkas Pristlėjus, ir anglų rentje Kevendišas, ir tipiškas šių laikų inteligentas Bercelijus, ir belaimis, bet genialus mintytojas

Daltonas, ir stichiškai chaotingas rusų mokslininkas Mendelejevas, ir elegantiškai dirbanti lenkė Kiuri-Skladovska, ir dar visa eilė įžymių mintytojų-ieškotojų, kurių kiekvienas saviškai žymus, savaimingas, neužmirštamas, romantiškas ir net poetiškas.

Antras daugumo šitų ieškotojų bruožas tai jų nesavanaudiškumas. Jei senesniais laikais alchemikai ėmėsi tokių uždavinių, kurių sėkmingas išsprendimas žadėjo jiems aukso kalnus, tai naujoji, mokslinė, tikroji chemija pradėjo savo žygius kaip tik nuo to, kad nuvainikavo anas svajones ir įtikino žmoniją, jog viltys pakeisti elementus yra bergždžios, jog tie elementai yra amžinai ir absoliutiškai pastovūs. Taigi chemija pradžioje, vos tik gimdama kaip tikslus mokslas, nieko nežadėjo ir nieko nedavė. Lavuazje buvo turtingas, kaip nuomotojas, bet savo laboratorijoje kartu su savo žmona tik gaišo laiką, eikvojo pinigus, jėgas ir sveikatą. Pristlėjus savo bandymus, kuriais surado deguonį, darė tik pramogai, poilsiui, visai nemanydamas ir nebandydamas už tai ką nors gauti, o pragyventi užsidirbdavo sakydamas pamokslus ir rašydamas teologinius traktatus. Kevendišas, nors ir buvo labai turtingas, bet dėl savo palinkimo daryti mokslinius tyrinėjimus gyveno kaip atsiskyrėlis ir beturtis. Bet ir paskutiniais laikais, kada mokslo darbas pradėjo virsti pelningu darbu, vis dėlto nematome, kad tie materialiniai gerumai būtų vilioję mokslo žmones. Štai kaip ponia Kiuri aprašo vieną iš žymiausių chemijos istorijos įvykį — savo darbus radijui atrasti:

„Cheminius apdirbimo procesus organizavom apleistoje daržinėje. Šitoje asfaltu grįstoje, ne visai saugiu nuo lietaus stikliniu stogu daržinėje, kurioje vasarą buvo karšta kaip šiltnamyje, o žiemą vos apsišildydavom geležine krosnele, mes pralei-

dom gražiausias ir laimingiausias savo gyvenimo dienas, ištisai pašvęsdami jas darbui. Neturėdami bet kurių prietaisų, kurie palengvintų fiziko darbą, mes vis dėlto ir tokiose sąlygose su dideliais sunkumais atlikome daugybę tyrimo darbų ir apdorojome nemažą kiekį medžiagos. Kai tekdavo dirbti toki darbai, kurių negalima dirbti uždarytoje patalpoje, tai kenksmingas dujas išleisdavome pro atidarytus langus. Visą patalpos įrengimą sudarė keli seni, apgriuvę pušiniai stalai, ant kurių aš laikiau brangią besikoncentruojančio radijaus medžiagą. Neturėdami spintų mūsų gautoms spinduliuojančioms medžiagoms susidėti, mes jas laikėme tiesiai ant stalų arba lentynėlėse. Aš atsimenu, kokį begalinį džiaugsmą, mes jausdavom, kai nakčia įėję į savo darbo karalystę, pamatydavom iš visų pusių tyliai šviesuojančius mūsų darbo produktų siluetus".

Yra žinoma, kad Pier Kiuri visą laiką atsisakinėjo priimti garbės legiono ordiną, bet nuolat, net jau visame pasaulyje būdamas garsus, prašė duoti jam laboratoriją.

Jeigu tokiu būdu kiekvienam tikram mokslininkui ir tyrinėtojui būtinai, psichologiškai neišvengiamai tenka dirbti su atsiskyrėlio, vienuolio pasišventimu ir visišku atsidavimu kilniam idealui, tai, iš kitos pusės, pats mokslas yra persisunkęs kraštutiniu kosmopolitizmu. Chemijos mokslas yra visos žmonijos mokslas, universališkas mokslas. „Vokiečių" arba „prancūzų", „anglų" arba „rusų" chemija yra nesąmonė, nei fiziškai nei psichologiškai neįmanomas dalykas. Mokslo rezultatai sudaro vieną visumą. Tokią vieną visumą jis sudaro ir per visą savo istoriją. Mokslas buvo internacionališkas ir cheminių tyrinėjimų priešaušry, kada visų šalių alchemikai bendrai klysdami bendrai klaidžiojo klai-

dingu keliu, ir tuomet, kai su svarstyklėmis rankose buvo pradėta tiesti tikrojo mokslo pamatai ir, pagaliau, vėlesniais laikais, kada visos tautos ir visi kraštai broliškai pasidalino naujų dėsnių ir naujų elementų atradimais. Šitas mokslas tokiais plačiais žingsniais galėjo žygiuoti priekin ir taip sparčiai vystytis tik todėl, kad jį bendrai kūrė visų tautų geriausios proto pajėgos. Yra sakoma, kad bendras žygis, bendras karas, kuriame tenka kovoti petys į petį, žmones suartina, sužadina draugiškumo ir broliškumo jausmą. Taigi dabar viso šių dienų pasaulio tautos su dideliu pasitenkinimu gali atsiminti tokią bendrą kovą ir tokius bendrus laimėjimus bei milžiniškus atsiekimus, kokių nė sapnuot nesapnavo patys žymiausi garbėtroškos karų vadai. Nejaugi kūrybos brolybė turėtų būti silpnesnė už žudynių darbo brolybę?

O chemijos mokslo rezultatai ir laimėjimai, iš tikrųjų, akį veria. Visų pirma jie neįtikėtinai ir nelauktai paprasti. Alchemikai siekė nugalėti gamtą kažkokiu fantastišku „Didžiuoju Eleksiru", paslaptingu „Magisterijum" arba filosofiniu akmenu, o naujųjų laikų chemikams toks eleksiras buvo nuo amžių žinomi, visiškai artimi oras, vanduo, žemė ir akmens. Patyrę, kad orą sudaro dvejos dujos, kad vanduo yra vandenilio ir deguonies junginys, kad salietros ir druskos pagrindą sudaro nuostabūs, degą ir sprogstą kalio ir natrio metalai, patyrę, kad molyje esama anksčiau nežinomo nuostabiausių savybių metalo aliuminijaus, chemikai sukūrė dabartinį medžiagos supratimą. Smulkiausios nedalomosios dalelytės — atomo, sudarančio molekules idėja įgalino sukurti naują pasivaizdavimų formą, nustatyti jų tvarką, tikslumą ir matematišką griežtumą.

Mendelejevo nugirstas elementų harmonijos dėsnis, pasireiškiąs atomų savybių periodiškumu, įgalino atspėti naujų, dar niekieno iki tol nematytų medžiagų esmę ir savybes. Atomų radioaktingumo arba irimo radimas šviesiu spinduliu nušvietė jų struktūros paslaptingą sudėtingumą, ir galutiniame rezultate žmogaus protas kiekvienoj smulkiausioj, anksčiau, rodos, negyvoj dalelytėj atidengė ištisą sudėtingą kosmosą.

Labai dažnai sakoma, kad šių laikų kultūra nutolina žmogų nuo gamtos. Mūsų amžiuje, kada žmonių gyvenime vis daugiau bendraujama su gamta, toks pasakymas nesutinka su tikrenybe ir išviršiniu požiūriu ir iš esmės. Dar glaudesnio, dar pilnesnio sutapimo su gamta, dar pilnesnės su ja žmogaus proto ir sielos harmonijos, kurios pasiekta nustačius periodiškumo dėsnį, smulkiai aprašius nematytas ir tik mintimis suvokiamas būtybes, bei pasiekus atomo begalinio sudėtingumo didžiosios paslapties gelmes, negalima nei išgalvoti, nei atvaizduoti.

*

Chemija nėra kokia nors išimtis. Tuos pačius bruožus, kuriuos pažymėjome jos istorijoj, rasime ir visų kitų m o k s l o i r t e c h n i k o s s r i č i ų i s t o r i j o j. Visų pirma ir kitose srityse mes rasime ištisą galeriją žymių žmonių, kurie su negirdėtu žmonijos istorijoj atkaklumu varo toliau pirmtakūnų pradėtą darbą. Misionierius Livingstonas su Biblija rankose pasiekia Afrikos miškų pirmovines gilumas, ilgus metus vienui vienas gyvena laukinių tarpe ir stengiasi atskleisti juodojo kontinento svarbiąsias geografines paslaptis. Drąsių poliarinių tyrinėtojų plejadė, su didžiausiu vargu kovodama su kosminėmis ledų, šalčių ir vėtrų galybėmis, pradėjo

tyrinėti ašigalių sritis ir neaprimo tol, kol du norvegų vikingai, Nansenas ir Amundsenas, galutinai neatskleidė abiejų ašigalių paslaptis. Laijelis viso savo gyvenimo atkaklumu iššifravo žemės kamuolio paviršutinių klodų kalbą ir juose išskaitė mūsų planetos susidarymo istoriją. Rengęsis pastoriauti Darvinas ištisas dešimtis metų rinko ir grupavo visus turimus duomenis ir pagaliau patiekė pilną gyvosios gamtos rūšių kilmės ir kitėjimo paveikslą. Atkaklių istorikų plejadė, pradedant nepailstančiu Šampolionu ir baigiant krautuvininku Šlimanu, iššifravo mums ieroglifus, atskleidė naujus ištisus istorijos periodus, atkasė užmirštas didžias civilizacijas. Franklinas, Volta, Faradėjus, tikrieji šių laikų Prometėjai, nukėlė į žemę nuostabią žaibų jėgą. Visa eilė išradėjų, pradedant broliais Mongolfierais ir baigiant grafu Cepelinu, nugalėjo mums orą.

Užtenka tik atskleisti bet kurios srities veikėjo biografiją, ir pamatysime, kad beveik visur mažiausią pasisekimo ir atsiekimo elementą sudaro talentas ir geniališkumas. Svarbiausia jėga, svarbiausioji priemonė kiekvienam mokslo ar technikos laimėjimui atsiekti yra begalinė, jokių kliuvinių nepaisanti energija ir atkaklumas. Visiems yra žinomas pasakojimas apie tai, kaip Šampolionas, perskaitęs pirmąjį, ieroglifais parašytą žodį, įbėgo į savo brolio kambarį ir sušukęs: „Je tiens l'affaire", krito be žado ir apalpo. Telegrafo išradėjas, menininkas, Amerikos meno akademijos pirmininkas Morze, susimasinęs rašmenų perdavimo elektra idėja, 10 metų didžiausiam varge ir skurde dirbo, kad įkūnytų tą savo idėją, ir vis dėlto laimėjo. Edisonas įkvėpimo periodais miegojo ne daugiau kaip 4 valandas per parą ir visą laiką darė bandymus ir apskaičiavimus. Užtenka tik perskaityti Markoni bandymų, kuriais

jis plėtė savo aparatų veikimo spindulį, protokoliškus aprašymus, ir mes suprasim, kokiu atkaklumu pasiekiama pasisekimų ir išnaudojama visi galimumai, kuriuos atskleidžia šių laikų naujosios idėjos.

Ir pažymėtina, kad tas atkaklumas milžiniškoj daugumoj atsitikimų buvo grynai idealistinio pobūdžio, neturėjo nieko bendro su kokiais nors materialiniais, asmens naudos sumetimais. Nei Livingstonais, nei Darvinas, nei Mongolfierai, nei grafas Cepelinas, nei Nansenas visai negalvojo apie pasipelnymą, apie materialinę naudą, apie karjerą. Juos, gal būt, jaudino garbės svajonė, bet tai juk iš visų nekalčiausias žmogaus geidimas. O svarbiausias jų pasiryžimo akstinas buvo troškimas patirti tai, kas buvo nežinoma, neištirta, noras pamatyti nematytus, suprasti nesuprantamus dalykus ir šitam norui patenkinti jie atsižadėjo viso kito, ryžosi skursti ir sunkiai dirbti.

Šių laikų stebuklų kūrėjai ėjo į vienumos „tyrumas". Kiekvienos mokslo ir technikos srities istorijoj pilna anekdotų apie tuos sunkumus, kuriuos reikėjo nugalėti naujų kelių tiesėjams dėl visuomenės ir valstybės nenoro jiems padėti. Visiems yra žinomas įdomus dialogas tarp Napoleono ir neturtingo senelio, kuris jam siūlė tikrą priemonę tapti jūrų valdovu. Napoleonas nekantriai nutraukė jo kalbą, tardamas, kad fantazijoms jis neturi laiko. Ir dabar mes žinome, kad Napoleono „darbų" rezultatas buvo tas, kad Prancūziją jis paliko mažesnę, negu ją buvo gavęs, o senelio Fultono idėja garlaivio pavidalu tikrai nugalėjo jūras ir okeanus. Naujoms idėjoms ir „fantazijoms" nepakankamai jautrūs buvo ne tik vieni valdovai. Amerikos parlamentas atmetė Morze pasiūlymą įsigyti teisę eksploatuoti jo išradimus. Ir tat buvo Morzės laimė, nes

jis už savo išradimus prašė tik tokios sumos, kurią paskui jo paties organizuota bendrovė išmokėdavo jam kas mėnuo. Maža to. Naujųjų idėjų žmonės laikėsi nuošaliai ne tik nuo oficialinės politikos, bet ir nuo oficialinio mokslo; Nipsas ir Daggeras sukūrė fotografijos metodus tik todėl, kad jie nepabijojo eiti tuo keliu, kuriuo oficialinio mokslo pripažinimu negalima buvo pasiekti jokių vaisių. Čia bus visai vietoj ir pamokoma sugretinti naujuosius, šių laikų ir senuosius, senųjų laikų asmens veiklos kelius. Sako, kad Lui Pasteras apgailestavo, kad negalėjo dalyvauti prancūzų-vokiečių kare. Bet Pasterui mirus, buvo apskaičiuota, kad jis, sėdėdamas savo kabinete, triūsdamas su savo mėgintuvėliais vien tik tuo, kad atrado priemonę kovoti su filoksera, davė Prancūzijai pelno daugiau kaip penkis milijardus frankų, t. y. tą sumą, kurią Prancūzija turėjo sumokėti Vokietijai kontribucijos. Be to, moksliniais Pastero atradimais, be Prancūzijos, pasinaudojo ir Vokietija ir visi kiti pasaulio kraštai.

Greta su kraštutiniu individualizmu ir harmoningoje su juo darnoje, mes matome ir kitą šių laikų kūrybos charakteringą bruožą, tai jos kosmopolitiškumą. Visus uždavinius, kuriuos pasiėmė spręsti žmonija, išsprendė ne kuri nors viena tauta, o visų tautų atstovai bendromis pastangomis. Kaipo charakteringą pavyzdį galime paimti radiotelegrafiją ir radiotelefoniją. Galingiausią akstiną šiai technikos šakai davė italas Markoni, dirbęs Anglijoj ir anglų lėšomis, ir savo darbams pritaikęs Vokietijos žydo Herco išradimą. Ir visi tolimesni šios srities laimėjimai yra pasiekti visų tautų bendromis pastangomis ir dėl to dabar, žiūrėdami į kambaryje pastatytą nedidelį radio priimtuvą, mes turime atsiminti, kad dėl kiekvieno jo sraigtelio, dėl kiekvienos jo dale-

lės, dėl kiekvienos detalės suko galvas visų pasaulio tautų geriausieji proto darbininkai. Likimas neperseniai lyg tyčiomis davė pamokomą pavyzdį, kokią reikšmę žmonijos atsiekimams turi internacionalinis bendradarbiavimas. Visi atsimenam norvego Amundseno organizuotą ir atliktą Italijoj pastatytu amerikono lėšomis dirižabliu „Norge". Ekspedicija baigėsi dideliausiu pasisekimu ir didele visų ekspedicijos dalyvių garbe. Bet kuomet Italija panoro organizuoti savo tautinę ekspediciją, tai toks pat dirižablis, to paties karininko Nobile vadovaujamas, žuvo. Beieškodamas katastrofos ištiktų ekspedicijos dalyvių, žuvo ir Amundsenas, žuvo ir Nobile garbė, o pasaulinę garbę nusipelnė tik Sovietų Rusijos ledlaužis „Krasinas", atskubėjęs pagalbon svetimo fašistų krašto ekspedicijai. Iš tikrųjų šių laikų dvasia nepakenčia siauro partikuliarizmo.

Pažymėtinas dar vienas visų šitų atsiekimų bruožas — tai jų harmonija su gamta. Visas mokslas remiasi palinkimu į tai, kad žmogaus mintis pulsuotų vienu taktu su gamta. Kai Leverje ir Adamsas, sėdėdami už rašomųjų stalų, apskaičiavimų keliu surado naują planetą, tai tat buvo didžiausias žmogaus minties ir gamtos harmonijos laimėjimas. Nuostabus žmogaus minties ir valios sutapimas su aklomis, stichinėmis gamtos jėgomis pasireiškė ir tuomet, kai Nansenas savo kelionės planą pagrindė tuo, kad ligtol neapgalimi, nepermaldaujami visų šiaurės ekspedicijų priešai — ledai ir vėjai — turį patys nunešti jį į pageidaujamą tikslą. Kiekvienas naujas mokslo atradimas, kiekvienas naujas technikos atsiekimas yra ne kas kita, kaip ligtol negirdėtas žmogaus minties prasiskverbimas į naujas gamtos slaptynes, kaip naujas prisitaikymas prie gamtos. Ir mes matome, kad net negyvoji gamta, susisieda-

ma su gyva žmogaus dvasia, tarytum įgauna gyvybės, vietoj chaoso atsiranda harmonija, viena kitą paraližuojančios jėgos pradeda jungtis, darniai veikti, ir kiekviena mašina, kiekvienas aparatas iliustruoja ne tik žmogaus ir gamtos harmoniją, bet ir naujų gamtos jėgų tarpusavio harmoniją. Aladino lempos dvasia, prirakinta kaip vergas prie negyvo daikto, buvo niauri, tamsi jėga. Mefisto už suteiktą galybę pareikalavo iš Fausto parduoti jam savo sielą. Šių laikų žmogus savo viršgamtinę galybę perka gamtos motinos meile ir santarme su jos įstatymais. Šių laikų moksle įsikūnijo senovės graikų mintytojų tikėjimas žmogaus proto ir gamtos dėsnių vieningumu. Teisybė, graikų mintytojai negalėjo ir įsivaizduoti, koks sunkus ir painus bus tos harmonijos ieškojimo kelias. Bet užtat jie taip pat nežinojo, koki stebuklai slypi to vargingo kelio paskutinėse stadijose.

Negalime pasakyti, kad tik žmogaus dvasia prisitaiko prie gamtos, kad tik ji viena išmoko pulsuoti vienu taktu su gamtos įstatymais. Mūsų akyse vis platesne vaga rutuliojasi ir kitas reiškinys: pati gamta prisitaiko prie žmogaus dvasios ir valios. Kiekvienas išradėjas, kiekvienas konstruktorius, o jų dabar milijonai, pajunta didį džiaugsmą, kuomet jo sugalvotas, iš nejudamų, negyvų dalelių sudėliotas aparatas, staiga atgyja ir pradeda judėti taip, kaip buvo pramačius žmogaus mintis, kaip buvo norėjus žmogaus valia. Ir kuomet pasijudino pirmosios garinės mašinos stūmiklis; kuomet sudūzgė Arkraito audžiamosios staklės; kuomet Dagerro plokštelėj pasirodė pirmasis nuotraukos atspaudas; kuomet elektros veikiama pirmą kartą sukrutėjo magnetinė rodyklė; kuomet aparatas kitame laido gale pradėjo paklusniai brėžioti Morzės alfabeto brūkš-

nelius ir taškelius; kuomet Bellis išgirdo pro pirmojo telefono aparato vamzdelį žmogaus balsą; kuomet Edisonas pirmą kartą išgirdo savo pirmojo gramofono velenėly įrašytą dainelę; kuomet Markoni Njufaundlende pagavo iš eterio raidės „S“ ženklus — visur čia negyvas metalas, ratelis, ašelė, švytuoklelė, plokštelė pradeda judėti, suktis, vibruoti, švytuoti kaip tik taip, kaip norėjo žmogaus valia, vienu taktu su žmogaus kūrybine mintim. Negyvoji gamta, susilietus su šių laikų žmogaus „šviesiąja“ dvasia, atgyja kiekvienoje mašinoje, kiekvienose staklėse, kiekviename aparate.

*

Didžiausių neteisybių yra prikalbėta ir dabar prikalbama apie ištikimai mums tarnaujančias ir mūsų valiai paklusnias mašinas ir aparatus. Esą jos „slopina mūsų dvasią“, jos „užstoja mums dangų“, mus „niveliuoja“, „pavergia“, „naikina žmonių savaimingumą“... Bet visi šitie priekaištai geriausiu atveju yra tik praeities pavėluoti atsiminimai, pirmųjų nepasisekimų įspūdžio atgarsiai. Bet šių dienų technika, aišku, tokių priekaištų neužsitarnauja. Ji nieko neslopina, nepavergia, nepažemina, o, atvirkščiai, žmogui tarnaudama, jį išlaisvindama, tuo pačiu jį perauklėja, ištaurina.

Mes dažnai ginčijamės dėl to, kas daugiau turi gerų pusių — individualizmas ar kolektyvizmas. Technikai šitoks ginčas neegzistuoja, ir ji mus moko, kad individualizmas ir kolektyvizmas vienas kitam neprieštarauja, vienas su kitu gali gražiai ir harmoningai sugyventi. Žinoma, technika pirmoj eilėj reikalauja kolektyvizacijos. Centralinis namų šildymas, bendra kanalizacija, bendras vandentiekis, bendri tramvajai, viena visam miestui elektros stotis, vie-

na radio stotis su bendra visai sričiai siųstuvo programa, bendri visam kraštui geležinkeliai, suderinti su viso kontinento ar net ir viso pasaulio susisiekimu paštas ir telegrafas — visa tat ne tik pasyviškai jungia mus į milžiniškus vartotojų kolektyvus, bet priverčia ir aktingai sutartinai veikti. Pažvelkite į bet kurį geležinkelių tvarkaraštį ir pagalvokite, kokia masė įvairiausių žmonių, pradedant geležinkelių, vagonų ir garvežių statytojais ir baigiant iešmininkais, turėjo prisidėti savo sutartinais veiksmais prie to, kad tas tvarkaraštis galėtų veikti. Žmonija dar niekad nėra atlikinėjusi tokios daugybės harmoningų, sutartinų, begalinėje grandinėje susijusių veiksmų, kaip dabartinės technikos, nepermaldaujamų reikalavimų sąlygose.

Bet priversdama mus išvien veikti, technika nepaprastai paklusniai aptarnauja kiekvieną reikmenę, patenkina kiekvieną paskiro dabarties žmogaus pageidavimą, prisitaikydama ne tik jo būtiniausiems gyvenimo reikalams, bet ir jo kūno, proto bei dvasios užgaidoms ir įnoriams. Jokia krosnių sistema negalėjo suteikti tiek galimumų reguliuoti atskirų butų ir net atskirų kambarių apšildymą, pagal kiekvieno individualinį skonį ir reikalavimą, kaip šių laikų centralinis šildymas. Joks individualinio apšvietimo būdas negalėjo suteikti tiek galimumų taip niuansuoti šviesą ne tik bute ar kambaryje, bet ir kiekvienoje kambario kertėje, kaip dabartinis elektros apšvietimas. Kur nors keliaudami, mes priversti esame naudotis bendrais tramvajais, autobusais, geležinkeliais. Bet šitos susisiekimo priemonės įgalina mus nukeliauti, kur tik mes norime ir kiekvienu metu atlikti, koks tik mums į galvą ateis, maršrutą. Mes priversti esame klausyti centralinių radio siųstuvu muzikos. Bet jokia namų muzika ne-

teikė mums tiek galimumų pritaikyti ją bet kuriam mūsų dvasios būviui, bet kuriam nusiteikimui, kaip kad teikia šių laikų plačios ir įvairios radio programos, kurių galime klausyti bet kurioj aplinkumoj, bet kurį darbą dirbdami, bet kurioj būklėj būdami, bet kurioj vietoj ir bet kuriuo laiku. Suvienydama mus į milžiniškus kolektyvus, technika tuo pat laiku priverčia tuos kolektyvus tarnauti kiekvienam savo nariui.

Galingas ir nepaprastai lankstus šių dienų technikos aparatas ne tik visapusiškai aptarnauja mūsų fizinį ir dvasinį gyvenimą, bet mus dar ir dorina. Visų pirma technika sudarė begales anksčiau nežinomų galėjimų mūsų dvasinėms jėgoms pasireikšti. Buvusių kruvinų peštynių epo vietą užima gamtos nugalėjimų epas. Oro nugalėjimo istorijoj per paskutinius trisdešimt metų mes randame labiau pamokomų ir jaudinančių momentų, negu visoj Romos istorijoj nuo Romos įkūrimo iki išgriovimo. Lindbergo perskridimas per okeaną yra reikšmingesnis už visą Iliadą ir Odisėją. Cepelino skridimo per vandenyną epizodas, kada oro laivo kapitono Ekenerio sūnus, kabodamas ties bedugne, su pavojum gyvybei taisė aerostato padangą, neturi sau lygaus gal net visoj pasaulinėj istorijoj.

Technika ne tik teikia naujų galimumų pasireikšti geriausioms mūsų dvasios savybėms, bet ji dar verste priverčia mus būti gerais, teisingais, priverčia rūpintis kitais. Praėjusių laikų gyvenimo sąlygų neišvengiama išdava buvo žmonių nelygybė, turtų susispietimas vienose rankose ir masių nubiednėjimas. Ryškiausią šito pavyzdį matome Romoj, kur visos teisės priklausė vienam, ir visi turtai buvo susispietę vienose rankose, o visi kiti buvo beteisiai ir daugumoj beturčiai. Šiais laikais to būti

jau negali. Negalima statyti geležinkelio tik vienam žmogui: jo buvimas įmanomas tik tuo atveju, kai jis bus visiems prieinamas. Negalima dirbti vieno automobilio arba vieno dviračio; jų geros kokybės galima atsiekti tik tada, kai jų dirbama šimtai tūkstančių arba milijonai. Elektros apšvietimas, vandentiekis, šviečiamosios dujos įmanomi tik kaip visiems, o ne vieniems išrinktiesiems, prieinamos gėrybių organizacijos. Radio laikosi milijonais abonentų. Bet radio televizijos bandymus, kai pasirodė, kad šitie įtaisymai yra labai brangūs ir mažai kam teprieinami, teko nutraukti ir laukti, kol kas nors išgalvos plačioms masėms prieinamus aparatus. Seniau net ir pasakose didžiausios gėrybės tekdavo tik išrinktiesiems: skraidantis kilimas, kaip ir gausybės staltiesė, buvo tik vienas. Dabar jau mes turime skraidančių kilimų fabrikų, ir mūsų lėktuvai todėl nepalyginamai komfortiškesni už pasakiškuosius, nes mes juos statome tūkstančiais. Egoizmas, turto gaudymas, siauras rūpinimasis tik savimi ir savo šeima visai netenka prasmės ir nepateisinami, nes mūsų laikų gausybės staltiesė yra nepaprasta, savotiška: ji tuo gausingesnė ir turtingesnė, kuo daugiau žmonių sėda už stalo.

Naujoji dvasia.

Negirdėti technikos ir mokslo atsiekimai yra visiems žinomi, suprantami ir nenuginčijami. Bet šitam mūsų kultūros „aktyvui“ paprastai priešpastatoma beveik nemažesnis pasyvas — tai atsilikimas dvasios, moralės, teisės ir, aplamai, žmonių santykių srityse.

Šitoki priekaištai, gal būt, ir turi šiokį tokį pagrindą, bet kuomet jie daromi tokia aštria forma, tai jie ne tik nėra užtarnauti, bet stačiai nuostabiai trumparegiški ir neteisingi. Jeigu atsidėję pažvelgsime į mokslo ir technikos atsiekimus, į susirinkusius materialinių jėgų lobynus, tai mus nustebins ne tik jų išviršinė, materialinė, technikinė pusė, bet lygiai taip pat, o gal ir daugiau, ir idealinė, dvasinė pusė. Materialinės gausybės galima buvo atsiekti tik todėl, kad šių laikų žmonija sudaro visai savotišką organizaciją, kurioj asmens veiksmingasai poveržis, pakilimas ir vidaus stamantrumas gražiai susiderina su glaudžiausia kolektyvine, kosmopolitine kūryba, kurioje pakriki atskirų valių ir protų upeliai susilieja į visos epochos kūrybos kunkuliuojančias sroves. Tokio lankstaus, produktingai kūrybai pritaikyto dvasinio aparato žmonija dar niekad nėra turėjus.

Prisižiūrėję šių laikų žmogaus dvasinei esmei ir palyginę ją su dvasiniais tipais, kuriuos pažįstame iš istorijos, mes rasime milžiniškų skirtumų šių laikų kultūros žmogaus naudai.

Visų pirma kiekvienas, nors ir nežymiausias šių laikų atstovas pasižymi nepaprastu, negirdėtu dvasios platumu. Galima sakyti, kad šių laikų žmogaus sieloj teka susilieję į vieną srovę visi istoriniai upeliai ir versmės.

Šių laikų žmogaus sieloje skardžių atgarsiu atsiliepia ir jaukus Izraelio šeimiškumas, ir kosmopolitiniai Romos užsimojimai, ir kilni bei laisva graikų mintytojų bei meisterių kūryba ir, pagaliau, svajingieji su savo nežemiškųjų dalykų išminčiais Rytai. Šių laikų asmens sielos stygos atsiliepia virpėjimu ir į apgalvotą Gotamo žodį, ir į liepsningą apaštalo Povilo pamokslą, ir į Epikuro patarimus, ir į Epikteto pasitikėjimą pasauliu. Ir tat yra ne tik paprastas, išviršinis sugriozdojimas, ne, tat yra sintezis, organiškas derinys. Kiekviename šių laikų žmogaus žodyje, kiekviename jo dvasios poveržyje, jei tik į juos pažiūrėsime tyrinėtojo akimis ir atsidėję išanalizuosim, tai atspėsime ir Tiberiados ežero ramiojo paviršiaus atspindžių, ir Atėnų portikų šešėlių ir tylaus šventojo Bodi medžio lapų šlamėjimo paslaptis. Dėl to šių laikų žmogų taip gyvai domina istoriniai klausimai: kiekviename senovinio rankraščio puslapyje, kiekvienoje užmiršto užrašo raidėje, kiekviename archeologiniame radiny ir iškasenoj mes ieškome mūsų dvasinio gyvenimo šaknų. Tas pat europiškosios kultūros žmogų įgalina puikiai jaustis tolimiausiuose pasaulio kampeliuose. Su mūsų kultūros žmogum susidūrusios, atgyja, visai kitokios pasidaro visos, rodos, labai tolimos tai kultūrai tautos. Laike ir erdvėje visi mes esame Mar-

ko Polo miniatiūros: kiekvienas mes galime apeiti visą pasaulį ir niekur nerasime mums visai svetimų, nežinomų dalykų.

Su šitokiu dvasios platumu organiškai siejasi šių laikų žmogaus visapusiškumas. Sunku šiandien rasti tokį žmogų, kuris rūpintųsi tik vienu kokiu nors dalyku, kuris daugiau niekuo nesidomėtų. Pasekite atsidėję eilinį tarnautoją, kuris ištisas dienas susilenkęs sėdi prie sąskaitybos knygų, ir jūs nustebsite pamatę, kad tas buhalteris, sąskaitybos specialistas, savo sodelyje ar net kambaryje ant lango rūpestingai augina retus augalus ir, gal būt, jis yra dar geologijos specialistas. Pagaliau, jei žmogus, be savo specialybės, kitokio darbo ir nedirbtų, tai jo mintyse, svajonėse, noruose vis tiek rasime nepatenkinto traukimo į kitas dvasinės veiklos sritis, į mokslą ir darbą, kurie atsvertų vienos profesijos vienašališkumą ir sudarytų harmoniją. Šiais laikais siauro profesionalo tipas neįmanomas; Platono kastinės, pagal specialybes, santvarkos idealas yra amžinai miręs; kiekvienas šių laikų žmogus savo dvasinių interesų platumu ir visapusiškumu yra tiesioginis dvasinis Leonardo da Vinči papėdininkas.

Ir tas visapusiškumas anaiptol nėra paviršutiniškas. Kiekvieną interesuojamą klausimą šių laikų žmogus stengiasi išnagrinėti kuo nuodugniausiai, iki pat gilumos, iki pačios tolimiausios, paskutinės ir galutinės ribos.

Šitam dalykui pavaizduoti labai tiks graikų filosofų ir šių laikų mokslininkų samprotavimų apie medžiagos sudarymą palyginimas. Kiekvienas graikų filosofas yra patiekęs savo išbaigtą mokymą apie medžiagos esmę, greta su išbaigtu mokymu visais kitais klausimais. Mūsų laikais ties medžiagos sudarymo problema suko galvas ištisos mintytojų

kartos, ir visi jie su didžiausiu proto jėgų įtempimu vis giliau ir giliau skverbėsi į klausimo esmę: Daltoną seka Mendelejevas, Mendelejevą — Kiuri, Kiuri — Boras. Bet užtat atome mes dabar matome visą pasaulį. Ir taip pat atkakliai galvodami apie visatos santvarką, mes dabar ir visą visatą vaizduojamės kaip vieną atomą. Ir tat nėra bet kurios vienos mokslo šakos savybė — tat yra kiekvieno žmogaus savybė. Kiekvieną klausimą, kiekvieną problemą mes nugalim įtemptu, atkakliu, ištvermingu ir kruopščiu darbu, ir kiekvieno mūsų sieloje yra savybių, giminingų Giberti didžiajam darbo ištvermingumui.

Bet mūsų šitas darbas nėra vergo, o laisvo noro darbas. Tuo šių laikų žmogus labiausiai ir skiriasi nuo senesniųjų laikų žmonių tipų. Į darbą niekad taip nežiūrėta, kaip dabar žiūrima. Net labiausiai dvasiniai mums artimoj Graikijoj į darbą, ypač fizinį, buvo žiūrima su panieka, nes jis žmogų žeminąs, įžeidžiąs. Darbas dirbti skirta tik žemiausios rūšies žmonėms, vergams. Tik vienas Sokratas buvo pakilęs aukščiau už šitokią pažiūrą ir skelbė darbo garbę, bet ir jis, kai pradėjo filosofuoti, tai, nepaisydamas savo garbingos žmonos rūpesčio, metė savo amatą. O jo mokinys, kaip žmogaus idealą, vaizduoja jaunuolį, kuris kiauras dienas pašvenčia muzikai ir gimnastikai, kuris turi vengti bendrauti su fizinį darbą dirbančiais žmonėmis. Visų tautų visoj senovės istorijoj mes nerandame nė vieno pavyzdžio, kad kuris nors išmintingius ar šiaipjau įžymus žmogus savo valia būtų paėmęs į rankas kirvį, plaktuką ar kastuvą. Buddos vienuoliai gyvena išmaldomis, bet patys jie nieko nedirba, nieko negamina. Jėzus savo mokiniams patarė „nei sėti, nei piauti“. Epikuras turėjo sodą,

bet jame nei jis pats, nei jo mokiniai nedirbo; dirbo vergai.

Šių laikų žmogus visai kitaip žiūri į darbą. Jam negėda ir nežema dirbti net patį paprasčiausią, grynai fizinį darbą. Dirbąs, prakaituojantis savo lauke, kasyklose, dirbtuvėse žmogus jam ne vergas, ne žemesnės rūšies padaras, ne tarnas, o lygus draugas. Maža to, šių laikų žmogus darbą myli, darbas teikia jam džiaugsmo, darbas reikalingas jo dvasiai patenkinti. Mūsų laikų išminčiai ne tik filosofuoja, bet ir dirba. Tolstojų vaizduojamės ne tik kabinete su knygomis ir rankraščiais sėdintį, bet ir lauke su dalge bei žagre dirbantį. Buddos gimtinėje šių laikų Rytų pranašas Gandi nesiskiria su verptuvu. Rusų caras Petras Didysis su kirviu ir plūkiu pūslėtose rankose buvo ne barbaras, o tikras šių laikų kultūros dvasios reiškėjas. Todėl šių laikų Epikuras nepaves savo sodo prižiūrėti vergams, bet būtinai pats kasinės žemę, sodins medelius, juos prižiūrės, laistys, ir tat jam bus tikrosios laimės šaltinis. Ir kuomet šių laikų bedarbiai, užuot senoviškai šūkavę: „Duonos ir regyklų!“, reikalauja „Darbo“, tai čia jau matome, kad pasikeitė ne tik forma, bet ir dvasia. Šių laikų žmogui niekuo nepadarysi didesnės skriaudos, didesnio neteisingumo, kaip atimdamas iš jo galėjimą dirbti.

Visa tat drauge su šių laikų technikos ir mokslo sąlygomis įgalina dabartinį žmogų pasiekti už visus kitus laimingesnio žemiškojo gyvenimo. Tik prisiminkim laimingo gyvenimo mokytojo Epikuro taisykles, ir mes suprasime, kad jo idealą visoj pilnumoj gali įgyvendinti tik šių laikų dvasios tipo žmogus. „Nebijok dievų“ — skelbė Epikuro pirmoji taisyklė. Bet senovės pasauly, kada žmogų iš visų šonų buvo apspitusios nežinomos, paslaptingos bai-

sios jėgos, tat buvo lengviau pasakyti, negu padaryti. Gamtos jėgų baimė išsisklaidė tik šių laikų žmogaus sieloje, to žmogaus, kuris pažino savo dvasios ir gamtos jėgų harmoniją, kuris suprato, kad dangaus šviesulius po dangų vedžioja ne paslaptingos esamybės kaprizas, o tie patys amžinieji gamtos dėsniai, kurie judina kiekvieną lapelį, kiekvieną smėlio grūdelį.

Supratę esmę ir prasmę tų jėgų, kurios užpildo visą pasaulį, mes apgalėjome ir nežinomosios ribos, ties kuria baigiasi mūsų gyvenimas, baimę. Išmokę tą ribą nutolinti, išmokę jos staigumą išaiškinti tik savo per siauru žinojimu, mes į jos neišvengiamą atėjimą žiūrime, kaip į harmoningą gamtos įstatymą, kaip į dienos ir nakties pasikeitimą. Dėl to mums yra lengviau, kaip visoms buvusioms žmonijos kartoms prieinamas antrasis Epikuro įstatymas: „Nebijok mirties, nes jos atėjimo mes nejaučiame". Ir nors mes nesvajojame apie „Nirvaną" kaip šių laikų buddistai, tačiau atkaklus Marko Aurelijaus protavimas apie niaurią mirtį ir jo ieškojimas susiraminimo ir persiveikimo mūsų dvasiai yra svetimi ir nereikalingi.

„Džiaugsmo lengva atsiekti"—įtikinėjo mus graikų laimės mokytojas. Ir štai mes ne tik mokam rasti aukščiausią laimę darbe, bet taip pat pasisavinom ir visas buvusias tikrąsias džiaugsmo priemones: ir literatūrą, ir teatrą, ir vaizduojamąjį meną, ir muziką, ir graikų jaunuolių gimnastiką, ir jų Olimpo žaidimus. Prie visų tų džiaugsmų prisidėjo ir naujų. Mes išmokome grožėtis gamta, t. y. išsiauklėjom naują pajautimą, kuris buvo svetimas visoms senovės tautoms. Prie viso to, galima sakyti, mūsų akyse, tik per paskutinius dešimtmečius prisidėjo siekimas aktingai ir intimiškai susiartinti su gamta. Dar

visai neseniai niekam nė į galvą nebūt atėję karstytis po plikas uolas, kopti į pačias aukščiausias snieguotas kalnų viršūnes. O dabar alpinizmas, įvairiausių pavidalų turizmas, jūrų maudynės, gyvenimas kalnuose, miškuose, paupiuose atvėrė naujas, buvusioms žmonijos kartoms visai nežinomas, bet mums pačias gausiausias ir, pagaliau, pačias prieinamiausias džiaugsmo ir pomėgių versmes.

„Kentėjimai nebaisūs" — mokė Epikuras. Bet net ir čia, šitoje srityje, šių laikų žmogaus gyvenime randame nuostabių, nepaprastų pasikeitimų. Kentėjimai mums nebaisūs todėl, kad jiems apgalėti mes turime stiprią dvasią, kad mūsų dvasia pajėgia su jais kovoti. Tokių kentėjimų, kokių patiria darydami poliarines ekspedicijas arba kokių žmonės patyrė fronte didžiojo karo metu, senovės pasaulis negalėjo ir įsivaizduoti. Bet šių laikų žmogus visus tuos kentėjimus apgalėjo ir apgali, dažnai net džiūgaudamas, su tokiu entuziazmu, kuris primena ne tik aktingąją senovės herojų drąsybę, bet ir pirmųjų krikščionių pasingąjį pasiaukojimą. Šių laikų žmogus ne tik moka, reikalui ištikus perkęsti didžiausius kentėjimus, bet ir aktingai kovoja su jais. Čia jis nebėga „iš namų", bet, atvirkščiai, atsižada savo vienumos ir drauge su visais kitais stoja į aršią, atkaklią ir planingą kovą. Ir mes matome, kaip mūsų akyse kinta ir įgauna visai kitą prasmę net toki amžin amžini moralės įsakymai, kaip „ligonį aplankyk", „alkaną papenėk", „kalinį suraminк". Dabar visa ta pripuolama, netikra privatinė labdarybė virto visos visuomenės pareiga, nuolatine jos funkcija. Duoti individualinę išmaldą, taip pat ir ją imti darosi jau nepatogu, negražu. Bet užtat visuomenė privalo papenėti ir aprengti kiekvieną, kuris to reikalingas, ir viso to reikalingasis turi teisę

iš visuomenės ne tik prašyti, o stačiai reikalauti. Individualinį kalinių lankymą pakeitė kalinių globos draugijos. Individualinės ligonių pagalbos vietą užėmė socialinė higiena ir visuomeninės ligoninės.

Darydami iš visos šitos charakteristikos išvadą, galime pasakyti, kad nė vienoj istorinėj epochoj nebuvo tokios nuostabios žmonių medžiagos, kuri taip būtų tikus ir sunkiausią bei sudėtingiausią darbą dirbti ir mokėjus taip saldžiai pasilsėti, ir sugebėjus palaikyti bei varyti priekin žmonijos kultūrą, kuri, apgalėdama kentėjimus, būtų galėjus ramiai pomėgiauti „visais penkiais pajautimais" bei išnaudoti kiekvieną, nors ir mažiausią džiaugsmo šaltinį.

*

Liesdami šių laikų socialinę santvarką, mes prisiartinome ir prie mūsų gyvenimo t e i s i n ė s s a n t v a r k o s klausimų. Ir šitoje srityje mes susiduriame su bendra nuomone ir įsitikinimu, kad mūsų teisė nuo visų kitų gyvenimo sričių atsiliko, kad, nežiūrint milžiniškos gyvenimo pažangos ir pakitėjimų, mes tebegyvename romėnų teisės palikimu. Bet nors mūsų teisė daugely atvejų ir neatlieka savo uždavinio, tačiau aukščiau paminėtas toks griežtas aptarimas yra ir paviršutiniškas ir nepagrįstas. Mes gyvename visai ne romėnų, o anglosaksų teise, o pastaroji nuo romėnų teisės skiriasi tiek pat, kiek mūsų garvežys ar automobilis skiriasi nuo romėnų kvadrilės.

Jeigu paimsim bet kurią šių laikų teisinę sistemą ir tik paviršutiniškai, pačiais bendraisiais bruožais palyginsim ją su bet kurios senovės tautos teisine sistema, tai iš karto įsitikinsime, kad mes esame padarę žymų progresą. Šiandien jau nėra tokio krašto, kur nesuprastų kokią galią turi įstatymas žmonių tikslams siekti; nėra tokio krašto, kur

nebūtų aišku ir nustatyta kas, kaip ir kokia forma gali įstatymus leisti, kur nebūtų tvirtai nustatytų būdų teisėms ginti, kur nebūtų tiksliai organizuotos ir visiems prieinamos teismo valdžios, kur nebūtų aiškiai veikiančio administracinio aparato. Šiandien įstatymų leidžiamasis aparatas visur yra tobūlesnis, pastovesnis ir lankstesnis už Solono ar Likurgo sukurtą įstatymų leidžiamąjį aparatą. Šiandien nėra tokio teismo, kuris neteistų teisingiau, išmintingiau ir patikimiau, kaip kad teisė Jeruzalės sinedrionas, Atėnų tautos susirinkimas arba Romos pretoras. Šiais laikais net labiausiai atsilikusio krašto tolimiausio užkampio paskutinis kaimas tvarkingiau valdosi, negu senoji Roma savo galybės apogėjuje.

*

Šių laikų įstatymdavystė, teisdarystė ir valdymas prašoka senovės laikus ne tik savo išviršiniais privalumais, ne tik savo technika. Šių laikų teisėje glūdinčios ir įsikūnijusios idėjos teikia jai tokių privalumų, kuriuos galime drąsiai palyginti su šių laikų materialinės kultūros atsiekimais.

Visų pirma teisė niekad nėra buvus tokia h u m a n i š k a. Valstybės valdžia piliečiams krašto viduje ryškiausiai pasireiškia b a u s m i ų pavidalu už nusižengimus įstatymui. Teisdarystės ginklas yra jos galia priversti piliečius klausyti. Ir reikia pasakyti, kad naujųjų tautų baudžiamoji teisė pradėjo vystytis iš nepaprastai žemo lygio formų. Pradžioje, kuomet veikė vadinamieji „barbarų" kodeksai, baudžiamoji teisė buvo asmens kerštu paremta teisė, kurioje atsispindėjo pačios primityviškiausios, pradžiopradinės visuomeninės santvarkos dvasia. Paskui teisė bausti perėjo į primityvinės, šiurkščios valstybės rankas. Ir, gal būt, niekur ir niekuomet nebuvo buvę tokios patologiškai žiaurios baudžia-

mosios teisės, kaip viduramžiais ir naujųjų laikų pradžioje. Inkvizicija, kova su raganavimu, kruvinas klasių ir luomų kovoje apsidorojimas su priešu, — tai vis tos teisės žiaurumo reiškiniai. Visų lūpose skambėjo evangeliškieji žodžiai apie kalčių atleidimą ir švelnumą, bet jie nepasiekė širdžių. Iš kalbos, kurią pasakė universiteto rektorius prie garsiojo vokiečių juristo Benedikto Karpcovo kapo, sužinome, kad Karpcovas savo gyvenime 54 kartus perskaitė ištisai visą Bibliją, bet iš tos pačios kalbos taip pat sužinome, kad Karpcovas, būdamas teisėju, pasirašė 20.000 su viršum mirties sprendimų. Teisybė, pats Karpcovas nuoširdžiai prisipažindavo, kad jam labiau patinka Senasis, negu Naujasis Testamentas!

Bet laikui bėgant naujųjų tautų teisė pradeda įgauti naują pobūdį, joje vis labiau pradeda įsivyrauti nauja dvasia ir, pagaliau, apšvietos amžiuje vietoj senosios, prietarais, žiaurumu, naikinimo ir įbauginimo idėja paremtos teisės, atsiranda nauja tikslingumo, pataisymo ir pritaikomumo idėja paremta teisė. Ir štai, palyginę šių laikų baudžiamąją sistemą su buvusių epochų ir senųjų ir naujųjų tautų baudžiamosiomis sistemomis, mes matome nepaprastą bausmių sušvelnėjimą. Anksčiau plačiai vartotos žalojimo ir luošinimo bausmės, kaip rankų ir kojų kapojimas, ausų ir liežuvio piaustymas, raidžių veide deginimas, dabar jau galutinai visur išnyko. Iš viso žiauriųjų bausmių arsenalo beliko tik viena mirties bausmė. Bet ir į ją pažiūros labai vaizdžiai charakterizuoja naujųjų laikų juristų dvasią. Visų pirma mirties bausmė net ten, kur ji išliko, vykdoma ne taip, kaip anksčiau ji buvo vykdoma — ne viešose aikštėse, ne su skaudžiomis kankinančiomis apeigomis, o už kalėjimo kiemo sienų, maksimališ-

kai slaptai ir greitai, nakčia arba vos tik bebrėkštant aušrai. Be to, nėra tokios šalies, kur nebūtų keliamas mirties bausmės panaikinimo klausimas. Ištisoj eilėj valstybių ji arba įstatymu arba praktikoje visai panaikinta. Kitose valstybėse ji taikoma tik išimtinais atsitikimais, jos taikymas suvestas iki paskutinio minimumo. Šiandien jau niekur nerasime tokio teisėjo, kuris galėtų pasigirti pasirašęs 20.000 mirties sprendimų ir jau tik todėl, kad nė viename krašte vieno žmogaus gyvenimo laikotarpy tiek mirties sprendimų nebūna ir negali būti. Mirties bausmė traukiasi iš scenos ne tik taikos, normalaus gyvenimo metu: be mirties bausmės įvyksta didžiausi politiniai perversmai. Italijoj fašistų režimas įsitvirtino ir pirmuosius kelerius metus laikėsi veikiant tokiems įstatymams, kurie mirties bausmės nenumatė.

Mirties bausmę panaikinus arba jos taikymą visiškai susiaurinus, taip pat panaikinus ir fizines bausmes ir negalint plačiai pritaikyti piniginių baudų (nusikaltėliai dažniausiai neturi jokio turto), beveik vienintelė bausmė paliko laisvės atėmimas, kalėjimas. Ir štai aštuonioliktojo amžiaus pabaigoje beveik visuose kraštuose ir tarptautiniu mastu buvo iškeltas kalėjimų reformos klausimas. Šitos reformos klausimas buvo keliamas ta prasme, kad būtų pagerintas kalinių būvis, kad kaliniams būtų užtikrintos pakankamo didumo, šviesumo ir higieniškos patalpos, kad jiems būtų duodama pakankamai maisto ir rūbo, kad jie galėtų produktingai dirbti ir lavintis. Pats blogiausias šių laikų kalėjimas yra nepalyginamai geresnis už patį pavyzdingiausią ir humaniškiausią aštuonioliktojo amžiaus vidurio kalėjimą.

Rūpestingai besigilindama į sėdinčių kalėjime žmonių psichologiją, visuomenė greitai pamatė, kad

ten sėdi daug tokių žmonių, kuriems iš tikrųjų ten visai ne vieta. Ir štai prasidėjo mūsų laikams charakteringas vienos paskui kitą kalinių kategorijos iš kalėjimų išvedimas. Visų pirma pradėjo išvesti nepilnamečius. Paskui atėjo eilė pripuolamiems nusikaltėliams, kurie pakliūdavo į kalėjimą už pirmąjį nedidelį nusikaltimą. Dar toliau atėjo eilė ir tiems nusikaltėliams, kurie savo elgsena kalėjime įrodo, kad jie nebus pavojingi visuomenei ir būdami laisvi. Pagaliau, pradėta visai trumpinti ir pats bausmės laikas, vienur įstatymo keliu, kitur teismo praktikoje. Ištisa auklėjamųjų įstaigų mažamečiams sistema, geniališkas savo paprastumu sąlyginio nuteisimo ir globojamosios priežiūros institutas, sąlyginis nuo bausmės atlikimo atleidimas — vis tai priemonės išvesti iš kalėjimo ištisas kalinių kategorijas.

Darydami naujųjų laikų baudžiamosios teisės istorijos bendrą išvadą, mes galime pasakyti, kad ta teisė vystėsi kovos su bausme ir pagalbos nusikaltėliui linkme. Anglosaksų kraštuose, kuriuose buvo išgalvoti visi naujieji baudžiamosios teisės institutai, nepilnamečius nusikaltėlius, kuriuos visuomenė ima savo globon, vadina „valstybės vaikais". Tuo pabrėžiama, kad valstybė ir visuomenė pasiima pareigą pavaduoti tiems vaikams šeimą. Tuo pat vaizdingai nusakoma valstybės pažiūrų į nusikaltėlį nauja esmė: karo, priešo naikinimo principo vietą užima šeimos, silpnųjų, apleistųjų arba ligonių globos ir rūpesčio principas. Naujieji juristai, naujieji įstatymų leidėjai savo dėmesį ir simpatijas, palyginti su Benediktu Karpcovu, be abejonės, nuo Seno Testamento kreipė į Naująjį.

*

Milžiniška šių laikų teisės pažanga atsispindi ne vien tiktai bausmių sušvelnėjime. Lygindami se-

nąją teisę su naująja, matome, kad iš naujųjų kodeksų arba visai išnyko, arba atsidūrė greta su nežymiais nusikaltimais, dėl kurių faktiškai ir teismo nepasiekiama, begalės tokių nusikaltimų, kurie pagal senąją teisę buvo laikomi nepaprastai sunkiais nusikaltimais ir kuriuos sekė labai skaudžios išdavos. Ir tat suprantama, nes niekuomet teisė nebuvo taip persisunkus l a i s v ė s dvasia, kaip dabar.

Nekalbant jau apie viduramžių baisumus, apie tikybinius inkvizicijos persekiojimus, apie Europos politinio absoliutizmo priespaudą, net antikinis pasaulis, kaip matėme istorinėj apžvalgoj, niekuomet neįstengė pakilti iki šių laikų asmens laisvės supratimo. Laisvingieji graikai nusmerkė mirti padorųjį ir įstatymams klusnų Sokratą už bedievybę ir jaunuomenės vedimą iš kelio. Romoje krikščionys už tikėjimą, net Markui Aurelijui valdant, buvo atiduodami žvėrims sudraskyti.

Mūsų laikais viso to jau nebėr. Sąžinės laisvė, laisvė išpažinti ir garbinti Dievą, laisvė turėti įstatymų ribose savo nuomonę šiandien jau tapo bendra, visuotiniai pripažinta taisykle. Pagal instinktyviškai sudarytą valstybinės valdžios tobūlumo mastą, tobūliausia laikoma tokia santvarka, kurioj asmuo jaučiasi labiausiai laisvas. Valstybėje ir kolektyve asmuo visur suprantamas ne kaip beteisis padaras, kuris visiškai nyksta kolektyve, bet kaip savivertė, kaip autonominė jėga, turinti tam tikrą kiekį neatskiriamų, neginčijamų, neliečiamų prigimtinių teisių. Principai, kurie teikė įkvėpimo Tomui Morui ir Kromvelio armijos radikalams, dabar visur įgyvendinti kuo plačiausiu mastu. Tos raidos eigai paaiškinti, kontrastui su praeitim pailiustruoti charakteringos yra ne vien tik sąžinės, pasaulėžiūros ir mokslinio protavimo laisvės. Naujosios teisės prin-

cipai palietė ir šeimos sritį. Greta su dvasios ir minties laisve, mes pergyvename jausmų ir lyčių ryšio nuostabius laisvės laikus. Iš istorijos žinome, kad Izraelyje buvo labai griežtai žiūrima šeimos papročių skaistumo, o su moterimis, kurios nusikalsdavo skaistybei ar ištikimybei, buvo labai žiauriai apsidorojama. Į Izraelio teisės vystymosi galą šitoks įstatymo griežtumas žmonėms pradėjo atrodyti neteisingas. Kai mokslo vyrai ir fariziejai klausė Jėzų, ar reikia akmenimis mušti sugautą sanguliaujant moterį, tai čia buvo ne tik klastingo noro išbandyti, bet ir noro išgelbėti nelaimingąją. Žinome ir ką Jėzus, valandėlę pagalvojęs ir pasvyravęs, atsakė: „Kas iš jūsų neturi nuodėmės, tegul pirmas meta į ją akmenį". Bet kai klaususieji, sąžinės priekaištaujami pradėjo vienas po kito šalintis, Jėzus, palikęs su ta moterim vienas, tarė jai: „Eik ir daugiau nenusidėk". Šitame nuostabiame, neginčijamo tikrumo puslapyje yra daugiau prasmės ir turinio, negu daugelyje dešimčių bažnyčios tėvų parašytų tomų. Tais keliais žodžiais nuostabiai vaizdingai ir ryškiai sugretinta naujasis įstatymas su senuoju, pasakyta apie moteries išlaisvinimą ir apie visišką sušvelninimą žemiškosios reakcijos už nuodėmę ir nusikaltimą ir pareikštas ne išviršinės, o vidujinės skaistybės reikalavimas.

Tačiau tie žodžiai senojo įstatymo nepakeitė. Už lytinį palaidumą skaudžiai baudė ne vien tik Izraelio teisė. Tuo laiku, kai anie žodžiai buvo pasakyti Jeruzalėj, Romoje su ta pačia problema susidūrė imperatorius Augustas. Nors pats imperatorius su savo žmona kaip įmanydami stengėsi rodyti gyvenimo tvarkingumo, paprastumo ir skaistumo pavyzdį, aukštutinieji luomai, pasinėrę prabangoje, pergyveno visiško dorovinio pakrikimo laikus. Im-

peratoriaus pavyzdys juo labiau neveikė dėl to, kad paties Augusto pastogėje jo duktė Julija ir dukterėčia visoje Romoje buvo išgarsėjusios nebesuvaldomu, ciniškų ir erzinančiu palaidumu. Ir štai imperatorius ryžosi griebtis griežtumo: išleido garsųjį „Lex Julia de adulteriis“ įstatymą. Šito įstatymo, kaip ir kitų Romos įstatymų, tekstas mūs nepasiekė. Bet mes žinome, kad jis buvo pagrįstas dviguba nelygybe: jo uždavinys buvo kovoti tik su aukštesniųjų luomų ištvirkimu ir pagal jį buvo baudžiamas tik moterų palaidumas. Pagal tą įstatymą nusikaltusią žmoną ar dukterį turėjo griežtai bausti vyras arba tėvas. Jeigu jie to nedarė, tai viešą kaltinimą galėjo kelti kiekvienas, net tų pačių namų vergas, ir tuomet jau baudė valstybė: trėmė, konfiskavo turtą. Bet žinome ir to įstatymo rezultatus: iškilo daugybė skandalingų, šantažiškų procesų, o dorovė ir toliau tebesmuko. Imperatoriui teko įstatymo griežtumą pritaikyti savo dukteriai ir ją ištremti. Žiaurusis įstatymas nepakėlė romėnų dorovės, o tik galutinai suardė imperatoriaus šeimą. Dorovė pradėjo kilti tik pradėjus plėstis krikščionybei, kuri težinojo tik žodžius: „Aš tavęs nepasmerksiu. Eik ir daugiau nenusidėk“.

Šitas pažiūrų priešingumas eina per visą Europos istoriją. Bet krikščionių įstatymdavystės vis daugiau buvo panašios į pagoniškąjį «Lex Julia», negu į Evangelijos įsakymus. Šioje srityje griežtas ir nepermaldaujamas net sąžinės laisvės kovotojas Tomas Moras: savo „Utopijoj“ už pirmąjį nusikaltimą dorovei jis skiria vergiją, o už antrąjį mirties bausmę. Ir tik, galima sakyt paskutiniais dešimtmečiais, nuo to laiko, kai Bekarija įrodė baudžiamųjų įstatymų šioje srityje veikimo iliuzoriškumą, lyčių santykių sfera iš esmės tapo kiekvieno atskiro žmo-

gaus sąžinės dalyku. Ir nors dar daug kur įstatymuose iš inercijos ir paliko nedidelių bausmių už nusikaltimą dorovei, tai tos bausmės lygiai taikomos ir vyrams ir moterims, o persekiojimas teismo keliu yra taip apribotas įvairiomis varžančiomis taisyklėmis, kad tuo keliu retai kas nori eiti. O jeigu toks atsitikimas atsidurs teisme, tai kaltinamoji gali būti beveik tikra, kad šių laikų teisėjas paskelbs maždaug tokį sprendimą, kaip „Eik ir daugiau nenusidėk...“ Ir pačioj intimiškiausioj, pačioj švenčiausioj ir pačioj tamsiausioj savo dvasinio ir fizinio gyvenimo srity šių laikų žmogus jau nebe vergas, o pilnas ir laisvas šeimininkas. Bet tat anaiptol nereiškia, kad įstatymo ir viešosios reakcijos švelnumo išdava būtų šių laikų dorovės pakrikimas. Palyginęs šiuos laikus su praėjusių amžių duomenimis, kiekvienas turės sutikti, kad visumoj laisva valia šiandien laikomasi tokios skaistybės, tokių griežtų dorovinių papročių ir tokių rimtų reikalavimų, apie kuriuos neturėta supratimo, gal būt, nė vienoje ankstybesnėje aukštos kultūros epochoje.

*

Laisvės principas šių laikų teisėje papildomas ir praplečiamas dar l y g y b ė s principu, kuris, kaip pagrindinė dogma, kaip visagalė jėga nulemia tautų gyvenimą.

Lygybės pradmuo nėra negyva pagrindinių įstatymų ir rašytų konstitucijų deklaracija. Atvirkščiai, tat yra gyva dvasia, kuri prasiskverbia į visas žmonių sugyvenimo formas, kuri griauja ir pralenkia įstatymus. Lygybės principas vyrauja pradedant visuomeninės organizacijos apačiomis. Jau mūsų šeimos pagrindas ne taip kaip senovėje, yra juridinio, moralinio, buitinio ir faktino lygiateisiškumo pradmuo. Teisybė, daugely kraštų dar yra

užsilikę senų įstatymų, kurie vyrui-tėvui užtikrina šeimos viršenybę. Bet kai tokius įstatymus kas nors prisimena kaip kuriozą, tai tas tik sukelia sutartinio gardaus juoko. Mūsų prekybos įstatyme, kuris yra paremtas senais patriarchaliniais pradmenimis, kalbama apie tai, kad šeimininkas neklusnų tarną gali „sudrausti naminio griežtumo priemonėmis". Bet tegul dabar šeimininkas pabando pritaikyti tas priemones nors ir berniukui-pasiuntiniui!

Bet kam šitie atskiri pavyzdžiai? Mes turime daug didesnės, iš tikrųjų visapasaulinės istorinės reikšmės sritį, kurioje nedviprasmiškai aiškiai atsispindi negirdėta šių laikų lygybės principų gyvybinė galia. Dar visai neseniai, dar devynioliktame amžiuje visoje eilėje valstybių veikė viena iš seniausių, žmonių nelygybe paremta v e r g i j o s institucija. Vergija buvo Europos kraštuose su Rusija priešaky, buvo Amerikoj, o apie kitas pasaulio dalis nėr ko ir kalbėti. Ir štai nepraėjo ir šimtas metų, ir šitas pats seniausias ir kaip pati valstybė nepajudinamas institutas žlugo. Žlugo Europoje, po kovos žlugo Amerikoje, žlugo Rusijoje. Tuščia būtų ginčytis dėl to, ar vergija buvo panaikinta iš viršaus, ar iš apačios, ir kieno interesai privertė tat padaryti. Romos gyvenimo ir išsilaikymo interesai verste vertė panaikinti vergiją, bet ji to padaryti neįstengė. Dėl vergijos panaikinimo žmoniškumo ir valstybės verčiamojo reikalo vardan ten niekas net balso nepakėlė. Šių laikų pasauly atsiranda atskirų asmenų, tokių kaip rašytoja Bičer Stou arba Harrisonas Amerikoj, kurie visas savo dvasios jėgas atidavė šitam žmoniškumo reikalui, atsiranda ir Linkolnų, kurie įrodo, kad vergijos panaikinimas yra valstybės reikalas. Prastuolis, netoli matąs Aleksandras II Rusijoj suprato tą, ko negalėjo suprasti nei

Markas Aurelijus, nei Dioklecianas, nei Justinianas, padarė tai, apie ką nedrįso svajoti Platonas, ko nedrįso reikalauti Romos imperijoj nei stoikai, nei krikščionys. Šiandien vergija yra pasmerkta, panaikinta, visam pasauly uždrausta, ir jeigu jos kur nors ekzotiniuose kraštuose dar ir yra išlikę, tai ir ten ji gyvena paskutines dienas. Bet atsiminkim: per visą žmonijos istoriją dar tik dvi žmonijos kartos gyvena, nebepažindamos vergijos.

*

Greta su pačiais svarbiausiais šių laikų teisės, laisvės ir lygybės pagrindiniais dėsniais labiausiai charakteringa ir reikšminga tos teisės savybė yra darbo solidarumas, kuris ją vis labiau persisunkia. Bet šitas pradas visur ir pilnoje galioje pradėjo klestėti tik paskutiniu laiku, kada buvo visiškai panaikinta vergija ir baudžiava. Darbo žmonių darbas ir interesai darosi svarbiausias valstybės rūpestis. Kokia bebūtų valstybės valdymo forma, koki bebūtų valdančiųjų pasikeitimai, visos valstybės vis tiek pirmoj eilėj stato ne tik darbo produktingumo, bet ir darbo žmonių interesų reikalą. Atsiranda ir auga nauja, anksčiau nežinoma, šių laikų įstatymdavystės šaka, kuri apima darbo globą ir darbo užtikrinimą. Dabar matome, kad panašios reformos, kaip karaliaus Agiso arba Grakchų pertvarkymai, sukėlę Spartoje ir Romoje vidaus karus ir pražudę jų iniciatorius, naujų idėjų šviesoje praeina lengvai ir lygiai. Neieškodami toli pavyzdžių, paimkim Lietuvą: žemės reforma praėjo ramiai ir taikiai, kaip valstybei būtina ir teisinga reforma, nors iš esmės ji buvo daug radikališkesnė už visus romėnų ir ellinų reformatorių pasiūlymus... Sukurta karo reikalui valstybinė bendruomenė virto solidaraus darbo bendruomene. Ir tat yra ne tik didžioji naujosios teisės

savybė, bet ir kitų atsiekimų—žmoniškumo, laisvės ir lygybės — patvarumo laidas.

*

Graikijos istorijoj, Sokrato mokyme ir jo likime, graikų mintytojų pasitraukime iš valstybės ir jų bandymuose nubrėžti žmonijos ideališkos santvarkos planą, stoikų padarytoje valstybei įtakoje mes matėme istorijos iškeltą asmens idealo ir teisingumo supratimo suderinimo su valstybe problemą. Marko Aurelijaus likime mes matėme visų tų bandymų galutinį nepasisekimą, o drauge ir antikinės valstybės, visos antikinės civilizacijos žlugimą.

Tas pačias problemas, tik dar daug aištriau, kelia ir naujieji laikai. Bet mūsų epochos teisė sukūrė nuostabų dvasinį asmens ir valstybės harmonijai kurti aparatą, kurį drąsiai galime lyginti su mokslo ir technikos kolektyvinės kūrybos aparatu. Asmuo, gaudamas teisių ir laisvių sistemoje autonominę, nuo valstybės nepriklausomą savo dvasinio gyvenimo sferą, iš valstybės anaiptol nesišalina. Atvirkščiai, jo santykiai su valstybe pasidarė glaudesni, intimiškesni, artimesni, negu kada nors kitkart, nes šių laikų valstybė nebijo laisvo asmens, o laisvas asmuo nebijo valstybės. Asmuo suteikia valstybei dvasinę, gyvą, kuriamąją jėgą. Valstybė iš savo pusės teikia asmeniui nepaprastai lankstų ir klusnų aparatą savo tikslams atsiekti.

Šitą mintį lengvai galime pailiustruoti teisinės kūrybos bet kurios srities pavyzdžiais. Bet, gal būt, labiausiai charakteringų pavyzdžių rasime baudžiamosios teisės srityje. Romoje XII lentelių įstatymai be jokių pakeitimų veikė daugiau kaip tris

šimtus metų, ir ilgą laiką visi jautė ir suprato baudžiamojo teisyno trūkumus, bet keletą atskirų įstatymų galėjo išleisti tik Sulla, kai legionu padedamas uzurpavo Romos valdžią. Mūsų laikais matome visai kitokią įstatymų leidimo eigą. Su pagrindinėmis baudžiamosios teisės reformomis mes daugiausia siejame du vardus: Cezario Bekarijos ir Džono Hovardo. Abudu juodu ne koki karo vadai, ne kariai, ne tribūnai ir net ne valdininkai. Teisybė, Bekarija buvo ėjęs juridinius mokslus. Bet jo dėmesį daugiau traukė ekonominės problemos, negu juridinės. Bet štai, būdamas vos 28 metų amžiaus, visai neturėdamas patyrimo ir praktikos teismo ir įstatymdavystės srityje, jis parašo brošiūrą apie baudžiamosios teisės ir proceso trūkumus ir apie būtinas toje srityje reformas. Šita brošiūra, kurią jis parašė per 8 mėnesius, išėjo iš spaudos 1764 metais su antrašte: „Apie nusikaltimus ir bausmes". Didžiąją to traktato dalį sudarė talentinga, ryški tuomet vyravusių laisvamintiškų pažiūrų santrauka. Didelę jo dalį sudarė Anglijos įstatymų principų pakartojimas ir apologija. Bet daugelis tos brošiūros puslapių ir visa švelnumo, žmonių meilės bei realinio prakticizmo dvasia yra jaunos energijos ir karšto tikėjimo žmonija ir jos išimintim padarinys. O drąsiai iškeltą ir neigiamai išspręstą mirties bausmės reikalingumo klausimą galime pavadinti pirmaeilinės reikšmės įvykiu visos žmonijos istorijoj. Neturėdamas jokio autoriteto, jaunuolis išdrįso pakelti balsą prieš seniausią, visose tautose įsišaknijusį, visada ir visur vienokiose ar kitokiose ribose laikomą neišvengiamu ir būtinu institutą. Nors ta knygelė lietė, palyginti, siaurą įstatymdavystės sritį, bet pareikštų minčių drąsumu ir radikališkumu savo pasirodymo

laiku ji galėjo lygintis su fantastiškiausiomis utopijomis, pradedant Platono Respublika.

Bet kilnadvasio jaunuolio tartas žodis nepaliko kaip tas balsas, tyruose šaukiantis. Visų pirma tas kūrinys sutiko visos Europos viešosios nuomonės pritarimą ir jis buvo išverstas į visų kultūringųjų tautų kalbas. Bekarijai dar gyvam esant, visa eilė jo išdėstytų principų pateko į daugelio valstybių teisynus. Net tolimoj Rusijoj, imperatorė Katrė II, sudarydama savo „Nakazą", iš Bekarijos knygos nurašė ištisus skyrius. Buvo paklausyta net labiausiai drąsaus žodžio apie būtiną reikalą panaikinti mirties bausmę: Toskanoje mirties bausmė buvo visai panaikinta, ir ta tradicija Italijoj išsilaikė iki paskutinių dienų. Nuo to laiko Bekarijos iškeltas klausimas nebeišeina iš eilės visuose kraštuose.

Dar charakteringesni asmuo ir veikla kito žmoniškumo apaštalo, Hovardo. Markizas Bekarija buvo kabinetinis rašytojas, teoretikas. O kilimų pirklio sūnus anglas Hovardas buvo praktikas. Vieną kartą jam pasitaikė turėti reikalą su savo grafystės kalėjimu. Pamatęs jo pasibaisėtinus trūkumus, Hovardas, visai nesigilindamas į teoretinius samprotavimus, suprato, kad viso pikto svarbiausia priežastis yra tai, kad kalėjimo administracija negauna atlyginimo, o gyvena iš to, ką gauna iš kalinių. Suprantama, kad dėl to turtingieji kaliniai naudojosi visokiariopomis lengvatomis, o neturtingieji vargo didžiausią vargą. Hovardas pasiūlė grafystės tarybai paskirti kalėjimo administracijai atlyginimą. Bet taryba sakė, kad ji nežinanti tokio precedento. Tada Hovardas sėdo ant arklio ir išvyko ieškoti tokio kalėjimo, kur kalėjimo prižiūrėtojams mokama alga. Apsipažįstant su

kalėjimais siauras iš pradžių užsibrėžtas Hovardo tikslas virto visai kitu tikslu. Jis pradėjo lankyti ir aprašinėti iš pradžių Anglijos, o paskui ir kitų kraštų kalėjimus. Tuo tikslu jis apkeliavo visą Angliją ir Škotiją, paskui aplankė ir visus žymesniuosius Europos kraštus, neaplenkdamas ir Rusijos, kurioj buvo net du kartu ir kurios pietuose mirė. Tokiu būdu jis atliko daugiau kaip 40.000 kilometrų kelionę. Kelionėms ir Europos kalėjimų aprašymams spausdinti bei išsiuntinėti jis išleido daugiau kaip milijoną frankų. Ramiai, protokoliškai objektingai jis aprašė visus tų laikų kalėjimų baisumus: dažnai tie kalėjimai buvo dvokiančios purvinos duobės be šviesos, be oro, kaliniai sėdėjo be duonos kasdieninės, atiduoti prižiūrėtojų malonei, užmiršti visuomenės, kuri atėmė jiems laisvę. Visa tat sudarė tokį vaizdingą paveikslą, kad Hovardui nereikėjo daug kalbėti, kas reikia daryti, ir jis tenkinosi tik trumpais praktiškais patarimais. Ir štai vienas atskiras žmogus, be jokios paramos iš šalies, tik įtikėjęs žmoniškumu, savo knyga visus taip paveikia, kad nuo to laiko kalėjimų reformos klausimas pasidaro nuolat gyvas, kasdieniškas klausimas. Rezultate šimtai tūkstančių žmonių išvedami iš požemių, jiems suteikiama saulės šviesos ir būtiniausio maisto, visuomenė nenuilstamai pradeda rūpintis ne tik kalinių kūnu, bet ir jų siela, greta baudžiamojo elemento, o tarpais ir vietoj jo atsiranda pagalbos ir globos elementas... Analogiją Njutono sistemai, Daltono mokslui, Darvino teorijai mes galime rasti ir senovės mintytojų mokymuose. Bet Džonas Hovardas, kuris savo gyvenimu parodė, kaip asmuo, visuomenė ir valstybė privalo harmoningai, tarptautiniu mastu vykdyti evangelijos įsakymą aplankyti kalinį, galėjo pasireikšti tik šių laikų kultūroje.

Dabar mes nuolat sakome: „asmuo, visuomenė, valstybė“. Šitoje trijulėje ir glūdi mūsų epochos savotiškumas. Senovėje asmuo, kad pasiektų savo tikslą, galėjo kreiptis tiktai į valstybę. Dėl to Platonas taip plačiai samprotauja, kokia santvarka galėtų būti labiausiai tobūla ir daro išvadą, kad užvis geriausia yra tiranija, nes čia pakanka įtikinti tik vieną žmogų, ir tikslas bus atsiektas. Šių laikų asmeniui besiekiant savo idealų ir reikalavimų patenkinimo, nėra būtina kreiptis tiktai į valstybę, kurios aparatas dažnai būna per daug lėtas ir nelankstus. Šių laikų asmuo turi begales kitų įvairių įvairiausių instancijų, kolektyvų, kurių visumą vadiname „visuomene“. Pagaliau, ir jis pats savo uždaviniams ir tikslams siekti gali sukelti gyvenime naujų žmogaus organizacijų, naujų kolektyvų, — įvairiausių draugijų ir sąjungų. Būtų tuščia ieškoti atsakymo klausimui, kur aukščiausiai pasireiškė šita nuostabi naujųjų tautų savybė: Vokietijoj, Anglijoj ar kurioj nors kitoj šaly. Ne vieta čia būtų gilintis ir į problemą, kiek pirmoji laisvai susiorganizavusi, save valstybei priešpastačiusi krikščionių bendruomenė padėjo šiai savybei įsišaknyti. Užteks tik nurodyti, kad organizacijos teisė, kaip vienas iš prigimtinių asmens laisvių elementas, tvirtai nusistovėjo anglosaksų kraštuose, kur pirmosios draugijos buvo steigiamos krikščioniškais-religiniais pagrindais, ir kad ta teisė šiandien tam tikrose ribose visur pripažinta.

Įvairiausių susivienijimų dabar visur yra nesuskaitoma daugybė. Dabar nerasim tokio užkampio, kur asmuo, priklausydamas priverstinio pobūdžio valstybiniams susivienijimams, be to, dar nepriklausytų kokiai nors a-valstybinei sąjungai.

Kiekvienas dalyvauja kokioj nors religinėj bendruomenėj, kiekvienas dalyvauja kuriame nors ar net keliuose kooperatyvuose, kiekvienas priklauso kuriai nors politinei partijai, kuriai nors etinei ar meno sąjungai arba draugijai. Ir štai šita laisvos kolektivizacijos sistema sudaro šių laikų žmogaus tikslams siekti, interesams tenkinti, teisingumo ir grožio idealams įgyvendinti lankstų ir klusnų aparatą. Užuot nevaisingai važinėjęs pas Sirakuzų tironus, Platonas šiandien savo idealams gyvenime įkūnyti sudarytų politinę sąjungą arba partiją.

Greta to, kad įvairių draugijų skaičiai nuolat auga, greta to, kad jos turi milžinišką ir vis augančią reikšmę, dar turime pažymėti, kad jos savo organizacijos principais dar pagilina lygybės ir laisvės principus. Pagal bendrą taisyklę visų sąjungų ir draugijų nariai yra lygūs ir gali laisvai į tas organizacijas įstoti arba iš jų išeiti. Faradėjus buvo Devy tarnas, bet tas nesukliudė jam pakeisti savo šeimininką karališkosios mokslo draugijos prezidento vietoje. Kiekvienoje politinėje partijoje ir jos lideris, užimąs ministerio pirmininko vietą, ir tos partijos narys batų valytojas pagal principą yra lygūs ir abudu šitą partiją kada tik nori, gali apleisti. Kitoki principai vyrauja tik slaptose organizacijose, tokiose, kaip „mafija“, „komora“ ar „ku-kluks-klanas“.

Visa tat yra nauja ir senovės žmonėms būtų buvę nesuprantama. Romos technikas būtų galėjęs lengviau suprasti garvežio įtaisymą, negu Romos juristas bet kurios patronato draugijos ar politinės partijos įstatus. Bet jeigu Romos juristas stebėtųsi mūsų santvarka, tai mes, pagalvoję apie tą dvasinę tuštumą, kuri viešpatavo tik kareivių organizacija paremtoj valstybėj, turime stebėtis, kaip Romos val-

stybė galėjo laikytis. Antikinė valstybė, palyginti su šių laikų valstybe, yra tik iš palaidų, nei kalkėmis, nei cementu nesurištų plytų sukrautas pastatas. Dėl to ji ir buvo tokia trapi ir pabira. Dėl to jai ir buvo taip sunku įgauti tikslingą formą. Galėjimas surišti ir suvienyti atskirus asmenis į laisvas sąjungas yra žymiausias ir daugiausiai žadąs mūsų laikų dvasinio progreso požymis.

*

Jei šių laikų valstybės vidaus teisės savybėse mes matome žymaus savotiškumo, progreso ir tikslingumo bruožų, tai visai kitaip turime vertinti tą teisinį aparatą, kuriuo reguliuojama t a r p v a l s t y b i n i a i santykiai. Ir keista, kad visuomet, kuomet tik nuo vidaus problemų pereinama prie tarptautinių problemų, tuojau pradedama kalbėti griežtai kitokiu tonu; jei vidaus teisės kūrybą dažniausiai įkvepia žmoniškumas, silpnesniųjų bei darbo žmonių globos ir teisingo gėrybių padalinimo pajautimas, tai užtenka tik pereiti prie tarptautinių problemų, kaip solidarumą, laisvę, lygybę ir žmoniškumą išstumia primityviškas egoizmas, neapykanta ir pyktis. Tuo metu, kai vidaus teisė jau artinasi prie naujųjų įstatymų, tarptautinė teisė tebepalieka viename dvasiniame lygyje su senąja Mozės įstatymdavyste. Tarptautinės teisės atsilikimas tragingai atsiliepia ir valstybės vidaus teisei. Naujoji valstybė siekia būti organizuota darbo bendruomene. Bet valstybių tarpusavio nepasitikėjimas neleidžia jai perkalti kardus į arklus. Asmuo, turėdamas tokią daugybę pripažintų neliečiamų teisių, dar nebeturi pačios primityvinės, pačios pagrindinės laisvės, tos laisvės, kurios jau reikalavo Kromvelio armijos kareiviai, laisvės nekariauti, laisvės netarnauti kariuomenėje, laisvės nežudyti. Viena kitą

nuolat įtardamos, viena kita nepasitikėdamos valstybės yra priverstos laikyti savo piliečius prie ginklo.

Tačiau ir tarptautinių santykių srityje mes matome nemaža naujų ir daug žadančių reiškinių. Valstybės, kurios kūrė senąsias kultūras, beveik visuomet buvo pasirėmusios užkariavimais ir kitų tautų pavergimu. Tokios buvo Babelio, Persijos, Egipto, Indijos, Makedonijos ir žymiam laipsny Romos kultūros. Romos galybės žydėjimo metu Romos valstybę sudarė visa eilė, palyginti, neseniai ginklu nukariautų kraštų, kurie buvo valdomi ir malšinami taip pat ginklu. Įsigalėjus, kaip valstybės pagrindui, naujam tautų apsisprendimo principui, naujoji kultūra faktiškai jau nebežino kitų tautų nukariavimų ar bent dvasioje su jais nesutinka. Tą liudija dar prieš didįjį karą valstybių viduje ir tarptautinėje plotmėje aštriai iškilę Lenkijos, Suomijos ir Airijos klausimai. Pažvelgę į dabartinę Europą, mes pamatysime, kad ją sudaro ištisa eilė valstybių, kurios nėra nukariautos, bet, atvirkščiai, yra atgavusios laisvę, atgavusios nepriklausomybę. Kai kurios tautos, kaip Ispanija iš maurų, o Rusija iš totorių jungo, yra jau seniai išsilaisvinusios. Kitos, kaip Olandija iš ispanų valdžios arba Graikija ir slavų tautos iš turkų jungo, išsilaisvino vėliau. Dar kitos valstybės, kaip Italija ir Vengrija, nepriklausomybę atgavo tik prieš kelias dešimtis metų. Pagaliau, visa eilė valstybių — Lenkija, Suomija, Čekoslovakija, Lietuva, Latvija, Estija, Airija savo nepriklausomybę atgavo visai neseniai, po didžiojo karo. Žiūrėdami į šitą sąrašą, mes matome, kad dėl tų valstybių nepriklausomybės nusileisti turėjo ir nugalėtojai ir nugalėtieji. Vokietija neteko lenkiškų žemių, bet panašiai ir Anglija neteko Airijos. Tokiu būdu Euro-

pos politinę istoriją charakterizuoja tautų išlaisvinimo procesas, o jos politinę geografiją nustato laisvės ir apsisprendimo principas. Tą patį tautų išsilaisvinimo procesą mes matome ir kituose kontinentuose. pradedant istoriškuoju Amerikos štatų išsilaisvinimu ir baigiant paskutiniuoju laiku įvykusiu Egipto išsilaisvinimu. Visa eilė valstybių savo nepriklausomybę atgavo be mažiausio kraujo praliejimo. Taikingas ir išmintingas Švedijos nuolaidumas panorėjusiai visiškos nepriklausomybės Norvegijai mūsų epochai ir šių laikų kultūros esmei yra daug daugiau cahrakteringas ir vaizdingas, negu visi „didieji" Napoleono užkariavimai.

*

Bet nereikia manyti, kad šitas tautų išsilaisvinimo ir didelių dirbtinių politinių darinių išviršinio irimo procesas yra šių laikų kultūros išcentrinių, skaldančių jėgų rodiklis. Atvirkščiai, nykstant paviršutiniams priverstiniams, smurto pobūdžio ryšiams, auga ir stiprėja laisvi, dvasinio pobūdžio saitai.

Mes jau matėme, kad nuo to laiko, kai barbarai priėmė krikščionybę, k o s m o p o l i t i z m o idėja visas tautas lydi per visą istoriją. Ir tat nebuvo tik negyvas principas.

Faktiškai visos krikščioniškojo pasaulio tautos gyveno vieningu dvasiniu gyvenimu, bendrai klydo, bendrai tiesos ieškojo, bendrai mokėsi, bendrai darė atradimus ir išradimus. Visos tautos bendrai perėjo tokius etapus, kaip viduramžių ideologija, kaip feodalinė santvarka, kaip renesansas, reformacija, apšvietos amžius; visos Europos tautos drauge, viena iš kitos pasiskolindamos, viena iš kitos pasimokydamos, sukūrė ir tautos savivaldos principą, ir parlamentarizmą, kaip to principo praktiškąjį pavi-

dalą, ir sąžinės laisvę, ir asmens neliečiamųjų teisių sąvoką. Ne atskiri kraštai, o visas kultūringasis pasaulis bendrai reformavo baudžiamuosius įstatymus, visas pasaulis iškėlė mirties bausmės panaikinimo ir kalėjimų reformos klausimą, visas pasaulis visame pasaulyje panaikino vergiją, visas pasaulis pripažino politinio lygiateisiškumo principą ir surado beveik vienodą būdą jam išreikšti.

Kas gilinasi į šituos procesus, tas žino, kad ta vienybė nėra tik žodžio vienybė, kad tat nėra tik išviršinis supuolimas laiko bėgyje, kad čia nėra tik paprastas pasisavinimas vienų iš kitų to, kas kitų buvo sugalvota ir įgyvendinta. Ta vienybė iš tikrųjų yra daug gilesnė, pilnesnė, organiškesnė. Tat yra kūrybos ir darbo vienybė. Visame pasaulyje, visose mokslo, technikos, teisės ir moralės srityse nerasime nė vieno svarbesnio dalyko, prie kurio kūrybos nebūtų prisidėję darbu, protu, širdim ir siela įvairiausių tautų žmonės ir įvairiausių valstybių piliečiai.

Paskutiniu laiku atsirado naujų viso pasaulio kraštų susiartinimo momentų. Visų pirma technikos atsiekimai susisiekimo srityje, patogus apsikeitimas mintimis ir žiniomis padarė mūsų pasaulį technikos ir geografijos požiūriu visai mažą. Kelionės, kurios anksčiau buvo atliekamos per kelias dienas, dabar atliekamos per kelias valandas. Įvairių įvykių žinios iš kito kontinento, iš mūsų antipodų dabar mus pasiekia daug greičiau, kaip kad senovėje Atėnus pasiekdavo to paties krašto pasienio kaimo pranešimai. Parnešęs į Atėnus žinią apie Maratono pergalę pasiuntinys iš pervargimo mirė. Šiandien įvykusių Nevjorke boksininkų rungtynių rezultatus visa Europa žino per kelias minutes. Tautų Sąjungos posėdžiuose vykstančių debatų ir politinių veikėjų

kalbų klausosi visa Europa, o kai kada ir visas pasaulis.

Susižinojimo bei susisiekimo greitumas bei patikimumas padarė tai, kad net buvęs tautinis mūsų ūkis taip pat virto kosmopolitiniu. Kiekvienam krašte, dideliame ar mažame, pramonės ar žemės ūkio, kiekvienas pilietis, ir turtuolis, ir paskutinis beturtis, kasdien susiduria su kitų kraštų gaminiais, vartoja įvairių kontinentų produktus ir savo veikloje jis neatsiejamai yra surištas su viso pasaulio reiškiniais. Šitą šių laikų ekonomikos ir ūkio kosmopolitizmą labai ryškiai vaizduoja 1925—6 metų visuotinis ekonominis pakilimas ir po jo atėjęs 1930—3 m. visam pasauliui visuotinis ekonominis krizis.

Greta su šituo faktiškuoju, gyvenimiškuoju kosmopolitizmu įvairiais keliais ir būdais atsiranda, susidaro ir stiprėja organizaciniai ryšiai. Senovės laikais, kada iš viso nebuvo pripažinta legalinių laisvų sąjungų, juo labiau negalėjo būti ir viršvalstybinių susivienijimų. Pirmoji ir ilgą laiką vienintelė tokia organizacija buvo Buddos vienuolija. Paskui panašią krikščionių bažnyčios organizaciją įkūrė apaštalas Povilas. O dabar universališkai išsiplėsti siekia, galima sakyti, kiekviena laisva sąjunga, žinoma, jei tik ji neturi pasiėmusi grynai vietinio pobūdžio uždavinių. Kosmopolitinių organizacijų dabar pilna kiekvienoje valstybėje. Kosmopolitiška yra kiekviena religija (išskyrus judaizmą, kuris sudaro tos taisyklės paradoksišką išimtį). Iš valstybės ribų siekia išeiti kiekviena sekta, kiekvienas ordinas, kiekvienas bet kurios religijos ribose susidaręs specialinis susivienijimas. Kiekvienas filantropinis susivienijimas atsiliepia organizacinių aidu ir kituose kraštuose: net patronatai, besirūpiną tik vietos kalėjimų reikalais, bematant sudaro visos valstybės

patronatų sąjungą ir sueina į organizacinį kontaktą su kitais patronatais. Tarptautinių mokslo, literatūros, ekonomikos, kultūros, etikos organizacijų yra begalės. Maža to, net toki reiškiniai, kurie, rodos, susiję tik su vietos sąlygomis, pav., politinės partijos, ir tos siekia internacionalizuotis. Ir ne tik kairiosios, sąmoningai kosmopolitinės, bet net ir dešiniosios partijos, lyg ir prieš savo valią, šių laikų universališkumo stichinės jėgos verčiamos, siekia organizacinio susiartinimo. Net ir toki judėjimai, kurie pasiima uždavinį kovoti su kosmopolitizmo dvasia, greitai patys virsta kosmopolitiškais. Šiuo atveju yra labai charakteringas atsiliepimas svetur į Italijos fašizmą. Paremtas grynai italų tautine idėja, jis tapo panašių idėjų pirmovaizdžiu ir kituose kraštuose. Ir įdomiausia yra tai, kad kitų kraštų nacionalistai laiko savo pareiga gauti Italijos nacionalizmo vado palaiminimą. Net dar siauresnio masto dvasinis reiškinys — vokiečių nacionalsocializmas ir tas savo idėjoj mato misijonieriškų uždavinių viso pasaulio kultūros plotmėje. Mistiško rytų tautų ženklo pasirinkimas Vokietijos siauroms nacionalinėms tendencijoms atžymėti ir jo populiariškumas visose giminingose srovėse kituose kraštuose parodo, kokios nepaprastos vienijančios jėgos ir kokios universalinės tendencijos viešpatauja mūsų epochoj.

*

Šita faktiškoji, tikroji gyvenimiškoji vienybė iki paskutinių laikų neturėjo savo organizacinės formos. Romos šventosios imperijos principas nuo reformacijos laikų iki praeitojo šimtmečio pradžios, kada jis nepastebimai buvo visai panaikintas, nešiojo tik grynai formalinę, titulinę gyvybę. Toki laikino pobūdžio dariniai, kaip Šventoji Sąjunga, visai neatitinka šių dienų pasaulio dvasinį kosmopolitišku-

mą. Maža to, visą laiką matome darant politinių arba idėjinių bandymų apvienyti žmoniją romėnų metodu, ir aikštėn vis iškyla politinių bei dvasinių imperializmų idėjų: imperializmas Napoleono I, kuris siekė prievarta sudaryti Europos vienybę ir kuris net buvo popiežiaus vainikuotas pagal Karolio Didžiojo reminiscepcijas, pangermaniškasis imperializmas, politinis ar idėjinis rusų imperializmas, pasireiškęs tikėjimu kažkokiu rusų tautos mesijanizmu, kuris išgelbės nuo pražūties pūvančią vakarų kultūrą. Bet, žinoma, tokios idėjos gali turėti pasisekimo tik siaurame rate tokių žmonių, kurie nesupranta dabarties dvasios. Paskutinio pateptinio visos Europos valdovo, Napoleono likimas yra labai pamokomas visoms panašioms teorijoms ir bandymams jas įgyvendinti. Idėja valdyti kitas tautas yra archyvinės dresnos, anachronizmas: per daug jau giliai tautų apsisprendimo principas suleido šaknis į žmonių protą, per daug jau glaudžiai ir organiškai jis suaugo su dabartinės teisės pagrindais.

Bet štai paskutiniai metai, kaip pamokomą ir suraminantį pasaulinio karo rezultatą, davė mums Tautų Sąjungą, kurioje organizaciniu požiūriu užvis plačiausiu mastu įsikūnijo tautų lygybės ir jų vienybės principas. Šita organizacija nauja, neturinti jokių analogijų praeity. Joje mes privalome matyti organiškų tendencijų nuo partikuliarizmo prie kosmopolitizmo įgyvendinimo, tendencijų, kurios ir seniau ir Europos kultūros laikais, kaip patys stipriausieji ir patys pagrindinieji žmonijos vystymosi įstatymai nesulaikomai stumia visas tautas paskirai ir bendrai įsisąmoninti ir įgyvendinti vienybę. Ir netenka abejoti, kad jeigu germanų barbarai būtų buvę palikti vieni sau, tai, anksčiau ar vėliau, jie vis tiek būtų persiėmę šita idėja.

Bet šiuo atsitikimu mes turime ne vien tik organišką, nesąmoningą žmogaus pajautimų augimą ir evoliuciją. Čia, be to, įsikūnijo du tūkstančiu metų sąmoningai svajota, ankstybesnių aukštųjų kultūrų palikimo svajonė apie tautų vienybę. Tokiu būdu susidaro dviguba naujojo principo jėga, dviguba jo reikšmė, dvigubas jo nepalaužiamumas. Dabar parėjo į madą iš Tautų Sąjungos juoktis. Pasijuokti yra pamato. Ji, teisybė, dabar silpnesnė už patį silpniausią politinių sunkumų ir konfliktų meto Romos šventosios imperijos imperatorių. Bet niekas negali pasakyti, kad ji turi būti silpna savo idėja, savo iniciatorių ir kūrėjų sumanymu. Čia tik įgyvendinimo, o ne principo netobūlybė. Pagaliau, pradžioje kiekvienas režimas būna silpnas. Ir monarchijai nusistovėti, ir respublikai, monarchiją nuvertus, įsigalėti reikia kelių dešimčių metų. Kiekvienai įstaigai suleisti organizacines šaknis ir tapti galinga jėga reikia laiko. Jei dabartinė Tautų Sąjunga pasirodys netinkama, ją reformuos, ją pakeis kita analogiška įstaiga. Mes ją kritikuosim. Bet ir gerbsim ją. Jos didybę visoj pilnumoj galime pamatyti tik pažiūrėję iš tūkstančių metų tolumos.

*

Baigdami dabarties išorinės ir dvasinės kultūros savybių apžvalgą, galime padaryti ir kai kurių išvadų.

Visų pirma, palyginti su artimiausia, betarpiška tik vieną tūkstantį metų atgal siekiančią praeitim, mūsų kultūra rodo nuolatinį augimą, vystymąsi, kilimą. Nepaisant laikinų ir vietinių nukrypimų, nepaisant visų zigzagu ir išsilenkimų, nepaisant dažnų ir staigių kritimų žemyn, vis dėlto netenka ginčytis, kad žmogaus išviršinio ir dvasinio gyvenimo „kreivoji" visose srityse kyla aukštyn. Visur auga išvir-

šinė galybė, auga materialiniai ištekliai, keičiasi viso žemės kamuolio vaizdas. Kartu vystosi ir dvasinė žmogaus pusė. Ir teisės srityje, ir gretimose moralės ir religijos srityse, taip pat ir filosofinėse sistemose bei bendroje pasaulėžiūroje mes matome neabejotiną augimą ir progresą.

Lygindami šito dvasinio vystymosi atskirus etapus su senųjų tautų pereitais etapais, mes dažnai nustebsim rasdami supuolimų ne tik stambiais bruožais, bet dažnai ir detalėse. Mes žinome, kad naujosios tautos pradėjo vystytis jei ne iš barbariškumo stadijos, tai bent iš tokios stadijos, kuri atitinka Heziodo epochą Graikijoj, karalių įstatymų epochą Romoje ir pirmąją Mozės įstatymų stadiją Izraelyje. Iš analoginės išeinamosios stadijos jos ėjo tuo pačiu keliu, kaip ir senovės tautos: nuo siauros, apribotos mažos bendruomenės per tautinį išsąmonėjimą prie kosmopolitinio įsisąmoninimo; nuo šiurkštaus tradicijomis susidėjusio organizacijos egocentrizmo prie laisvo kolektyviško altruizmo; nuo kraujo ir gimimo ryšio supratimo prie visų žmonių dvasinės vienybės. Ta linkme ir eina žmonijos vystymosi kelias, ta linkme žmonija perėjo daugybę stadijų ir epochų.

Teisybė, praeities aukščiausių minties atsiekimų lyginimas parodys mums, kad mes pačių viršūnių dar nepasiekėme. Tačiau ten, kur praeityje iškildavo tik atskiri asmens, atskiri protai, dabar iškilo milžiniškos masės; žodžiai, kurie pagaudavo tik nedaugelį, dabar randa pritarimo milijonuose. Mes kartojame sena, bet kaip kylančia spirale kartu ir aukštyn kylame. Senovės mintytojų moksle mes randame kilnesnių žodžių už tuos, kurie dabar mums teikia įkvėpimo. Bet senovė tik ieškojo tiems principams įgyvendinti kelių, bet jų nerado. Dėl to

senovės valstybėse mes nerandame analogijos dabartinei teisei su jos žmoniškumu, laisve ir lygybe. Panašiais principais rėmėsi, gal būt, tik senovės krikščionių bendruomenė. Teisybė, ta bendruomenė buvo daugiau dvasinio pobūdžio, gyvybingesnė, daugiau persisunkus solidarumo ir visų žmonių lygybės jausmu. Bet užtat ji buvo labai neskaitlinga, beveik atsiskyrėlių susivienijimas. Jos akiratis, jos valdžia visai nesiekė tų visų jėgų, kurios reališkai reguliuoja žmonių santykius. O mes dabar panašiais principais organizuojame tokius kolosališkus žmonių masių kompleksus, kurie nebegalėtų sutilpti net senovės pasaulio fantazijoj, tais principais mes reguliuojame santykius viso žemės paviršiaus plote, tų principų galion mes atidavėm valstybę ir bažnyčią, mes privertėm jiems tarnauti mums paklusnią ir lanksčią savo teisę. Tegul mes dar negalime pasakyti, kad mūsų įstatymas yra „meilės įstatymas", „laisvės įstatymas", „karališkas įstatymas". Bet mes ta linkme einame. Daugelis moralės pradmenų jau įgavo tvirtą ir pastovią įstatymo formą, daugelis teisės reikalavimų jau įgavo dorovinės būtinybės gyvą galią. Graikų mintytojo paliktojo idealo — teisės ir teisingumo sutapdinimo įgyvendinimas jau nebe svajonė, o būtinybė, ir mes jau lyg matome prieš save tą „karalystę", kurios reginys sužavėjo Galilėjos žvejus. Iš tikrųjų, jeigu žmonijos uždaviniu laikysim universalinių romėnų teisės pradmenų sujungimą su graikų kosmopolitizmu ir su Izraelio svajone apie vieną visos žmonijos brolišką šeimą, tai turėsim pripažinti, kad mes jau žymiai prisiartinom prie tų pradmenų organiško sintezio.

Prie savo kelių užbaigimo artinasi žmonija!

Tikrovė ir svajonės.

„Prie savo kelių užbaigimo artinasi žmonija"... Argi iš tikrųjų? Kodėl gi mes, šių laikų žmonės, visai kitaip suvokiame aplinkinę tikrovę? Kodėl mes lyg nematome visų šitų laimėjimų, nejaučiame jokio džiaugsmo ir pasitenkinimo? Kodėl mūsų sielose viešpatauja nerimas, rūpesčiai ir tamsūs nujautimai?

Kad galėtume atsakyti į šiuos klausimus, atsidėję peržvelgsime vieno iš dešimčių tūkstančių mūsų piliečio vienos dienos įvykius.

Prano Pranaičio viena gyvenimo diena.

Pranas Pranaitis neaukštas, visai nežymus valdininkėlis. Jeigu aš jums net pasakyčiau, kurioj ministerijoj ir kuriam departamente jis tarnauja, tai jūs vis tiek jo nerastumėt, nes toj pačioj ministerijoj ir tame pačiame departamente tarnauja dar du Pranai Pranaičiai, ir juos visus atskiria tik žymėdami eilės numeriais: pirmasis, antrasis, trečiasis.

Pranas Pranaitis sėdėjo prie atviro lango. Diena buvo šilta, ir buvo malonu, kai protarpiais įsiveržęs vėjelis kedeno popierius ir gaivino visą kambarį. Bet Pranas Pranaitis vis tiek buvo blogai nusiteikęs. Valandos plaukė kažkaip nelygiai, ne taip,

kaip reikėtų. Bet pirmadienis jau tokia diena — ko gi gero iš jo gali laukti? Pranaitis iš pat mažens nemėgo pirmadienių.

Šitas pirmadienis Pranaitį ypač slėgiamai veikė. Mat, šeštadienį buvo šventė, tai, turėdamas dvi laisvas dienas, nuvažiavo pas tėvus į provinciją. Tėvai gyveno netoli Kretingos, todėl galima buvo pasinaudoti papigintu geležinkelio bilietu. Bet vakar, grįždamas namo, po dviejų dienų viešėjimo ir maudymosi jūroje jautėsi labai pavargęs, todėl susimasino patogumu ir nusipirko bilietą miegamajai vietai. Ir miegojo jis kaip užmuštas, net geriau kaip namie. Teisybė, šiandien galva skausmu plyšte plyšo, bet to kaltininkė buvo ne praeitoji, o užpraeitoji naktis... Dabar mintis apie bereikalingai išleistus miegamajai vietai litus nemaloniai ir įkyriai persekiojo Pranaitį.

O ir tarnyboje vienas nemalonumas sekė paskui kitą. Referentas pareikalavo kažkokios bylos, kurios jis ilgai negalėjo surasti. Paskui reikėjo parašyti vienas raštas, bet tokiu painiu reikalu, kad jis nebežinojo nė kaip pradėti.

Dėl to nesistebėsim, kad atėjus laikui gerti arbatą, Pranaičio nuotaika buvo visai nesmagi.

Pasiėmė į rankas vakarykštį laikraštį, bet jame rado tą patį, ką ir visuomet rasdavo. Pirmame puslapy buvo pasikalbėjimas su Pienocentro direktorium apie eksporto perspektyvas, toliau žinios apie Tautų Sąjungą, apie nusiginklavimo komisijų darbus, apie įvykius Vokietijoj, teismo kronika ir t. t. Į straipsnius apie televizijos pažangą ir apie Nobelio literatūros laureatą jis ir dėmesio neatkreipė.

— Nieko naujo, — tarė jis savo kaimynui.

— Laikraščiuose visada nėr ko skaityti, — patvirtino kaimynas.

Pagaliau darbo diena pasibaigė. Pranaitis išėjo namo. Kaip ir visi žemesnieji valdininkai, Pranaitis gyveno labai toli nuo tarnybos vietos. Paprastai jis vaikščiodavo pėsčias, bet šiandien, atėjęs iki Įgulos bažnyčios, nebeatsispyrė pagundai ir sėdo į atobusą. „Dėl kelių centų nepavargsiu", pagalvojo jis, nors čia pat vėl dilgtelėjo mintis apie bereikalingas išlaidas miegamajai vietai.

Nuo autobuso sustojimo vietos vėl dar liko pusėtinas galas eiti pėsčiam. Ir juo arčiau namų, juo labiau temo jo nuotaika. Vis tebeskvarbė mintys apie nemalonumus tarnyboje, apie kronišką pinigų stoką, apie neužbaigtą namelių statybą, apie neužkišamas spragas rūbų fronte. Namie vėl labai nejaukų įspūdį padarė tik šiaip taip suremta tvora, priemenės suskilusios durys, nutrintas grindų nudažymas ir, pagaliau, visai menkas viso buto įrengimas.

Pranaičio žmona tuo tarpu triūsė darže. Pamačius pareinantį vyrą, tuojau parbėgo į trobą. Su ja parbėgo ir aštuonerių metų sūnelis. Žmona buvo saule įdegus, visa gyva, linksma. Sūnelis tuojau pradėjo pasakoti apie kažkokį svarbų įvykį, kurio dalyviai buvo kaimyno šuo, tvora, višta ir katė. Bet Pranaitis buvo taip blogai nusiteikęs, kad iš žmonos pusės jo akį patraukė tik jos liemenės lopas, tiesa, labai rūpestingai prisiūtas, o iš sūnaus pusės— tik purvinos jo rankos.

Po vakarykščių vaišių pietūs jam pasirodė labai menki ir neskanūs: daržovių sriuba ir gabalėlis mėsos su svogūnų laiškais. Pranaitis žinojo, kad žmona turi labai taupyti, kad šiaip taip sulauktų mėnesio pirmosios, vis dėlto koks nors gardesnis kąsnelis būtų labai malonu suvalgyti, nors, tiesą sakant, jis labai mėgo ir virtą mėsą su svogūnų laiškais ir daržovių sriubą su juoda duona. Riekdamas

duoną, kažkodėl atsiminė maldos žodžius „duonos mūsų kasdieninės“, kažkodėl pradėjo galvoti, koki maldos žodžiai toliau, bet taip ir neatsiminė. Bandė vienu pradėjimu atsiminti visą maldą nuo pradžios, bet nuo žodžių „teateinie karalystė tavo“ toliau vis tiek negalėjo atsiminti. Bet dėl to visai nenusiminė, nes laikė save laisvamaniu ir net didžiavosi atsiminęs, kad būdamas teisme liudytoju „iš išsitikinimo“ atsisakė prisiekti ir davė tik „iškilmingą pasižadėjimą“.

Pietus valgant žmona su sūnum per vienas kitą ėmė pasakoti, ką juodu vakar matė kine. „Tu ūži, tai ir mudu sumanėm paulioti“... Kadangi buvo vasaros tuščias sezonas, tai rodė Indijoj nutrauktą, seną, dar „nebylę“ filmą iš Gotamo Buddos gyvenimo. Sūnų labai sudomino pasakiškojo princo likimas, nors labiausiai jį sužavėjo drambliai ir krokodilai. „Koki biaurūs tie krokodilai, koki jie baisūs... kaip jie baisiai išsižioja“, baisiojosi sūnelis, rodydamas savo dantelius.

Pranaitis neprasitarė nė vienu žodžiu, neprabilo nė vienu klausimu. Gera žmonos ir sūnaus nuotaika negalėjo praskaidrinti jo nejaukios nuotaikos. Ir dar lyg tyčia užbaigai žmona pareiškė, kad padarius išlaidų kinui, dabar ji iki mėnesio pirmosios vargu sudurs galus. Dar paklausė, ar negirdėt apie algos pakėlimą arba paaukštinimą tarnyboje.

Toks klausimas, aišku, buvo netaktiškas ir visai ne vietoje. Todėl Pranaitis šiurkščiai atsakė, kad iš tikrųjų daug kalbama, bet tik apie algų sumažinimą ir etatų susiaurinimą. Čia žmona jau suprato, kad vyras ne ūpe ir nutilo. „Reikės atsisakyti rytais kavos“, pagalvojo pati sau. Sūnelis bandė dėstyti savo kelionės į Indiją planus, bet matydamas, kad jo sumanymo niekas nepalaiko, trumpai ir tvir-

tai pareiškė, kad jis vis tiek keliaus ir net ne laivu, o aeroplanu.

Pavalgęs pietus, Pranaitis išėjo į savo daržą. Jo sklypas buvo nemažas, apie 3000 metrų ploto, tarp buvusios tvirtovės apkasų. Įsigijo jis jį beveik veltui, išsimokėtinai per trisdešimt metų. Bet visas savo sutaupas išleido namų statybai, o sodui užsiveisti jau nieko nebeliko. Dėl to visame sklype buvo tik keli serbentų krūmai ir kelios vyšnaitės. Net daržui ne visas plotas buvo užimtas, nors daržovių ir taip užsiaugindavo visiems metams. Bet iš viso namai ir sklypas buvo vienintelis Pranaičio pasididžiavimas: vis šioks toks apsidraudimas juodai dienai ir senatvei. Tiesa, pasenti jis dar negreitai pasens, tačiau neaiškus, paslaptingas „juodosios dienos" šešėlis Pranaitį nuolat sekiojo.

Sklypas turėjo ir trūkumų: rudenį ir pavasarį, polaidžio metu, iš jo net išbristi buvo sunku, nes aplinkui buvo tik gatvių pavadinimai, bet vaikščioti tomis gatvėmis, ypač kur buvo pradėti žemės darbai ir nuimta pievos veja, buvo tikras vargas. Be to, Pranaitis buvo nelabai patenkintas savo kaimynu. Teisybę sakant, jo kaimynas buvo ramus, taikingas, gražaus apsiėjimo žmogus, bet jis buvo paprastas darbininkas. Tačiau už Pranaitį jis gyveno daug geriau: jo ir namelis buvo švaresnis, ir sodelis geriau sutvarkytas, ir visa žemė iki paskutinio gabalėlio buvo išnaudota daržui.

Paprastai Pranaitis savo darže dirbti mėgdavo: jam čia krutėti buvo daug maloniau, negu tarnyboje sėdėti. Bet šiandien ir čia nesisekė. Šiaip taip palaistęs daržoves, išėjo į vadinamąją gatvę, kurioje ramiai ganėsi karvės, jų tarpe ir Pranaičio žmonos pavydo objektas, kaimyno žalmargė. Neilgai pasi-

dairęs, nuėjo pas savo augimo ir mokyklos draugą, kuris taip pat netoliese gyveno.

Šitam savo draugui Pranaitis nuolat pavydėdavo. Mat, tas suspėjo pabaigti gimnaziją, įstojo į universitetą, turėjo gana gerą tarnybą, be to, rašinėjo laikraščiuose ekonominiais klausimais. Pranaitis dažnai užeidavo pas jį pasiklausyti radio, pasiskaityti laikraščių ir žurnalų, kurių draugas visuomet daug turėdavo. Šį kartą, nors ir vasaros metu, radio ypač gerai veikė. Numoję į politinį pranešimą, juodu išklausė puikų Varšuvos koncertą, paskui pasuko į Maskvą, paskui pasisukino po Europą, bet čia, be patefono plokštelės iš Florencijos, jau nieko gero nerado. Žurnaluose taip pat buvo seni ir žinomi dalykai: cepelino kelionė per vandenyną, Tautų Sąjungos susirinkimas, revoliucija Kinijoj... Juodviejų dėmesį atkreipė tik du vaizdeliai: būsimojo Europos karo vaizdas — baisingas Eifelio bokšto išsprogdinimas, ir kavos perteklių naikinimas Brazilijoj. Iš tų vaizdelių atsirado ir kalbos apie karo galimumus. Pranaičio draugas buvo tipiškas inteligentas, kuris mėgo visa, kas nauja, ir tik todėl, kad tat buvo nauja. Jis karštai pradėjo pasakoti apie naujus karo pabūklus ir išradimus. Pranaitis tik stebėjosi, iš kur jis visa tat žinojo: ir apie ultra nuodingas dujas, ir apie naujoviškiausius aeroplanus, kuriuos valdo iš žemės, ir apie naujausius tankus, ir apie mirties spindulius. Kariaujančių valstybių sostinių sunaikinimas jau pirmą karo dieną Pranaičio draugui atrodė aiškus, neginčijamas faktas.

„Pamatysi, kad mūsų Kaunas vėl bus tvirtovė, ir mūsų namus nugriaus, kad pašalintų kliūtis šaudyti!“ — pranašavo jis.

Nuo karo perspektyvų jis nepastebimai perėjo prie europiškosios kultūros sunaikinimo perspektyvų, juokingai kraipydamas Špenglerio mintis, apie kurias tik nuogirdomis buvo girdėjęs. Pranaitis su dideliu sunkumu sekė draugo žodžių srautą. Ir jo galvą vis stipriau skvarbė mintys apie galimą algų sumažinimą, apie atsiradusį pavojų jo nameliui, apie besiartinančią „juodąją dieną". Netrukus atsisveikino ir nepakenčiamai blogai nusiteikęs, išėjo namo. Buvo jau tamsu. Priėjęs prie namų, jis matė, kad žmona, paguldžius sūnelį, laukė jo pareinant, bet į vidų nėjo, o atsisėdo prie prieangio ant suolelio ir pradėjo galvoti. Paskui išsiėmė iš kišenės savo pergyvenimų užrašų knygelę ir pažymėjo: „Dvi dienos pas senukus. Gamtoj erdvu. Jūra puiki. Bet gyvenime ankšta, pilka, skurdu. Ateitis — be šviesos spindulėlio, tamsi kaip naktis". — Jis mėgdavo poetiškai išsireikšt.

Apsiramino Pranaitis tik atsigulęs ir pradėjęs migdytis. Paskutinis vaizdas, kuris švystelėjo jo akyse, buvo jaukus, švarus kambarėlis su radio aparatu, o už lango žydėjo vešlios alyvos... Pranaitis jau seniai rengėsi pasisodinti kelis krūmelius geros veislės alyvų, bet vis tų pinigų nebuvo.

*

Tokių žmonių, kaip Pranaitis, Lietuvoje tūkstančiai, o į jį panašių — šimtai tūkstančių. Visame pasaulyje tokių—šimtai milijonų. Ir kaimynuose, ir visoj Europoj, ir kituose kontinentuose, atogrąžų kraštuose, ir arktikos kraštuose, jų pilna ten, kur auga beržai ir liepos, kur žaliuoja šiaurės pušys ir eglės, kur lapoja pietų kiparisai ir palmės — visur pilna tokių žmonių, ir visur jų gyvenimo neatskiriami palydovai yra retos kuklaus džiaugsmo prošvaistės, nuolatiniai rūpesčiai dėl duonos kąsnio, nuolatinis

nerimas dėl ateities. Lygiai taip, kaip vandens lašai sudaro galingą krioklį, taip ir iš šitokių žmonių kasdienio gyvenimo ir jų pergyvenimų susidaro didinga pasaulinės istorijos srovė.

Ir štai kaip jų jausmai yra priešingi mūsų išvedžiojimams! Mes sakėme, kad dabartiniam gyvenime galima matyti lyg visų amžių svajonių įsikūnijimą. O Pranas Pranaitis į tai mums atsako, kad jo „gyvenime ankšta, pilka, skurdu". Iš kur atsiranda toks didelis vertinimo skirtumas?

Jei neišeitume iš dabarties ribų, jei turėtume galvoje tik vieną šitą Prano Pranaičio dieną, tai be jokių svyravimų turėtume atmesti visus Pranaičio nusiskundimus, kaip visai nevertus dėmesio. Mes galime stačiai į akis jam pasakyti, kad negirdėti dabarties reiškiniai jį tiek apglušino, kad jis nesusivokia, nemoka įvertinti, kas aplink jį darosi. Pranaitis sako, kad jo gyvenimas toks „siauras, pilkas ir nuobodus". Labai griežtai apspręsta. Bet ar jis teisus? Tik atsiminkim, su kokia daugybe stebuklų jis susidūrė tą „nevykusį" pirmadienį, kai mes su juo susipažinome. Greitas kaip vėjas traukinys, kuriuo jis atūžė iš pajūrio į miestą, autobusas, telefonas, elektra, kino, aeroplanai, cepelinas, kurio paveikslą matė žurnale, radio, kuriuo jis girdėjo iš tolimų kraštų atskridusius garsus, gramofonas... Bet Pranaitis su visu tuo jau apsiprato, kad jeigu jam tuos stebuklus kas nors primintų, tai jis tik gužtelėtų pečiais ir pasakytų: „Taigi, mat, naujieną pasakė!"

Tur būt, negeresnį rezultatą gautumėte, jei jam primintumėte, kad šią dieną jis praleido, palyginti, be didelio rūpesčio ir ramiai tik todėl, kad aplink jį, iš visų pusių stovi apstoję kaip ištikimi sargybiniai saugoja jį didieji žmogaus laisvės, sąžinės laisvės,

įsitikinimų laisvės, politinės ir tautinės laisvės principai; kad jis su apmaudu numojo į tokius laikraščio straipsnius, kuriuose rašoma apie Tautų Sąjungą, kuri yra ne kas kita, kaip organizacinis dviejų tūkstančių metų senumo žmonijos svajonės įsikūnijimas; kad nusiginklavimo komisija yra taip pat naujas pasaulinės istorijos reiškinys... Bet ir čia Pranaitis stačiai nesuprastų jūs, nes visa tat jam atrodo priprastas, net įkyrus kasdieniškumas ir tiek. Išgirdęs apie politines laisves, jis tik karčiai ir ironiškai nusišypsos. O kai užsiminsit apie Tautų Sąjungą, tai jis nei klausyti nenorės ir palaikys jus įkyriu rezonieriu idealistu, nesuprantančiu gyvenimo realybės.

Bet norėdami pasiekti Pranaičio sąmonę, pabandysim padaryti lyg ir psichologinį bandymą. Jeigu tik jam nepatinka dabartinis gyvenimas, tai imsim ir pasiūlysim jam pasirinkti bet kurią kitą žmonijos istorijos epochą ir paprašysim pasakyti, kuri iš jų jam labiau patinka už dabartinę.

Jeigu jis pasirinks ir apsistos ties 1920 metais, t. y. pasitrauks vos dešimtį metų su viršum atgal, tai jis jau negalės klausyti radio; šitas didysis mūsų laiko stebukladaris pasitrauks iš jo gyvenimo ir apie tokį stebuklą jis net svajoti neišdrįs. Išnyks ir kalbamasis filmas. Nebebus ir miegamosios vietos nuvažiuoti pas „senius“, nes tos vietos trečiosios klasės vagonuose dar tik neseniai įvestos. Nebus ir autobuso, kuriuo jis parvažiavo iš darbo, nes tais metais Kaune vaikščiojo tiktai konka, ir visai kitu keliu. Didžiojoj gatvėj vietoj plačių šaligatvių vėl atsiras linkstą mediniai tilteliai ir vėl pradės mušti vandens fontanai po praeivio kojomis. Mieste nebus kanalizacijos ir vandentiekio. Vietoj lengvų geležinių tiltų per Nemuną ir Nerį vėl nusities gramozdiški mediniai tiltai. Jo gatvė paliks neapšviesta.

Maža to. Išnyks ir jo ir jo kaimynų nameliai, o jų vietoje išsities su visu savo pirmovišku, milžinišku nenaudingumu negyvos tuščios tvirtovės pylimų linijos.

Jeigu Pranaitis numes dar dešimtį metų ir apsistos ties 1910 metais, tai tvirtovės pylimai šiek tiek atgis: ant jų atsiras rusų sargybiniai, kurie draus prie jų artintis ir arti jų vaikščioti. Tada išnyks ištisi didžiausi naujojo mieso rajonai, visi namai pasitrauks į apačią, į paupį, nes kalne namų statyti neleis. Stačiai stebėtis teks, kokios nešvarios, blogai grįstos, be šaligatvių paliks Kauno gatvės. Tuo laiku Pranaitis, jeigu ir būtų baigęs universitetą, nebūtų galėjęs ir svajoti apie pasilikimą Lietuvoje, o būtų turėjęs apleisti tėvynę ir tarnauti kur nors tolimoj Rusijoj; oficialinėj įstaigoj Kaune nebūtų galėjęs lietuviškai susikalbėti, o jeigu būtų bandęs lietuviškai užkalbinti valdininką, tai tas jam būtų parodęs pirštu į užrašą, kad kalbėti nerusiškai griežtai draudžiama. Iš pasakojimų ir atsargių laikraštinių pastabų jis sužinotų, kad Lietuvoje vykdoma Stolypino žemės reforma, bet ne vietinių žmonių naudai, o ateiviams, kuriuos čia smurtu, nepaisydami stichijų, kelė „Vakarų kraštui" surusinti. Tada jis, gal būt, pripuolamai paskaitytų laikraščiuose apie pirmuosius „rekordinius" aeroplanų skridimus: apie Blerio perskridimą per Lamanšą, apie nuskridimą per 24 valandas iš Londono į Birmingamą «tik su vienu nusileidimu».

Dar 10 metų į praeities gelmes... Dvasinė atmosfera dar labiau sutirštėja. Dabar, būdamas valdininkas, gali laisvai pasakyti teisme, kad jis, kaip laisvamanis, priesaikos neduos. O anuo laiku už tai jį tuojau atleistų iš tarnybos. Apie žemės reformą tada ir užsiminti niekas neužsiminė. Milžiniškuose

Rusijos plotuose tada viešpatavo dvarininkiškų luomų valdžia. Nebūtų aeroplanų, automobilių, kino, gramofonų. Telefonas būtų tik sunkiai prieinamas prabangos dalykas.

Dar penkiasdešimt metų atgal: išnyksta telegrafas, telefonas, geležinkeliai. Bet užtat atgyja dvarininkų valdžia, ir Pranaitis ir jo tėvai eina baudžiavą kokiam nors Tiškevičiui, ir neturi jokių perspektyvų iš to būvio išsivaduoti. Be to, jam grestų pavojus ilgus metus, gražiausius savo gyvenimo metus tarnauti Nikalojaus kareiviu.

Dar penkiasdešimt metų atgal; 1800 metai. Gyvenimas dar primityviškesnis, dar labiau skurdinas. Kauno gatvės skęsta neišbrendamam purve. Apie gatvių apšvietimą nakčia nieks ir žinoti nežino. 1800 m. kaip tik kilo Napoleono žvaigždė. Visi žinome, kad jis mėgdavo greitai važinėti ir savo kelionėms tiesė kelius. Tai štai šitas visagalis nugalėtojas tuo laiku keliavo iš tikrųjų vėžlio greitumu—daugiausia 15 kilometrų per valandą. Bet svarbiausia, nors ir kaip buvo galingas Napoleonas, jis negalėjo ir svajoti apie tokius patogumus, kuriais pasinaudojo parvažiuodamas iš tėvų Pranas Pranaitis trečiosios klasės vagono miegamojoj vietoj. Kelionė prekių keleivių traukiniu Napoleonui būtų buvus neapsakomai greita ir patogi. O jeigu Pranaitis persikėlęs į 1800 metus stebuklo būdu prisimintų radio aparatą ir pabandytų jį paaiškinti, tai jo nesuprastų ir Paryžiaus Akademija ir Londono Karališkoji Draugija abi kartu; jeigu Pranaitis joms ir parodytų paprasčiausią aparatėlį, tai jos vis tiek nemokėtų juo pasinaudoti.

1700 ir 1600, 1500! Bet čia reikia didžiausio atsargumo. Tegul Pranaitis atsimena, kad su savo žodžiais reikia skaitytis. Tais laikais už pareikštą

netikėjimą, už surastą pas jį laisvamanišką knygelę jis atsidurtų teisme. Jeigu Lietuvoje jam, gal būt, pasisektų, palyginti, laimingai išsisukti, tai Europos kraštuose jam grestų sudeginimas ant laužo. Ir ne tik jis vienas, bet ir visa jo šeima — žmona, sūnus, tėvai, turėtų skaudžiai užmokėti už kiekvieną jo neatsargų žodį. Tuomet jis savo kailiu pajustų, ką reiškia tie šių laikų asmens laisvės didžiųjų principų pavidalo angelai sargai, kurie nematomai saugoja jo ir jo šeimos ramybę.

Bet ar verta dar toliau gilintis į amžių tamsybes? Ar ne laikas grįžti atgal, į tikrovę... Gal būt, jau ir Pranaityje pabudo nematytos šviesos, grožio, laisvės, žmogaus asmens pilnumo, negirdėtos sveikatos ir patogumų, kurių dabar pilna mūsų aplinkumoj, pajautimas. Gal būt, dabar jau ir jo galvoje gimė mintis, kad dabartinė politinė santvarka, dabartiniai įstatymai, dabartinis asmens būvis visuomenėje ir valstybėje, nepaisant visų trūkumų, vis dėlto yra labiausiai vykę, labiausiai tobūli, daugiausia laimės teikia, kaip per visą žmonijos istoriją.

Bet ir šitų samprotavimų gali būti per maža pataloginiam Pranaičio pesimizmui apgalėti. Gal būt, jis yra nepataisomas mizantropas ir todėl mums atsakys: „Na, tai kas iš to. Netikėdamas žmonija, aš esu juo labiau teisus. Niekam tikus yra dabartinė žmonija ir tokia ji buvo visuomet. Štai ir viskas". Šituo trumpu, bet aiškiu atsakymu jis sugriauja visą mūsų gudriai sugalvotos ekskursijos pamokomumą.

Tuomet mes išbandysim kitą būdą. Be žmonių realaus gyvenimo istorijos, mes dar turime žmonijos svajonių istoriją. Įvairiais laikais visoki galvočiai ir mintytojai, davę valią savo fantazijai, vaizdavo mums ideališką žmonių gyvenimo santvarką, vaizdavo visa tai, kas jiems atrodė ir teisinga, ir gražu,

ir džiaugsminga, kas galėjo aptikrinti visiems bendrai ir kiekvienam atskirai didžiausią laimę. Išbandysim herojišką priemonę: pasiūlysim Pranaičiui pasirinkti ir persikelti į bet kurią žmonijai žinomą pasivaizduojamą žmonijos santvarkos ideališką santvarką ir pasidaryti bet kurios žinomos—senosios ar naujosios — utopijos piliečiu.

*

Palikę nuošaliai mums visai svetimus, absoliutiškai nepriimtinus senovinius ideališkos santvarkos pasivaizdavimus, tokius, kaip Platono arba Zenono — „Respublika", kaip ideališka Plotino valstybė, ir apsistoję ties mums artimesnėmis naujosios istorijos svajonėmis, mes pamatysim, kad pirmąjį bandymą nubrėžti ideališką žmonijos bendruomenės santvarką yra padaręs mums jau pažįstamas kilnusis, tvirtavalis anglų karaliaus Henriko VIII kancleris T o m a s M o r a s. Sunku pasakyti, kas daugiau vertas dėmesio ir pažymėjimo — autorius ar jo knyga, ir kas labiau įdomu, ar Tomo Moro biografija, ar jo Utopija.

Tuo tarpu pasakysim tik tai, kad europiškosios civilizacijos asmenų rinkinyje maža tėra tokių charakteringų asmenų kaip Tomo Moro asmuo ir tiesiai pereisim prie jo knygos. Toje knygoje, pavadintoje Utopija(iš graikiško „iš niekur"), aprašomas Utopuso organizuotas vienoje saloje netoli Amerikos kontinento gyvenimas. Labai reikšmingas bus Utopijos palyginimas su Platono Respublika. Jeigu graikų rašytojo protavimo būdas, įpročiai ir uždaviniai mums visiškai svetimi, keisti ir nepriimtini, tai Tomo Moro knygos dvasinėje atmosferoje mes jaučiamės kaip namie. Tat jau yra naujosios mūsų kultūros produktas. Visų pirma Utopijoj matyt tikrosios lygybės siekimo. Nėra padalinimo kastomis

- profesijomis. Atvirkščiai, pačius sunkiausius laukų darbus dirba miestelėnai, kurie iš eilės dvejiems metams siunčiami į fermas arba ir specialiai komandiruojami iš miestų rugiapiūtės ir kitiems laukų darbams. Iš dalies čia žymu ir kitokio darbo vertinimo: laukų darbai dirbti nėra žema. Atvirkščiai, kiekvienas vyras ir kiekviena moteris turi pasimokyti tuos darbus dirbti. Utopijos gyventojai myli gamtą taip, kaip tą meilę mes dabar suprantame: jie sodina daug medžių, ir jų miestai panėši į mūsų dabar vadinamuosius miestus — sodus.

Utopijos žmogus ne darbo vergas, o jo šeimininkas. Iš 24 valandų privalomam darbui skiriama 6 valandos, miegui 8 valandos, o likusį laiką kiekvienas gali sunaudoti savo nuožiūra ir pagal savo palinkimus, tik su sąlyga, kad tas laikas būtų sunaudotas naudingai. Laisvas žmogaus asmens lavėjimas ir visapusiškumas sudaro didžiausią kontrastą Platono siauram žmogaus interesų supratimui.

Žmogaus asmenybė turi visas galimybes visapusiškai lavėti pagal savo palinkimus. Tam ji turi ir pakankamai išorinės laisvės. Laisvę turi net religija, o pagrindiniame Utopijos įstatyme skelbiama sąžinės laisvė. Ir šitas didysis principas čia suformuluotas ne dėl abejingumo tikėjimui. Mes jau žinome, kad už savo tvirtus tikybinius įsitikinimus, už nenorą pripažinti karaliaus viršenybės bažnyčioje, autorius užmokėjo savo gyvybe. Maža to. Jis skelbia dar vieną laisvę — laisvę nuo karo tarnybos ir prievolės: Utopijoj niekas neverčiamas kariauti.

Aplamai, mes čia susitinkame su grynai pacifistinėmis, karo nemeilės tendencijomis, su tendencijomis karo išvengti ar bent apriboti jo galimumus. Utopijos autorius bodisi ne tik žmonių, bet ir

gyvulių kraujo praliejimo: daryti medžiokles, kur silpnesniuosius gyvulius sudrasko stipresnieji, jis paveda mėsininkams, kurie rekrutuojami iš nusikaltėlių tarpo.

Tačiau, nepaisant visų tų savybių, kurios taip priartina Utopiją prie dabarties dvasios, vis dėlto mes joje randame atsilikimo, senovės palikimo bruožų. Pats Utopijos kraštas mažutis — vos du šimtai mylių skersai ir išilgai. Sala visai atkirsta nuo viso pasaulio; abudu uostai gamtos ir dirbtiniais būdais taip apsaugoti, kad prie jos krantų negali prisiartinti joks svetimas laivas. Be to, Utopijos gyventojų saugumui užtikrinti giliu kanalu perkastas net ankščiau salą su materiku jungusi sąsmauka.

Utopijos gyvenimas skurdinas ir primityviškas. Gyventojai dėvi savo darbo rūbais, langai tik iš dalies stikliniai, o didelė jų dalis nuo neoro apsaugota aliejuje išmirkintu audeklu. Nors ir labai siekiama lygybės, tačiau krašte vis dėlto esama vergų, sukaustytų, nors ir auksinėmis (iš paniekos auksui), bet vis tiek grandinėmis: tat yra nusikaltėliai ir karo belaisviai. Privatiniame žmonių gyvenime labai suvaržytos skyrybos, už nusikaltimą šeimos ištikimybei baudžiama vergija, o pakartotinai nusikaltus — mirtim. Vyras turi teisę bausti savo žmoną. Jaunuomenę auklėja dvasiškija.

Kad kaip reikiant suprastume Utopijos gyventojų buities primityviškumą, paimsime kad ir jų kelionių po savo kraštą aprašymą (keliauti į užsienius dėl salos ypatingos padėties neįmanoma).

„Jeigu kas nors sumano aplankyti gyvenančius kitame mieste savo draugus arba panori keliauti, kad pamatytų kitas savo krašto vietas, tai jis labai lengvai gauna magistratų leidimą, jeigu tik nėra būtino reikalo jam palikti namie. Toks keliautojas turi

su savim šalies kunigaikščio duotą pasą, kuriame pažymėta leidimas keliauti ir nustatyta kelionės laikas. Jis gauna dengtą vežimą ir vergą, kuris varo jaučius ir prižiūri patį keliautoją; jeigu tik drauge nėra moteries, tai vežimas iš kelio galo siunčiamas atgal, kaip nereikalingas sunkumas. Kelionei jie nesiima jokių valgių nei kitų reikmenų, nes jiems nieko nereikia, kadangi su jais visur elgiamasi taip, lyg jie būtų namie. Jeigu jie vienoje vietoje pasilieka ilgiau kaip vieną naktį, tai kiekvienas dirba savo darbą, ir jų darbu tinkamai pasinaudoja tos pačios profesijos žmonės. Bet jeigu kas nors palieka savo miestą be leidimo ir pagaunamas besivalkiojant be paso, tai su juo pasielgia griežtai, nubaudžia ir su gėda parvaro namo; jeigu jis dar kartą taip padaro, tai jį atiduoda vergijon. Jeigu kas nors nori pasivaikščioti savo miesto apylinkėse, tai tą jis gali daryti leidus tėvui ir sutikus žmonai"...

Šita trumpa vieno iš giliausių mūsų kultūros mintytojo sukurtos „ideališkos" santvarkos aprašymo ištrauka rodo, kaip skurdinai, palyginti su mūsų tikrove, to žmogaus galvota.

❖

Vėlesnė po Tomo Moro mintytojų karta iš karto patiekė dvi utopijas: nerimastingo vienuolio Kampanellos „Saulės Miestas" ir Frensiso Bekono „Naujoji Atlantida". Vienuolis - avantiūrininkas Kampanella, matyt, nepažinojo Tomo Moro Utopijos ir savo kūriniui įkvėpimo sėmėsi iš Platono. Visas pasakojimas įdedamas į lūpas vieno Genujos kapitono, kuris papasakoja Grosmeisteriui apie nuostabų nuotykį — aplankymą vienos salos, kurioje yra Saulės Miestas su ideališka žmonių bendruomenės santvarka. Tos santvarkos stambieji bruožai yra turto ir žmonų bendrumas, išmintingųjų

valdymas ir viso gyvenimo iki paskutinių smulkmenų išmintinga reglamentacija. Labai charakteringas, pavyzdžiui, valgymo vaizdas: viename stalo šone sėdi vyrai, kitame — moterys. Visi valgo tylėdami. Vaikas skaito knygą. Skaitymą nutraukia tik atskiros vyresniųjų pastabos. Valstybės priešakyje stovi vyriausias valdytojas Solis ir trys triumvirai: Išmintis, Jėga ir Meilė. Visi valdžios organai yra rinktiniai, bet tie keturi vyriausieji tik savo noru užleidžia vietą labiau gabesniems. Visoje santvarkoje ir gyvenime žymią rolę, nors ir ne tokią kaip Platono Respublikoje, vaidina karai ir kariuomenė. Technikos požiūriu, žinoma, Saulės Miesto kultūra yra žemesnio lygio už atitinkamą Kampanellos epochos techniką, nors jis ir užsimena laivus be irklų ir burių, ir mini būdą pasikelti į orą, tiesa, čia pat pabrėždamas, kad solarijai dar nėra išmokę skraidymo meno.

Beveik tuo pačiu laiku, kai pasirodė Kampanellos utopija, Frensisas Bekonas parašė arba, tikriau, pradėjo rašyti savo „Naująją Atlantidą“. Plaukiojąs po nežinomus Didžiojo vandenyno plotus laivas, beveik žūvąs dėl maisto stokos, pasiekia nežinomą žemę, kur randa ideališką žmonių bendruomenę.

Štai kaip Bekonas aprašo pirmąjį susitikimą su nežinomosios žemės vietiniais gyventojais. Kai laivas su 51 žmogum įgulos įplaukė į įlanką, tai vietos gyventojai, apsiginklavę lazdomis, ženklais davė suprasti, kad į krantą išsikelti niekam neleidžiama.

„Nusiminę pradėjom tartis, kas daryti; tuo tarpu prie mūsų laivo priplaukė nedidelis luotas, kuriame sėdėjo 8 žmonės. Vienas iš jų rankose laikė geltonos nendrės lazdą, kurios abudu galai buvo

nudažyti mėlyna spalva. Tas žmogus be jokios baimės pasikėlė į mūsų laivą. Pamatęs, kad vienas iš mūsų stovi visų priešakyje, jis tuojau išvyniojo pergamento ritinėlį ir padavė stovėjusiam priešaky. Šitame ritinėlyje senovės europiečių, senovės graikų, gryna lotynų ir ispanų kalba buvo taip parašyta: „Tegul niekas iš jūsų nesikelia į mūsų krantą; jeigu negausite leidimo ilgiau pasilikti, tai šitą krantą turite apleisti per šešiolika dienų. Bet jeigu jums reikia šviežio vandens, jeigu jums reikia valgio arba pagalbos ligoniams, jeigu jums reikia pasitaisyti savo laivą, tai parašykite, ko jums reikia, ir jūs gausite tą, ką duoti įpareigoja gailestingumo pareiga". Atidavęs šitą raštą, karininkas pasišalino, o atsakymo laukti paliko savo tarną".

Davus atsakymą, po trijų valandų pasirodė kitas luotas ir sustojo šūvio atstumę nuo laivo. Luoto viršininkas pareikalavo, kad laivas taip pat atsiųstų luotą su žmonėmis. Dabar pirmiausia paklausė: „Ar jūs krikščionys?" Nesitenkindami teigiamu atsakymu, vietos gyventojai dar pareikalavo: „Jeigu visi prisieksite Išganytojo šventumu, kad jūs ne piratai, kad jūs per paskutines keturiasdešimt dienų teisėtai ar neteisėtai nepraliejote kraujo, tai gausite leidimą išsikelti į žemę".

Taip ideališkos šalies gyventojai sutiko pirmąjį po 37 metų pasirodžiusį jų uoste laivą! Kuomet laivo įgula prisiekė, kad jie ne piratai ir kad jie krikščionys, jiems leido šešioms savaitėms išlipti į krantą, bet įspėjo, kad jie neturi teisės atsitolinti nuo miesto sienų toliau kaip per pusantros angliškos mylios. Keliautojus apgyvendino gražiuose svetimšaliams paskirtuose namuose po du viename kambaryje. Čia pat paguldė ir įgulos li-

gonius. Svetimšalių namo langų dalis buvo stikliniai, o kiti buvo užtraukti aliejuje išmirkintu batistu. Puotos metu moterys stovėjo sustojusios pasieny.

Atlantidos santvarkos ir gyvenimo aprašyme pasakojama tik apie didelę technikos reikšmę, bet iš suminėtų technikos atsiekimų matome ne tiek atsiektus rezultatus, kiek pastangas pritaikyti gamtos jėgas žmogaus naudai; minima greičiau laboratoriniai tyrinėjimai, o ne jau padaryti išradimai.

Nors tas aprašymas ir neužbaigtas, bet vis tiek labai charakteringas. Atsiminkim, kad jis priklauso „Novum Organum" autoriaus plunksnai, t. y., kad jį parašė tas žmogus, kuris laikomas mokslo induktyvinio metodo įkūrėju ir pirmuoju gamtos mokslo ideologu. Ir štai mes matome, kokia menka net tokio žmogaus fantazija, koks skurdinas jo arsenalas, palyginti su dabartiniais galimumais. Dabar gi jau niekas neklausinėja atvykusio laivo įgulos, ar jie ne piratai, niekas nereikalauja, kad jie būtų tam tikro tikėjimo; svečiams visuomet atsiras pakankamai atskirų kambarių bet kuriame viešbutyje, o ligoniams atsiras vietos specialinėse ligoninėse; langams stiklo kiek tik reikia yra tolimiausio užkampio kaime; niekas nereikalaus iš svetimšalio, kad jis neatsitolintų nuo miesto toliau kaip per pusantros mylios. O jeigu tokių dalykų kur nors pasaulyje ir pasitaikytų, tai tas mums būtų tik žemo kultūros laipsnio kuriozas, o ne žmonių buities ir tvarkos idealas.

❖

Bet pereisim prie naujausių utopijų. Štai vieno iš anglų prerafaelitų tarpo išėjusio rašytojo, Bern Džonsono draugo, Reskino mokinio, Viljamo Morriso utopija. V. Morrisas pakartoda-

mas Tomo Moro antraštę, parašė romaną: „Žinios iš niekur, utopija“. Šitą romaną galėtume charakterizuoti žodžiais: „estetinis socializmas“. Romano herojus išvargęs, suardytų nervų didelio miesto, Londono, gyventojas atsibunda XXI šimtmečio Anglijos aplinkumoj ir neranda dūmuose paskendusių, tvankių, ankštų didmiesčių. Po įvykusios kruvinos revoliucijos Anglija panaikino nuosavybę, įgyvendino lygybę ir brolybę ir susiorganizavo taip, kad aukšto laipsnio dvasinė ir materialinė kultūra su paprastu, sveiku, gamtai artimu ir grožio pilnu gyvenimu sudarė vieną darnią harmoniją. Visur žaliuoja puikūs sodai, vešlios girios, žmonės leidžia laiką gryname ore ir dirbdami fizinį darbą. Visur viso ko pertektis, visų visos reikmenės aprūpintos. Visi dėvi labai gražiais, bet paprastais rūbais. Tik vienas puikioja auksu siuvinėtu ploščiu. Pasirodo, kad tai sąšlavų valytojo užgaida. Žmonės gyvena nedideliuose, paprastuose, bet jaukiuose ir žalumynuose paskendusiuose nameliuose. Susisiekia arkliais ir įrkluojamaisiais luotais.

Nors ir labai žavinga šita idilija, bet vargu ji galėtų suvilioti mus, XX šimtmečio pradžios žmones. Nekalbėdami apie tai, kad turint tik primityvines gamybos priemones, aiškiai neįmanoma atsiekti pertekties ir gausos, mes vargu besutiktume gyventi nuolat vis toj pačioj vasaros poilsio aplinkumoj. Žinoma, dabar įprasta pabūti, pagyventi gamtos aplinkumoj. Bet mes dabar norime pamatyti kalnus, palaipioti po ledynus, pabūti įvairiuose kraštuose, prie įvairių jūrų, pamatyti įvairius miestus. Mes pripratome prie greito judėjimo — motorine valtim arba automobiliu. Su visu pasauliu ryšius mes palaikome pasigaudami tele-

grafo, telefono. Vakarais mes įpratome pasiklausyti radio ir tuo būdu betarpiškai susisieti su kitų tautų jausmais. Mes pamėgome kino, kuriame mums parodo įvairiausių kitų kraštų gyvenimą. Kaimas mums jau nepatinka. Mes susiradome savo kelią į gamtą ir tuo keliu arčiausiai prie jos prieiname.

Štai kaip Morris aprašo Kensingtono mišką netoli Londono.

„Kelias ėjo gražiu, senu mišku. Švelni, kvapni vėsuma ramino ir tarytum leiste atleido mano įkaitusias smegenis ir suerzintus nervus.

— Kensingtono miškas, — tarė mano sankeleivis ir pridėjo:

— Ar matote, koks jis romantiškas? Ar jaučiate paparčių kvapą?

Nors ir labai romantiškas buvo Kensingtono miškas, bet jis jau nebuvo panašus į nepaliestąjį, tylųjį mišką. Kas kelintas žingsnis sutikom į vieną ar į kitą šoną važiuojančių ar šiaipjau pasivaikščioti išėjusių žmonių. Ypač daug buvo visokio amžiaus vaikų: nuo šešerių — septynerių metų mažių iki penkiolikos—septyniolikos metų paauguolių. Linksmi ir gyvi jie man pasirodė ypatingai gražūs. Vieni kits kitą pasigainiodami lakstė po mišką, kiti sėdėjo aplink laužus, ties kuriais kabėjo sukabinti katiliukai. Namų miške užtikome labai mažai, todėl mane nustebino tokia vaikų daugybė.

— Bet juk čia ne tik artimųjų namų vaikai, — paaiškino man palydovas, — čia visos apylinkės vaikija. Vasarą jie visai persikelia gyventi į mišką, pasistato palapines ir visą laiką žaidžia bei šiaipjau įvairiai pramogauja. Toks jau pas mus paprotys. Be to, vaikai išmoksta patys savim rūpintis, susipažįsta su mišku ir jo gyventojais —

paukščiais ir gyvuliais. Aplamai, mes manome, kad vaikai privalo kuo mažiausiai laiko būti namie. Ir mūsų suaugusieji dažnai išeina į mišką pagyventi miško gyvenimu, padirbėti fizinio darbo, kurio dabar tiek daug atsirado".

Argi tat ne̦ mums pažįstamas šių laikų sostinių užmiesčių vaizdas? Bet kiek̦ platesnis dabar maštabas, kiek daugiau visokių galimumų! Vaikų minias dabar matome ir kalnų sveikatvietėse ir pajūrių pliažuose. Ir visai nekvaršiname sau galvos dėl to, kad tie vaikai čia atvyko ne pėsti, o atvažiavo greitaisiais traukiniais arba autobusais. O su didmiesčių suodžiais, ir su dūmais, ir su tvankumu apsidoroja mūsų architektai, kurie stato miestus — sodus, apsidoroja inžinieriai, kurie stato elektros stotis, gaminančias jėgą be triukšmo, be suodžių, be dūmų. Naujoji technika suteikė mums tokių naujų galimumų, kurių praeities gyvenime neįmanoma buvo ir pasivaizduoti. Morrisas neįstengė pramatyti elektros amžiaus įsiviešpatavimo. Ir tai tik parodo, kaip dažnai mes klystame, kaip dar nesuprantame to, ką jau turime savo rankose. — Visi elektros, kaip milžiniškos techniškos jėgos, elementai jau buvo žinomi ir Morriso laikais. Karališkojoj mokslo draugijoj Londone jis galėjo susipažinti su mūsų laikų nuostabiosios technikos pagrindų kūrėjo Faradėjaus mokinių antrosios kartos darbais. Bet tų darbų visų galimumų nepajėgė pramatyti ir pats Faradėjus.

*

Iš visų utopijų šių laikų žmogaus protui ir širdžiai užvis daugiausia pasako nuostabus, nepalyginamas amerikiečio B e l l a m i romanas „2000 metai". Žinoma, ieškančiam lengvo pasiskaitymo šitas romanas pasirodys pernelyg didaktiškas, per daug

samprotavimų jame ras, nes $^{9}/_{10}$ šito romano užima pamokomieji dialogai ir naujosios visuomenės principų aiškinimas. Bet kam pasiseks nugalėti šitą sunkumą, tas supras ir tos knygos literatūrinę vertę. Romantiškieji metmens sugalvoti labai sumaniai ir, kiek galima, tikroviškai. Romano herojaus atbudimas iš 2000 metų į 1887 metus ir paskui atgal į 2000 metus sudaro romano gale netikėtinumo įspūdį. Staiga patekusio iš visuotinės brolybės ir tikslingumo laimingosios epochos į 1887 metų aplinkumą žmogaus gauti įspūdžiai toki gaisrūs, kad jų niekaip negalima užmiršti. O antra kartą 2000 metais atbudusio herojaus prisipažinimas, kad geriau būtų, palikus anoj epochoj, ginti nuo besityčiojančios minios nukryžiuotos žmonijos reikalą, negu naudotis visomis gerovėmis, sukurtomis tų, į kuriuos herojus aname gyvenime svaidė akmenis, — jaudina kaip Dikėnso apysakos pamokomoji pabaiga.

Šitas romanas neturi sau lygaus ir savo idėjų esme, o jo didaktinė dalis ligšiol žymia dalim gali geriau tikti pailiustruoti socialistinėms programoms, negu Bebelio „Moteris ir Socializmas". Ir dar daugiau. Dabar, kuomet daugelis socialistinių programų sudarytojų stengiasi savo mintis išreikšti algebrinėmis formulėmis, jiems galima stačiai patarti, kad pradėdami kurti savo išblukusius paragrafus, pirma perskaitytų šitą pamokomą ir patraukiantį aprašymą. Darbo prievolės idėja, žmogaus aprūpinimo dėl to, kad jis yra žmogus, idėja, to aprūpinimo organizacija, žmonių brolybė, kaip esminis naujosios visuomenės elementas, — visa tat ir aišku, ir apčiuopiama, ir žavinga, ir sudaro žmoniškumo bei amerikoniško praktikizmo ištisinę vienumą. Nėr ko kalbėti, kad socialinės tvarkos požiūriu šita utopija stovi aukščiau už mūsų tikrovę.

Bet kartų mūsų dabratinėj tikrovėj mes galime įžiūrėti tokių elementų, kurie kai kuriais požiūriais iškelia ją aukščiau, negu vaizdavo Bellami fantazija. Visų pirma dabartinė technika pašoko priekin visai nelauktu tempu. Nuo to laiko, kai buvo parašytas romanas, t. y. nuo 1888 metų iki paskutinių metų, įvyko milžiniškų permainų gamtos apgalėjimo ir pavergimo srityje, o tuo pačiu nepaprastai padaugėjo resursų bendrai gerovei kurti. Užteks paminėti tik pačius svarbiausius paskutinio meto laimėjimus: oro apgalėjimą, milžinišką geležinkelių tinklą, radiotelegrafiją, radiotelefoniją.

Kad suprastume, kiek fantazija yra blankesnė už tikrovę, užteks perskaityti puslapį, kuriame autorius pasakoja apie muzikos organizaciją naujojoj visuomenėj.

Edita, Naujojo Amžiaus mergina, klausia herojaus, ar nenorėtų jis pasiklausyti muzikos. Gavus teigiamą atsakymą, ji kviečia jį į muzikos kambarį.

„Aš nuėjau su ja į kambarį, kurio visos sienos buvo išmuštos medžiu, kuriame nebuvo jokių kilimų, kurio grindys taip pat buvo poliruotos. Aš tikėjausi pamatyti visai naujus ir ypatingus instrumentus. Bet kambaryje nebuvo nė vieno daikto, kurį ir labiausiai fantazuodamas galėtum palaikyti muzikos instrumentu. Jutau, kad mano sumišimas teikė Editai smagumo.

— Štai jums šios dienos programa, — tarė ji, paduodama man popierio lapą. — Pasakykite, ko norėtumėt paklausyti. Atsiminkite, kad dabar lygiai penkios.

Lape buvo pažymėta 2000 metų rugsėjo 12 d. data ir jame buvo surašyta milžiniška koncertinė programa. Jos platumą atitiko jos įvairumas: joje buvo didžiausias pasirinkimas solo, duetų, kvarte-

tų, dainavimo ir muzikos ir daug orkestrinių dalykų. Bežiūrėdamas į tokią nuostabią programą, aš net sumišau ir nebežinojau ką beatsakyti, kol Edita savo piršteliu neparodė į skyrių su antrašte: „Penktą valandą po pietų“. Tik dabar aš pastebėjau, kad ta milžiniška programa sudaryta ištisai parai ir suskirstyta valandomis. Skyriuje „Penktą valandą po pietų“ buvo nedaug numerių, ir aš parodžiau į savo pasirinktą kompoziciją vargonams.

Edita lengvai pasuko vieną ar du sraigteliu, ir kambaryje pasklido puikiausi, gryniausi galingų vargonų garsai.

Toliau Edita paaiškino, kad šitas kambarys yra sujungtas telefono laidais su patalpomis mieste, kur per 24 valandas atliekami visi programoje sužymėti numeriai. Tokiu būdu kiekvienas savo nuožiūra bet kuriuo dienos ar nakties metu gali pasirinkti bet kurį programoje pažymėtą numerį, susijungti su atitinkamu skyrium ir klausyti jo nuotaikai atitinkamos muzikos.

Nustebęs romano herojus sušunka:

— Man rodos, miss Edita, kad jeigu mudu galėtume sugalvoti panašų įtaisymą, kuris kiekvienam jo namuose teikia laiku nesuvaržytos, jo ūpą atitinkančios, kada nori pradedamos ir baigiamos muzikos, tai mudu galėtume manyti, kad jau pasiekėme žmogaus palaimos paskutinę ribą, ir mudu ko nors geresnio jau nesiektume“.

Na, ir naivus buvo tas herojus! Mes dabar anno Domini 1934 turime daug tobūlesnį «įtaisymą». Mūsų kiekvienos dienos radio programa savo įvairumu nei kiek nemenkesnė už „2000 metų rugsėjo 12 dienos“ programą; mes taip pat galime pasirinkti, prisitaikydami savo ūpui, dainų, šokių muzikos, rimtų koncertų — rojalį, smuiką, orkestrą. Pa-

gauti tą muziką mes taip pat galime lengvu vienos ar dviejų rankenėlių pasukimu ir taip pat lengvai galime ją nutraukti ir pradėti. Teisybė, ne visuomet pagauname tobūlą muziką. Bet užtat mums nereikia jokių laidų. Užtat mes galime susijungti ne tik su savo miesto koncertinėmis salėmis, bet ir su viso pasaulio miestais. Be muzikos, mes dar galime pasiklausyti pranešimų, debatų, įžymiausių šio meto žmonių gyvos kalbos.

Ir tat yra ne vien tiktai technika. Tat atsiliepia visai pasaulėžiūrai. Bellami romane, ypač tose vietose, kur minima apie tarptautinius santykius, kalbama apie tautas, kurios visos gyvena viena nuo kitos daugiau ar mažiau atsiribojusios. Mums šitos geografinės, etnografinės ir politinės sienos techniškai jau nebeegzistuoja. Ir dėkingumo ir džiaugsmo jausmas, su kuriuo vienoje šalyje klausoma kitos šalies koncerto ar dainavimo, yra tas gyvas, organiškas saitas, kuris visą žmoniją suvienija į vieną brolišką šeimą. Naujos organizacijos dar neatsiekėme. Bet jai sudaryti galėjimų ir pamatų turime tokių, kokių 1888 metais fantazuotojas ir sapnuot nesapnavo. Ir jeigu kas paklaustų, ar atiduotume už Bellami socialinės santvarkos patogumus savo radio ir aeroplaną, tai mes, gal būt, dar gerai pagalvotume. Nauja socialinė santvarka vis tiek ateis, bet tegul ji ateina su ženklu visos žmonijos intimiško artumo, kuris plaukia iš tų pasakiškųjų stebuklų.

ATEITIS

Ką neša mums ateitis?

Mūsų baigiamoji poleminė ekskursija į praeities amžius ir „utopijas", nors ir labai pavaizdi, vis dėlto negali pašalinti visų Pranaičio abejojimų, viso jo nerimo ir ateities baimės. Nors ir labai didingas šių laikų pasaulis ir jo kultūra, nors ir labai fantastiški šių laikų technikos pasisekimai, nors ir labai didingi dvasios atsiekimai, vis dėlto visos tos pergalės paties Pranaičio akyse nustoja vertės prieš neišmokėtas už namų statybinę medžiagą skolas, užlopytą žmonos liemenę ir nuolatinius nepriteklius visose srityse.

Žinoma, visa tat būtų vieni niekai, jei galima būtų būti tikram, kad su rytojaus diena ateis pagerėjimas, kad rytojaus diena patieks naujų galimumų, kad nuo rytojaus dienos jo paties su šeima gyvenimas sueis į harmoniją su didingaisiais šių laikų kultūros atsiekimais. Maža to — tegul tik rytoj nebūna blogiau kaip šiandien, ir tai jau užtikrins pastovumą. Šiaip taip prisitaikius, pasitempus galima būtų susitvarkyti: juk ne kiekvieni metai statomi namai ir sodinamas sodas. Įsitempimas iš palengvo atsileis, ir vėl bus galima pradėti kilti aukštyn. Bet visa bėda, kad rytojaus diena yra svarbiausia visų rūpesčių ir nerimo priežastis. Jau ir taip neišmanai kaip reikės verstis, jei vėl suma-

žins algą. Tarnybos nustojimas — būtų jau katastrofa. O čia dar kalbama apie „apšaudomojo ploto nuvalymą“, kuris graso jo nameliui, apie nuodingąsias dujas, apie aeroplanų mėtomas bombas, apie likimo pavojų paaugančiam sūnui, apie įvairiausius grasančius pavojus.

O užvis blogiausia tat, kad toki tamsūs ateities numatymai kankina ne vieną Pranaitį: jo nuotaikoje atsispindi beveik visuotinis tamsus žmonijos ateities nujautimas.

Ateities vaizdai.

Iš daugelio idėjų, išskiriančių mūsų laikus iš visų kitų epochų, gal būt, charakteringiausias yra mūsų ateities supratimas.

Ankstybesnėms kultūroms ir anksčiau gyvenusiems žmonėms žmonijos vystymosi linija buvo nepastebima, dabartis buvo perdėm panaši į praeitį, ir todėl atrodė, kad ateitis mažai kuo skirsis nuo dabarties. Paskiras žmogus galėjo rūpintis ateitimi, galvoti apie ją, daryti prileidimus, spėjimus. Bet tautoms, žmonijai šitoji problema beveik neegzistavo. Gal būt, ateities klausimą pirmieji griežtai pajuto žydai, kai jų tauta iš svajonių apie viešpatavimą visame pasauly atsidūrė liūdnoje tikrovėje, pavergta kaimyninių stabmeldžių tautų. Ir ne atsitiktinai kaip tik toje tautoje gimė idėja apie Mesijo atėjimą, kuris atnaujins arba sukurs tikrojo Dievo karalystę. Su nepaprastu užsidegimu šitą idėją priėmė krikščionybė, įdėjusi būsimos Dievo karalystės mintį net į pačią trumpiausiąją savo maldą: „Tėve Mūsų“. Ir paprasti, jaudiną tos maldos žodžiai, kartojami milijonų lūpų: „Tegu ateina karalystė tavo“ — uždėjo neišdildomą

atspalvį ant visos dabarties kultūros: prieš mus miglotoje, nežinomoje ateityje glūdi Gėrio karalystė žemėje ir danguje. Ir reikia tiktai stebėtis, kad toji mintis per visus viduramžius ir bažnyčios viešpatavimo laiką, palyginti, taip mažai tesiplėtojo, ir kad padaryta taip mažai pastangų rasti kelią į tą pažadėtąją karalystę.

Nuo Renesanso ir Reformacijos laikų, kai religijos klausimai virto privačiu paskiro žmogaus sąžinės ir proto reikalu, mes matome atgimstant pastangas rasti kelią į Gėrio karalystę, pastangas, kurios pasireiškė įvairių utopijų arba socialiniai politinių mokymų pavidalu. Ateities problema darosi vis griežtesnė, galingesnė, ugningesnė, pažadėtosios karalystės laukimas darosi vis nekantresnis.

Pagaliau dabartis su kolosalinėmis mūsų buities, visos mūsų gyvenamosios aplinkos pakaitomis, modifikuojančiomis gyvenimą tiesiog mūsų akyse, įneše naują elementą į ateities supratimą. Jeigu seniau praeitis buvo panaši į dabartį, ir todėl buvo sunku tikėtis ko nors iš esmės kitoniško ateityje, ir tatai svajones apie būsimuosius laikus darė neaiškias, tai dabar matome, jog dabartis griežtai skiriasi net nuo gana netolimos praeities. Todėl nėra jokio pagrindo manyti, kad žmonijos vystymasis sustos. Reikia manyti, kad ir ateitis taip pat griežtai skirsis nuo dabarties, kaip dabartis skiriasi nuo praeities. Dabar svajingi laukimai ir viltys įgyja tvirtą, galima sakyti, matematiškai pagrįsta pagrindą, ir ateities problema iškyla prieš mūsų akis su visu savo griežtumu ir jėga, dažnai nugalėdama net esamosios kasdienos rūpesčius ir negeroves.

Ateities idėjos jėga ir vyravimas pažymi mūsų epochą ir daro ją sparnuotą, besiveržiančią į priekį, įtemptą, nervingą. Ateities dienų šviesa darosi to-

kia ryški, kad mes dažnai nebematome dabarties, nebekreipiame į ją dėmesio, nebebranginame jos.

Drauge su šituo turim pažymėti kitą, jau nerimą sukeliančią, mūsų epochos ypatybę. Jeigu seniau ateities idėja nevaidino jokio žymesnio vaidmens arba reiškėsi tiktai neryškia, neapibrėžta, miglota viltimi, tai vis dėlto ateityje žmonės matė arba tai, kas buvo dabarty, arba ką nors geresnio, tobūlesnio, ideališkesnio. O dabar jokiu būdu negalima pasakyti, kad mūsų ateities, naujų laikų įsivaizdavimas būtų susijęs su gėrio, idealaus sąvoka. Ir šituo atžvilgiu mes matome savotišką dabarties pažiūrų nevienodumą. Visi sutinka, kad ateitis neša dideles permainas. Bet ką iš tikrųjų žada ateitis: gėrį ar blogį, aukso amžių ar pražūtį — tuo klausimu yra griežtai priešingų nuomonių. Vieni ateityje mato gėrį, žmonijos idealų ir svajonių įsikūnijimą, o kiti mato visą eilę vis ryškiau iškylančių, vis labiau didėjančių negerovių, nelaimių, kurios lemia visos civilizacijos, visos žmonijos žuvimą.

Kokia ateitis laukia mūs — tat visiškai ne toks jau paprastas klausimas, ne tuščias proto žaismas, ne bevaisis spėliojimas. Tatai labai didelės, realios, konkrečios reikšmės dabarties klausimas. Kaip kiekvieno paskiro žmogaus gyvenime, taip ir kolektyvų, tautų ir ištisų kraštų gyvenime ateities viltys, laukimai vaidina svarbų ir reikšmingą vaidmenį. Kai yra pasitikėjimas rytdiena, įsitikinimas, kad ateitis atneš gerą, atneš laimę, pasisekimą, suklestėjimą, tai iš karto pakyla gyvenimo tonas, atsiranda darbo spartumas, viskas verda, kunkuliuoja, ir saulėta ateitis savo šviesa apšviečia dabartį ir įgalina lengvai, linksmai iškentėti visus dabarties sunkumus bei nesutikimus. Bet jeigu ateitis atrodo tamsi, jeigu atsiranda įsitikinimas, kad rytdiena neša pražūtį, ne-

laimes ir sugriovimus, tai net šviesiausia dabartis aptemsta, rankos nejučiomis nusvyra, energija užgęsta, tamsi ateitis savo šešėliu užstoja dabarties šviesą.

Ir štai, jeigu įsiklausysim į tas dažnas kalbas apie tai, kas laukia paskiras tautas ir visą žmoniją ateityje; jeigu paskaitysim knygas, nagrinėjančias šiuos klausimus; jeigu peržiūrėsim laikraščius ir žurnalus, kuriems ateitis dažnai yra mėgiamiausioji tema, jeigu paklausysim politinių oratorių ir pranašautojų kalbų; jeigu peržiūrėsim didžiųjų politiškųjų sąjūdžių programas, — tai mes turėsim konstatuoti, kad visur vyrauja liūdnų pranašavimų, įvairiausių nelaimių ir bausmių nujautimo, visokiausių žlugimų ir katastrofų numatymo tonas. Mūsų gyvenimą slėgia būsimųjų nelaimių košmarai, ties mumis skraido liūdni ateinančių neišvengiamų kančių šešėliai, ir geriausi žmonijos protai, atrodo, tik tuo ir tesirūpina, kad siekia rekordo kuo tamsiausiai atvaizduoti netolimą ateitį.

*

Mėgiamiausioji tema yra žmonijos žuvimo pavojus, kuriuo graso būsimasis k a r a s. Būsimojo viską naikinančio karo pasivaizdavimai kyla iš įvairių psichologiškų ir ideologiškų šaltinių. Iš vienos pusės, daugelis dar gyvai atsimena didįjį karą, kuris technikos atžvilgiu buvo visų baisiausias ir visai nepanašus į tai, ko laukė iš jo net karo specialistai: ir sustingęs sėdėjimas apkasų purve, ir epiškosios mūšių ties Verdenu baisenybės, ir lėktuvų bei cepelinų miestų užpuolimai, ir nuodingosios dujos, kaip nauja žudymo priemonė, ir tankai, kap nauja kovos priemonė, galinti pozicinį karą vėl paversti manevriniu, ir garsiosios vokiečių kanuolės, kuriomis jie apšaudė Paryžių per 150 klm. O technika nestovi vietoje, ir

laikraščiai nuolat paduoda naujų karo eskadrilių paveikslus, vis naujesnių ir tobulesnių tankų pavyzdžius, skelbia naujų sprogstamųjų medžiagų vardus, naujus būdus tas medžiagas susprogdinti iš tolo, ir, pagaliau, naujus vartojimo metodus ir naujas supranuodingųjų dūjų rūšis. Be to, galvojama apie naujas karo galimybes panaudojant baisiausių ligų mikrobus. Todėl būsimasis karas iš tikrųjų įsivaizduojamas kaip dešimtį kartų padidintos buvusiojo karo baisybės. Ir tos baisybės, manoma, ypač pasireikš tuo, kad techniškosios priemonės panaikins tvirtą, sustingusią fronto sieną, kuri tam tikru atžvilgiu ligi šiol gynė kraštо vidurį ir ramius gyventojus. Todėl karo baisybės išsiverš iš fronto ribų ir neš pražūtį pirmiausia miestams, civilizacijos ir kultūros židiniams. Ir tikrai atrodo įtikinantis tvirtinimas, kad pirmomis karo paskelbimo valandomis bus sunaikintos sostinės ir svarbiausieji prekybos bei pramonės miestai: susprogdinti trobesiai, iššudyti gyventojai. Ir iliustruotieji žurnalai mielai rodo mums Eifelio bokštą, išmestą beprotiško sprogimo aukštyn pagrindu į viršų, arba didmiesčio gatvės vaizdą, kai miestą ima atakuoti nuodingomis dujomis priešo lėktuvai.

Tačiau karo baisybių pesimistams per maža. Karas, kad ir kažin kaip jis būtų pražūtingas, vis dėlto dar nėra besąlygiškas ir viską aprėpiantis blogumas. Pirma, karas gali ir nebūti. Antra, jeigu karas ir bus, tai jis palies tiktai kariaujančius. Sakysim, tegul kyla karas tarp Vokietijos ir Prancūzijos — jis sunaikins vienos šalies sostinę arba, blogiausiu atveju, abiejų šalių, išnaikins vienos šalies arba tegul ir abiejų šalių gyventojus, bet juk tat vis dėlto dar ne visa Europa, o tiktai jos dalis; kitos sritys, tautos ir miestai liks sveiki. Net ir tada, jeigu

vėl įsivaizduosime koalicinį karą, tai jame žus tiktai keletas Europos valstybių, bet ne visa Europa, nes daugiausia žus miestai, o kaimai liks mažiausiai paliesti. Vienu žodžiu, karas, kaip baisiai mes jį bevaizduotumėm, negali atnešti visuotinojo išnaikinimo, sugriovimo ir pražūties, o tiktai dalinę, liečiančią kultūros centrus nugalėtųjų arba, blogiausiu atveju, kariaujančių šalių. Tačiau šito dabartiniam pesimizmui nepakanka, ir atrodo, jog sąmoningai ieškoma naujų košmarų, kad apokaliptiškąsias ateities baisybes padarytų dar bendresnes, universalesnes, viską griaunančias ir naikinančias.

Panašūs dabartinės kultūros pesimistų samprotavimai eina dviem linkmėm. Viena jų senesnė — aš ją pavadinčiau psichologiškai biologine. Įvairiais atspalviais ją skelbė daugelis, bet ryškiausiai, nors ir paradoksiškai ji išreikšta bei dokumentuota šiek tiek jau pasenusioj, tačiau vis dėlto dar daugelio atsimenamoj Maks Nordau i š s i g i m i m o teorijoj.

Nordau idėjų pagrindas — išsigimimo, individo degeneracijos savotiškas supratimas. Tą supratimą jis pasisavino iš to meto medikų ir psichiatrų, svarbiausia iš Morelio ir Lombrozo, ir jį apibrėžė šitais Morelio žodžiais: „Išsigimimą mes turim įsivaizduoti, kaip liguistą nukrypimą nuo pirminio tipo. Šitasai nukrypimas, net jeigu jis pradžioj ir nesudėtingas, slepia savy galėjimą paveldėjimo keliu perduoti tokių ypatybių elementus, kad kiekvienas, kuriame glūdi jų sėkla, tampa vis labiau ir labiau netinkamas atlikti žmonijoje savo funkcijas, ir kad dvasiniam progresui, sulaikytam jau jo asmenybėje, gresia dar didesnis pavojus jo vaikuose".

Išskaičiuodamas šitokio išsigimimo — fizinio ir psichinio — požymius, Nordau vaizduoja degene-

rato tipą. Ir paskui, išnagrinėjęs ištisą eilę masinių reiškinių, sudarančių apibrėžtas meno ir literatūros sroves, o taip pat ištyręs žymiausias jo gyvenamosios epochos individualybes, Nordau daro visiškai liūdną išvadą, kad fizinis ir psichinis degeneratyvinis tipas, išsigimstančios mintys ir jausmai vaidina vis stipresnį vaidmenį mūsų dvasiniame ir protiniame gyvenime, uždeda savo antspaudą ant mūsų skonių, įpratimų ir gyvenimo būdo, viešpatauja protuose ir iš aukštesniųjų visuomenės sluogsnių, lyg užkrečiamoji liga, prasiskverbia į liaudies masių gilumą.

Šių reiškinių priežastim Nordau laiko ypatingą ir visuotinį nervišką įtempimą, kilusį iš technikos išsiplėtojimo (pavyzdžiui, nepaprastai tankus geležinkelių tinklas), laukujo gyvenimo pakitimų, atsiradusio įtempto nuolatinio darbo. Ne pagal išgales eikvojamą energiją masės stengiasi atgaivinti alkoholiu, narkotikais, rūkymu, ir tat dar labiau silpnina jų dvasines ir fizines jėgas. Žmonės anksti pradeda senti ir senatvėj merdėti. Per anksti susilpnėja matymas. Psichinis pakrikimas pasireiškia vis labiau daugėjančiais nusikaltimais ir savižudybėmis. Žmonių amžius darosi vis trumpesnis. Ir jeigu Nordau nededa taško ant „i", tai skaitytojui ir taip jau aišku: naujos, fiziškai ir materiališkai išsigimusios kartos, visoki isterikai ir iškrikėliai, nepajėgs išlaikyti sudėtingo dabarties visuomeninės santvarkos aparato, ir kultūros rūmai, išjudinti iš savo pamatų, turės sugriūti.

Neprieštaraudama šiai koncepcijai, o tartum ją patvirtindama ir darydama tąjį dvasinį nuopuolį dar labiau neišvengiamą, kadangi jis padaromas dėsningas, iškyla istorinė dabarties kultūros žlugimo teorija, kuri ryškiausiu pavidalu išdėstyta Špenglerio

knygoje apie vakarų Europos civilizacijos žlugimą. Remdamasis istoriškais tyrimais, Špengleris priėjo išvadą, kad tautų, valstybių ir civilizacijų likime galima pastebėti, jog kiekviena civilizacija pereina tam tikrus periodus arba ciklus: gimimą, jaunystę, išklestėjimą, nupuolimą ir žuvimą. Ir šitie periodai neilgalaikiai. Jie trunka vos kelius amžius, o po to bet kuri kultūra degeneruoja, sustingsta civilizacijos formose, kad viduj nusilpusi ir sugurusi, užleistų vietą naujos kultūros nešėjams. Pritaikius šias pesimistines išvadas dabartinei vakarų Europos civilizacijai, sakoma — šitoji civilizacija žus, ji gyvena paskutiniąsias savo gyvenimo dienas. „Vakarų žuvimas" — vadinasi svarbiausias Špenglerio veikalas.

Ne toks aštrus ir reklamiškai paradoksiškas, bet daug įtakingesnis ir labiau paplitęs, galima sakyti, visų pripažintas yra kitas universaliojo pesimizmo atspalvis. Nepaprastas technikos išaugimas ir neregėtas žmogaus įsiviešpatavimas gamtoj yra laikoma ne teigiamu reiškiniu, ne progresu, o blogumu, nuodėme, visokiausių bėdų šaltiniu. Šiai pesimizmo rūšiai mes turime priskirti ir nepaprastai įtakingą Tolstojaus mokymą, neigiantį mokslą ir kultūrą dėl jų neigiamos įtakos moralei, ir estetinę Reskino bei jo mokyklos linkmę. Čia reikia priskirti daug ką iš anarchistinių teorijų, čia priskirtini visi, kurie pirmoviniame paprastume ir primityviškume mato laisvės ir dvasinio patvarumo šaltinį.

Šitasai reiškinys nepaprastai sudėtingas ir įvairus. Beanalizuodami atitinkamas šio reiškinio puses, mes rasime jame ir įtaką krikščioniškos, vienuoliškos, asketiškos ideologijos, kuri gyvenimo sudėtingume mato nuodėmingumą, o išganymą randa didžiausiame paprastume ir skurde; rasime ir senąją

Russo idėją, kad kultūra sugriauna žmogaus ir gamtos artimumą, pagaliau, visuose šiuose įsivaizdavimuose siaubu dvelkia jau iš mažų dienų mums žinoma, bet paslaptinga ir jaudinanti Babelio bokšto legenda, kai apakusi savo išdidume žmonija užsimojo pastatyti bokštą aukštumo ligi dangaus, ir Dievas, užpykintas to išdidumo, sumaišė kalbas ir tuo sustabdė maištingas žmonijos pastangas. Visi tie nujautimai ir įsivaizdavimai verčia daugelį, o gal būt, ir daugumą, slapčia arba atvirai nuogastaujant žiūrėti į išviršinę žmogaus galybę: išdidusis kultūros bokštas kyla vis aukščiau ir aukščiau... Ar nesikartoja Babelio statytojų išdidumas ir puikybė? Ar negrius šis bokštas ant pasipūtusių statytojų galvų?

Bet ir šito dar maža dabartinei minčiai, nežinančiai pesimizmo ribų. Net išsigimimas, net kalbų sumaišymas, net kultūros žlugimas, turint galvoj tų visų reiškinių universalumą, atrodo dar nepakankamai universalūs, nepakankamai fiziški. Vis dėlto dar lieka gyvybė. Vis dėlto lieka žmonės, lieka sielos. Tatai vis dėlto, gal būt, ne taip jau baisu. Reikia sugalvoti idėją, iš kurios išplauktų fiziškasis žuvimas, masinis, visuotinis. Čia nebepakanka nei apokalipsio, nei Babelio statybos. Tiktai tamsiuose Biblijos padavimuose apie pasaulinį tvaną galima rasti vaizdų ir pavyzdžių, kurie visiškai patenkina mūsų kraštutinio pesimizmo troškulį, troškulį vaizduotis ateitį tamsiausiomis spalvomis. Ir štai mes matome, kaip vienas talentingiausių dabarties rašytojų, Merežkovskis, visą savo didelį talentą pašventė vaizduoti būsimosioms bibliškoms baisybėms. Šiam reikalui jis panaudoja sunkiausia erudicijos aparatą, kur visų tautų ir šalių legendos bei mitai fantastiškai sumaišyti su neaiškiais istoriniais

padavimais, su naujausiais tiksliųjų mokslų tyrimais, ypač su geologija. Viskas persunkta didžiuliu keisčiausio misticizmo kiekiu ir didele dalimi rusiškojo klykavimo. Ir kaip mokslinių tyrimų, filosofinių samprotavimų, moralinių ieškojimų rezultatas skamba daug sykių pakartojamas grasinimas: „Pasaulinio tvano vėjas pučia pro visus Europos plyšius". Ir pakanka perskaityti talentingiausius, nors ir beprotiškiausius paskutiniųjų metų raštus, kad pamatytum, jog tas refrenas nėra tuščia metafora, kad autorius nesvetimas fiziško, realaus tų pranašavimų supratimo, kad jis iš tikrųjų įsivaizduoja gyvenančiųjų žmonių fiziškojo žuvimo paveikslą.

Tuo tarpu — tat yra rekordas. Artėjančio ir visą pasaulį ugnimi užliejančio tvano akivaizdoj atrodo vaikų žaislu visi tie karo baisumai, o Špenglerio ir Nordau pranašaujamas žuvimas atrodo švelnia pastorale ir idilija.

Ir štai mes, turį palinkimą prie visko, kas tik ryškiausia ir aštriausia, sėdėdami kambariuose su centraliniu šildymu, nemirgančioj, lygioj elektros šviesoje, matome kaip visur prasiveria mistiški plyšiai, ir riečiamės į kamuolį, užsikemšame ausis nuo švilpimo ir drebame nuo šalto vėjo, pasaulinio tvano pranašo, kuris pučia į mus iš visų pusių.

❖

Aš nežinau, ar tai yra jau paskutinis žodis ir paskutinė pesimizmo riba, o gal vaizduotės karštlige sergą mūsų rašytojai sukurs mums dar ką nors baisesnio. Viena tiktai aišku, kad baisaus pesimizmo, galima sakyti, net visiško nusivylimo banga iš tikrųjų ritasi per mūsų galvas, per visas šalis ir visus žemynus, užlieja mūsų tikėjimą ateitimi, žlugdo gyvenimo džiaugsmą, iš pagrindų naikina energiją.

Ir nereikia manyti, kad visa tai tik kelių įmantrių protų žaismas. Atvirkščiai, tatai pagrindinis ateities įvertinimo tonas, kuris vyrauja visose gyvenimo srityse. Tegul ir ne viskas taip baisiai ir beviltiškai vaizduojamasi. Bet raskite dabarties gyvenime nors vieną srovę, kuri nematytų ateityje baisių kankynių arba, geriausiu atveju, baisių pavojų. Paskaitykite partijų ir visuomeninių sąjūdžių programas, pasiklausykite politikų kalbų apie ateitį, — jūs visur ir nuolat, kaip pagrindinį posmą, rasite tai, kad visoms tautoms, visoms valstybėms, visoms klasėms, visoms profesijoms, visokio amžiaus ir abiejų lyčių žmonėms gresia nesuskaitomos bėdos. Jeigu jau skaityti spalvomis — kiek pavojų egzistuoja šiuo metu: Raudonasis pavojus iš Rytų — mėgiamiausioji Vakarų politikų tema, Baltasis pavojus iš Vakarų—pagrindinis praktiškųjų žygių lozungas Rytuose, Geltonasis pavojus, Juodasis pavojus, Rudasis pavojus... Ar bėra nors viena spalva, kuri būtų išvengusi dalies būti kokio nors pavojaus reiškėju, slogučiu slegiančiu tuos ar kitus dabarties žmonių milijonus? Mes negyvename, o baigiame paskuniąsias dienas. Paskutinieji saulės spinduliai šviečia mums, o paskui chaosas ir tamsybė. Mes, lyg užvaryti žvėrys, blaškomės išsigandę iš visų pusių gresiančios pražūties.

Ir ką gi galime priešpastatyti šiai pesimizmo bangai? Religiją, kuri jau du tūkstančiai metų skelbia mums Dievo karalystės atėjimo viltį? Jos oficialūs atstovai yra linkę dūsaudami žiūrėti į praeitį ir nieko gero nelaukia ateityje. O gal socialinių teorijų skelbėjus, kurie privalo būti, taip sakant, optimistai iš profesijos? Taip, jie tvirtina, kad būsimos kartos sulauks linksmų dienų ir pamatys Aukso Amžių. Bet mums, dabar gyvenantiems ir artimiau-

sioms kartoms, jie žada tiktai socialinių kataklizmų baisybes, socialinės revoliucijos žiaurumus, pilietinio karo gaisrus, ir kaip išsigelbėjimo priemonę rekomenduoja savitarpinės neapykantos didinimą bei organizavimą.

Šitoji pesimizmo epidemija yra verta nepaprasto dėmesio. Šitoks nusiteikimas jau savaime yra tikriausios nelaimės faktorius, didinąs tikrųjų vargų reikšmę, jeigu jie egzistuoja, ir dažnai net padaro bėdų, kai joms atsirasti nėra jokio pagrindo. Sakysime, teatre, jeigu kam nors šūktelėjus: „Gaisras!“, „Degame!“, publika išlaikys reikiamą ramumą, tai net iš tikrųjų esant gaisrui, visi lengvai galės išsigelbėti, palengva išeidami pro duris. Bet jeigu kils panika, tai net ir nesant gaisro, spūstis prie durų gali pasiimti dešimtis ir šimtus aukų, sutryptų ir suspaustų.

Ar ne laikas iš tikrųjų blaiviai ir objektingai išsiaiškinti kiek teisingi, kiek pagrįsti yra tie ateities prognozai? Ar ne tušti tie košmarai, ar ne šešėliai visi tie baisumai, kuriais gąsdina?

*

Mes, aišku, nenagrinėsime tų kosmiškųjų pavojų, kuriais mums graso. Kalbėti ir galvoti apie naujo pasaulinio tvano artėjimo ženklus — dabarties pranašų darbas. Mes galime pareikšti tik vieną: jeigu dabarties žmonijai bus nulemta žūti, tai šitas žuvimas bus didžiausia kosmiška neteisybė. Geresnės žmonijos, kaip mūsiškė, teisingesnės, labiau besistengiančios įvykdyti ir įgyvendinti aukščiausius dorovinius dėsnius — pasaulis dar nematė. Jeigu kosmiškųjų jėgų bangos ją užlies — tai bus Pikto, o ne Gėrio triumfas.

Taip pat kultūros žlugimas tokiu būdu, kaip žlugo Babelio bokštas, neturi mūs gąsdinti. Babelio bokšto statyme buvo žmogaus sukilimas prieš Dievą. Šiandien žmonės nesipriešina gamtos dėsniams, atvirkščiai, dar niekad nebuvo tokios gilios, organiškos harmonijos tarp gamtos ir žmogaus, kaip šiandien. Būtų keista, kad sudaręs giliausią harmoniją tarp savo proto ir net besielių akmenų judėjimo dėsnių, žmogus nebegalėtų sudaryti harmonijos su kitais, į jį panašiais.

Ne baisūs mums taip pat ir Špenglerio bei senuko Nordau pranašavimai. Nordau tiesiog nežinojo statistikos. Bet kuris palyginamųjų duomenų apie sveikatingumą ir higieną puslapis įtikina mus, jog kultūra neša žmogaus amžiaus pailgėjimą, sveikatos pagerėjimą. Jo samprotavimai apie Tolstojų, Vagnerį ir Ibseną šiandien visuose sukelia nusišypsojimą. Jo nuogastavimai dėl geležinkelių įtakos nervų sistemai šiandien pralinksmina net ir labiausiai nuliūdusį. Špengleris taip pat jau paseno, nors, galima sakyti, rašalas, kuriuo parašyta jo knyga, dar ne visiškai išdžiūvo. Kaip galima kalbėti apie „Europos kultūros žlugimą“, kai visos Europos šalys, neišskiriant nė paties Špenglerio tėvynės, yra pilnos įtempto ieškojimo, kai visi žymieji dabarties sąjūdžiai atsiranda „Vakaruose“, kai nuo vieno prisilietimo prie Vakarų kultūros mūsų akyse pasikeičia mahometoniškoji Turkija ir Afganistanas, bramiškoji Indija, buddistiškoji Kinija? Be to, apie „kultūros“ žlugimą galima būtų kalbėti tose epochose, kai jos atstovais buvo paskiros nacijos. Bet dabar ją atstovauja visos tautos. Iš senų, nacionalinių graikų ar Izraelio kultūrų augimo ir žuvimo faktų negalima spręsti apie likimą visuotinės žmonijos kultūros, kurią sudaro visos tautos, be rasių ir tikėjimų skirtu-

mo: arijai, semitai, mongolai, buddistai, krikščionys ir mahometonai.

Daug didesnio dėmesio, negu šie kabinetiški pavojai, užsitarnauja tas pavojus, kuris kyla iš ekonominės anarchijos, iš politinių ir socialinių revoliucijų ir ypač iš naujų karo baisybių. Šitas pavojus realus, tuo labiau, kad dabartis jau nešiojasi jo gemalą savyje — tai siaučiantis ekonominis krizis, demokratijos krizis, socialinė revoliucija Rusijoj ir visur augantis ginklavimasis.

Badas? Šaltis?

Iš visų grasmingų tamsios ateities simptomų jau dabar labiausiai jaučiama yra ekonominė anarchija. Pasaulinis ekonominis krizis siekia pačias giliausias gelmes. Dvidešimt penki milijonai bedarbių rodo, kad šitas reiškinys yra kosmiško maštabo.

Bet jau ir šitame krizyje matome ne tik silpnąsias, bet ir stipriąsias mūsų epochos puses. Visų pirma krizio universalumas pavaizdžiai pabrėžia visų tautų, visų kontinentų gyvenimiškąjį tarpusavio ryšį. Nepadeda jokios užtvaros: nelaimės, kurias krizis padaro viename krašte, neišvengiamai paliečia ir kitus kraštus. Kritus Vokietijos markei, krito Prancūzijos frankas, o paskui jį ir Anglijos svaras ir, pagaliau, Amerikos doleris.

Iš kitos pusės, dabartis nėra jau visiškai bejėgė prieš krizį. Žmonių solidarumo idėja, sudėtingos šių laikų socialinės globos pavidalu įsikūnijo dar negirdėtu maštabu. Kiekvieni metai valstybės išmoka bedarbiams tik dėlto, kad jie žmonės, tam tikrą rentą, kuri jiems užtikrina, nors ir menką, bet vis dėlto pragyvenimo minimumą. Ne privatinės

išmaldos tvarka, o socialinio principo tvarka, teikiama socialinė pagalba taip plačiai ir universališkai dar niekuomet nebuvo pasireiškusi.

Galėjimas teikti tokią pagalbą yra tam tikram laipsny visiškai išimtinio šių laikų krizio charakterio išdava. Jeigu, aplamai imant, mūsų eros kriziai yra viršprodukcijos išdavos, tai dabartinis krizis šiuo atžvilgiu pasiekė rekordą. Greta su nedarbo ir vargo statistika, krizį charakterizuoja ir įvairiausių gėrybių apstumo ir pertekliaus duomenys: per daug duonos, mėsos, kavos, medvilnės, odų, linų, per daug vilnų, metalų, anglies, naftos, cheminės pramonės gaminių, cukraus... Net kurioziška stebėti rūpesčius kaip sunaikinti, kaip apsidoroti su pertekliais, kurių nebėra kur dėti.

Kovoje su gaminių perteklium griebiamasi stačiai nuostabių priemonių. Antai Brazilijoj, kovodami su kavos perteklium, ją skandina, degina ir, pagaliau, nerasdami kitokio išėjimo, liaujasi ją auginę.

Ir jokiu būdu negalima pasakyti, kad šitie pertekliai atsiranda tik iš to, kad visi tiek neturtingi, kad galėtų pirkti. Tat visų pirma matyti iš plačiausio vartojimo produktų. Nors ir labiausiai sunki būtų būklė, tačiau tam tikras maisto minimumas vis tiek reikalingas. Jeigu, pav., Europoj neišgalima pirkti kviečių, ryžių, mėsos, cukraus, tai tuo pačiu pasireiškia didesnis pareikalavimas bulvių arba rugių, iš kurių gaminama pati primityviškiausia juoda duona. Bet vis tiek atsiranda ir šitų produktų pertekliai. Ir niekas negalėtų pasakyti, kad atsirastų bet kurių sunkumų, jei prireiktų šitų produktų išteklius ar gamybą dar labiau padidinti: juk fabrikai yra užversti žaliava ir fabrikatais, nors išnaudojama tik maža dalis jų produktyvinio pajėgumo. Tik duo-

kite valią mašinoms ir traktoriams, inžinieriams, mechanikams, ūkininkams ir darbininkams, fermeriams ir plantatoriams, ir visur išaugs prekių kalnai. Ekonominio krizio paradoksiškumą labiausiai ryškiai charakterizuoja Amerikos oficialinė programa jam nugalėti: mažiau dirbti ir daugiau uždirbti!..

*

Nors ir kažin kaip baisūs bebūtų krizio apsireiškimai ir jo padariniai, tačiau, turint galvoje pačią viso to reiškinio esmę, vis dėlto jo negalime sulyginti su gaivaline nelaime, kurios žmogus savo jėgomis negali nei išvengti, nei pašalinti, pav., su maru, badu, potvyniu, žemės drebėjimu. Mūsų nelaimės priežastis yra perteklius, nemokėjimas jo paskirstyti. Krizio nelaimės priežastis sudaro psichologiniai ir organizaciniai trūkumai, o ne vertybių gamybos aparato netobūlumai.

Tebūnie mums leista šių laikų ekonominio krizio esmei pailiustruoti padaryti jo palyginimą su nelabai seniai buvusiu Rusijos istorijos įvykiu. Kaip žinoma, paskutinio Rusijos imperatoriaus Nikalojaus vainikavimo iškilmės pasibaigė Chodynkos kruvinos katastrofos įvykiais. Iš esmės šita katastrofa nesudėtinga. Susirinkusioms į iškilmes minioms Maskvoje, Chodynkos laukuose buvo paruošta tiek dovanų, kad nuo jų lūžo stalai. Paskirtą dieną ir valandą tos dovanos turėjo būti padalintos susirinkusiems žmonėms. Dėl netinkamos organizacijos ir nesugebėjimo palaikyti tvarką milžiniškos žmonių masės susigrūdo, susispaudė ir pasidarė žmonių kūnų baisus sūkurys: pirmoms eilėms sustojus, jas spaudė užpakalinės eilės ir viso to rezultatas buvo tūkstančiai negyvai su-

tryptų ir dešimtys tūkstančių sužeistų ir sužalotų. O dovanos daugumoj paliko nepaliestos.

Analogiškų žymių mes matome ir dabarties gyvenime. Nuo visokių gėrybių stalai lūžte lūžta. Ir tik neorganizuotumas, nemokėjimas, vidujinė anarchija neleidžia mums tas gėrybes tinkamai paskirstyti. Bet ar tat gali sudaryti pamatą pasiduoti nusiminimui, keikti dabartį arba net nuneigti jos didingumą ir nuostabų savotiškumą?

Argi galima, išeinant iš tų perteklių ir gėrybių apstumo, pranašauti mūsų kultūros žlugimą? Ar ne teisingiau bus tikėti, kad žmonija, sugebėjus sužadinti tas kūrybines jėgas, sugebėjus sukurti tą gėrybių gausybę, taip pat sugebės sukurti ir tinkamą aparatą toms gėrybėms tinkamai paskirstyti. Jėzus anuo metu penkiais duonos kepalėliais pavalgydino penkis tūkstančius žmonių. Mes darome atvirkščią stebuklą: turėdami penkis tūkstančius duonos kepalų, neįstengiame jais pavalgydinti penkių žmonių. Bet tikėsime, kad stebuklams ateis galas ir kad bus atstatytas gamtos dėsnių normalus veikimas.

Ekonominio krizio priežastys glūdi ne ekonomikoj, ne paskirstymo aparato ydose, vienu žodžiu, ne materialinėj srity, o dvasinėj. Užtenka tik atsiminti, kiek kraštų šiuo laiku pergyvena politinius arba socialinius persitvarkymus ir revoliucijas, kiek tautų pergyvena ilgo laiko politinius krizius, ir kylantieji ekonominio gyvenimo sutrikimai pasidarys savaime suprantami. Mes matome, kad Vokietija, palyginti, dar neseniai pergyvenus pirmąją revoliuciją, dabar pergyvena jau antrą, nacionalinę, revoliuciją, kuri iš pagrindų ardo visą gamybos ir mainų aparatą. Tokiai būklei artima yra Austrija. Įtemptą politinę būklę mes matome ir Suomijoj.

Politinis nepastovumas viešpatauja Airijoj. Dar neaprimo neseniai įvykusi revoliucija Ispanijoj. Šimtai milijonų Kinijos ir Indijos gyventojų jau ištisa eilė metų pergyvena nuolatinį bruzdėjimą, kuris pražūtingai atsiliepia jų ekonominei būklei. Pagaliau, Rusijoj šitas politinių ir socialinių persitvarkymų procesas pasiekė apogėjaus štai jau penkiolika metų vykstančios negirdėto gilumo socialinės revoliucijos pavidalu. Suminėtose valstybėse gyvena apie milijardas žmonių, t. y., apie pusė visos žmonijos. Bet šitas teisinių persitvarkymų tvanas palietė ir tuos kraštus, kur tokio politinių kovų ir socialinių persitvarkymų aštrumo nėra. Politiniai arba socialiniai kriziai išstūmė iš vagos arba paraližavo dabartinių tautų vidaus gyvenimą ir jų darbą ir jų kūrybą.

Bet ir išorinės taikos metu šių laikų gyvenime matome tiesioginio dabarties gamybinių jėgų ardymo žymių. Muitų užtvaros ir sienos, keliančios pasaulinės ekonomikos anarchiją ir maišatį, sukelia ir politinių konfliktų. Vienur apsiribojama tik jėgų sutraukimu ir pinigų eikvojimu niekam nereikalingų tvirtovių, požemių, karo laivų ir patrankų statybai, kitur pereinama į tarpinę taikos ir karo būklę ir, pagaliau, vienur kitur blykčioja ir tikrieji ginklo konfliktai. O lyg susiramindami sakome: tat yra vietinio pobūdžio karo tvyksterėjimai, bet artimiausioj ateity kils naujas pasaulinis karas.

Nėr ko sakyti: puikios sąlygos šių laikų gamybinėms jėgoms plėtotis!

Iš tikrųjų, reikia tik stebėtis, kokiu stebuklu mes dar šiaip taip apsirėdę ir pavalgę, o nemirštame milijonais nuo bado ir šalčio!

Karas?

Karas... Užvis beprasmiškiausias, bet drauge ir pats reališkiausias pavojus ateičiai yra karas. Mes dar visai neseniai pergyvenom karą ir žinome kaip netikėtai jis gali kilti ir kokių nelaimių ir kentėjimų šių laikų technikos sąlygose jisai neša. Visi dar atsimename šiurpiuosius Verdeno, Sommos kautynių aprašymus, atsimename apkasų gyvenimo ir dujų atakų siaubingąsias baisybes, atsimename milžiniškų karo laivynų mūšius, kuriuose tik nuo vienos iš nematomo povandeninio laivo paleistos minos grimzdo į jūros gelmes milžiniški laivai su šimtais gyvų žmonių. Turint galvoje negirdėtą technikos pažangos tempą, gigantišką visokių galybių augimą, netenka abejoti, kad būsimasis karas baigsis didžiausiais kovų paliestų vietų nuniokojimais. Šiandien dar nieks, nors ir apytikriai, negali pasakyti, kaip būsimasis karas išsiplėtos. Sunku atspėti ar tai bus ilgiems metams sustingusių frontų pozicinis karas, ar tai bus naujas šimtų tūkstančių greitabėgių, jokiomis kliūtimis nei sausumoje nei vandenyje nesulaikomų tankų manievrinis karas, ar jis išsispręs po žeme, pasikasus po priešo pozicijų apkasais, ar po vandeniu, ar jis persimes į orą ir iš ten būriai lėktuvų pirmiausia sunaikins labiausiai žmonių apgyventus centrus, ar, gal būt, priešininko didmiesčius nematomi aparatai naktimis apmėtys bombomis iš stratosferos, ar, pagaliau, tat bus sprogstamųjų medžiagų, nuodų, dujų, mirties spindulių ar bakterijų karas. Ar šiaip ar taip, bet būsimojo karo baisybės negalės prilygti nė vieno buvusio karo baisybių.

Taip, naujas karas iš tikrųjų būtų baisus. Bet ar bus naujas karas?

Žinoma, yra dar nemaža tokių žmonių, kurie psichologiškai dar mažai kuo skiriasi nuo to čigono, kuris klausiamas, ką jis padarytų, jeigu jį išrinktų karaliumi, atsakė: „Pasivogčiau šimtą litų ir pabėgčiau“. Esant tokiai gausybei tikrai nuostabių stebuklų, kurių pilna šių laikų žmogaus aplinkumoj ir kuriais galima ramiai džiaugtis, karas iš tikrųjų atitinka to čigono psichologiją. Vis dėlto reikia tikėtis, kad šiandien turi susimąstyti ir to čigono vienminčiai. Žinoma, sunku laukti, kad juos paveiks žmoniškumo principai, kad juos palenks pacifistų agitacija, kad, pagaliau, jie patys supras tą paprastą tiesą, kad karas šiandien neteko prasmės jau todėl, kad svarbiausi senovės karų tikslai — vergų grobimas, kitų tautų nukariavimas, svetimų turtų plėšimas pasidarė neįmanomi, neatsiekiami, nes visi neturi kur bepadėti savo darbininkų, ir visos šalys tik ir laukia, kad kaimynai iš jų ką nors pirktų. Mes žinome, kad panašiais argumentais buvo operuojama ir prieš didįjį karą. Jau anglas Normanas Endželis pranašingai pramatė tikruosius užgrobimo padarinius ir sakė, kad jeigu Vokiečiai užimtų Londoną ir pasisavintų Anglijos Banko turtus, tai jau kitą dieną bankrutuotų vokiečių Reichsbankas. Šito pramatymo esmės nekeičia tai, kad po didžiojo karo tų bankų krachai vyko iš kito galo... Bet kaip tie argumentai nesustabdė kraujo praliejimo prieš karą, taip sunku laukti jų įtakos ir dabar.

Mūsų viltys glūdi visai kitoje plotmėje. Kai prasidėjo didysis karas, kai susikibo du beveik nepaliesto absoliutizmo milžinai, Vokietija ir Rusija, tai kiekvienam žmogui buvo įmanoma pramatyti tik trys karo pabaigos galimumai: arba karą laimės Vokietija, arba jį laimės Rusija, arba jis baigsis ly-

giomis. Tačiau karas baigėsi visai kitaip, negu galima buvo laukti: karo išdavoje žlugo abi valdymo sistemos, sugriuvo abi valstybės ir nuo jų atsiskyrė ir susidarė visa eilė naujų valstybių: Lenkija, Čekoslovakija, Lietuva, Latvijja, Estija ir galutinai išsilaisvino Suomija. Taigi karo išdavoje niekas nebuvo pavergtas, o, atvirkščiai, daugelis tautų atgavo laisvę. Iš tikro: jei nori laimėti, nedalyvauk kare!

Negalima pasakyti, kad šitas tautų išsilaisvinimas parėjo tik nuo Vokietijos ir Rusijos pralaimėjimo. Nugalėtoji Vokietija neteko Aukštosios Silezijos, kurią valdė 600 metų, bet ir nugalėtoja Anglija tų pačių įvykių įtakoje ir dėl tų pačių politinių priežasčių turėjo suteikti faktišką nepriklausomybę Airijai kurią ji valdė 800 metų. Taigi didžiojo karo pabaiga ir faktiškieji jo rezultatai yra visai kitoniško pobūdžio ir visai nesutampa su aukščiau buvusių karų „pergalės" ir „laimėjimo" sąvokomis.

Žinoma, karo pamoką pirmiausia suprato tie, kurie tokios pamokos nebuvo reikalingi. Iš dalies tat įvyko todėl, kad dabartinės kultūros jėgų dėka, materialiniai karo padariniai labai greitai išsilygino.

Ir kas dabar, praėjus 15 metų po karo, realinėse tautų gyvenimo sąlygose beatskirs, kas formališkai iš to karo išėjo nugalėtoju? Ir karo padariniai kažkaip sudilo ne tik politikos, bet ir technikos bei ekonomikos atžvilgiu. Dabartinio ekonominio krizio niekas nebesieja su įsisiautėjusia karo metu griaunamąja stichija. Kas buvo sugriauta, išsprogdinta, jau seniai atstatyta. Šių laikų kare iš tikrųjų nauja, nepaprasta ir charakteringa yra greitas jo padarinių apgalėjimas, o ne pats karo reiškinys.

Lengvai pasiektas techinikinis ir ekonominis karo padarinių apgalėjimas yra priežastis to, kad plačiose masėse karas paliko dar nevisai apgalėtas psichologiškai. Didėjančiai pacifizmo įtakai priešpastatomas Vokietijoj kylantis maištas prieš taikos idėjas. Šiuo atžvilgiu Europa, be abejonės, dar neužtektinai atsikariavo, pamoka buvo dar nepakankamai skaudi. Todėl galima pasakyti, kad niekas neturėtų taip laukti naujo karo, kaip pacifistai, nes naują karą pralaimės visi, o laimės tik jie vieni. Pirmojo šūvio Europos laukuose liepsnoje atgims pergalingoji Remarko dvasia. Karui prasidėjus, jau pirmojo mėnesio pabaigoje visų knygynų vitrinose pasirodys užrašas: „militariškosios literatūros nepardavinėjam". Naujas „Atsišaukimas į viso pasaulio tautas" pasirodys daug anksčiau, negu praeitame kare. Bet tat taip suprantama ir neišvengiama, kad čia ir glūdi taikos laidas. Šių laikų Europos valdovai puikiai pramato, kad karą jie gali tik pradėti, bet kad jo galo politiškai nė vienas jų nesusilauks.

Kalbų apie „tautos interesus", apie „valstybės reikalus", apie „istorinius uždavinius" mums nėr ko bijoti. Ir kuomet Italija pareiškia, kad jai reikalinga Korsika, Savoija, Sirija ir įvairios sritys Afrikoje, kuomet Vokietija kalba, kad jai būtinai reikalingos kolonijos, kuomet Anglija rūpinasi savo interesais Vidurinėj Azijoj, kuomet Japonija siekia erdvumos savo ekspansijai Tolimuosiuose Rytuose, tai jie visi sako neteisybę: jiems ne tik tų sričių reikia, bet daug daugiau. Šiandien ne tik kiekvienai valstybei, ne tik kiekvienai tautai, bet ir kiekvienam kukliausiam piliečiui reikalingas visas pasaulis. Tik ne tam, kad kariautų, bet kad ramiai gyventų ir kurtų. Kas Asokos laikais buvo gryniausia

utopija, tas šiandien sudaro kiekvienos energingos ir kūrybingos tautos realiausią ir daugiausia žadančią politiką. Šių laikų tikroji „pergalė“ glūdi visos žmonijos organizavimo darbe.

Socialinė revoliucija?

Prieš aštuoniasdešimt metų Marksas rašė: «Komunizmo šmėkla slankioja po Europą», tais žodžiais pradėdamas komunistinį manifestą. Ta šmėkla paliko ryški ir po šiai dienai: ji neišsisklaidė, bet, atvirkščiai, visuose kraštuose virto atviru arba slaptu tautoj judėjimu, o Rusijoj įsikūnijo socialinės revoliucijos pavidalu.

Ir jeigu šitą šmėklą laikysim pavojum, tai tas pavojus bus daug grasmingesnis už išorinio karo pavojų. Atvirų išorinių ginkluotų konfliktų pagrindą beveik visuomet sudaro nesusipratimas, paklaida; tai visuomet miražai, kurie, reikia tikėtis, greitai išsisklaidys. Bet socialinio pertvarkymo tikslų jau jokiu būdu negalime pavadinti miražais. Ir socializmo vyriausias tikslas — panaikinti nuosavybę ir įvesti bendrą turto ar bent gamybos priemonių valdymą, yra neišvengiama, nepašalinama būtinybė, kuri artinasi į pasaulį su dienos ir nakties pakaitų tikrumu.

Turto bendrumas yra senas, senoviškas idealas.

„Visi tikintieji gyveno drauge ir viską valdė bendrai...“

„O daugelis įtikėjusiųjų gyveno viena širdim ir viena siela; ir niekas jokio daikto nevadino savuoju, bet viską valdė bendrai...“

Taip pasakyta apie pirminę krikščionių bendruomenę Apaštalų Darbuose. Šitas principas vaizdavo tikrąją, gyvenimišką tikinčiųjų brolybę, jame

galutinai įsikūnijo visai žmonijai išplėstas šeimiškumo principas.

Turto bendrumo principą krikščionių bendruomenė išgalvojo ne pirmoji. Jį žinojo budistų vienuolija. Jį idealu laikė Platonas ir stoikai. Tą principą pripažino terapeutų sekta Aleksandrijoj ir essėjų sekta Palestinoj. Todėl galima pasakyti, kad šita idėja vienokia ar kitokia forma atsirasdavo vienu laiku su kiekvienos kultūros aukščiausio išsivystymo pasiekimu. Ir visuomet kur nors netoli nuo kosmopolitizmo idėjos versmės randame ir veiksmingosios, gyvybingosios brolybės idėją ir kaipo jos praktiškąją išvadą ir turto bendrumo idėją.

Šitas visų žmonių brolybės ir turto bendrumo principas niekuomet nebuvo užmirštas per visą Europos istoriją. Ir vėl, kaip ir daugely kitų naujųjų tautų gyvenimo sričių, matome, kad ir čia susilieja du kraštutinumai, du priešpriešiai, matome, kaip patys aukščiausieji buvusių, išmirusių kultūrų atsiekimai nenutrūkstamais saitais susisieja su primityvinio gyvenimo, su klajoklių, piemenų arba medžiotojų periodo atsiminimais, kada visi miškai, visos stepės, laukai, upės, ežerai su visa jų erdvuma ir turtais priklausė visiems lygiai. „Žemė yra Dievo“, sakydavo rusai, kurių tautoje ilgiausiai išsilaikė šitos senovės atsiminimas, ir kurie tuo posakių nenutraukiamai susiedavo praeitį su dabartim.

Visoj Europos istorijoj užtiksim daugybę minčių apie turto bendrumą, rasime daug bandymų jam įgyvendinti, sutiksime daug kovos epizodų dėl jo pravedimo. Vienuolija, duodama neturto įžadus, tą mintį palaikė gyvą per visus viduramžius. Visos utopijos, nuo pirmosios iki paskutiniosios, tik vienu šiuo klausimu sutampa su Platono Respublika. Visose jose keliamas į padanges ideališkoj santvarkoj

įgyvendintas turto bendrumas. Jo įgyvendinimo vis galingiau reikalavo įvairūs politiniai mokymai ir grasmingi socialiniai sąjūdžiai. Nerasime tokio krašto, kur dėl šitų idėjų jau ne vieną kartą ilgesniais ar trumpesniais laiko tarpais nebūtų kilę maišačių. Visur matome, kaip minios, lyg sekdamos Anglijos baronų, privertusių karalių užtikrinti jų senąsias laisves, pavyzdžiu, sukyla ir reikalauja, kad būtų įgyvendinta socialinė lygybė, kaip sena jų teisė ir kaip evangelijos įsakymas. Ir šituose sąjūdžiuose mes dažnai matom dalyvaujant kartu su pasauliškiais vadais ir vienuolį, ir kunigą arba teologą, kurie iš bėdos ir iš nevilties gimstančios žiaurios jėgos argumentus paremia Šventojo rašto citatomis.

Šitie sąjūdžiai yra tik akį verią žaibų blykčiojimai, kuriais pasireiškia milžiniškas žmonių valios ir tikrovės prieštaravimas. Ta nuotaika nė vienai akimirkai neišsisklaido per visą istoriją. Įvairiomis formomis, įvairiais pavidalais, matomai ir nematomai ji lydi visą Europos istorijos eigą, ir vis susitelkdama, vis kildama, susilieja į galingą šių laikų socializmo ir komunizmo srovę. Ir grakščiuose didžiausio Prancūzijos publicisto Sen Simono išvedžiojimuose, ir gramozdiškuose Furje minties vingiuose, ir praktiškose anglo realisto Oueno pastangose tuojau įgyvendinti idealą žemėje, ir rūsčiame dabarties izraelitiško pranašo Markso moksle, ir glaudžioje darbininkų partijų organizacinėje veikloje mes privalome matyti ne laikinų sąlygų ir reikiamybių sužadintą prasimanymą, ne pripuolamus žodžius ir lozungus, o neišvengiamo, organinio žmonijos gyvenimo dėsnio pasireiškimą.

Prie šitų senųjų moralinių-istorinių europiškosios kultūros jėgų, kurios skatina turto bendrumo mintį, prisideda ir naujos, dar negirdėtos jėgos. Dar visai neseniai iš būtinųjų Dievo dovanų — žemės, vandens, šviesos ir oro — tik žemė buvo padalinta nedideliais sklypais atskiriems savininkams. Šiandien susipainioja ir vandens klausimas. Milžiniški hidrotechniniai įrengimai visu griežtumu kelia klausimą, kam priklauso vanduo: ar jis „Dievo", t. y. visų, ar jis priklauso tik išrinktiesiems. Be dienos šviesos, dabar mes be šviesos negalime apseiti ir vakarais bei naktimis, o tą šviesą mums teikia elektra. Tai kodėl elektros įmonės, kurios visiems reikalingos, priklauso tik atskiriems asmenims?

Prie šitų visai naujų ekonomikos klausimų prisideda dar visa eilė naujų problemų. Dar visai neseniai tokiais reikalais, kaip apsirūpinimas vandeniu, nešvarumų pašalinimas ir t. t., kiekvienas, kaip išmanydamas, prisitaikydamas aplinkumai, rūpinosi atskirai. Dabar miestų gyventojams vandenį teikia bendras vandentiekis, atmatas pašalina bendra kanalizacija, o susisiekimo klausimą išsprendžia tramvajai, paviršiaus ir požemio geležinkeliai. Anksčiau žmonės, turėdami „vieną širdį ir vieną sielą", vis dėlto kiekvienas sau turėjo kastis šulinį, kiekvienas turėjo laikyti asilą ar arklį. Šiandien, galvodami ir jausdami pakrikiai, žmonės priversti yra naudotis vienu šuliniu ir bendromis susisiekimo priemonėmis. Visose šitose reikmenų kolektyvinio aptarnavimo srityse jau nebegalima tenkintis privatine iniciatyva: juk negalima statyti viename mieste dviejų elektros stočių, negalima įrengti dviejų kanalizacijos sistemų, kelių vandentiekių arba du miestus sujungti keliais geležinke-

liais. Pati šitų įmonių organizacija įmanoma tik koncesijų ir monopolių tvarka. Bet tat jau surišta su visuomenės kontrole arba paprastai susitvarkoma tokiu būdu, kad šiais reikalais pasiima rūpintis arba valstybė, arba municipalitetas.

Prie šitų jau savo esme kolektyvistinių šių laikų pramonės šakų, kurios nėra įmanomos be valstybės ar savivaldybės tiesioginio dalyvavimo ar įsikišimo, prisideda ir visos kitos prekybos ir pramonės šakos. Naujoji technika geriausių rezultatų duoda tik masinės gamybos sąlygose, kuriose įmanoma pastatyti galingiausias, tobūliausias, produktingiausias mašinas, kuriose galima kuo racionališkiausiai organizuoti ir paskirstyti darbą. Todėl tarpusavio kovoje dėl būvio stambios įmonės nugali mažesniąsias: gamykla nugali dirbtuvę, fabrikas gamyklą, milžiniškas fabrikas mažesnį ir panašiai didelis magazinas nugali smulkias krautuvėles. Bet kai scenoje pasilieka šių laikų pramonės ir prekybos leviatanai, tai savaime kyla klausimas: ar leistina jiems veikti be kontrolės ir valstybės įsikišimo? Ar leistina tokių leviatanų tarpusavio kova? Jeigu du fabrikai su dešimtimis tūkstančių darbininkų pradės mirtiną kovą, tai katra šalis benugalėtų, valstybei vis tiek tenka skaitytis su dešimtimis tūkstančių bedarbių, kuriuos išmes į gatvę kovą pralaimėjęs fabrikas. Todėl ir kyla klausimas, ar pav., Čekoslovakija gali leisti, greta Batės ar Škodo fabrikų steigtis naujiems tos pat rūšies ir tokio maštabo fabrikams? O jeigu negali, jei tokiu būdu kiekviena pramonės šaka virsta monopoliu, tai ar valstybė gali pasitenkinti tik kontrole, ar ji privalo pasiimti tas pramonės šakas į savo rankas?

Dar visai neseniai į kiekvieną pasiūlymą vals-

tybei paimti į savo rankas kurią nors gamybos šaką ar kurią nors įmonę, būdavo atsakoma, kad biurokratišku valdymu fabriko ar šiaip jau įmonės vesti bei tvarkyti negalima. Dabar šitokius samprotavimus visai sugriovė pats gyvenimas. Visų pirma mes matome, kad valstybiniai geležinkeliai, paštas, telegrafas, telefonas techniškai tvarkosi nė kiek neblogiau, o dažnai net geriau kaip privatinės įmonės. Neblogiau dirba ir municipalinės elektros stotys, vandentiekiai ir tramvajai. Be to, didieji privatiniai fabrikai, priklausydami nežinomai akcininkų masei, iš tikrųjų valdomi ta pačia biurokratine tvarka kaip ir valstybiniai.

Visos šitos tendencijos išplėsti valstybės ir savivaldybės funkcijas vis galingiau pasireiškia net ekonominio pakilimo ir klestėjimo metu. Bet jų negalima nugalėti depresijos, krizio laikais. Ir kaip tik anarchiškai ir chaotiškai dirbąs gamybos ar mainų aparatas pradeda šlubuoti, tuojau iš visų pusių šaukiamasi valstybės pagalbos. Kiekvienas krizio parblokštas fabrikas, bankas, kiekviena į gatvę išmesta darbininko šeima reikalauja, kad įsikištų ir padėtų valstybė. Ir valstybė neatsisako. Ji ima į savo rankas ištisas pramonės šakas, ji finansuoja arba užsakymais palaiko pašlijusias įmones, ji imasi apsaugoti bankuose sudėtus indėlius, ji organizuoja bedarbių aprūpinimą. Todėl, jeigu valstybė išgali tvarkyti pačias painiausias ir dar bėdon pakliuvusias įmones, tai kodėl ji negalėtų vesti ir tvarkyti stiprių, sveikų įmonių. O galų gale, negali gi valstybė amžinai vesti vienų bankrotų socializacijos politiką. Krizio metu įmanoma padėti tik tuo atveju, kai susidaroma sutaupų gerais metais. Remti silpnas įmones galima tik tuomet, kai gaunama pelno iš stiprių įmonių. Iš pašlijusių įmonių socializa-

cijos automatiškai išplaukia ir visų įmonių socializacija.

*

Tokiu būdu visa sąvokų, principų ir faktų sistema skatina šių laikų žmogų pasukti kolektyvinio ūkio linkme ir atsižadėti individualinio ūkio. Ir buvusių kultūrų aukščiausių atsiekimų palikimas, susiliedamas su naujais, naujai gimstančiais visų žmonių brolybės pajautimais, ir pirminės erdvumos atsiminimai, ir naujai atsiradusios vertybės, ir šių laikų gamybos technika, ir naujosios ekonomikos veiksnių žaismas ir visa dabartinio gyvenimo aplinkumos esmė — visa tat teikia gyvybinės galios socializmo ir komunizmo idėjai. Apie šitų idėjų galybę galima spręsti jau iš to, kad iš dabartinių Europos valdovų ir Makdonaldas, ir Mussolini, ir Hitleris, ir Pilsudskis, ir Stalinas šiaip ar taip savo karjerą pradėjo socializmo lozungu ir tas žodis, už kurį ne taip seniai Rusijoj ir Vokietijoj buvo baudžiama sunkiausiomis bausmėmis, dabar yra įrašytas tų šalių valdančiųjų partijų vėliavose.

Žinoma, ir Rusijos ir Vokietijos socializmu maža kas tegali pasidžiaugti. Žodžio pergalė davė tokią tikrovę, kuri ilgam laikui gali atimti bet kokį norą susivilioti socializmu. Bet per daug neskubėkim ir šaltai pasvarstykim, kodėl socializmas, užuot buvęs naujosios žmonijos žvaigžde kelrode, tapo balų šviesulėliu, kuris nuklaidina į politines ir socialines pelkes.

Ir rusų bolševizmas ir vokiečių nacionalsocializmas yra neatsiejamai susiję su Markso vardu. Rusijoj todėl, kad bolševizmui Marksas yra didžiausias genijus ir pranašas. Vokietijoj todėl, kad nacionalsocializmui Marksas yra didžiausias politinis

nusikaltėlis, o marksizmas — dvasinis dabarties skaudulys. Ir vienur ir kitur gyventojams taikomos radikalinės chirurginės priemonės: Rusijoj, kad įkvėptų pagarbos, Vokietijoj, kad sužadintų Markso idėjų pasibiaurėjimą.

Jau šitas begalinis vienų atsidavimas, o kitų begalinė neapykanta parodo Markso dvasinę didybę ir jo idėjų galybę. Ir, be abejonės, po Platono mes neturime kito tokio mintytojo, kuris taip griežtai ir aštriai būtų pastatęs būdų ir priemonių teisingumo idealui žemėje atsiekti klausimą. Bet jeigu Platonas manė, kad užtenka tik teisingai pasivaizduoti ideališką santvarką, ir ji pati savaime atsiras, tai po dviejų tūkstančių metų patyrimo ir nusivylimo plikų idėjų galybe, Marksas jau daug atsargesnis ir visą savo dėmesį jisai kreipia į istorinius veiksnius, kurie gali atvesti žmoniją į pageidaujamą tikslą. Maža turėti teisingų idėjų. Reikia, kad jas paremtų įtikinančios, realės socialinės ir politinės jėgos. Politinė programa turi remtis tiksliu socialinių jėgų santykio supratimu ir teisingu ekonominės plėtotės prognozu.

Ir štai savo ekonominiuose ir politiniuose raštuose Marksas nurodo tas jėgas, kurios veda žmoniją į jos idealą komunizmą arba socializmą. Skaitydami tuos kapitalo puslapius, kuriuose nurodoma į dabarties tendencijas vis labiau koncentruoti gamybos priemones ir į vykstantį tuo būdu paruošimą jas suvisuomeninti, net dabar, praėjus 80 metų, turime stačiai stebėtis Markso pramatomumu. Ir, be abejonės, tuo atžvilgiu Marksas visa galva aukštesnis už visus kitus prieš jį gyvenusius socialistus. Sen Simonas, be abejonės, buvo už Marksą talentingesnis ir geriau suprato istoriją. Ouenas neginčijamai teisingiau nagrinėjo darbininkų judėjimo

klausimus. Bet jie kalbėjo apie socializmą tik kaip apie pageidaujamą santvarkos formą. O Marksas pirmutinis suprato ir įrodė, kad socializmas yra neišvengiamas.

Ir vis dėlto ir Marksas nepakankamai įvertino socializmo jėgas!

Nors savo mintim jis ir sugebėjo įžvelgti į ateitį, bet vis dėlto jis savo išvedžiojimus darė išeidamas iš to, kas jam buvo žinoma, išeidamas iš tų sąlygų, kurios buvo 50-aisiais metais Anglijoj. O reikia atsiminti, kad tuo laiku geležinkeliai dar tik mokėsi atsistoti ant savo kūdikiškų kojų, kad tuo metu per okeaną plaukė tik pirmieji garlaiviai, kad elektra buvo tik laboratorinių tyrimų objektas ir apie jos praktiškąjį pritaikymą dar maža tebuvo žinoma. Ir visų pirma pro jo dėmesį praslydo tai, kad, be savininko ir darbininko, kiekvienas fabrikas turi turėti ir vartotoją, kad masinę gamybą turi atitikti masinis vartotojas, ir kad tą vartotojų masę galų gale sudaro tie patys darbininkai. Todėl, jei paskiri fabrikantai ir gali būti suinteresuoti tuo, kad kuo daugiausia išspaustų iš savo darbininkų, tai buržuazija, kaip klasė, yra suinteresuota tuo, kad darbininkai galėtų pirkti. Jis nepastebėjo to, kad dabartinė technika teikia žmonijai tiek gėrybių, kad, nepaisant ir labiausiai anarchiško ir chaotiško naujų galimumų išnaudojimo, žmonių gerbūvis vis dėlto smarkiai pašoko. Taigi, Marksas visai nepramatė visos sistemos priemonių pakelti masių gerbūviui, kuris yra organiškai būtinas grynai materialinių buržuazijos interesų atžvilgiu. Anapus Markso matymo ribos paliko ir kooperatinio judėjimo jėgos, ir visa naujoji socialinė įstatymdavystė, kuri kiekvienam individui aptikrina pragyvenimo minimumą, ir visa dabartinės anglosaksų įstatymdavystės dvasia.

Šitų veiksnių nepramatydamas, neatkreipdamas į juos dėmesio, Marksas savo lūkesčiams atramos ieškojo kitoje plotmėje. Atsakydamas į klausimą, kokiu būdu ateis laukiamos naujosios santvarkos valanda, jis vaizdavo ne anglų įstatymdavystės, o prancūzų revoliucijos paveikslą. Kaip buržuazija nuvertė feodalizmą, lygiai taip pat proletariatas nuvers buržuaziją. Po politinės revoliucijos ateis socialinė revoliucija. Šitą revoliuciją reikia ruošti, kurstant aistras, skleidžiant ir organizuojant neapykantą. Klasių kovos idėja, socialinės revoliucijos idėja, proletariato diktatūros idėja— tai vis tos koncepcijos išvada. Gražbylingai kalbant, Marksas prisiartino prie versmės gyvo vandens, kuriuo žmonija turi atsigaivinti ir naujai atgimti. Bet norėdamas lūkestingosios svajonės įsikūnijimą pagreitinti, jis į tą versmę įmetė tokią nuodų porciją, kad gyvasis vanduo ilgiems laikams virto negyvu vandeniu.

Bet būkim teisingi ir Marksui. Jeigu jo apyvarton paleisti socialinės revoliucijos, klasių kovos ir politinės diktatūros terminai dabar turi tokį blogą vardą, tai dėl to ne jis vienas kaltas. Normaliose sąlygose per didelį teoretinį įsivarymą būtų išlyginęs pats gyvenimas. Revizionizmas Vokietijoj, menševizmas Rusijoj, žoresizmas Prancūzijoj ir tredunionizmas visoje Europoje socialistinį judėjimą kreipė į realaus ir laiko sąlygas atitinkamo darbo vėžes. Jei ne didysis karas, tai marksizmas būtų tikrai tapęs istorine vertybe, o visų šalių socialistinės partijos būtų buvusios panašios į Anglijos darbo partiją.

Bet prasidėjo karas. Milijonai kareivių nežinia kokiam galui buvo pasiųsti į frontą. Ir ten, kur karas buvo ypatingai paradoksiškas ir beprasmingas,

Rusijoj, karo žygiai baigėsi kareivių maištu. Rusų kareivis suvokė, kad jam nėr ko ieškoti žemės Balkanuose ar Rytų Prūsuose, kad turėdamas šautuvą, jis daug lengviau tos žemės gali pasiimti iš savo kaimyno dvarininko. Karas virto politiniu perversmu, o politinis perversmas — socialine revoliucija. O kadangi rusų inteligentijos masės, susimasinusios nacionalistiniais lozungais ir apsvaigusios karo tvaiku, nemokėjo suprasti liaudies, tai ji nuėjo su tais vadais, kurie pasinaudojo jos laukiniu, primityviniu niršuliu. Tokiu būdu iš komunistinės ideologijos, karinio sulaukėjimo, iš fantastiško tamsių, demokratinės mokyklos neišėjusių masių apakimo ir bejėgiškumo sintezio išaugo didžioji rusų socialinė revoliucija. Užmiršti Markso žodžiai tapo kūnu, o gyvenimo sugriauta frazeologija netikėtai įgavo išsipildžiusios pranašystės aureolę.

Marksas savojoj ateities istorijoj į gėrio vežimą stengėsi įkinkyti blogį. Čia tas blogis ir buvo įkinkytas, pažabotas ir turėjo pasiduoti stipriai varovo rankai. Bet aiškiai matomas, neginčijamas paliko tiktai blogis. O kur gėris?

Nieks nesistebėtų, jei pasisukimo gerojon pusėn nebūtų buvę pirmuosius metus, pirmuosius penkerius metus, tegul net pirmąją dešimtį metų. Bet dabar jau praėjo penkiolika metų, kai Rusijoj niekieno nevaržomi viešpatauja bolševikai. Nieks jiems netrukdė, nieks su jais nekariavo. Naujųjų šeimininkų rankose be jokios kontrolės buvo milžiniški krašto resursai. Tai kodėl tuo metu, kai visame pasaulyje yra visokių gėrybių milžiniški pertekliai ir nėra tik tinkamo jiems paskirstyti aparato, tik vienoj Rusijoj, kur yra puikiausias paskirstymo aparatas, amžinai ir visose srityse jaučiamas būtiniausių gėrybių nepriteklius? Kodėl kraštas,

turis pagal principus pačią tobūliausią visame pasaulyje gamybos sistemą, tos gamybos rezultatais yra pats skurdiniausias, pats vargingiausias visame pasaulyje?

Šitie klausimai nepaprastai aktualūs ne tik Rusijai, bet ir visoms kitoms šalims. Ten viešpataujantis vargas ir skurdas suparaližavo reformatoriškas nuotaikas net tuose kraštuose, kuriuose reformoms buvo visai palankios politinės sąlygos. Antai Vokietijoj ir Anglijoj valdžia ilgoką laiką buvo darbininkų partijų rankose. Bet tos partijos ne tik nepadarė jokių pagrindinių socialinių reformų, bet net nedrįso iškelti jų realios programos ir tik todėl, kad prieš jų akis grumodamas stovėjo rusų eksperimentų patyrimas. Iš kitos pusės, proklamuodamas klasių kovą ir turėdamas visuose kraštuose tokią daugybę šalininkų, rusiško tipo karingasis socializmas negalėjo tikėtis, kad tos klasės, kurioms jis paskelbė mirtinę kovą, ramiai lauks, kol proletariato diktatūra nušluos jas nuo žemės veido. Proletariato diktatūros pavojaus išdavoje atsiranda nacionalinės diktatūros, kurios suvienijo visus proletariato priešus ir net dalį jo atsargių draugų. Ta prasme ir nacionalinės revoliucijos audra Vokietijoj buvo natūralus atsakymas į nuolatinius komunistinės revoliucijos grasinimus. Objektingai vertinant, reikia pripažinti, kad dabar vykstanti Europoj reakcija turi tam tikrą teisingą pagrindą: jeigu socialinė revoliucija grynai žemės ūkio krašte privedė prie permanentinio badavimo, tai kas būtų, jeigu ji įvyktų Europos pramonės kraštuose? Jau pirmais socialinės revoliucijos metais milijonai gyventojų, o pirmoj eilėj pačių darbininkų, išmirtų badu.

Bet reikia manyti, kad Rusijos pamoka išeis naudon ne tik šita prasme ją vertinant. Visiems

aišku, kad bolševizmas Rusijoj galėjo atsirasti tik karo išdavoje. Rusijos įvykiai parodė, kad daug pavojingesnis už Markso idėjas ir jų skelbimą yra karas. Galingiausias valdovas, savo valdžia aprėpęs šeštąją dalį žemės kamuolio sausumos, sumobilizavo dar negirdėtas žmonių mases ir metė jas į frontus priešų sutriuškinti, o viso to išdavoje Rusijoje kilo vidaus karas, kuris pasibaigė Vokietijos žydo, rusų emigrantą Šveicarijoj Leniną įkvėpusio, programos įgyvendinimu. Tat yra pamoka ir įspėjimas visų šalių mėgėjams barškinti ginklais.

Iš šitos pamokos privalo pasimokyti ir tie žmonijos pertvarkymo šalininkai, kurie žmoniją nori pertvarkyti prisitaikydami naujoms sąlygoms, naujiems reikalavimams ir naujiems galimumams. Nosingumo pasaulį sukursime ne pykčiu ir smurtu, o ganiškai giminingomis jėgomis. Solidarumo ir teisingumo pasaulį sukursime ne pykčiu ir smurtu, o solidariškumu ir teisingumu. Socializmas Europoj dar nėra miręs. Bet jis eis ne marksizmo, o Anglijos reformizmo keliais. Ar jis eis Anglijos darbo partijos keliu, ar kuriamosioms jėgoms plėtotis atsiras vietos kituose kraštuose vyraujančių srovių plotmėje, — tai jau antraeilinės reikšmės klausimas.

Vis dėlto visiems, kurie mano, kad socializmo klausimai jau palaidoti, tenka nurodyti vėl į tą pačią Rusiją. Mes jau tiek daug kalbėjome apie jos nepriteklius ir nepasisekimus, kad dabar turime teisę pažvelgti į ją iš kito šono. Jeigu taip dažnai kalbama, kad Rusijoje, kuri jau penkiolika metų gyvena naujose sąlygose, viešpatauja toks didelis vargas, tai iš to taip pat galima pasidaryti pamokomų išvadų. Vienoje Bokkačio novelėje pasakojama, kaip vienas žydas, atvykęs į Romą ir pamatęs, kokios šlykštybės viešpatauja popiežiaus rū-

muose, ryžosi apsikrikštyti. Kai nustebęs krikščionis paklausė jo, kodėl jis taip daro, tai žydas paaiškino: „Jeigu krikščionių bažnyčia dar laikosi ir šitų popiežiaus rūmuose viešpataujančių šlykštybių nepaisydama, tai, matyt, joje esama kažkokios didelės tiesos, kuri ją daro tokią gyvybingą". Tą pat galime pasakyti ir apie dabartinę Rusiją. Matyt, ir dabartinėj jos santvarkoj esama kažko teisingo, kas, nepaisant visko, įgalino ją išsilaikyti net penkiolika metų. Rusų politinės jėgos, nekantriai ir griežtai pašalinusios monarchijos priespaudą, jau įsitikino, kad tuo buvo padaryta ne tik daug gera, bet ir daug pikta. Nuvertus bolševizmą, be abejonės, nesuvaldomai pradėtų siausti reakcinė anarchija. O tat būtų naujas blogis, kurį vargu beatsvertų gautas gėris. Rusija jau tiek daug aukų sudėjo bekurdama naują santvarką, kad būtų labai gaila, jeigu iš tų aukų pasimokytų tik svetimtaučiai, o pačiai Rusijai jos nieko neduotų. Atsižvelgdami į sudėtas per penkiolika metų aukas, mes galime tik palinkėti Rusijai tų aukų vertų rezultatų. O kad ji tų rezultatų greičiau pasiektų, tai nėr kito kelio, kaip tik susitaikyti visoms jėgoms ir susikonsoliduoti naujai kūrybai. Juk reikia būti teisingiems ir objektingiems ir Rusijoj išsiplėtojusių reiškinių atžvilgiu. Nors ir labai sunkus ten gyvenimas, nors ir baisiai skaudžių kentėjimų tenka pergyventi rusų tautai, vis dėlto negalima nuneigti to, kad ten daromas socialinis ir istorinis bandymas dar neturi sau lygaus nei maštabu, nei keliamų klausimų gilumu, nei skelbiamų bei įgyvendinamų galutinių idealų kilnumu, nei, pagaliau, masinio herojizmo bei idealizmo pakilimu. O jau seniai bolševizmo pasiimta linkmė pakelti ir išvystyti techniką, nugalėti gamtą, organizuoti darbą, nepaisant visų nepasisekimų ir kly-

dimų, yra nepalyginamai kilnesnė ir žmoniškesnė už tas idėjas, kuriomis vadovavosi buvusieji Rusijos vadovai, įvėlę liaudies mases į karą, kuris nei Rusijai, nei pasauliui nieko gera negalėjo duoti.

Ir, pagaliau, pati didžioji bolševizmo nuodėmė, kuri verčia ir vers šalintis nuo Rusijos ir kurią sudaro laisvės panaikinimas, teroras, nuo viso pasaulio atsiribojimas, taip pat yra šiandien visur vyraujančio baimės psichozo padarinys. Pašalinkite iš bolševizmo ideologijos paniškąją „baltųjų" baimę, išsklaidykite Europos politikų paniškąją „raudonųjų" baimę, kuriai bent šiuo laiku nėra jokio pagrindo ir kuri gali virsti realybe tik naujam karui kilus, — ir, gal būt, iš karto sušvelnės tas žiaurumas, karingumas ir smurtingumas, kuriais dabar persisunkus visa bolševizmo sistema. Abišališka baimė, abišališkas nepasitikėjimas, neturįs pagrindo nerviškumas bolševizmo sistemoj pasireiškia juodžiausiomis, baisiausiomis dėmėmis, griauna jo kūrybinę galią ir daro tai, kad idėjiniai tikslingiausia žmonių organizacija tuo tarpu teikia žmonėms didžiausių nelaimių.

Demokratijos žlugimas?

Ramesnės formos, bet baisesnis iš esmės yra pasauliui gresiąs demokratijos žlugimo pavojus. Jei kils karas, jis pasibaigs, jo padarytus nuostolius savo kūrybinėmis pastangomis žmonija vėl išlygins. Pro socialinio perversmo audros debesis matyt naujos teisingos santvarkos prošvaisčių. Bet kuomet kalbama apie demokratijos žlugimą ir sakoma, kad nuo to ne tik pasikeis pačios formos ir įstaigos, bet žlugs ir pats tautos savivaldos principas, tai prieš akis atsistoja apokaliptiškas imperatoriškosios valdžios įsigalėjimo Romoje paveikslas,

kada buvę laisvi, išdidūs piliečiai virto pasigailėjimo verta, prieš tironą šliaužiojančių bailių minia, kurioje senatoriai niekuo nesiskyrė nuo vergų. Tokia ateitis būtų baisesnė ir už karą ir už socialinę revoliuciją. Čia jau nepalieka jokių vilčių, čia tai jau tikras kultūros žlugimo pavojus.

Bet būtų didžiausia istorinė neteisybė, jei šių laikų demokratiją iš tikro toks galas ištiktų. Mes žinome, kad praeityje labiausiai demokratiška buvo laisvingųjų graikų kultūra. Bet taip pat žinome, kad ellinų kultūra buvo aukščiausia, produktingiausia ir pati laimingiausia už visas mums žinomas kultūras. Šių laikų demokratijos eina savo didžiosios pranokėjos keliu. Mes žinome, kad su demokratiškiausia šiais laikais šalim, Anglija, kūrybiškuoju produktingumu negali susilyginti jokia kita šalis. Anglijoj atsirado pačios žymiausios šių laikų mokslinės idėjos, pradedant Njutono visuotinės traukos idėja ir baigiant Darvino rūšių kitėjimo idėja. Anglijoj buvo daromi pirmieji bandymai išskirti oro sudėtines dalis (Pristlėjaus bandymai), ten pat buvo daromi vandens suskaldymo ir jo dirbtinio sintezio pirmieji bandymai. Anglosaksų kraštuose žmogus pirmą kartą nuleido į žemę žaibą (Franklinas), ten pat pasijudino pirmosios garinės mašinos stūmiklis ir iš vietos pajudėjo pirmasis traukinys. Tuose pat kraštuose pradėjo veikti pirmasis telegrafas, prabilo pirmasis telefonas, nuo žemės atsiskyrė pirmasis lėktuvas, jie pirmieji radiotelegrafu susisiekė per vandenyną, juose uždainavo pirmasis gramofonas, jų ekranuose pasirodė pirmosios krutamosios figūros. Tą pat matome ir dvasios veiklos srityje. Visi naujieji principai, apie kuriuos mes jau kalbėjome: sąžinės laisvės principas, lygybės principas, neatimamų asmens

teisių principas, vis yra atsiradę anglosaksų kraštuose. Europa trisdešimt metų kariavo ir griuvėsiuose paskendo dėl religinių klausimų — anglosaksų pasaulis iškėlė religinės laisvės principą ir visiems laikams išsprendė religinius ginčus. Europai gresė pavojus žūti nacionalinėse niautynėse—anglosaksų pasaulis ir šitą klausimą išsprendė tautų apsisprendimo principu. Nėra nė vieno naujo teisės pradmens—ar mes turėsim galvoje prezidento valdžią, ar karaliaus valdžios apribojimą, ar reprezentacines įstaigas, ar valdžios padalinimą, ar teismo valdžios organizaciją, ar vietos savivaldybių principą, — kuris būtų ne tuose kraštuose išsikristalizavęs. Visa, kas yra pažymėtina baudžiamosios teisės srityje: kalėjimų reformos idėja, progresyvinė sistema, patronatai, mažamečių nusikaltėlių auklėjimo sistema, vienu žodžiu, visa tai, kuo gali pasididžiuoti naujoji baudžiamoji teisė, yra skolinta iš anglosaksų kraštų. Ten pirmiausia visoj platumoj buvo iškeltas ir vergijos visuotinio panaikinimo klausimas. Ten atsirado galingieji privatiniai laisvi susivienijimai, pradedant bibliškomis draugijomis ir baigiant kooperatyvais ir tredunionais. Ten metropolijos ir dominijų pavidalu pasikartoja amžinasai graikiškosios federacijos pavyzdys, pagaliau, ten pat gimė Tautų Sąjungos idėja. Asmens, laisvų draugijų, visos nacijos ir valstybės įstaigų glaudus bendradarbiavimas ten pirmą kartą davė didįjį antikinio pasaulio ir Izraelio teisės pradmenų sintezį. Dabartinis pasaulis tvarkosi ne romenų, o anglosaksų teise. Ir ką gi gali priešpastatyti šitai kūrybinių idėjų srovei „naujųjų" pakraipų ideologija? Ar romėniškąją asmens arba klasės arba partijos diktatūros idėją, kuri pražudė pačią Romą? Ar viduramžiškąją priverstinių korporacijų

idėją? Ar masines mirties bausmes ir koncentracijos stovyklas kitaip galvojantiems piliečiams? Ar inkvizitoriškojo žydų persekiojimo atnaujinimą? Jeigu atsidėję įsigilinsim į demokratijos kritikos esmę, tai beveik visuomet pastebėsim, kad svarbiausioji nepasitenkinimo priežastis yra ne demokratijos ydos ir jos negerovės, o stačiai nemokėjimas tenkinti jos reikalavimų.

Demokratinė santvarka ne tik labiausiai atitinka šventuosius žmonijos idealus, ne tik pati produktingiausia visose kūrybos šakose, bet ji yra ir pastoviausia bei stipriausia santvarka. Graikijos laisvosios respublikos sutriuškino aziatiškąją despotiją. Graikijos miestų savivaldybė, kurioje gavo įsikūnyti ir pasireikšti pilietinės laisvės, pasirodė esanti labiausiai pastovus ir atsparus antikinės civilizacijos elementas. Ji pergyveno ellinų satrapų tiraniją, pergyveno Romos viešpatavimą ir nemarios tradicijos pavidalu pasiekė mūsų laikus. Lygiai taip pat ir didžiojo karo nelaimėje silpniausi pasirodė tie režimai, kurie buvo labiausiai antidemokratiški, o stipriausi pasirodė grynai demokratiški režimai. Šito demokratijos pirmenybės įrodymo negalima nuneigti jokiais politinės frazeologijos išsisukinėjimais. Sakoma, kad paskelbus didįjį karą, neriboti valdovai karingai mosavo juos sveikinusioms valdinių minioms nuogais kardais, o Anglijos ministeriai verkė nuoširdžiomis žmoniškomis ašaromis. Bet į karo pabaigą vienos ir kitos kariaujančios pusės tautos nuvertė savo neribotus valdovus, o Anglijos ministeriai, nepaisant įvairiausių peripetijų ir didelių sunkumų, pergyveno karą net be rimto vyriausybės krizio, ir Lloyd Džordžas, buvęs įtakingiausias ministeris prieš karą, tebebuvo ministeriu pirmininku ir sudarant taikos sutartį.

Tikroji demokratija moka pasirinkti ir pastatyti pirmose vietose tinkamus žmones!

*

Bet demokratija nėra sustingusi forma, o amžinas judėjimas, ji nuolat ieško tobūlesnių formų ir tikslesnių būdų prisitaikyti gyvenimo reikalavimams.

Senovės Graikijoj mes matėme ištisą kaleidoskopą grynai demokratinio valdymo pavidalų, įvairiausių valstybinių įstaigų, įvairiausių valdžios padalinimo, paskirties ir priežiūros sistemų. Lygiai ir šiais laikais Amerikos demokratija daug kuo skiriasi nuo Anglijos ir Skandinavijos kraštų demokratijos. Kiekvienoje šalyje formos nuolatos keičiasi, vienos įstaigos nyksta, kitos atsiranda. Šitas valstybinių formų galėjimas prisitaikyti kintantiems žmonių interesams ir reikalavimams yra, galima sakyti, svarbiausias tikrosios demokratijos požymis. Ir šiuo požiūriu su demokratija negali susilyginti visos antidemokratinės ideologijos, kurios jau du tūkstančiai metų nebeįstengia nieko kito išgalvoti, kaip tik aklą valdinių pasidavimą diktatoriui.

Demokratijos formos nuolat keičiasi. Bet negalima neigti to, kad šiandien prieštaravimai tarp esamų demokratinių įstaigų ir to, ko reikalauja gyvenimas, nepaprastai susitvenkė ir kad demokratinių formų krizis paliečia patį pagrindinį ir seniausią demokratijos principą — rinkimų principą. Šitas principas, kurio šaknys siekia Graikiją, kurį plačiai, kosmopolitiniu maštabu pritaikė krikščionių bažnyčia, savo laiku buvo tikrai didingas ir geniališkas. Šitas principas buvo gyvas ir viduramžiais. Jis buvo svarbiausias ginklas kovoje su absoliutizmu. Kovos dėl rinkimų teisės plotmėje vyko didžiausias visoj pa-

saulinėj istorijoj visuomeninis ir sociologinis procesas: jei absoliutizmo principas laisvuosius piliečius paverčia vergais, tai rinktinės valdžios principas vergų mases padaro piliečiais. Rinkimų teisei tolygio apimant vis platesnius gyventojų sluoksnius, vyko dvejopas procesas: piliečiai nukariavo sau valstybę, o valstybė surado sau piliečius.

Ir štai kaip tik rinkimų principas, šitas, rodos, pagrindinis demokratijos elementas, svarbiausioji jos atrama demokratijos šalininkų tarpe kelia labiausiai nerimastingų abejojimų, o priešininkams duoda pagrindo daryti pačių svarbiausių ir sunkiai nuneigiamų priekaištų.

Pirmoji, pagrindinė ir tuo tarpu lyg ir neišvengiama visų rinkiminių sistemų yda yra partijų viešpatavimas. Teoretiškai partijų gali ir nebūti, bet praktiškai be jų įvykdyti rinkimus beveik neįmanoma. Praeityje partijos yra suvaidinusios labai svarbų vaidmenį. O ir šiais laikais toli gražu ne visos partijos yra jau tokios blogos. Vis dėlto gana keistokai atrodo tai, kad nepartinis kandidatas rinkimuose beveik neturi šansų. Tokiu būdu, kiekvienas politinis veikėjas, kad galėtų tarnauti valstybei, pirma turi užsitarnauti savo partijos palankumą. Prieš tapdamas tėvynės ir žmonijos patriotu, prieš prisiliesdamas valstybės valdžios aparato, pirma jis turi pereiti visus, dažnai tamsius partinių instancijų užkulisius. O kiekvienoj partijoj beveik neišvengiamai vyrauja pusiau tiesos tonas. Į visus reiškinius žiūrima ne tik pro krašto interesų, bet ir pro partijos interesų prizmę; kiekvienas jos šalininkų veiksmas turi būti giriamas ir palaikomas, o kiekviename priešininko veiksme reikia surasti ydų. Vietoj tikrosios teisybės ir tikrojo entuziazmo vyrauja tik dirbtinis entuziazmas ir sąlyginė teisybė.

Bendra nacionalinė programa darosi neįmanoma, o tarp asmens ir valstybės kaip kokia siena atsistoja partijos. Proporcinė rinkimų sistema, kuri turėjo sudaryti galimumų dalyvauti rinkimuose ir šalia partijų, tik dar sustiprino partinių centrų galybę ir sudarė sąlygas tarpti smulkioms partijoms, kurių labirintuose pats parlamentarizmas trokšte trokšta. Dėl to partijos visur susilaukė kuo smarkiausių užsipuldinėjimų, ir jos, be abejonės, yra kuo mažiausiai populiari demokratizmo įstaiga. Jų sunykimo maža kas tesigaili. Partinis mechanizmas pergyvena permanentinį krizį net Anglijoj ir Amerikos Jungtinėse Valstybėse.

Prie šito, galima sakyt, organinio šių laikų rinkiminės sistemos trūkumo prisideda dar naujos tendencijos ir nauji veiksniai, kurie išplaukia iš šių laikų nuostabiosios technikos. Jei piliečių betarpiško dalyvavimo valdžioje forma dėl jų daugumo valstybėje dabar pasidarė neįmanoma, tai naujoji technika pašalino ir tuos sunkumus ir vėl atstatė tai, kas, rodos, buvo jau visiems amžiams atgyventa: technika vėl atstatė betarpišką piliečio kontaktą su valdžios atstovais. Knygos, laikraščiai, žurnalai sudarė tai, ką paprastai vadiname „viešuma", nes kiekvienas valdžios žygis dabar visapusiškai nušviečiamas ir įvertinamas spaudoje. Faktiškai dabar beveik kiekvieną dieną kiekviena įtakingesnė piliečių grupė gali bet kuriais klausimais viešai pareikšti savo nuomonę. Tokiu būdu beveik kasdieną įvyksta piliečių lyg ir atsiklausimas, ir tat mažina reprezentacinių įstaigų reikšmę ne tik valdžios, bet ir pačių rinkikų naudai. Parlamento nariai dabar taip pat nuolatos žvalgosi į savo rinkikus, ir visuomenė kontroliuoja kiekvieną jų žodį, kiekvieną veiksmą, net kiekvieną jų gestą. O jeigu

taip, tai kam reikalingas tas aparatas? Visuomenė savo opinija ir taip gali kontroliuoti vykdomosios valdžios veikimą. Ir mes matome, kad labai dažnai net tuose kraštuose, kur parlamentarizmas išliko visai nepaliestas, ypatingos reikšmės turi ministerių kalbos, pasakytos ne parlamente, o viešuose susirinkimuose didelėms piliečių minioms. Atspausdintos tokios kalbos tampa lyg ir visai tautai pasakytomis kalbomis, o visuomenė, reikšdama dėl jų savo nuomonę, tampa lyg ir senoviška sueiga, liaudies susirinkimu.

Bet ir tai dar ne viskas. Pastaruoju laiku atsirado naujų priemonių, kurios įgalina politinius veikėjus tiesioginiai kreiptis žodžiu į visus krašto gyventojus. Tokia priemonė yra šių laikų burtininkas radio. Valstybės veikėjai dabar gali kalbėti taip, kad jų žodį gali betarpiškai girdėti visi piliečiai, nors jų būtų ir dešimtys milijonų. Taigi, dabar, kai parlamente kalbančio ministerio žodžius gali klausyti visi valstybės piliečiai, kai į tą kalbą reaguoja visos gyvosios tautos jėgos, sėdinčių priešais tą patį ministerį atstovų rolė darosi nereikalingą, negyvenimišką, dirbtinė.

Ir dar daugiau. Dabartinio susižinojimo sąlygose pasakyta Paryžiuje, Londone, Berlyne ar Romoje kalba tą pačią valandą, tą pačią minutę jau žinoma ne tik savo krašte, bet ir visame pasaulyje. Tokiu būdu reališkai kontroliuojančiu, vyriausybės veikimą nulemiančiu faktoriu tampa ne tik savo krašto, bet ir viso pasaulio opinija.

Bet visa tat iš esmės ne tik nesusilpnina demokratizmo, bet, atvirkščiai, tik sustiprina ir pagilina jo reikšmę. Tik buvusios demokratizmo formos jau yra aiškus anachronizmas. Parlamentai su savo ilgais tarprinkiminiais tarpais, su savo „sesijo-

mis“ aiškiai atsilieka nuo dabartinio gyvenimo tempo. Kadangi dabar įvairiausi gyvenimo reiškiniai ir įvykiai keičiasi su kolosališku greitumu, tai norint, kad parlamentas tikrai reikštų tautos nuomonę, reikėtų jį rinkti mažiausia kas mėnuo. Iš tikrųjų visuomenės nuomonė dabar galima žinoti kas valandą.

Štai tos priežastys, kurios silpnina rinkiminio prado reikšmę. Prie jų prisideda dar nauji momentai, nauji reikalavimai vykdomajai valdžiai.

Analizuodami tuos veiksnius, kurie šiais laikais verčia siekti socialinių reformų, mes nurodėme, kokius naujus uždavinius šiuo laiku gyvenimas stato valstybei. Anksčiau valstybė buvo arba išbujojusi šeiminė sąjunga (Izraelis), arba karinė organizacija (Roma), arba priemonė įgyvendinti žemėje dieviškąją tvarką (Viduramžių koncepcija), arba laisvų piliečių sąjungą (graikų ir anglosaksų koncepcija). Bet visuose šituose valstybės pasivaizdavimuose ir tų pasivaizdavimų kombinacijose valstybės veikimas reiškėsi tuo, kad ji žiūrėjo dorovės ir ištikimybės tikėjimui, kariavo, leido įstatymus, baudė teisės laužytojus ir tokiu būdu sudarė piliečiams sąlygas dirbti savo darbą. Bet pati valstybė niekad nearė, nesėjo, neprekiavo, nebuvo fabrikantas, įmonininkas. Ir net, kai valstybė valdė savo dvarus, steigė savo dirbtuves ir kasyklas, tai šitas jos veikimas buvo laikomas lyg ir išimtim ir buvo tvarkomas ne viešąja, o privatine teise.

Bet štai naujieji gyvenimo reikalavimai verčia valstybę savo veikimą išplėsti. Šiandien jau maža to, kad valstybė tiesia kelius, organizuoja transportą, rūpinasi patiekti vandens, statyti gyvenamuosius namus ir tuo būdu labai išplečia privatiškos teisinės sferos veikimą. Šiandien įsigali tendencija,

kad valstybė turi reguliuoti, arba net ir valdyti visą krašto ekonominį gyvenimą. Prie buvusių valstybės pavidalų prisideda naujas valstybės pavidalas: valstybės—šeimininko, valstybės—vyriausio žemdirbio, vyriausio įmonininko, vyriausio prekybininko. Prancūzų revoliucijos metu, kilus badui, buvo iškeltas reikalavimas, kad karalius būtų „duonkepys". Dabar valstybė darosi duonkepiu ir krizio metu ir gerais laikais.

Kiekvienas valstybės pavidalas kuria ir savąjį valdovo tipą. Izraelyje valdovas buvo patriarchas, Romoje — karo viršininkas, Anglijoje — tautos rinktas pakeičiamas valdovas. Neperdėsime pasakę, kad naujojo pavidalo valstybė reikalinga direktoriaus-tvarkytojo tipo. Šių laikų žmonės vaizduojasi valdovą-ūkio vedėją, kūrybinių jėgų organizatorių. Trokšdami veikti, dirbti, trokšdami išnaudoti visus, aplinkui potencijos būvy esančius mūsų kultūros ir gėrybių galimumus, mes esame pasirengę, jeigu tik rastume tinkamų žmonių, duoti jiems kuo plačiausių įgaliojimų, o patys stoti į griežtai disciplinuotą darbo armiją. Tik čia kyla sunkiai išsprendžiamas klausimas, kaip tokius žmones surasti, kaip užtikrinti jų nuolatinį ir teisingą pasirinkimą?

Kiekvienas valdovo tipas turi ir savąjį parinkimo būdą: patriarchą iškelia Dievo pasirinkimas arba paveldėjimo teisė, karo viršininką—karinė karjiera, o demokratinį atstovą — politinio tribūno karjiera. Bet kaip surasti valstybei „direktorių-tvarkytoją"? Aišku, kad čia nelauksim nurodymų iš dangaus, neieškosim jo armijos eilėse, nereikalausim iš jo oratoriaus sugebėjimų bei politinio vingrumo...

Bet naujo tipo valdovų troškimas, reikalas turėti gerą šeimininką—ūkio vedėją, milžiniškos įmonės, kurios pasisekimu mes taip suinteresuoti, di-

rektorių, yra toks didelis, jog masės yra pasirengusios eiti paskui kiekvieną, kuris tik pasiryš paimti į savo rankas milžinišką atsakomybę. Bet matant šių laikų mases, triukšmingai sveikinančias savo naujuosius valdovus, nebūtų teisinga teigti, kad demokratija jau baigė savo amžių. Pasirengimas pasiduoti yra tik išvidinės savo noro disciplinos pasireiškimas, kuris rodo, kad demokratija dar labai toli nuo išsigimimo į ochlokratiją. Šių laikų valdovus su masėmis jungiantieji siūlai yra ne tik aklas pasidavimas, bet ir entuziazmas, ūpas bei tikėjimas pergale. Čia ne demokratijos žlugimas, o tik kažkoks chaotiškas, visas formas griaunantis stichinis jos pasireiškimas.

Šitas stichinis masių apakimas ir liguistas liepsningas ūpingumas, žinoma, graso ir pavojais. Neseniai praūžęs karas paliko žmonių psichologijoj gilių pėdsakų, sužadino žemuosius instinktus. Ir karo frazeologija mums nepastebint skverbiasi į visus mūsų net pačius taikingiausius, pačius kilniausius ketinimus. Ir štai, tuo metu, kai naujasis gyvenimas reikalauja, kad valstybės priešakyje stovėtų visos tautos pripažinti, energingi specialistai organizatoriai, turį plačių įgaliojimų kūrybiniam veikimui, tautų sąjūdžių priešakyje atsistoja „diktatoriai", lyg čia reikėtų vadovauti Romos legionams, o ne valdyti šių laikų darbo valstybę. Iš šitokio tuščiažodžiavimo išplaukia visa eilė kitų reiškinių. „Diktatoriai" pasistato priešais save Cezario ir Napoleono biustus, visai užmiršdami vieno ir kito likimą, o masėms pakišami savotiški lozungai. Žmonės laukia, kad būtų tenkinami savaime pro uždaras duris besiveržiantieji mūsų epochos reikalavimai, kad būtų išnaudoti nūdienio gyvenimo kolosaliniai galimumai ir dėl to visi yra

pasiryžę pasiaukoti, atsisakyti daugelio savo teisių ir laisvu noru stoti į visos tautos darbo armijos disciplinuotas, paklusnias eiles, o čia jiems iš muziejų velkamos sudulkėjusios vėliavos, iš archyvų ištraukiami seni, atgyvenę lozungai, ir dėl to staiga prieš mūsų akis vietoj šių laikų žmonių atsiranda laukinių gaujos, tarytum tik dabar išėjusios iš primityviškų miškų, kartojančios tuos pačius lozungus, kurie skambėjo ordose tautų persikėlimo metu arba žydų padermėms nukariaujant Kanaaną.

Bet galutinai nusivilti ir nusiminti nėra ko. Kartu su šituo žmonių entuziazmo ir dvasios pakilimo savotiško išsigimimo procesu, šių laikų politinėse aplinkybėse mes matome ir priešingų tendencijų. Tie patys „diktatoriai", atėję į valdžią su visais karo nugalėtojo atributais, tuojau susiduria su tokiais klausimais, kurie neturi nieko bendro su karingąja ideologija. Visų jų dėmesį, ar jie nori ar nenori, sutraukia gyventojų aprūpinimo, kovos su nedarbu, pramonės organizacijos, vidaus ir užsienio prekybos ir panašūs klausimai. Cezario komentarus „Apie gallų karą" tenka atidėti į šalį, o reikia imti į rankas statistikos lenteles, karo taktikos ir strategijos problemas nustumia į šalį fordizmo ir tailorizmo problemos. Sunku įsivaizduoti drąsų, energingą, stiprios valios žmogų, kuris akis į akį susidūręs su šių laikų kūrybinėmis galiomis, nepasiduotų jų įtakai, kurio nepatrauktų tie taikingi galimumai, kurių gyvenimas jam iš visų pusių teikia. Ir štai „diktatorius" pats sau nejučiomis tampa statytoju, žemdirbiu, inžinierium, tikriausiu vyriausiuoju direktorium, kuris reikalingas kraštui. Romoje buvo pastebėta, kad valdžia net gerus žmones daro blogais. Šiais laikais mes galime pasakyti atvirkščiai: valdžia net pačius blogiausius žmones daro

gerais. Ir štai tame krašte, kur vyksta labiausiai įdomus politinis bandymas sukurti naujas valdžios formas, Italijoj, matome kaip kiekviename žingsnyje karingąjį tuščiažodžiavimą nuslopina rami kūryba. Užuot siekus nukariauti kaimynus, netoli Romos nusausinamos pelkės, tiesiama keliai, statoma gigantiškos geležinkelių stotys, tiltai... Fašistinė Italija nepadarė nė vieno karo žygio, bet ji išrengė dvi poliarines ekspedicijas, jos eskadrilės du kartu perskrido vandenyną. Konstantino arka nesulaukė iš karo laukų triumfališkai grįžtančių nugalėtojų, bet ji jau matė tai, kas buvo ryškus kontrastas karingajai Romai: taikingų lakūnų, nuskridusių į pasaulinę Čikagos parodą grįžimo triumfą. Netenka abejoti, kad jei tie lakūnai karo metu būtų sugriovę Paryžių arba Berlyną, tai jų taip džiaugsmingai nebūtų sutikę. Bet užtat tas sutikimas būtų buvęs dar džiaugsmingesnis, jei tą žygį būtų padarę ne karo lakūnai, o italų Lindbergai arba Dariai ir Girėnai. Gal būt, Mussolini ir svajojo apie Cezario laurus, bet dabar, po dešimties jo valdymo metų laikraščiai rimtai svarsto Nobelio taikos premijos jam suteikimo klausimą. Kas nori musų laikus suprasti — tam reikia patarti sulyginti dabartinių valdovų biografijas su Tacito ir Svetonijaus aprašymais. Niekas negali įkvėpti tiek optimizmo ir tikėjimo ateitimi, kaip sulyginimas Romos diktatūros su dabartinių laikų diktatūromis. Mūsų diktatoriai, lygindami save su Romos cezariais, patys nesupranta, kaip skaudžiai jie save įžeidžia.

Tačiau ir šitais reiškiniais susivilioti nėra pagrindo. Nors kai kurios diktatūros ir labai prisiartino prie mūsų epochos reikalavimų, tačiau gyvenimo iškelta problema vis tiek dar neišspręsta. Fašistų režimą įvedant nebuvo pavartota nė viena

mirties bausmė. Bet po kelerių metų fašistų valdžiai teko atsižadėti Italijos garbingos tradicijos ir įvesti mirties bausmę, kurios kai kurios Italijos sritys nežinojo jau nuo Bekkarijos laikų. Nė vienas naujasis režimas dar nesutvirtėjo tiek, kad galėtų leisti tą, ką leidžia pati silpniausioji demokratinė vyriausybė, būtent, kritikos pilną laisvę. Nė vienas tas režimas nesukūrė pastovios valdžios sistemos. Nė vienas neišsprendė pagrindinio klausimo, kokiu būdu turi būti užimama diktatoriaus vieta, ir tas klausimas palieka toks pat atviras dabartinėj Romoj, koks jis buvo Cezario ir Augusto laikais. Vienu žodžiu, demokratijai, kaip sistemai, pakeisti dar nieko nesurasta, ir jos pačios iškeltieji klausimai tebepalieka neišspręsti. Matyt, kad tuos klausimus teks jai pačiai išspręsti. Nereikia ir pranašu būti: tie kraštai, kurie sukūrė naujosios, mūsų laikų, teisės pagrindus, greičiausia suras būdus organiškai išspręsti ir naujiesiems gyvenimo iškeltiems reikalavimams bei problemoms. Anglosaksų pasaulis, konservatyviškai dar išlaikydamas parlamentarizmo išviršinę formą, iš esmės valdymo formas jau keičia. Europos kontinento piliečiui, papratusiam gerbti visas Anglijos politinio gyvenimo formas ir papročius, galėjo atrodyti keista, kad darbo partijos lyderis stojo konservatorių rinkiminės kampanijos priešakyje ir kad, laimėjus vakaryštiems jo priešininkams, jis pasiliko vyriausybės priešakyje. Bet iš tikrųjų tas rodo, kad išmintingieji Anglijos žmonės jau pajuto, jog gyvenimas jau išaugo partinius rėmus, ir jie ieško naujų kelių organizuoti trokštančių geros ir stiprios valdžios milijoninių masių valdymui. O iš istorijos mes žinome: jei Anglija pradeda ieškoti kokių nors kelių, tai ji juos suranda. Ir sau ir kitiems.

Bet gali būti, kad naują žodį, naują sistemą suras ir ne Anglija. Gali būti, kad tai bus italų korporatyvinės santvarkos arba Rusijos darbo „sovietų“ tipo darbo vyriausybės korporatyvinė organizacija. Gali būti, kad gyvenimo klausimams visai naujas, negirdėtai paprastas atsakas bus surastas kuriame nors kitame krašte. Tų atsakų gali būti ne vienas, o daug, gali būti, kad įvairūs kraštai tą patį tikslą atsieks eidami savais keliais. Šiaip ar taip, šių laikų Europa ir Amerika sudaro istorijoj dar nematytą masinių bandymų ir įtemptų ieškojimų paveikslą. Visa tai, ką antikos pasauly darė graikų miestai, lenktyniuodami dėl suradimo geresnės valdymo formos, dabar su kolosališku, negirdėtu įtempimu pasikartoja beveik viso pasaulio mastu. Tie ieškojimai vyksta visur. Vienur tyliai, bet atkakliai ir su visu atsidėjimu. Kitur šūkaujant, triukšmaujant, rengiant įspūdingas fakelų eisenas. Bet visur — su didžiausiu įsitempimu, entuziastiškai, su tikėjimu savo jėgomis. Kiekviena tauta tiki savo mesianizmu: mažiausia pustuzinis tautų oficialiai kalba apie tai; kitos sau tyliai svajoja apie viso pasaulio išganytojo rolę. Ir šitame bruzdėjime nejaučiama nuovargio, nebėra nusiminimo, neatsisakoma kūrybinio darbo, nėra nė mažiausios žymės, kad piliečiai virstų vergais. Demokratija ne žūsta, o atvirkščiai, labiau, negu kada nors kitkart, kunkuliuoja savo kūrybinėmis galiomis.

Prieš mus Aukso Amžius.

Svarbiausiųjų praeities įvykių analizas ir objektingas, blaivus žvilgsnis į dabartį atskleidžia mums fantastišką šių laikų žmonijos atsiekimų didybę. Visų pagrindinių ir dabarties naujų elementų istorinė genezė rodo, kad tat nėra pripuolamas reiškinys, kad tat nėra likimo žaismas, kad tat ne keistas aplinkybių susidėjimo kaprizas, o tikras organinis stichinis, nesulaikomas augimas viso to, kas yra svarbiausia, charakteringiausia ir būtina ir atskirų žmonių, ir tautų, ir visos žmonijos gyvenimui.

Bet kodėl mūsų širdyse viešpatauja toks nusiminimas? Kodėl mūsų sielose tiek nerimo ir abejonių? Kodėl mums rodosi, kad plėtojimosi kreivoji, visą laiką kilusi aukštyn, staiga sustos ir smarkiai kris žemyn? Koks pagrindas galvoti, kad galingoji šių laikų kultūros srovė, kurioje susiliejo giliausios, tūkstančius metų tvėrusios žmonių likimo srovės, staiga išseks arba pasisuks atgal?

Galvojant apie ateitį, reikia išeiti ne iš atavistinių idėjiškai jau senovėj apgalėtų ir mūsų gyvenimui visai svetimų mūsų kultūros elementų, o iš naujų elementų, iš tų, kurie mūsų gyvenimą skiria nuo praeities amžių. O taip pastačius klausimą, mums atsiskleidžia visa eilė jėgų ir faktorių, kurių jau pakanka žmonių gyvenimui galutinai pertvarkyti gerojon pusėn. Net jeigu dėl ateities būsim didžiausi pesimistai, jei prileisim, kad žmonės nuo šios dienos neišras nieko naujo, nesugalvos nė vie-

nos naujos idėjos, nė vieno naujo organizacinio principo, vienu žodžiu, jeigu prileisim, kad tolimesnę žmonijos istoriją sudarys tik tie elementai, kuriuos dabar jau turime, tai vis tiek turėsime laukti, kad ateityje įvyks tokių pasikeitimų, kurie artimiausiu laiku ir fantastiškiausiu būdu pakeis visą gyvenimą. Juk, iš tikrųjų, nedaug ir lengvai atsiekiamų pataisų reikia pridėti prie to, kas jau atsiekta, kad galėtume pareikšti: „Aukso amžius jau atėjo". Netikite? Tai paklausykite.

Laimingoji Prano Pranaičio diena.

Pranas, Prano Pranaičio sūnus, visuomet pabusdavo šviesiai nusiteikęs. Bet šiandien rytą jam atrodė, kad šviečianti pro verandoje augančių gėlių girliandas saulutė buvo ypatingai džiaugsminga ir meili, kad dangus buvo nepaprastai mėlynas, kad visas pasaulis buvo stačiai neapsakomai gražus. Nors, iš tikrųjų, tam ypatingam džiaugsmui nebuvo jokio pagrindo: buvo pirmadienis, ir prasidėjo darbo savaitė.

Pliuškindamasis nedidelėj, bet patogioj vonioj su šaltu ir šiltu vandeniu, Pranaitis šypsodamasis atsiminė, kad maža tėra tokių konservatorių kaip jis. Toj pačioj viloj gyveno ir jo tėvas, Pranas Pranaitis, o dabar gyvena jis su žmona ir sūnum, nors pačiame mieste jis gali gauti daug didesnį valdišką butą. Teisybė, vila dabar jau atrodė kitaip, negu tuomet, kai ją pastatė jo tėvas. Prie tėvo pastatyto namelio dabar pristatyta dar pora didelių kambarių, o iš pietų šono, vietoj buvusios verandos, dabar įtaisytas gėlių šiltnamis. Architektorius taip vykusiai sutvarkė tuos priestatus, kad net nežymu buvo, jog vila buvo pastatyta ne iš karto: atrodė

kad ji buvo pastatyta pagal originališką, bet tikslingai sudarytą planą. Sodas taip pat visai kitaip atrodė. Teisybė, visi tėvo pasodinti medžiai tebebuvo ir vešliai išbujojo. Bet, be to, visas sklypas, kuris, kaip ir kaimynų sklypai, nebuvo aptvertas, buvo apsodintas gėliniais krūmais. Alyvos, jazminai, šiaurinių veislių migdolai, persipynę gebenėmis ir glicinijomis, sudarė buinią, žydinčią gyvatvorę. Vidury sodo buvo įtaisytas maudytis gryniausio, skaidraus tekančio vandens baseinas su fontanu, kuris buvo toks stiprus, kad, pilnai jį paleidus, buvo galima iš karto palaistyti visą sodą.

Visa tat buvo padaryta ar pradėta daryti tėvo. Sūnus įtaisė tik verandą — žiemos sodą. Toje verandoje taip pat buvo baseinas maudytis žiemą.

Buvo septinta valanda. Tarnyboje reikėjo būti devintą. Žmona įjungė radio, ir kambaryje pasklido nuostabaus švarumo Šopeno etiudo garsai. „Iš Varšuvos, senoviška, dar Paderevskio įgrota, plokštelė", — tarė žmona. Pranas Pranaitis, žiūrėdamas į nelabai dailią, senovišką radio aparato dėžę, dar kartą stebėjosi nuostabiomis to aparato savybėmis. Tą aparatą buvo pirkęs, dar jaunas būdamas, jo tėvas, bet jis ir ligšiol tvarkingai veikė, ir per visą tą laiką reikėjo pakeisti tik lempų sistemą ir vieną garsiakalbio dalelę.

Po gimnastikos ant atviro namų dangčio Pranas Pranaitis papusryčiavo ir paskui, atsisėdęs už rašomojo stalo, elektrine mašinėle keliuose puslapiuose surašė savo mintis, kurios vakar vakare jam buvo atėjusios į galvą. Atliekamu laiku jis rašė „utopiją" istoriją ir buvo laikomas to klausimo geriausiu žinovu visame pasaulyje. Istorikų suvažiavime Kalkutoje tuo klausimu jis net darė pranešimą. O ten jis nuvyko su žmona ir sūnum, žinoma, aeroplanu,

pasinaudodamas dviejų mėnesių atostogomis, ir ta proga apžiūrėjo visas vietines įžymenybes. Dabar jis rašė naują veikalą ir jam pašvęsdavo nemaža laiko.

Pranas Pranaitis tarnavo toj pačioj įstaigoj, kurioje tarnavo jo tėvas, ir užėmė net tą pačią vietą, kurią, jaunas būdamas, užėmė jo tėvas. Žinoma, jis gaudavo didesnį atlyginimą, negu jo tėvas. Be to, jis turėjo ne tik atskirą darbo kabinetą, bet greta ir valdišką butą, kuriam jis užėmė tik du kambarius su vonia. Žinoma, jis būtų galėjęs atsisakyti ir tų dviejų kambarių, nes susisiekimas su jo namais buvo toks greitas, kad parvykti namo nebuvo mažiausio nepatogumo. Bet jo, kaip ir kitų valdininkų, darbo kabinetas pneumatiniais vamzdžiais buvo sujungtas su centraliniu knygynu, ir tat sudarė didelį patogumą dirbant liuoslaikiais literatūrinį darbą. Be to, nors ir labai gražiai sugyveno su savo žmona, bet kartais jai arba ir jam užeidavo ūpas pabūti visai vienam; mat, naujieji žmonės visi buvo keistuoliai ir individualistai. Todėl tuodu kambariai sudarė puikias sąlygas nekaltam nusiteikimų žaismui. Be to, vakarais skaitydamas knygas, čia jis užsisėdėdavo ligi vėlybos nakties.

Milžiniški darbo kabineto langai buvo apstatyti gėlėmis. Gėles prižiūrėjo jo žmona, kuri kartais čia būdavo ištisas valandas. Anksčiau ir ji tarnavo toje pačioje įstaigoje. Bet paskui ją patraukė skulptūra, ir ji metė tarnybą, o dabar jos, kaip skulptorės vardas, yra žinomas net už Lietuvos sienų. Bet kuomet, tariant jos pačios žodžiais, ji neturėjo „įkvėpimo“, tai senu papratimu padėdavo dirbti vyrui.

Darbo laikas buvo trumpesnis: nuo devintos ligi pirmos. Tačiau bendrai buvo manoma, kad da-

bar kiekvienas tarnautojas vidutiniškai daugiau darbo atlikdavo, negu anksčiau per aštuonias valandas. Arbatai gerti ir pasikalbėjimams jau nebebuvo vietos. Kiekvienas tarnautojas mokėjo rasti įdomumo net pačiame paprasčiausiame darbe, kiekvienas ieškojo būdų darbui suprastinti, pagreitinti, visų pastangomis buvo surandama naujų darbo metodų, rengiama lenktynių. Sportiško būdo darbininkai kiekvieną darbą darė azartišką, ir todėl darbas sekėsi: popieriai lakstyte lakstė, popierių šlamėjimas liejosi su lygiu mašinėlių traškėjimu, iš rankų į rankas ėjo jau atlikti darbai. O ir darbo padalinimas buvo praktiškas, tikslingas, atitiko greitą tempą. Prano Pranaičio pareigos buvo nesudėtingos, net negarbingai primityviškos: jam tereikėjo tik grupuoti ir suskaityti važinėjimų užsienin atskaitomybės lapelius. Bet ir šitam darbe jis pasiekė stačiai nuostabaus virtuoziškumo. Jis ne dėliojo, o stačiai mėtyte metė tuos lapelius, bet absoliutiškai tiksliai kiekvieną numesdavo ten, kur reikia. Ir kiekvieną dieną darbas vis geriau sekėsi. Šiandien jis taip įsitraukė į darbą, kad tik žmonos skambutis telefonu priminė jam, jog darbo laikas jau seniai pasibaigė.

Žmona ir sūnus prašė Pranaitį greičiau grįžti namo, kad suspėtų išvykti į pajūrį. Oras kaip tik buvo tam palankus, ir Pranaitis, atidėjęs darbą, išbėgo į gatvę. Kadangi reikėjo skubėti, tai jis nusprendė namo važiuoti automobiliu. Artimiausioj automobilių stovėjimo vietoje jis rado keletą puikių mašinų, kurios laukė norinčių važiuoti ir kurios, žinoma, buvo be šoferių — Pranaitis, kaip ir visi kiti piliečiai, jau iš mažens puikiausiai mokėjo valdyti automobilį. Namie Pranaitis skubiai apsivilko maudymosi kostiumu, ir visa šeima užsivilko mar-

gais apsiaustais, kurie buvo pasiūti pagal specialinius žmonos brėžinius. Susėdę į automobilį, linksmai nuvažiavo į aerodromą. Ten sužinojo, kad aeroplanas, kuriame telefonu užsisakė vietas, išskris dar po dešimt minučių. Tuo laiku jie dar suskubo papietauti puikiame aerodromo bufete. Kavą jie gėrė jau aeroplane prie didelio lango, iš aukštybių gėrėdamiesi atsiskleidusia Lietuvos panorama.

O pažiūrėti buvo ko! Pakilęs aeroplanas du kartu apskrido ties Kaunu, ir keleiviai galėjo pasigrožėti vienu iš gražiausių Europos miestų. Iš centro radiusais ėjo svarbiausios miesto arterijos. Joms išvesti reikėjo nugriauti nemaža namų, prakasti kalnų, pastatyti tiltų. Bet visa tat buvo padaryta taip vykusiai, jog ne tik negadino miesto gamtinio vietovaizdžio grožio, bet jį dar labiau išryškino. Greta su tiesiomis, kaip pagal siūlą ištiestomis svarbiausiomis miesto arterijomis, jų tarpais ir jas perkirsdamos, ėjo su šlaitų reljefu suderintos, medžiais ir gėlėmis apsodintos, vienas su kitu ir su gamta harmoningai puikiais namais apstatytos terasės. Plačios, gražios, medžiais žaliuojančios ir gėlynais marguojančios krantinės abiejų upių pakraščiais tiesėsi į užmiestį ir ten virto plačių paupių gojų linijomis, kurios vingiuodamos nyko saulės nušviestoj tolumoj. Aeroplanas skrido ties tiesiu keliu, abyšaliai kurio žaliavo tarytum vienas ištisinis gojus su vaizdingomis namų grupėmis protarpiuose. Miesto rubežių kaip ir nebuvo: viso krašto vietovaizdį sudarė puikiausios, sodais, gojais ir gėlynais pasipuošusios sodybos.

Nuskristi į pajūrį užtruko tik kelios dešimtys minučių, ir dar prieš trečią Pranaičiai jau buvo pliaže. Žmona su sūnum susimaišė su linksma minia,

įsitraukė į žaidimus ir šokius. Pats Pranaitis buvo „darbo“ nuotaikoje. Po savaitės jis gauna trijų mėnesių atostogas, kurių metu jis rengėsi per Skandinaviją, Naująją Žemę, Uralą ir vidurinę Aziją nuvykti į Altajų. Šitos kelionės perspektyva vertė jį paskubėti su darbu, ir todėl dabar jis išsiėmė iš lagamino savo knygos apie „Utopijas“ korektūrą. Taisomuose lapeliuose buvo kalbama apie Bellami knygą. Skaitydamas apie šito utopininko įsivaizduotos būsimos santvarkos pagrindus, Pranaitis dar kartą nusistebėjo jo įžvalgumu. Iš tikrųjų jis buvo numatęs visus dabar visame pasaulyje viešpataujančios santvarkos pagrindinius bruožus, pradedant darbo prievole ir atsiskaitymo lapeliais ir baigiant knygų leidimo sistema. Bellami nenumatė tik fantastiškų technikos plėtojimosi galimumų.

Pavakare Pranaičio sūnus pasisakė, kad jis su savo draugais pasiliekąs skautų stovykloje. Todėl „seniai“, kaip juodu juokaudami save vadino, grįžo į Kauną vieni. Grįžti atgal jie pasirinko aplinkinio maršruto aeroplaną — pajūriu nuskrido ligi Rygos, paskui padauguviais iki Daugpilio ir tik nuo čia pasuko tiesiai į Kauną. Kol buvo šviesu, buvo matyt, kad visur vyrauja tas pat begalinių sodų, marguojančių daržų, geltonuojančių dirvų, baltuojančių vilų vaizdai. Saulės nusileidimu jie grožėjosi iš trijų kilometrų aukštumos. Kai sutemo, visur tarytum birte pabiro margaspalviai žiburiai, ir atsiskleidė tikrai pasakiškas paveikslas.

Parskridę į Kauną, Pranaičiai nuvyko į Liaudies Namus. Iš tikrųjų tat buvo ne namai, o ištisas miestas, kurį sudarė visa sistema sujungtų namų — rūmų. Čia buvo ir teatrai, ir kinematografai, ir salės susirinkimams bei šokiams, bibliotekos, skaityklos. Be to, visur nuošalesnėj vietoj stovėjo

užkandžių stalai, daugiausia automatiški. Pranaičio epochos žmonės mažai tekreipė dėmesio į valgymo procedūrą ir buvo labai saikingai valgio bei gėrimo atžvilgiu; valgio gausumą jiems atstojo jo kokybė ir įvairumas.

Liaudies namuose buvo susitelkęs viso miesto, o iš dalies ir viso krašto gyvenimas. Be jokios paliovos čia plaukė viso pasaulio žinios. Kiekvienas daugiau ar mažiau reikšmingas įvykis buvo momentališkai apsvarstomas mitinguose — susirinkimuose, kurie, jei tik buvo reikalas, virsdavo viso miesto, dažnai ir viso krašto gyventojų susirinkimais. Kiekvienam, nors ir didžiausiam susirinkusiųjų skaičiui buvo pakankamai vietos salėse arba ir Liaudies Namų aikštėje. Kas negalėjo atvykti į susirinkimą, tas per provincijos liaudies namus arba tiesiai iš savo namų per radio galėjo susijungti su susirinkimu ir galėjo ne tik klausyti, kas susirinkime kalbama, bet, jei norėjo, ir pats kalbėti.

Pranaičiai praeidami pavakarieniavo, pažiūrėjo kinematografe viso pasaulio dienos įvykių kronikos, išklausė trumpą pranešimą apie naujausius chemijos mokslo atradimus. Kur tik ėjo, visur sutiko daugybę pažįstamų, su kurių dauguma tik linksmai pasisveikino, bet su kai kuriais ir smulkiau pakalbėjo bendro darbo klausimais.

Namo parvyko vienuoliktą valandą. Pranaitis dar nenorėjo miego ir atsisėdo už stalo pagalvoti apie rytojaus dienos darbą. Jam dar liko parašyti paskutinį savo knygos skyrių apie perėjimą nuo utopijų prie tikrumos. Šitas skyrius buvo pats įdomiausias, bet kartu ir pats sunkiausias parašyti, nes negalima buvo išvesti rubežiaus, kur baigiasi senoji epocha ir kur prasideda naujoji. Bet tyrinėdamas istorinius dokumentus, Pranaitis matė, kad

tų įvykių amžininkai jų lyg ir nepastebėjo ir ilgą laiką, jau gyvendami naujoviškai, protavo ir jautė senoviškai, kažko privengė, kažko bijojo.

Pranaitis atsiminė, kad jo tėvas vedė dienyną. Paieškojęs spintoje, kurioje buvo sudėti šeimos dokumentai, jis jį rado ir, akių plotu jį atsivertęs, rado 1933 metų vasaros užrašą, kuris baigėsi tokiais žodžiais: „Gyvenime ankšta, pilka, skurdu. Ateitis be šviesos spindulėlio, tamsi kaip naktis".

— Keisti buvo tie žmonės — pagalvojo Pranaitis. — Ko jie sielojosi, aimanavo, gyvendami, be abejonės, įdomiausioj visos pasaulinės istorijos epochoj! Juk jie, ir tik jie vieni, savo akimis matė, kai žmonija peržengė Naujo gyvenimo slenkstį!

Pranaitis atsivertė dar vieną puslapį arčiau užrašų knygelės galo. Čia jau rado visai kitokį, linksmo tono užrašą. Čia jau buvo kalbama apie statybą, apie savo ir visuomeninius laimėjimus ir atsiekimus... Kad sugautų vieno nusiteikimo perėjimą į kitą, Pranaitis ryžosi perskaityti visą dienyną nuo pradžios ligi galo. Bet buvo jau vėlybas laikas. Su pasigailėjimu atidėdamas tą darbą kitai dienai, Pranaitis nuėjo gulti. Balkone kvepiančių rožių kvapas ir lengvo nakties vėjelio gūsiai susiliejo su Prano, Prano Pranaičio sūnaus, ramiomis ir skaisčiomis mintimis, ir jis užmigo.

*

„Utopija!" — apmaudingai tars skaitytojas.

Bet, kodėl šitų mažų jau esamo būvio pataisėlių vaizdelį reikia laikyti utopija?

Gal visa tat techniškai neįmanoma? Tačiau nereikia būti ir technokratijos šalininku, kad įsitikintume, jog šių laikų technika pilnai įgalina mus pasiekti visą tą, ką Pranas Pranaitis patyrė tą laimin-

gąją dieną. Jeigu net prileisim, kad nuo šios dienos nebus padaryta nė vieno naujo išradimo, kad nebus išgalvota nė vieno naujo technikos metodo, nebus surasta nė vieno naujo organizacinio principo, vienu žodžiu, jeigu turėsim tik tokias mašinas ir aparatus, kokių dabar turime, jeigu turėsime tik tuos gamybos būdus, kuriais dabar naudojamės, tai ir tuo atveju per trumpiausią laiką galima patenkinti bet kurias, bet kurio žemėje gyvenančių žmonių skaičiaus reikmenes. Jeigu dabar visame kultūringame pasaulyje žmonės dar šiaip taip apsirėdę, šiaip taip prasimaitina, tai neužmirškim, kad 25 milijonai darbininkų sėdi be darbo, kad fabrikai ne tik nesiplečia, bet vis dar savo gamybą siaurina, dirba tik pusę darbo laiko arba ir visai nedirba. Laukai dar ne visi dirbami, traukiniai važinėja pusiau tušti, uostuose stovi ištisos flotilijos neturinčių ką veikti laivų, žaliavos pertekliai naikinami arba pūsta, o sandėliai lūžte lūžta prikrauti fabrikatų. Tik pagalvokime kas būtų, jeigu duotume valią visoms šių laikų gamybinėms jėgoms, jei pastatytume prie staklių visus dirbti išgalinčius žmones, jeigu pritaikę šių laikų agrikultūros galybę, pilnai išnaudotume motinos - žemės turtus! Aišku, kad tuomet visų pasaulyje gyvenančių žmonių bet kurią išmintingą reikmenę galima būtų patenkinti dešimteriopai. Ir visiems pilnai užtektų ne tik geriausio valgio, bet ir gražių higieniškų rūbų.

Norite, kad kiekvienas gyventų gražiuose namuose? Nėra lengvesnio daikto. Karo metu kariavusios šalys išleido tokias pinigų sumas, kad už juos būtų buvę galima pastatyti kiekvienam kariavusio krašto piliečiui ne tik namus su sodu, bet dar ir vasarnamį. Medinės, šiaudais dengtos pirkios visur išnyks. Visur tarytum burtininko visagalio

paliepimu išaugs mūriniai, marmuru ir skulptūros puošmenimis išdabinti nameliai — vilos su fantastingais raudonais stogais, su dideliais langais, jaukūs, komfortiški su didžiausiais patogumais kiekvieno žmogaus kūrybiniam darbui. Kiekvienas žmogus turės ne tik namą su sodu, bet kur nors pajūry, paežerėj, paupy arba kalnuose dar ir savo nedidelį namelį šventadienių ir kitoms poilsio dienoms praleisti.

Norite, kad kiekviena šeima turėtų savo žinioje automobilį? Duokite valią organizaciniams Fordo ir jo bendradarbių gabumams, pakvieskite jiems į talką Sitroeną ir Opelį, paveskite jiems bedarbius inžinierius ir technikus, ir per keletą metų uždavinys bus atliktas — visiems visame pasaulyje užteks automobilių. Nemokamo priedo dar jums nuties visuose kontinentuose į kurį tik norite kraštą puikius kelius, apsodins juos vaisiniais ir dekoratyviniais medžiais, visose įdomesnėse vietose pastatys patogių viešbučių ir dar leis pasirinkti: kas nenori automobilio, tas gali gauti aeroplaną.

Maža knygų ir bibliotekų? Duokite valią knygų leidėjams, duokite pilnai dirbti nepasotinamoms rotacinėms mašinoms — ir jie visą pasaulį užvers knygomis visokiausiomis kalbomis — iliustruotomis, mokslinėmis, istorinėmis, ir visuose miestuose ir miesteliuose atsiras ne bibliotekos, o milžiniški knygynai.

Maža mašinų, traukinių, laivų? Leiskite pilnai dirbti visiems mašinų fabrikams, tuščioms laivų statykloms, duokite teisę organizatoriams statyti fabrikus ir laivų statyklas, ir bematant bus pristatyta kiek norit mašinų, bematant bus galima pervežti kiek tik norit žmonių ir prekių.

Radio aparatai? Juos jau ir taip beveik visi

turi. Ir neužmirškim! Jie atsirado pokarinio nubiednėjimo ir ekonominio krizio metu. Bet duokite valią elektrotechnikams, ir jie per trumpiausią laiką aprūpins visus aparatais — televizoriais, kuriais galėsite ne tik viską girdėti, bet ir matyti, kas visame pasaulyje darosi.

Todėl Prano Pranaičio laimingosios dienos vaizdelyje nėra nieko fantastiško, nereališko, neįgyvendinamo. Atvirkščiai, visa tat neišvengiama, nepašalinama ir, be to, labai netolimoj ateity. Pagaliau, tat įmanoma atsiekti ir dabar. Nuo tos šviesios ir tokios artimos tikrovės mus skiria tik mūsų fantastiškas, pasibaisėtinas, nusikalstamas nemokėjimas. Visuotinis turtingumas, perteklingumas ir galybė visiškai reališki ir atsiekiami. Fantastiškas yra tik mūsų bejėgiškumas išnaudoti tai, kas ranka pasiekiama.

Tolimoj praeity nuskambėjo žodžiai: „Visi mes karaliai“... Mes, šių laikų žmonės, dar didesnę turim teisę tuos žodžius kartoti. Maža to — tat yra ne tik mūsų teisė, bet mūsų pareiga. Tikrasis šių laikų žmogus yra tik tas, kuris giliai ir gyvai yra įsisąmoninęs, jog jis yra galingas karalius. Tegul kartais kažkokios priešų pagundos ir atima mums galėjimą pasinaudoti savo galybe ir turtais. Mes turime žinoti ir jausti, kad mums priklausomų teisių mes netekome tik laikinai ir neteisėtai. Apiplėštas ir nelaisvėn paimtas karalius — savo dvasioje vis tiek turi pasilikti karalius.

Bet užtat lygiai taip pat turime žiūrėti ir atjausti ir kitus. Jeigu mes matome priešais save alkaną badaujantį — tai yra mūsų nusikaltimas. Jeigu matome neturintį kuo apsirėdyti — tai yra mūsų nusikaltimas. Jeigu mes matome neturintį pastogės — tai yra mūsų nusikaltimas. Ir tas nusikalti-

mas yra dvigubai sunkesnis dėl to, kad alkanas nuogas, bepastogis yra karalius ir dėl to, kad šiandien visus pavalgydinti, aprėdyti ir visiems suteikti pastogę yra taip lengva ir paprasta, jog nereikia niekieno ir jokių aukų. Savo nieko mums nereikia atiduoti, o tik reikia mokėti išnaudoti savo jėgas ir turtus.

Visi šitie galimumai yra mūsų rankose net prileidžiant, kad žmonija ateity turės tik tiek kūrybinių elementų, kiek dabar turi, tai yra, kad nebus padaryta nė vieno naujo išradimo, nė vieno naujo atradimo. Bet toks prileidimas jau savaime yra utopija, tuščia fantazija. Jeigu ligšiol kiekvienas dešimtmetis, net kiekvienas penkmetis atneša mums naują perversmą, naujų stebuklų, tai kokį pamatą mes turime manyti, kad tas gausybės ragas, iš kurio birte byra dovanos žmonijai, nuo šios dienos išseks? Juk mes žinome: išradėjų, tyrinėtojų armija vis auga ir auga. Prie profesionalų technikų ir mokslininkų prisideda šimtai tūkstančių, net milijonai diletantų savamokslių, kurie savo diletantiškumu ir manijakišku atsidavimu vienai idėjai dažnai pastebi tai, kas praslysta pro mokslininkų ir specialistų dėmesį. Vis augantis žmonių įmatrumas, vis daugėjantieji savarankiško masių darbo galimumai kovos su gamta fronte sudaro nepaprastą, negirdėtą spaudimą. Ir būtų tuščias darbas spėlioti, kokių dar naujų, nežinomų galimumų turėsime ateity. Mes galime pasakyti tik viena: tuo tarpu jokių ribų, jokių rubežių nematyt. Jeigu tik protu apčiuopiamoj smulkiausioj ir nedalomoj medžiagos dalelėj, atome, mes pamatėme ištisą sudėtingiausią ir galingą pasaulį, tai ką mes galime pasakyti apie tai, kas slypi kiekvienoj teoremoj, kiekviename žinomame gamtos dėsnyje, kiekviename

medžiagos žiupsnelyje. Iš tikrųjų mes esame tik vaikai kasinėją duobutes Didžiojo vandenyno pakrašty: mes žinome, kas yra mūsų iškastoje duobutėje, bet visa tai, kas slypi begalinėj gamtos stichijoj, mums atsiskleidžia tik labai iš lėto. Ir mes tikime: klestėjant mūsų įtemptai kūrybai, prieš mūsų akis skleisis vienas po kito vis nauji gamtos burtų knygos puslapiai, tos knygos, kurios ligšiol tik pirmąsias eilutes apgalėjome. Ir kai kur jau pradeda brėkšti skaisčios ateities šviesa. Naujoji atomų teorija rodo, kad kiekvienoje smulkiausioje medžiagos dalelytėje tūno begaliniai energijos ištekliai; mokėjimas tą energiją atpalaiduoti pertvarkytų visą mūsų techniką ir milijonus kartų sustiprintų mūsų fizinę galybę. Žmonių gyvenimo pailginimas jau vyksta mūsų akyse, ir tam procesui mes nematome jokių ribų. Susisiekimas su kitais pasauliais, jeigu ten esama gyvybės, atvertų naują pasakišką žmonijos gyvenimo erą.

❖

Bet į visus šituos neginčijamus samprotavimus apie realinius ir potencialinius šių laikų mokslo ir technikos galimumus iš visų pusių atsiliepiama giliais atodūsiais. Taip, didis yra mūsų mokslas, milžiniški mūsų technikos pasisekimai, galingos mūsų mašinos, mūsų fabrikai daro stebuklus. Mūsų laikai didi ir galingi. Bet tvarkos nėra. Ir negali būti, kol žemėje viešpatauja dabartinis „homo sapiens“ tipas, šių laikų „kultūringasis“ žmogus, kol čia šeimininkauja dabartinės žmonių masės.

Šitas abejojimas tam tikram laipsny yra logiškas ir įtikinamas. Iš tikrųjų — ir tat reikia visų pirmiausia įsidėmėti — nuo visų mūsų fizinio ir dvasinio gyvenimo gėrybių ir galimumų mus skiria ne

gamtos jėgos, ne organiškai su gamta susijusios nelaimės ir kliuviniai, o išimtinai tik netobūli mūsų tarpusavio santykiai. Mes patys sau kliudome, mes patys, užuot sutartinai ėję prie prašmatnaus, grožingo, kupino didžiausių gamtos gėrybių stalo, užuot visi vienu džiaugsmu džiaugęsi, — vienas kitą koliojame, stumdome, spaudžiame, žalojame.

Šitas vaizdas yra toks beprasmiškas, kad kiekvienu momentu jo vietą gali užimti kitoks vaizdas. Tarpusavės niautynės ir abipusiškai naikinanti kova taip pat nėra įgimtos, o tik pripuolamos dabartinių žmonių ypatybės. Atvirkščiai, šių laikų žmogaus charakteristika ir jo palyginimas su visais mums žinomais istoriškais tipais rodo, kad šių laikų žmonijos medžiaga proto ir dvasios privalumais jau labai toli pažengė priekin. Mes stačiai tik neišmokom tą medžiagą tinkamai išnaudoti. Ir, gal būt, ne taip baisu ir ne taip beprasmiška tat, kad krizių metais mes deginam kvepiančius javus ir minkštą medvilnę, skandinam kavą, savo didingąją techniką verčiame tarnauti ginklavimosi reikalui, kaip tat, kad šių laikų tikrovės sąlygose žmonės, galį atsiekti didžiausių tikslų, moką daryti didžiausių pasiaukojimų, įsisavinę ir organiškai įkūniję harmoningoj visumoj visa tai, kas buvo didinga ir tobūla per visas epochas ir visose tautose, virsta užguita, įbauginta, pykčiu degančia, įerzinta žmonių mase. Kiekvienam iš mūsų kasdien tenka stebėti, kaip malonus, ramus, taikingas, darbštus, talentingas, viskam jautrus, atviros širdies pilietis, kaip tik pasijunta kokios nors minios dalele, tuojau persigimsta: darosi kraujo ištroškusiu, karingu, į visas šalis kumštim mosuojančiu peštuku, virsta iš principo vagim ir plėšiku, pasirengusiu paimti iš kiekvieno kaimyno visa tai, kas negerai padėta. Ir vie-

toj Leonardo da Vinci dvasinio palikuonies mes matome iš pirmovinių miškų išėjusį primityvinį laukinį.

Bet būkime teisingi ir šių laikų masėms, ypač šių laikų jaunuomenei. Prieš save jie mato pasakiškus galimumus, prieš kuriuos blanksta 1001 nakties pasakos stebuklai. Todėl kiekvienas ne tik gali ir nori, bet ir privalo jaustis karalaičių ir norėti, kad jo ir jam artimų žmonių gyvenimas burtiškai prieš jį skleistųsi. Jaunos jėgos veržiasi kuo plačiausiai pasireikšti džiaugsmingos kūrybos keliais. O čia jam sako: „Dabar nedarbas. Tu niekam nereikalingas, atliekamas, tu nereikalinga našta kitiems, tu esi vienas iš milijoninės intelektualinių ir fizinių žmonijos jėgų viršprodukcijos vienetų. Tavęs dar laukia ilgi skaudžių bandymų keliai, tu dar daug slenksčių nudaužysi, kol gausi darbą, už kurį turėsi padėkoti, kaip už malonę". Šių laikų žmogus nori jaustis viso pasaulio piliečiu ir šeimininku. O čia jam sako: „Per pusvalandžio skridimą — siena, kurią peržengti tu neturi teisės, ten svetima, ten ne tavo, ten prieš tavo jėgas ir tavo galingus užsimojimus stovi nenugalima užtvara". Žmogus visa savo sielos struktūra gali ir moka džiaugtis ir gyvenimu mėgautis, o čia jam sako: „Dabar ekonominis krizis. Tu privalai mažiau valgyti, menkiau apsirėdyti, tavo gyvenimas neužtikrintas". Tai ar nesuprantama, kodėl šių laikų žmogus kelia maištą, kodėl ypač jaunuomenė yra pasiryžus sekti paskui kiekvieną, kuris tik parodys kelią į tokią ateitį, kur galima bus pritaikyti savo jėgas, kur bus vietos individualinės ir kolektyvinės kūrybos plačiam užsimojimui, kur bus galima išnaudoti visas motinos žemės teikiamas gėrybių gausumas? Ne masės kaltos, kad ligšiol atsirasdavo tik tokių vadų, kurie

arba į gerą veda blogo keliu arba gero keliu veda į piktą. Duokite jaunuomenei džiaugsmingos, kilnios kūrybos programą, duokite jai dabarties vertų galimumų pasireikšti jos susitvenkusioms jėgoms, jos entuziazmui, pašaukite ją džiaugsmo ir kūrybos manifestu, įgalinkite ją parodyti heroizmą tikrojo labo vardan, ir jūs pamatysite kokios milžiniškos, viską palaužiančios energijos srovės išsilies šia linkme. Įsidėmėkime: jokia pikto ir neapykantos demagogija negali susilyginti su tomis realinėmis perspektyvomis, kurias žmonėms, tautoms ir visai žmonijai atidengia gėris ir solidarumas. Ir ne viena duona žmogus gyvas. Masiniuose šių laikų sąjūdžiuose mes visada randame ieškojimų, idealizmo, heroizmo ir atsidavimo. Net Vokietijos tautinį judėjimą, sudarantį nebesutaikomą kontrastą šių laikų anglosaksų dvasiai, privalome vertinti ne tik jo triumfo momentu, kada jis pergalės svaiguly įsisiautėjo ir iš vėžių iškrypo, bet ir tuo metu, kada jo vadas su didžiausiu pavojum sau, septynių pirmųjų šalininkų padedamas, ryžosi plaukti prieš srovę, irtis prieš visus vėjus. Ir kiekvienas šių laikų žymesnis sąjūdis, kaip jį bevadintumėm, yra nepaprasto idealizmo apsireiškimas. Tegul tas idealizmas daro miražo įspūdį, tegul jis nuklaidina į istorines balas ir pelkes. Gyvenimas greitai padarys savo korektyvų, ir toje pačioje vėliavoje gali atsirasti visai kitoki lozungai.

Kaip greit masių nusiteikimas atsiranda, taip greit jis ir praeina. Pasakoja, kad vienos iš didžiausių jūrų katastrofų metu, skęstant milžiniškam keleivių laivui, minioj kilo panika, spūstis. Visos pastangos padaryti tvarką ėjo niekais. Tuomet orkestro muzikantai susėdo laivo denyje ir pradėjo groti. Muzikantų pavyzdys ir ritmiški muzikos gar-

sai taip raminančiai paveikė minią, jog spūstis praėjo, ir žmonėse, tik valandėlę prieš tai, rodos, žvėrimis virtusiuose, pabudo ne tik žmoniškas jausmas, bet ir heroizmas. Tuomet jau savaime išėjo taip, kad į luotus pirmoj eilėj susodino moteris ir vaikus, ir gelbėjimo darbas ėjo maksimališkai ramiai ir tikslingai. Žinoma, muzikantai buvo herojai. Bet ar ne tokio herojiškumo dabar trokšta visas pasaulis?

❖

Kalbėdami apie žmones ir mases, mes ligšiol išėjome iš prileidimo, kad istorijai teks turėti reikalą su tokia pat žmonijos medžiaga, kokią mes dabar turime. Tačiau ateičiai, naujoms būsimoms žmonijos kartoms toks prileidimas netinka ir prieštarauja visiems istorijos duomenims lygiai taip pat kaip ir prileidimas, kad mokslas ir technika sustos vietoje. Žmonijos praeitis rodo, kad žmogaus dvasia nestovi vietoje, o nuolat plėtojasi. To plėtojimosi eigą mes matėme įvairiose, net viena į kitą nepanašiose tautose. Naujojoj istorijoj matome tą patį vaizdą. Kitėja ne tik išorinės gyvenimo sąlygos, tobulėja ir auga ne tik technika, telkiasi ne tik išoriniai formaliniai mokslai, bet vystosi ir pats esmingiausias žmonių sugyvenimo dalykas: žmonių solidarumo ir giminingumo pajautimas. Gimsta visų žmonių šeimiško artumo jausmas, ir gyvenimo skaudaus potyrio išdavoje amžiais kartojami žodžiai apie žmonių brolybę virsta gyvu kūnu.

Šitame naujųjų tautų plėtojimosi procese žymiam laipsny lyg ir pasikartoja tos stadijos ir etapai, kurias savo dvasinio vystymosi kelyje perėjo senovės tautos. Teisybė, viršūnių mes dar nepasiekėme. Mes jau su džiaugsmu ir simpatija kartojame didžiųjų senovės mokytojų žodžius; mums

dvasiniai artimi Sokratas ir Epiktetas; mes jau mokame suprasti tikrąją Epikuro žodžių prasmę; mus patraukia karaliaus Asokos poveržis, mus stebina ir mūsų dvasią pagauna moraliniai Kalno Pamokslo paradoksai... Bet visi mes čia geriausiu atveju tik kartojam svetimus žodžius, pasisavinam svetimą nuotaiką. Mes patys taip dar nekalbame, neprotaujame, nejaučiame. Vienu žodžiu, galime pasakyti, kad pagal istorinį vystymosi tipą mes tebesame Gotamo mokytojų ir jo pirmtakūnų, Platono ir Diogeno, Jono Krikštytojo dvasiniame lygyje. Mūsų sielose dar tik nujautimai, laukimai, pasirengimas priimti. Bet mes dar neatsiekėme užbaigiamųjų aukštumų. Ir prašosi padaroma išvada: vadinas ateity, gal būt, artimiausioj, mes pasieksime tas aukštumas, kurias pasiekė senovės tautos, vadinas, priešakyje, Epikteto sielos žmonės, vadinas, priešakyje politikai su karaliaus Asokos kosmopolitiniais kūrybiniais planais, o gal būt, priešakyje dar ir dvasiniai Galilėjos stebuklai... Pasaulinės istorijos dinamika verčia mus įsižiūrėti į istorinį dangaus akiratį: ar tik nebrėkšta naujos tekančios Betlejaus žvaigždės šviesa!

Istorija kartojasi. Bet vis naujomis formomis. Jeigu žmonijai lemta vėl pasiekti senovės pasiektas aukštumas, tai tat įvyks visai naujose, nematytose aplinkumose. Svarbu ne tik tas, kad naujajam karaliui Asokai neteks kalti savo ediktų uolose, o juos tą pačią dieną išnešios po visą pasaulį nuostabusis radio ir milijonais ekzempliorių atspaus visi laikraščiai visomis kalbomis. Daug svarbiau yra tas, kad naujasis Asoka nebus vienas. Anksčiau dvasines aukštumas pasiekdavo atskiri asmens, o dabar į tas aukštumas vienu laiku kopia visa žmonija, dešimtys milijonų žmonių. Tat, gal

būt, trukdo vystymosi eigą, bet užtat daro ją pastovią. Vystymosi srovė yra nepalyginamai platesnė ir gilesnė, ir ji išsekti gali tik žuvus visai žmonijai. Įsižiūrėdami į dvasios reiškinius, mes matome, kad visur, kur anksčiau būdavo vienas asmuo, vienas mintytojas, vienas pranašas, vienas įstatymų leidėjas, dabar veikia milžiniškas kolektyvas. Mes matome, kad tiesos ir kelio į gerą dabar ieško ne atskiri žmonės, o daugelio milijonų masės. Mes matome, kad gundymai ištinka ne vienišą, į dykumą išėjusį mokytoją, o ištisas tautas. Bet užtat taip pat matome, kad kiekvienas net seniai pasėtas ir, rodos, jau užmirštas, nustelbtas gero grūdas duoda tūkstanteriopą derlių. Jeigu dabartyje pradėtume ieškoti savy įsigilinusio Gotamo, tai vietoj jo rastume tūkstančius mokslininkų, mintytojų, ieškotojų su didžiausiu valios įtempimu pereinančių ne keturias, o dešimtis pažinimo stadijų. Vietoj senovės Solono ir Likurgo šiais laikais turime anglosaksų naciją, visam pasauliui davusią naujosios teisės principus. Vietoj Romos Spartako turime profesines sąjungas. Vietoj Grakcho, vietoj karaliaus Agiso matome įvairiausių atspalvių radikalines, darbininkų ir socialistines partijas. Todėl ir dvasines viršūnes ateity pasieks ne atskiri asmens, o visi drauge, kolektyviškai. Atsiras nenugalimo ūpo milijonuose širdžių, plačiose žmonių masėse atsiras nesulaikomas polinkis įgyvendinti žemėje gėrį, atsiras visuotinis džiaugsmingas tikrosios brolybės artumo ir įgyvendinamumo nujautimas, atsiras tautų-pranašų, tautų-reformatorių, tautų-įstatymų leidėjų, tautų-ne tik skelbėjų, bet ir žmonijos didžiosios svajonės įkūnytojų. Kuri pirmoji?

Ir jeigu mes žinome, kad jokia žmogaus fanta-

zija negali atspėti visų tų galimumų, su kuriais ateina tolimesnis mokslo ir technikos augimas, tai juo didesni bejėgiai mes esame išpranašauti, koks bus tas ateinantis ne tik Aukso, bet ir Gėrio amžius. Bet, gal būt, tik tuomet suprasime, jog ir visa mūsų išviršinė galybė duota mums ne tik savo materialinėms reikmenėms tenkinti, bet ir aukštesniems tikslams, kurie dabar mums labiau migloti, negu susisiekimo su kitais pasauliais perspektyva. Tik gėrio ir teisingumo valstybėje išaiškės vidujinis būtinumas ir dieviškas dėsningumas žmonijai duoto viešpatavimo gamtoje.

Kam tos tamsios mintys, jeigu priešais mus jau liepsnoja seniai laukiamo laimingojo amžiaus aušra? Ko čia bijoti ateities, jei ji ateina su gyvybingo teisingumo, gėrio, džiaugsmo ir jėgų harmonija? Ko čia laukti pražūties, jeigu priešakyje negirdėtas žmonijos dvasios žydėjimas?

❖

Prieš du tūkstančiu metų buvo pasakyta: „Įeikite pro ankštus vartus...“ Dabar šitie žodžiai jau nebetinka. Mums visiems ir kiekvienam atskirai plačiai atidaryti vartai didieji, vartai aukštieji. Reikia tik pasitikėjimo, valios ir drąsos peržengti slenkstį.

TURINYS.

Įvadas 3

PRAEITIS

Senovės Indijos palikimas 9
Budda 9
Asoka 36
Antikinio pasaulio palikimas 48
Graikija 48
Roma 67
Izraelio palikimas 91
Senasis Įstatymas 94
Naujasis Įstatymas 101
Izraelio galas 111
Kultūrų sąveika 118
Apaštalas Povilas 124
Senovės krikščionybė 129
Naujosios tautos 133
Barbarai 133
Romos Šventoji Imperija 136
Asmuo naujojoj istorijoj 140
Asmuo, bažnyčia ir valstybė 148
Nauji teisės principai 154

DABARTIS

Naujos jėgos 171
Naujoji dvasia 190
Tikrovė ir svajonės 224

ATEITIS

Ką neša mums ateitis? 253
Ateities vaizdai 254
Badas? Šaltis? 267
Karas? 272
Socialinė revoliucija? 276
Demokratijos žlugimas? 290
Prieš mus aukso amžius 305